Літопис революції

1928

№3

ІСТПАРТ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ (БІЛЬШОВИКІВ) УКРАЇНИ

ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ КП(б)У ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ

№ 3 (30)

ТРАВЕНЬ — ЧЕРВЕНЬ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1928

[9 : 323 . 2 (47) (03) (47 . 714) = 9179]

Укрголовліт № 27/м. 10/I 1928. Зам. № 1285. Тираж 2.000.

ЗМІСТ

I. СТАТТІ

Стор.

М. Волін — Перший з'їзд КП(б)У 7
Д. Шлосберг — Профессиональное движение в Харькове 1917 г. . . 28
Г. Карпенко — Селянський рух на Київщині за часів гетьманщини . 55
М. Острогорский — Рабочее движение в Горловско-Щербиновском районе Донбасса 75
А. Алешин — К истории борьбы за Октябрь на Николаевщине . . . 102
М. Левицький — Селянський страйк 1902 р. в Галичині 129

II. СПОГАДИ

І. С. Локатош — Луганське — Харків — Царицин 141
С. Рубан — Бессарабская организация большевиков в 1917 г. . . . 165
П. С. Кураш — Повстання села Парафіївки на Чернігівщині 174

Махновщина (отрывки из воспоминаний В. Белаша) 191

Ф. Ф-ман — Визволення в'язнів з Одеської в'язниці 235
Я. Котов — З минулого на рудніх Донбасу 238

III. МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

К материалам о Донецко-Криворожской республике 245
Матеріяли та документи про Донецько-Криворізьку республіку 250

IV. КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Огляди: М. Редін — Огляд літератури з історії робітничого руху на Україні. З. Г.—З української емігрантської історичної літератури . 289
Рецензії: М. Рубач — Очерки по истории Октябрьской Революции. В. Сухино-Хоменко — В. А. Антонов-Овсієнко. Записки о гражданской войне. О. М.— Материалы по изучению истории профессионального движения на Украине. В. Лапіна.—А. А. Сухов. Иностранная интервенция на Одещине. Г. Карпенко — М. Кубанін. Махновщина. М. Волін — Н. Л. Сергіївський. „Рабочий" 311

По журналах: „Пролетарская Революция", „Красная Летопись", „Каторга и ссылка" 341
Нові книжки 346

V. ХРОНІКА

Хроніка 355
Листи до редакції: Ф. Зайцева и М. Острогорского 367

I

CTATTI

М. ВОЛІН

ПЕРШИЙ З'ЇЗД КП(б)У

БОРОТЬБА ЗА ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ПАРТІЙНЕ ОБ'ЄДНАННЯ

Не зразу в більшовицьких організаціях України з'явилася думка і розуміння необхідности утворити всеукраїнське партійне об'єднання, не зразу народилася в них ідея організації комуністичної партії більшовиків України. Тільки поступово, під впливом процесу переростання буржуазно-демократичної революції в революцію пролетарську, що розгортався на Україні, під впливом особливостей та своєрідности цього процесу, відчеканилася ідея організації КП(б)У. І тільки поступово, не без жорстокої внутрішньої боротьби в більшовицьких організаціях України, почалась здійснюватися ця ідея, що остаточно одержала своє матеріяльне та ідейне оформлення й завершення на першому з'їзді КП(б)У, 5—12 червня 1918 р.

Період од лютого до жовтня в житті більшовицьких організацій України можна назвати періодом їхньої повільної ідейної та організаційної кристалізації. В лютневу революцію на Україні більшовики вступили, маючи самостійні організації лише по великих центрах і в деяких районах Донбасу. Та й то не по всіх великих центрах були самостійні більшовицькі організації. Так, були більшовицькі організації в Києві, Харкові та Катеринославі, в таких же великих центрах, як Одеса та Миколаїв, були об'єднані (разом з меншовиками) організації. Об'єднані організації були в Херсоні, Вінниці, Житомирі, Полтаві, Єлисаветграді, Кремінчуці, Чернігові, Кривому Розі, Юзівці та в низці инших міст Донбасу. Значно швидше ці об'єднаницькі настрої було ліквідовано в пролетарських лівобережних організаціях. Повільніший був процес кристалізації в більшості в правобережних та тих лівобережних організаціях, що тяжіли до останніх. Вирішальний перелом в цьому напрямкові відбувається після липневих днів, що знаменували собою вступ революції в новий етап. Навіть в таких центрах, як Одеса та Миколаїв, розкол об'єднаних організацій та виділення більшовицьких організації відбувається — в першому (Одеса) в кінці липня, в другому (Миколаїв) в середині серпня. В середині липня організується самостійна більшовицька організація в Херсоні,

у вересні — в Житомирі. До жовтня остаточно закінчується відокремлення більшовиків в самостійні організації [1]).

Одночасно і в нерозривному звязку з організаційним відокремленням і розмежуванням іде процес ідейного оформлення політичного обличчя більшовицьких організацій. Більшовицькі організації України швидко, одна за одною, одні ще до квітневої конференції РСДРП(б), другі — після неї, стають на точку погляду квітневих тез Леніна. Поступово в деяких організаціях виживаються „демократичні ілюзії", що до демократичної наради та передпарламенту. В цілому процес організаційної та ідейної кристалізації більшовицьких організацій України відбувався також, як і по всіх взагалі партійних організаціях тодішньої Росії.

„Своєрідність" і тут, мабуть, полягала тільки в більшому кількісному охопленні „об'единительным угаром" і в більш повільнішому темпі визволення від цього „угару". Що до цього, то процес розвитку більшовицьких організацій України в значній мірі був тотожній з процесом розвитку цих організацій у внутрішніх колоніях Росії — на Кавказі, в Сибіру, Туркестані [2]).

Разом з оформленням більшовицьких організацій наявно проступає і друга лінія їхнього розвитку — прагнення об'єднатися. Це ще не прагнення всеукраїнського партійного об'єднання, до нього ще далеко. Це прагнення до обласного об'єднання, при чому сам термін „область" зовсім не звязується з національним моментом. Ця „обласнична" тенденція відбувалася по лінії тяжіння організацій до трьох центрів — Києва, Харкова, Одеси — одночасно бувши до певної міри гальмом на шляху до всеукраїнського об'єднання.

В історії соціял-демократичних організацій на Україні ми маємо неодноразові спроби об'єднатися й звязатися. Так, уже в січні 1903 р., з ініціятиви групи „Южный Рабочий", було організовано в Єлисаветграді південно-російську конференцію, в якій взяли участь — Одеса, Катеринослав, Харків, Кишинев. 1904 р., після розколу на II з'їзді і в звязку з боротьбою за III з'їзд, було скликано першу більшовицьку конференцію, де беруть участь Одеса, Миколаїв та Катеринослав. В-осени 1905 року робиться спроба скликання другої більшовицької

---

[1]) З історії більшовицьких організацій 1917 р. див. М. Попова — „Нарис історії КП(б)У" та статтю Кіна — „Борьба против об'единительного угара в 1917 г.", що вміщена в „Пролетарской Революции" № 6 (65) за 1927 р. Крім того, автор використав такі статті: Ліпшиць—„Херсонщина в 1917 р.", див. „Л. Р.", № 2 (17) за 1926 р., Дашковский—„Октябрьские дни в Житомире и на юго-западном фронте". Див. „Л. Р.", № 6 (21) за 1926 р., Викторов — „Первый этап революции на Николаевщине", див. „Л. Р.", № 1 за 1927 р. і Марк А.—„Подготовка Октября в Николаеве". Див. „Л. Р.", № 5—6 за 1927.

[2]) Див. статтю Кіна „Борьба против об'единительного угара в 1917 г." Вміщена в „Пролетарской Революции", № 6, 1927 р.

конференції, яка скінчується невдачею. В-осени 1906 р. ми маємо знову південно-російську конференцію в Харкові з участю Києва, Харкова, Одеси, Катеринослава, Криму, Луганського, Таганрогу, Полтави, Єлисаветграда, Білгорода та „Спілки". В жовтні 1907 р. в Києві востанне скликається південно-російська конференція. На ній порівнюючи з конференцією 1906 р. було репрезентовано значно менше організацій — Катеринослав, Харків, Луганське, Київ, „Спілка".

Після 1907 р. більше конференцій до 1917 р. не було. Але спроби відновлення обласного об'єднання не припинялися. Так, 1908—1909 р.р. робить таку спробу Харків. В-осени 1909 р. Миколаївська с.-д. організація звертається до Харкова, Катеринослава, Одеси й Києва з пропозицією відновити об'єднання соц.-дем. організацій України. Нарешті, 1912 р., після празької конференції, ми маємо спробу київської організації скликати „краєву конференцію або нараду, виходячи із того, що відчувається гостра потреба в краєвій конференції й утворенню центра". Малося на цю конференцію скликати організації, які додержувалися точки погляду празької конференції, тоб-то по суті більшовицької, в тому числі від Києва, Харкова, Одеси, Миколаєва, Катеринослава, Полтави, Луганського, Юзівки.

В усіх цих спробах об'єднання цікаво відзначити декілька обставин. По-перше, спочатку на них чомусь не бере участи Київ. По-друге, здебільшого ці спроби (крім останньої) йдуть від пролетарських організацій — Катеринослава, Харкова, Миколаєва. По-третє, спочатку в них не беруть участи організації Донбасу, та і взагалі ввесь час Донбас якось держиться сторони (крім Луганського) від цих спроб, бувши в більшій мірі звязаний з Ростовською с.-д. організацією. По-четверте, цікавий і заслуговує на увагу й вивчення сам факт спроб всеукраїнського об'єднання. Історичні коріння цих спроб можна простежити й раніш, за 70—80 р. коли один за одним організуються південно-російські робітничі спілки. Увесь розвиток економічних і політичних процесів, уся обстановка класової боротьби й умов революційного руху владно штовхали до об'єднання не Харків з Курськом, або Київ з Мінськом, а Харків та Київ один з одним і з Катеринославом, Миколаєвом, Одесою та іншим с.-д. організаціями України. Ось що штовхало с.-д. організації до об'єднання, межами якого в цілому були межі України.

В 1917 році першою на шлях обласного об'єднання вступила Київська організація. Ще в середині квітня 1917 року з ініціятиви Київського партійного комітету було утворено організаційне бюро для скликання обласної наради. Це організаційне бюро розіслало оповіщення про нараду сімом парторганізаціям: Київській, Чернігівській, Подільській, Волинській, Полтавській, Херсонській та Катеринославській. Як бачимо, область в перший

момент мислилася дуже широко. Не було тільки Харківської губерні для того, щоб область майже припала з межами України. Спроба ця (в основі якої зовсім не лежало свідоме прагнення до всеукраїнського об'єднання) скінчилася невдачею. На конференцію прибули представники тільки перших чотирьох перечислених губерень, останні ж — Полтавська, Херсонська та Катеринославська — не тільки не надіслали делегатів, але навіть і не відповіли оргбюрові на його запит.

В основі робот цієї першої обласної конференції, яку ухвалено було вважати тільки за конференцію Київської округи, лежали два питання: перше — загальноросійського характеру — чи припустимо об'єднання з інтернаціоналістами, друге — „місцевого" значіння — які губерні повинна в себе включати Південно-західня область. На друге питання конференція визнала за необхідне обласне об'єднання, включивши до Південно-західньої области Київську, Чернігівську, Подільську, Волинську, Полтавську та Херсонську губерні.

Як бачимо, із области випала Катеринославська губерня, але й постанова про включення до области Херсонської та Полтавської губерень не означало ще фактичного їхнього вступу. Представників від цих губерень нема і на другій обласній конференції, що відбулася в кінці травня чи на початку червня. Тільки на 3-й конференції, що була в середині липня, з'являються делегати од Кремінчука, Миколаєва, Єлисаветграда, Одеси (з дорадчим голосом, але на саму конференцію делегата Одеси допущено не було в звязку з сумнівами в його політичній чесності).

На четвертій конференції, що розпочалася 18 вересня, були присутні вже представники від всіх організацій области, але, як правильно відзначає тов. Бош, „не дивлячись на всі спроби Обласкому, об'єднання всіх парторганізацій південно-західнього краю не було до краєвого з'їзду (листопад 1917 р.). Обласний комітет повністю керував партійною та радянською роботою тільки в Київській, Чернігівській, Подільській та Волинській губернях, Гомельською парторганізацією і деякими парторганізаціями Херсонщини. Найбільші парторганізації Херсонщини, як Одеська та Миколаївська, хоча й надсилали на деякі обласні конференції своїх делегатів, але питання про вступ до південно-західнього об'єднання залишилось у них відкритим... Після Жовтня відбулося повне об'єднання всіх парторганізацій, що входили до південно-західнього обласного об'єднання" (крім Одеси [1]).

Трохи пізніше на шлях обласного об'єднання вступили організації пролетарських районів Лівобережжя — Харківської та Катеринославської губерень. В середині липня відбулася

[1]) Матеріяли з історії Південно-західньої области ми взяли з книги Є. Бош „Год борьбы", стор. 20 — 30.

конференція організації Донецько-Криворізького басейну, де було присутніх 29 делегатів від 13-ти організацій. До складу области увійшли: Таганрог, Луганське Маріупіль, Бахмут (тепер Артемівське), Катеринослав, Ростов н/Д, Новочеркаське, Харків та інші найближчі до них копальні: Щербинівка, Макеєвка, Юзівка і т. п.[1]).

Всього на Україні до Жовтня було дві обласні організації: Донецько-Криворізька та Південно-західня, а також декілька центрів, що не входили ні до одної із цих областей — Одеса, Миколаїв, Полтава. При чому, найміцнішими й найчисленнішими були організації пролетарського Лівобережжя. З 22.553 членів партії на Україні до VI з'їзду РСДРП(б) на Донецько-Криворізьку область припадало 15.318, тоб-то понад 67%, а на Південно-західню — 4.985 (22,1%[2]).

Як бачимо, до Жовтня на Україні не утворилося всеукраїнське партійне об'єднання, не було в українських організаціях в той період і самої думки про необхідність такого об'єднання „Партійні організації більшовиків на Україні були об'єднані лише спільним революційним соціялістичним більшовицьким напрямком та своїми, окремими для кожної, зносинами із загальним партійним центром"[3]). Перед парторганізаціями України стояли загальноросійські проблеми, перед ними стояли чисто місцеві питання подібно до того, як ці ж проблеми і ці ж питання стояли перед більшовиками в Тулі, Калузі і т. п. Але перед ними не стояло проблеми українського Жовтня, а через це не стояло і питання про утворення всеукраїнського партійного об'єднання. „Ми, катеринославці, особливо у перші тижні революції, ні разу не згадали, що ми працюємо на Україні. Катеринослав був для нас найбільшим містом півдня Росії — і тільки. Уже пізніше в червні-липні місяці, коли стали відчуватися українські с.-д. та с.-р., ми зіткнулися з потребою зважити на це питання. Але й тоді й навіть пізніше, ближче до Жовтня, ми погано орієнтувалися в цьому питанні й наробили багато помилок. В перші тижні й місяці ми просто забули про існування національної проблеми, добре ніхто нам про це не нагадував" — так характеризує тов. Гопнер Катеринославську організацію і її ставлення до національного питання на Україні[4]). Нерозуміння своєрідности завдань українського Жовтня, недооцінка, а місцями і просто заперечення значіння національного питання в розвиткові пролетарської революції на Україні — ось що характеризує в більшій чи меншій мірі партійні організації

---

[1]) Кулик та Яворський. „Нариси історії КП(б)У", стор. 19, та протоколи VI з'їзду РСДРП(б), стор. 48.

[2]) Протоколы VI з'їзду РСДРП(б).

[3]). Скрипник М. „Історія пролетарської революції на Україні", стор. 14.

[4]) Гопнер. „Большевистская организация накануне и в первый период Февральской революции в Екатеринославе". Див. „Л. Р.", № 2 (23) 1927 р., стор. 28 — 29.

України. Для одних таке ставлення випливало із неправильних теоретичних, люксембургіянських, поглядів в національному питанні (частина керовників Київської організації — Ю. П'ятаков, Бош), для других із того, що вони себе, своє місто, свій район вважали за Росію, а не Україну і визнавали потребу обліку національного питання на Україні не для себе, а для інших (деякі керовники Катеринославської організації). Одні взагалі заперечували ленінське поставлення національного питання, інші його визнавали, а в дійсності так ті, як і інші не розуміли значіння національного питання на Україні.

Але „хтось нагадав" про потребу організації сил революції у всеукраїнському маштабі. Це „хтось" була Центральна Рада. Спроба перевороту в Києві в Жовтні закінчилася поразкою і на місце представників Тимчасового уряду стала Центральна Рада, що виступила проти пролетарської революції. Центральній Раді, що виступила, як всеукраїнська влада, треба було дати бій на цьому ж грунті. І, насамперед, це повинна була відчути й зрозуміти Київська організація, що її головним ворогом після Жовтня була Центральна Рада. Повинні були зрозуміти це і правобережні більшовицькі організації, оскільки на Правобережжі Центральна Рада, її влада і вплив значніше відчувалися, ніж у пролетарських районах Лівобережжя. Так, потреба боротьби з контр-революційною Центральною Радою призводить до розуміння необхідности всеукраїнського партійного та радянського об'єднання навіть ту частину керовників Київської організації, яка в національному [1]) питанні стояла на неправильній, неленінській точці погляду.

Цілком природно, що думка про необхідність утворення всеукраїнського партійного об'єднання, також як і ініціятива самого утворення цього об'єднання, належала Київській більшовицькій організації. 1898 року Київська соціял-демократична організація була ініціятором утворення РСДРП. 1917 р. Київська більшовицька організація була ініціятором утворення КП(б)У. Але завдання, що постало перед киянами 1917 року, було не менш, коли не більш складніше ніж завдання, що стояло перед ними в 1898 р. Коли необхідність боротьби з Центральною Радою штовхала правобережні організації до об'єднання, то на Лівобережжі ця необхідність відчувалася значно слабше. Для пролетаріяту Донбасу, Харкова та Катеринослава почала ставати головним ворогом не Центральна Рада, а донська контр-революція на чолі з Каледіном. Уже це одно повинно було примусити лівобережні організації поставитися більш ніж холодно до ідеї всеукраїнського об'єднання, а коли до того ще додати властиву багатьом організаціям в той період недооцінку національного моменту, що розглядали ставлення до

[1]) Говорячи про Київську організацію, треба мати на увазі, що частина її керовників (в тому числі Затонський, Горвіц) більш-менш правильно ураховувала національне питання в революції на Україні.

всеукраїнського партійного об'єднання, як „приспособление к шовинистической психологии" і ледве не розкол партії, а також деякий острах розійтися в правобережному селянському морі, то стануть ясними всі труднощі і складність завдання, що постало перед киянами. В тому же напрямку діяли й ті обставини, що роля й значіння Київської організації 1917 р. були далеко не такими ж видатними як 1898 р.

Але життя, завдання боротьби за перемогу пролетарської революції владно штовхало до об'єднання. На початку листопаду Південно-західній Комітет виносить постанову про найшвидше скликання краєвої партійної конференції та краєвого з'їзду рад. На початку грудня розпочинається перша всеукраїнська партійна конференція, конференція, ознайомлення з якою широких кіл партії та розуміння ними її значіння цілком не відповідають дійсному її значінню в історії утворення КП(б)У.

Перша всеукраїнська партконференція[1]) була **першим кроком** на шляху до всеукраїнського об'єднання більшовицьких організацій України, першим кроком на шляху до утворення комуністичної партії України. В **цьому** в основному її „історичний сенс" й історичне значіння. Конференція ухвалила постанову про утворення всеукраїнського об'єднання, про назву цього об'єднання — „РСДРП(б) с-д. України" — і обрала перший всеукраїнський партійний центр — „головний комітет соціял-демократії України". Ці постанови було ухвалено не без жорстокої внутрішньої боротьби. 13 делегатів подали протест проти „переименования краевой организации"[2]).

Так було проголошено утворення „соціял-демократії України". І дійсно, тільки проголошено, бо ця перша спроба утворити всеукраїнське об'єднання так і лишилася спробою, не давши відчутних практичних наслідків. Основна причина тут полягає в тому, що цю спробу не підтримали лівобережні пролетарські організації, а без них, зрозуміло, неможливо було утворити всеукраїнське партійне об'єднання.

---

[1]) До цього часу в літературі не встановилося сталої думки про назву цієї конференції. Конференти її назвали „областным с'ездом РСДРП(б)". Таку ж назву прийняв Істпарт в його збірникові „КП(б)У в резолюциях ее с'ездов и конференций". Бош її називає „краевой партконференцией", Кулик і М. Яворський в своїм „нарисі" — „всеукраїнською конференцією організацій РСДРП(б)". Шрейбер, яка надає великого значіння конференції, чомусь її називає „первым всеукраинским совещанием большевиков". М. Попов, який також правильно оцінює значіння конференції, називає її просто „Київською нарадою". Гадаю, що найправильніше буде і формально (провадилися вибори) і по суті (перша спроба всеукраїнського об'єднання) назвати конференцію „першою всеукраїнською конференцією" або „першою конференцією більшовицьких організацій України".

[2]) „Протоколы областного с'езда большевиков". Див. „Л. Р.", № 5 (20) за 1926 р. Делегати ці розподіляються по губерніях: від Київської — 2 (один від Києва та один від Радомисля); від Подільської — 2 (один від Вінниці і один від Поліської); Полтавської — 3 (всі три від Кремінчука); Чернігівської — 3 (два від Конотопа і один від Новозибкова); останні три невідомо представниками яких організацій були.

Тільки поступово лівобережний, російський або русифікований в своїй більшості, пролетаріят приходив до думки, що інтереси пролетарської революції диктують йому не відокремлення від правобережного українського селянина, а спілку з цим селянством, оволодіння й керовництво пролетаріяту селянським рухом.

Табличка складу, що її ми нижче наводимо, досить яскраво показує ставлення партійних організацій Донецько-Криворізької области та півдня України до цієї спроби.

Губерні	Кількість	
	Організацій	Делегатів
Київська	8	23
Чернігівська	6	7
Подільська	3	6
Полтавська	2	6
Волинська	1	1
Херсонська (Єлисаветград) . .	1	1
Катеринославська	1	1

Як бачимо, на конференції цілком не був репрезентований Донбас, Харків, Одеса та Миколаїв і дуже мало Катеринослав (1 делегат від 4.000, в той час як від Києва було 16 делегатів від 5.000[1]). Такий характер складу конференції був далеко не випадковий. Він випливав із ставлення донецько-криворізьких та одеських товаришів до самої ідеї всеукраїнського партійного об'єднання.

Цікаво тут відзначити, що ідея всеукраїнського радянського об'єднання мала за того часу м е н ш и й о п і р. Так, на І всеукраїнському з'їзді рад, що тоді відбувався в Києві одночасно з партконференцією, було 12 делегатів від Донецько-Криворізької области, 13 — від рад півдня. На самій конференції питання про утворення центральної влади на Україні також викликало менше суперечок і боротьби, ніж питання про краєве партійне об'єднання. Так, т. Бош, доповідачка питання про організацію центральної влади на Україні, і т. Александров, що вносив резолюцію на це питання, обоє підписали протест „против переименования краевой организации". Тут додатково в той період діяли чисто психологічні мотиви — острах перед сепаратизмом, розколом. Але в основному корінь був у тому, що не було ще в низці парторганізацій досить виразного й повного розуміння національного та селянського питання, сильна ще була його недооцінка і навіть деким

[1]) „Протоколы областного с'езда большевиков". Див. „Л. Р.", № 5 (20) за 1926 р.

де-не-де і просто негативне ставлення до цих питань, не було засвоєно ще ленінської лінії в національному питанні. Робилися лише перші кроки прикладання ленінської лінії в національному питанні до складних умов українських обставин. І найбільшим і найзначнішим кроком в цьому напрямкові в той період і була І всеукраїнська партконференція в грудні 1917 року.

Першу велику перемогу ідеї всеукраїнського партійного об'єднання було одержано в грудні 1917 р. Ті місяці, що протекли після першої конференції до квітня 1918 р., тоб-то до Таганрозької наради, були місяцями дальших завоювань цієї ідеї, її зміцнення. Життя вчило, наочно вчило й переконувало в необхідності утворення всеукраїнського об'єднання. Життя вчило того й лівобережні організації, перед якими все виразніше й відчутніше, разом з посуванням австро-німецького війська, повставала — як головний ворог пролетарської революції — Ц. Р. Австро-німецький баґнет „переконував". Але одночасно зростав і опір проти ідеї об'єднання. До жовтня, навіть до грудня 1917 р., представникам правобережних і лівобережних організацій не доводилося безпосередньо зустрічатися. Перед Лівобережжям не стояло безпосередньо й невідступно питання про всеукраїнське об'єднання. Не могло і в гострій розгорненій формі виявитися негативне ставлення до цього питання. Розходження поміж Правобережжям і Донецько-Криворізькою областю були ще в ембріональному стані. Але за даний відрізок часу, від грудня до квітня, коли представникам обох берегів Дніпра довелося безпосередньо зустрітися, розходження поміж ними остаточно оформилися, розгорнулися, розвинулися й загострилися. На сцену виступили „кияни" та „катеринославці" — „ліві" та „праві". Боротьба поміж ними розгорнулася не тільки в справі питання, бути чи не бути всеукраїнському об'єднанню, але також по лінії тісно звязаного з цим питанням і до певної міри того, що випливає з першого-другого питання — яка повинна бути тактична лінія більшовиків на Україні перед обличчям австро-німецької окупації та відновленням влади Ц. Р. Перші розходження (заперечення проти всеукраїнського об'єднання), помножені на нові незгоди (в тактичних питаннях), утруднювали справу утворення КП(б)У. В тому ж напрямку, як додаткова, але не основна причина, діяла й та обставина, що низка „лівих" вождів були одночасно „лівими комуністами" в загальноросійському маштабові. Це, цілком природно, збільшувало у „катеринославців" заперечливе ставлення до спроб об'єднання, що йшли від „киян". Це, не менш природно, примушувало деяких „лівих" намагатися до цілковитого організаційного відокремлення від РКП, де в цей час „лівих комуністів" переміг Ленін.

Але життя навчало. Більшовики, відступивши з території України, все більше переконувалися в потребі утворення всеукраїнського партійного об'єднання.

Потреба утворення всеукраїнського партійного об'єднання після Жовтня стає остільки очевидною, що сама ідея об'єднання починає буквально „носитися в повітрі". Так, в „Донецком Пролетарии" від 12 (25) грудня 1917 року уміщено було відозву від „українських більшовиків", яка від імени „організаційного бюра соц.-дем. України" закликає до утворення соц.-демократії України: „... Громада українців, прямуючих до спілки всіх народів, вирішила зорганізувати партію „соціял-демократів України" (бідніших селян, робітників та козаків України). Програма і тактика її майже однакова з партією „більшовиків"... Хто такі були це „організаційне бюро" — поки ще важко сказати, можливо, що це були ліві українські соц.-демократи. Як видко, дещо цьому оргбюрові проробити вдалося, в усякому разі, в тому ж „Донецком Пролетарии" від 22/II 1918 р. ми маємо таку об'яву: „В п'ятницю 22/II на пленумі Ради тов. Медведєв зробить доповідь про мирові переговори в Бресті. Перед пленумом відбудеться фракційна нарада у к р а ї н с ь к и х та російських більшовиків членів Ради".

Пропозиція про організацію партії була і з другого боку — із лав ППС (лівиці). В статті тов. Мінкевича, що вміщена в „Вісникові Української Народньої Республіки" за 22 (9) лютого 1918 року говорилося про те, що „Київська секція польської соціялістичної партії (ППС лівиці) скликає 3-го березня партійну конференцію представників всіх підвідділів партії в межах України. Основне питання, що її має розвязати конференція, є питання про утворення єдиної соціял-демократичної партії України з поділом лише на національні групи (секції), в межах тієї ж партії".

Потребу якогось партійного об'єднання на території України відчувала навіть Донецька-Криворізька партійна організація, висловивши це в декілька невизначеній формі в резолюції „про ставлення до України", що її ухвалила обласна партконференція 5 — 6 (18 — 19) грудня, тоб-то одночасно з першою Всеукраїнською конференцією в Києві. — „Щоб виробити загальний план агітації й боротьби — читаємо ми в цій резолюції,— скликати в найближчому майбутньому з'їзд партійних організацій Донецько-Криворізького басейну та Південно-західнього краю".

Цікаво відзначити, в загальному звязку, ставлення ЦК до спроби утворити партію на Україні. В „Донецком Пролетарии" від 5/I (18) 1918 року є цікава телеграма із Петрограду від 28 грудня, під заголовком „В советских кругах о положении на Украине". В ній, між іншим, говориться, що „великим своїм успіхом вважає радянська влада такі обставини: недавно на Україні офіційяльно організувалася партія українських більшовиків, що живо розвиває діяльність". Мова, мабуть, ходить за вирішення 1-ої Всеукраїнської партконференції в 1917 року в Києві про організацію соціял-демократії України.

І майже напередодні остаточного захоплення всієї території України переможною контр-революцією закладаються основи КП(б)У в квітні 1918 р. на нараді в Таганрозі. Ця нарада, що ввійшла в історію під назвою Таганрозької наради, стала вирішальним етапом на шляху боротьби за всеукраїнське партійне об'єднання, знаменувала вирішальний перелом в цьому напрямку і остаточну перемогу цієї ідеї. Ухвалена на ній постанова про організацію комуністичної партії (більшовиків) України була останнім підсумком першого періоду існування радянської влади на Україні, періоду, коли не було фактично єдности в більшовицьких організаціях, коли не було єдиного загальновизнаного партійного і радянського центру. Тимчасова поразка пролетарської революції на Україні закінчувалася утворенням КП(б)У, тоб-то утворенням одної з основних передумов майбутньої перемоги.

Таганрозька нарада не тільки винесла постанову про утворення КП(б)У. Вона ухвалила, що партія повинна бути самостійна й звязана з „російською комуністичною партією через міжнародню комісію (III інтернаціонал)". Ця постанова наради пояснюється не тільки загальними обставинами (проголошення III з'їзду Рад самостійности України), але й тисненням лівих укр. соц.-демократів, і групи полтавчан, а також і спробою російських „лівих комуністів" утворити свою самостійну базу, незалежну від РКП.

Ухваливши постанову про організацію самостійної партії, Таганрозька нарада обміркувала й питання про тактичні завдання партії на Україні. На нараді так з приводу одного, як і з приводу другого питання розійшлася жорстока боротьба поміж „правими", „центром" і — „лівими", боротьба, яка скінчилася тим, що „праві" фактично покинули нараду.

Таганрозька нарада не обмежилася тільки постановою про утворення КП(б)У й скликання з'їзду українських організацій, вона виділила й практичний орган для реалізації цієї постанови й переведення її в життя — Організаційне Бюро.

НА ШЛЯХУ ДО З'ЇЗДУ

Сама назва обраного на Таганрозькій нараді центру — „Організаційне Бюро для скликання конференції партійних організацій комуністів-більшовиків України" — показує, в чому полягало його основне завдання. При чому треба відзначити, що до найостаннього часу остаточно не було вирішено питання, чи скликати з'їзд, чи конференцію. Офіційно готування з'їзду провадилося під прапором готування конференції. Так, орган „Коммунист", що його видавало Оргбюро, звався „органом Организационного Бюро по созыву конференции партийных организаций коммунистов (большевиков) Украины". Брошура, що її до з'їзду видало Оргбюро, також звалася „Извещение о созыве конференции партийных организаций

коммунистов (большевиков) Украины". Лише в уміщеній в № 1 „Коммуниста" відозві „ко всем партийным организациям на Украине" є перший натяк на можливість обернути конференцію в з'їзд. „Необхідно — говориться в цій відозві — щоб організації постаралися відрядити можливо більш повне представництво, щоб конференція,— а може й з'їзд, що буде залежати від повноти й широти представництва,— яка збирається в такий вирішальний момент, могла твердо й рішуче скерувати реврух України на певне правильне річище" [1]).

А остаточна ухвала про перейменування конференції в з'їзд відбувається на приватній нараді 5 липня, тоб-то в день відкриття самого з'їзду [2]).

Ті мізерні матеріяли, що є в нашому розпорядженні, дають лише уривкове уявлення про роботу Оргбюра. „З самого початку існування Оргбюра,— відзначає в своїй доповіді на з'їзді представник Бюра т. Скрипник, — перед ним постало завдання підтримки й відновлення місцевих організацій". З цією метою Оргбюро відрядило на підпільну роботу на Україні декілька сот робітників, відпустило на кожний район по 35 тисяч карбованців, посилало транспорти літератури, налагодило організацію кордону, налагодило звязок майже з усіма містами України. Діяльність Оргбюра не обмежувалася тільки організаційним готуванням з'їзду. Пророблено було певну працю й що до ідейного готування з'їзду, опрацьовано було проєкти найважливіших резолюцій з'їзду.

Але робота Оргбюра не обмежувалася тільки тим, та й не могла обмежитися лише цим. Виділене на Таганрозькій нараді, після того, як представники Лівобережжя покинули нараду, воно фактично репрезентувало лише одну частину організації майбутньої компартії України — Правобережжя. Хоча на Таганрозькій нараді й було ухвалено постанову „пригласить в центр (тоб-то Оргбюро—М. В.) по одному представителю от Областного комитета Донецко-Криворожского бассейна и от главного комитета социал-демократии Украины" [3]), але такого представника до Оргбюра Донецько-Криворозький Обласком не відряджав. А відсутність порозуміння поміж цими двома організаціями значно заважало скликанню з'їзду й зменшувало авторитет Оргбюра, як загальновизнаного партійного центру. В такому ж напрямі діяла тенденція низки інших організацій утворити свої самостійні центри в Москві, які б організовували роботу на місці, на Україні [4]).

„Поступило сообщение,— читаємо ми в протоколі Оргбюра від 3 червня 1918 р.,— что в Москве образуется группою товарищей из бывших членов Румчерода (большевиков, левых

[1]) „Коммунист". Орган Оргбюра. № 1 — 2. 15 червня 1918 р.
[2]) Перший з'їзд КП(б)У. Вид. 1923 р., стор. 29.
[3]) „КП(б)У в резолюциях ее с'ездов и конференций", стор. 9.
[4]) „Коммунист", № 1 — 2, 1918 р.

эсеров и анархистов) организация под названием „Временный Центральный Исполнительный Комитет Советов Одессы, Херсонской, Таврической и Бессарабской губерний". Эта организация имеет задачей вести работу в указанной области, желая войти в контакт с Народным Секретариатом, большевики же из этой группы желают войти в контакт с Организационным Бюро. Поступили дополнительные сообщения, что такие же группы образуются для Таврической губернии из бывших членов Ц. И. К. Тавриды и для Бессарабии из бывших членов бессарабских советских организаций; что и члены Донской области выделяют из своей среды группу для ведения работы в оккупированных местах Донщины, что члены партийного областного комитета Донецкого бассейна и Криворожья вместе с работниками Екатеринославского партийного комитета и Совета, живущие в Москве, образуют группу для ведения партийной работы в Донецком бассейне и Криворожьи; что бывшие члены Кременчугского партийного комитета и Совета (живущие в Воронеже) образуют такую же группу для ведения работы в районе Кременчуга; что такие же группы образуются в разных местах (преимущественно в Москве) из бывших членов разных эвакуированных из Украины Советов и партийных комитетов: партийный районный комитет железнодорожников Харьковского узла, Нижне-Днепровский партийный комитет и т. д." [1]).

Необхідна була рішуча боротьба з усіма цими відбіжними тенденціями, особливо двох таких великих організацій, як організація Одеської й Донецько-Криворізької области. Цьому питанню було присвячено два засідання Оргбюра від 3 й 8 червня 1918 року. А в перерві поміж цими двома засіданнями відбулася нарада, на якій присутні були члени Донецько-Криворізького Обласкому т. т. Межлаук і Шварц, члени більшовицької фракції Румчероду т. т. Христов та Хмельницький і члени Оргбюра т. т. Затонський та Скрипник. На цій нараді було визнано потрібність єдиного партійного центру за межами України, яким представники Донецько-Криворізької та Одеської области згодилися визнати Оргбюро, куди вони й вирішили делегувати своїх представників: Донецько-Криворізький Областком—двох і Одеський—одного представника. Постанови наради Оргбюро ухвалило на засіданні 8 червня і таким чином було ліквідовано одну з останніх перешкод на шляху до об'єднання більшовицьких організацій України.

Цікаво тут відзначити, що ці постанови було ухвалено не без деякої внутрішньої боротьби в самому Оргбюрі, боротьби, яка показувала, що перешкодою на шляху об'єднання були не лише рештки негативного ставлення лівобережних організацій до утворення компартії України, але й

[1]) „Коммунист", № 1—2, 1918 р.

ліво-комуністичні фракційні міркування в частини лівих членів Оргбюра.

Так, на засіданні Оргбюра Бубнов заявив, „что он считает предложения т. Скрыпника вытекающими из фракционных побуждений.

Т. Скрыпник предлагает ввести в Оргбюро представителей донецких и одесских, чтобы опереться против левых коммунистов и тех центровиков, которые идут против линии Скрыпника, на правых большевиков“ [1]).

З середини червня, поповнившись представниками основних пролетарських організацій України, Оргбюро остаточно і формально і фактично стало єдиним партійним центром українських партійних організацій.

Потреба об'єднання партійних організацій у всеукраїнському маштабі, потреба утворення партії стала на цей час

---

[1]) „Коммунист“, № 1 — 2, 1918 р.

Через те, що згадані два засідання становлять певне значіння для розуміння тодішніх обставин і внутрішньої боротьби, наводимо частину матеріялів цих засідань. На засіданні 3 червня 1918 р., що було присвячене „вопросу об образовании за границами Украины советских и партийных центров для отдельных областей Украины“, ухвалено такі постанови:

1. За межами України повинен існувати лише один радянський і один партійний центр, що обслуговують рух на Україні.

2. Організація обласних центрів потрібна на самій Україні, на місцях, не за межами України, в Москві. Обласні центри вже організуються в Києві, Одесі та Харкові.

3. Утворення паралельних організацій, що конкурували б, неприпустимо. Всі робітники повинні бути притягнені до різних відділів Народнього Секретаріяту, вільних — відрядити для роботи на Україні, що особливо потрібно тепер, з перенесенням центру роботи Народнього Секретаріяту на Україну.

4. Тим більше неприпустимо розпорошування сил, поділ, утворення паралельних організацій і т. інше в царині партійної роботи. Тепер, після травневої всеукраїнської конференції партійних організацій в Києві і за місяць всього до першолипневої конференції в Москві, Оргбюро, з наявністю обраного київською конференцією Тимчасового Центрального Комітету і з організацією обласних центрів на Україні, є „закордонним“ їх представництвом і органом, що сприяє посиланням літератури, людей, коштів то-що. Тому потрібно тісне об'єднання всіх сил для сприяння партійної роботи на Україні, а не утворення нових організацій.

5. Знову запропонувати товаришам із партійного Обласного комітету Донецького басейну та Криворіжжя, що перебувають поза межами України, відрядити своїх представників в Оргбюро, одного-двох, скільки вони можуть дати для праці в Оргбюрі.

6. Знову запропонувати товаришам із попереднього партійного центру Одеської області дати свого представника в Оргбюро для праці в ньому.

7. Запропонувати всім товаришам із України, що мають у Москві партійну радянську роботу, подавати допомогу в роботі Оргбюра й взяти можливу для них участь в його роботі.

8. Звернутися до ЦК партії з тим, щоб він вжив з свого боку заходів усунути неналагодженості роботи сприяння з Росії партійній роботі на Україні, що виникають через утворення в Москві нових груп, які ставлять собі паралельні завдання.

9. Питання про партійну роботу в Басарабії поставити окремо.

На засіданні Оргбюра 8 червня 1918 р. ухвалено було такі постанови, внесені як пропозиції наради членів Оргбюра з донецькими та одеськими товаришами:

остільки невідкладною й остільки усвідомленою низкою організацій, що, в умовах гетьманського підпілля, розгромлені більшовицькі організації України паралельно й відірвано від Оргбюра роблять спроби такого об'єднання. Ініціятива і в даному разі належала Київській партійній організації. Після деякої попередньої праці, що її проробив Київський комітет (так, наприклад, було відряджено делегата від комітету до Катеринославу та Одеси), скориставшись з скликаного в травні в Києві І Всеукраїнського з'їзду профспілок, удалося 26 травня 1918 р. відкрити партійну конференцію [1]).

На цій конференції, що становила дальший крок на шляху до утворення КП(б)У, присутні були спеціяльно делеговані представники таких міст: Києва, Харкова, Катеринослава, Кам'янського, Чернігова, Ходоркова, Богуслава, Кремінчука, Прилук. Крім того, присутні були без спеціяльних мандатів на конференцію більшовики із таких міст: Одеси, Полтави, Гомеля, містечка Лоєва, а також один із відряджених на Україну

---

1. За межами України повинен існувати один партійний центр для всієї України, який повинен об'єднувати й керувати діяльністю всіх партійних товаришів, що працюють тут для партійної роботи на Україні.

2. На Україні повинні бути організовані партійні обласні комітети з тими ж автономними правами, як і обласні комітети в Росії.

3. Члени партійного обласного комітету Донецької области та Криворіжжя дають двох робітників до складу Оргбюра, члени більшовицької фракції Румчероду та Одеського партійного обласного центру дають одного робітника до складу Оргбюра.

4. Всі останні партійні робітники із Донецько - Криворізького Обласного та Одеського Обласного комітетів та інші вільні товариші з цих областей повинні віддати свої сили в розпорядження Бюра для роботи при ньому тут, або для подорожи на Україну.

5. Представник одеських товаришів і один представник донецько - криворізьких товаришів разом з секретарем Оргбюра переводять розсилання в різні місця України товаришів, що бажають їхати туди. Особливо відповідальних товаришів обмірковує і відряджує все Оргбюро.

6. При кожному з цих членів секретаріяту, одеському та донецько - криворізькому, утворюються колегії із тамтешніх товаришів, що перебувають тепер у Москві, для вияснення партійної фізіономії товаришів із цих областей, що їх передбачено відрядити на Україну. Ці колегії дають свої висновки Оргбюрові про партійну благонадійність тих товаришів, що пропонують свої сили, про необхідність їх відрядити, про придатність їх на ту чи іншу роботу і т. ін. Секретаріят, або в відповідальніших випадках все Оргбюро, остаточно вирішує питання про відрядження цих товаришів.

7. Центральний Комітет РКП, частиною якого аж до самого з'їзду, що розвяже це питання, є Оргбюро, може відрядити свого представника до Оргбюра.

Останній пункт (7) постанови викликав різкі заперечення т. т. П'ятакова та Бубнова, що побачили в ньому спробу засудження їхньої ліво - комуністичної діяльности.

[1]) Дуже неповні й не цілком певні відомості про цю конференцію є у Равіч-Черкаського—„Історія КП(б)У" та М. Попова—„Нарис з історії КП(б)У". Для освітлення робот цієї конференції ми користувалися вміщеним в № 1—2 „Коммуниста" за 1918 р. матеріялом: 1) доповіддю представника Всеукраїнського партійного комітету Оргбюрові, 2) протоколом всеукраїнської наради робітничої партії комуністів (так назвали конференцію сами її учасники).

представників Оргбюра. Як бачимо, крім Одеси, на конференції були репрезентовані всі великі центри України. Конференція обміркувала такий порядок денний: 1) доповіді з місць, 2) утворення центру, 3) організаційна робота на місцях, 4) центральний орган, 5) скликання всеукраїнської конференції. Питання про виділення в окрему партію конференція ухвалила не обмірковувати й перенести його вирішення на майбутній з'їзд. Вона тільки висловилася за необхідність скликання всеукраїнської конференції, встановила норму представництва на ній, дала директивні вказівки про організаційну роботу на місцях і обрала в складі семи чоловіка Тимчасовий Всеукраїнський Комітет, назвавши його „Временный Всеукраинский Комитет Рабочей Коммунистической Партии“ [1]). Так, паралельно з всеукраїнським центром, що працював у Москві — Оргбюро, утворився другий, що працював на території самої України — „Временный Всеукраинский Комитет“.

Обраний на травневій конференції центр вирішив звязатися з Оргбюром, делегувавши з цією метою свого представника до Москви. На засіданні Оргбюра від 8 червня й була поставлена доповідь представника нового центру. Представник Київського центру на цьому засіданні запропонував був таку форму взаємовідносин поміж ними й Оргбюром: „необхідно, щоб Оргбюро було звязане виключно з Всеукраїнським Комітетом. Надіслання людей і коштів місцевим організаціям треба переводити через Всеукраїнський Комітет, який буде провадити розподіл відповідно до потреб різних місць. Треба, щоб всі зносини Оргбюра з місцевими організаціями провадилися через Всеукраїнський Комітет. З другого боку, треба, щоб всі місцеві організації всі свої зносини з Оргбюром провадили через Всеукраїнський Комітет. Останній буде зосереджувати в себе всі відомості з місць, а потім буде пересилати їх до Москви“. Як бачимо, новий центр претендував стати справжнім центром, вірніше, перегородою поміж місцевими організаціями й Оргбюром, що, без сумніву, повинно б було утруднити й загальмувати працю Оргбюра що до готування й скликання з'їзду. Домагання Тимчасового Всеукраїнського Комітету Оргбюро було відкинуло, ухваливши „взаємини поміж Оргбюром та Всеукраїнським Комітетом залишити попередні, тоб-то всеможлива підтримка й тісний звязок“ [2]).

---

[1]) „Коммунист“, № 1 — 2 за 1918 р.

[2]) Наводимо цілком постанову Оргбюра на доповідь представника Тимч. Всеукраїнського Комітету.

1. Скликати зібрання партійних робітників із України, що перебувають тепер у Москві. Доручити секретареві призначити час і місце цього зібрання й умістити про нього опублікацію в газетах.

2. Залишити попередню постанову Оргбюра про організацію на Україні обласних, районових (обласних) центрів в Києві, Харкові, Одесі та Катеринославі, і попередній порядок — аж до з'їзду — зносин з місцевими організаціями й постачання їх грішми, при чому про всі більш великі виплати

До середини літа Оргбюро остаточно стає єдиним і загальновизнаним всеукраїнським центром. Одночасно з боротьбою за своє визнання Оргбюро розгортає велику й енергійну роботу до готування з'їзду, що його й удається скликати 5 липня в Москві. Але раніш ніж перейти до висвітлення робот І з'їзду КП(б)У, треба спинитися на становищі більшовицьких організацій в обстановці підпілля, спершу Ц. Р., а потім гетьманщини.

ПАРТІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАПЕРЕДОДНІ З'ЇЗДУ

Березень-квітень місяці 1918 р. були місяцями навального руху австро-німецького війська по Україні, яке встановляло всюди владу капіталістів та поміщиків, що були зброєю в руках німецького імперіялізму. 1 березня австро-німці взяли Київ, 15 — Одесу, 17 — Миколаїв, 18 — Херсон, 24 — Ромодан, 30 — Полтаву, 31 — Катеринослав, 8 квітня — Харків, 19 квітня — Микитівку, а до 1 травня всю територію України вони „звільнили" від радянського війська. Частина більшовиків відійшла разом з загонами Червоної армії, частина — лишилася в підпіллі. Коли взяти на увагу, що на більшій частині України до квітня було вже відновлено владу Ц. Р., то доведеться взяти пересічний термін підпільного життя більшости більшовицьких організацій до з'їзду в 3 місяці. Термін, як бачимо, не дуже великий для того, щоб видужати від розгрому, перешикуватися й розгорнути роботу в нових легальних умовах.

Першим і цілком природним наслідком переходу в підпілля було різке кількісне зменшення більшовицьких організацій. Більш чи менш повне уявлення про те, в якій мірі і розмірах відбулося це зменшення партійних організацій, дають такі дані про склад організацій 1917—1918 р. р.:

до квітневої конференції . .	7.000	чол.
„ VI з'їзду РСДРП(б) . .	22.553	„
„ І Всеукр. конференції . .	18.021	„
„ І з'їзду КП(б)	4.381	„ [1]).

Розглядаючи ці дані, треба взяти на увагу те, що на 1-й Всеукраїнській партконференції переважно було репрезентовано Правобережжя. Від Донецько-Криворізької области були представники лише від 4.000 членів партії, в той час як ця

грошей місцевим організаціям (понад 1000 карб.) повідомляти Всеукраїнському Комітетові.

3. Взаємовідносини поміж Оргбюром та Всеукраїнським Комітетом і т. д. (цього пункта наведено в тексті).

Постанову цю взято з № 1 — 2 „Коммуниста" за 1918 р.

[1]) Для виявлення кількісного складу більшовицьких організацій України ми користувалися протоколами квітневої конференції, VI з'їзду РСДРП(б), І всеукр. партконференції й І з'їзду КП(б)У. Для квітневої конференції ми взяли число в 7 тисяч, що його наводить М. Попов у „Нарисі з історії КП(б)У".

область уже до VI з'їзду партії в серпні 1917 року нараховувала 15.318 чоловіка. Тому правильнішим і показнішим буде, коли ми порівняємо дані про кількісний склад організації окремо по областях.

Так ми маємо в Південно-західній області[1]):

до VI з'їзду РСДРП(б) . . . . . 4.985 чол.
„ I Всеукраїнськ. конф. . . . . 13.071 „
„ I з'їзду КП(б)У . . . . . 1.526 „

Коли кількість членів партії в Півд.-зах. області з серпня по грудень збільшилась удвічі з чимсь, то з грудня по червень 1918 р. вона зменшилася у вісім з чимсь раз, проти грудня 1917 р. й у тричі з чимсь проти серпня 1917 р.

Становище в Донецько-Криворізькій області характеризують такі дані:

до квітневої конференції . . 5.423 чол.
„ VI з'їзду РСДРП(б) . . . 15.318 „
„ I „ КП(б)У . . . . 2.161 „

тоб-то кількість членів до I з'їзду КП(б)У зменшилась у сім з половиною разів проти серпня 1917 р. і в два рази з половиною проти квітня 1917 р.

Але стан партійних організацій не вичерпується самим лише кількісним їх зменшенням. Разом з цим за перших днів переходу на нелегальне й напівлегальне існування парторганізації перебували в стані майже повного організаційного розгрому та розпаду. Доповіді з місць на травневій всеукраїнській конференції досить виразно це показують. „Після відходу радянського війська — повідомляє представник Києва — застій був декілька тижнів". Не краще й становище в Одесі — „з відступом радвлади партійна організація розвалилася". „Харків залишився без активних робітників"—говорить представник Харкова. В Полтаві „до останнього моменту організація працювала, але тепер розпалося через відсутність робітників". З повідомлення делегата Чернігівщини — „партійної організації нема". Аналогічне становище в Прилуках — „з відходом радвлади вся організація розпалася". Не на багато кращий і стан організації в Кремінчуці — „нікого з старих робітників не залишилося й доводиться знову відновляти звязок; недавно організувався тимчасовий комітет, але, за відсутністю активних робітників, комітет себе нічим не виявляє".

Краще було становище в Катеринославі, де в скорах після приходу німців „було скликано загальне зібрання тих робітників,

[1]) Підрахунок кількости членів партії по Південно-західній області на 1-й Всеукраїнській партконференції ми робили, не ураховуючи кількости їх по Волинській губерні (з Волинською буде 13.221 чол.), бо на I-му з'їзді КП(б)У представників від парторганізації Волинської губерні не було. Крім того, ми не включили в загальний розрахунок Херсонської губерні, по якій нема даних про I партконференцію і є неповні про VI з'їзд.

що залишилися, на якому вирішили випускати газету „Молот". Цьому початковому періодові в житті підпільних організацій дав цілком правильну характеристику в своїй доповіді представник Тимчасового Всеукраїнського Комітету: „Загальна картина партійної діяльности: всюди організації були розгромлені. Всюди надзвичайна недостача сил. Потроху скрізь організації відновляються, але не могли ще розвинути широкої діяльности" [1]).

Разом з організаційним розвалом в низці організацій спостерігалися й ідейні хитання, що, правда, охопили лише невелику частину членів цих організацій. Не минули цих хитань і такі великі організації, як Київська та Харківська. В Києві „були окремі члени організації, що вважали за потрібне погодження з меншовиками". В Харкові „е течії на користь підтримання Установчих Зборів" [2]). А в додаток до всього партійні організації України були відірвані від російських центрів. „Про партійне становище в Росії — доповідав представник Всеукраїнського Тимчасового Комітету на засіданні Оргбюра — майже нічого не знали. До найостаннього часу місцеві робітники майже нічого не знали про останній партійний VII з'їзд і здебільшого називалися попереднім ім'ям партії РСДРП(б)".

Але поступово почався перелом, організації стали відновлятися, робота розгортатися і до моменту початку з'їзду, тоб-то до липня, становище в партійних організаціях стає значно сприятливішим. В Києві вже „через деякий час удалося відновити райони й обрати тимчасовий комітет... В самому Києві організація значно виросла, відновлено всі райони... Спочатку звязків з селами й волостями не було, але тижнів за три тому назад удалося утворити губерніяльне Оргбюро й закласти організаційні осередки в низці міст". В Одесі „відновлено районні комітети й обрано тимчасовий комітет... Самостійно видавали партійну невелику газету „Голос Пролетария". Одеський Обласком ,в останні дні почав налагоджувати звязок з усією областю". В Миколаєві теж „за останній час удалося утворити активну групу, яка випустила прокламацію й почала утворювати організацію. Налагоджено звязки з околишніми селами". В Катеринославі лишився „тимчасовий комітет та осередки в деяких районах... встановлено деякий звязок з селянством". В Нижне-Дніпровському „з 500 чоловіка членів організації залишилося 200". Значно гірше стояла справа в Ровні. Там „функціонувала група в 15 чол., що стояла на радянській платформі, з них 10 комуністів і 5 лівих поалейціоністів. Вона розіслала товаришів для звязку з залізничниками та селянами".

---

[1]) Відомості про стан парторганізації взято з № 1 — 2 „Коммуниста" за 1918 р.

[2]) „Коммунист", № 1 — 2, 1918 р.

Такі уривкові відомості про стан та роботу низки організацій, що відбилися в доповідях з місць на приватній нараді делегатів І з'їзду [1]).

Більшовицькі організації України до червня - липня стали відживати від поразки й встановлювати звязок поміж собою, розгортати роботу серед робітничого класу та селянства. Невідкладним завданням постало завдання об'єднання їх, утворення компартії України і накреслення чіткої лінії. Окремі розрізнені партійні організації треба було об'єднати в єдину партію на єдиній політичній платформі. Таке було подвійне завдання першого з'їзду.

СКЛАД З'ЇЗДУ

Перший з'їзд КП(б)У засідав з 5 по 12 липня 1918 р. у Москві. Перед з'їздом відбулися ще 4 наради делегатів з 2 по 5 липня, на яких обмірковано було організаційні питання (перейменування конференції в з'їзд, порядок денний, регламент і склад президії) і заслухано доповіді з місць. Всього на з'їзді було присутніх 72 делегати з ухвальними голосами і 147 з дорадчими. З'їзд значно відрізнявся своїм складом, а також повністю представництва (не дивлячись на те, що всю Україну окупували австро - німці) від грудневої партконференції, бувши дійсним представником всіх партійних організацій України. Порівняльні дані про склад з'їзду та І партконференції, що їх ми наводимо нижче, стверджують це [2]) (див. табл., стор. 27).

Як бачимо, на з'їзді було репрезентовано значно більше організацій. А головне те, що на ньому репрезентовані були всі основні пролетарські організації партії. Із репрезентованих на Всеукр. партконференції 18.021 членів більшовицьких організацій України, 13.071, або 72,5%, складали організації Південно - зах. области і тільки 4.000, або 22,2%, організацій Донецько-Криворізької области. Картина різко змінюється на І з'їзді. Тут ми вже маємо із 4.381 чол.— 2.161, або 49,3%, від Донецько - Криворізьких організацій та 1.526 або 34,8% від правобережних. Відповідно до цього імпозантно зросла й кількість делегатів від пролетарських організацій Лівобережжя від

---

[1]) І з'їзд КП(б)У — ГИУ, 1923 р.

[2]) Складаючи таблицю ми користувалися даними, що малися в протоколах І Всеукр. партконференції та І з'їзду КП(б)У. Кількість організацій на І з'їзді від Херсонщини, Чернігівщини, Могилівщини та Таврії в звітові мандатної комісії не зазначено. Беручи до уваги, що від Могилівщини й Таврії було по одному представникові, ми дорівняли число організацій від цих губерень на з'їзді до одного. Виходячи з того, що в анкеті № 2 „Состояние организаций коммунистов на Украине" по Одеському районові в шпальті „число организаций ответивших на анкету" зазначено п'ять, ми цю ж цифру взяли для нашої таблиці. Тоді для Чернігівської організації „зосталося" дві організації.

одного (2,1%) на грудневій партконференції до 35 (47,9%) на першому з'їзді.

Губерня	I Всеукр. партконференція				I з'їзд КП(б)У			
	Число представ.	Кількість членів в орган.	Число орган.	Число член. на 1 пред.	Число представ.	Кількість членів в орган.	Число орган.	Число член. на 1 пред.
Київська	23	5.865	8	255	7	455	4	65
Катеринославська	1	4.000	1	4.000	29	1.845	18	64
Херсонська . . .	1	? [1]	1	—	7	465	5	66
Чернігівська . . .	7	2.556	6	365	8	296	2	37
Полтавська	6	2.700	2	450	9	717	6	79
Волинська	1	150	1	150	—	—	—	—
Подільська	6	1.950	3	325	2	58	2	29
Харківська . . .	—	—	—	—	6	316	3	53
Могилівська . . .	—	—	—	—	1	60	1	60
Мінська	—	—	—	—	2	67	2	33
Таврія	—	—	—	—	1	52	1	52
Заамурський залізничний батальйон	1	500	1	500	—	—	—	—
3 тепловозний батальйон	1	300	1	300	—	—	—	—
Гомель	—	—	—	—	1	50	1	50
	47	18.021	24	383 [2]	73 [3]	4.381 [4]	45	60

З'їзд дійсно з повним правом міг проголосити себе I з'їздом партійних організацій комуністів (більшовиків) України.

(Далі буде)

---

[1]) Кількість делегатів не зазначено.

[2]) В протоколах конференції помилково зазначено 410.

[3]) В звітові мандатної комісії зазначено 72. Треба, крім того, урахувати, що згідно з постановою з'їзду було позбавлено мандатів 9 ч., так що фактично на з'їзді з 5 засідання 10 липня було 64 делегати з ухвальним голосом.

[4]) В звітові мандатної комісії зазначено 4.364.

Д. ШЛОСБЕРГ

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ В ХАРЬКОВЕ В 1917 ГОДУ

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОФСОЮЗОВ И ИХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ОБ'ЕДИНЕНИЯ

Профессиональное движение в Харькове в период империалистической войны было почти задушено. Уже в годы реакции огромное большинство профсоюзов, возникших на основании правил 4-го марта, были закрыты. К моменту Февральской революции уцелели только четыре легализованных союза с ничтожным количеством членов.

Рабочее движение направляли нелегальные ячейки на предприятиях под руководством действовавших тогда политических партий. Но и работа последних не могла широко развернуться в обстановке военных действий.

„Административный произвол, преследование всех оппозиционных элементов, массовое закрытие рабочих и других общественных организаций создали весьма тяжелую атмосферу для работы слабой группы большевиков, а отрицательное их отношение к войне открыто порицалось даже среди большинства передовых рабочих". Так рисует обстановку нелегальной работы большевиков один из участников ее, т. Балтин.

„Назвать себя большевиком или пораженцем в это время никто не смел, даже в рабочей среде, не подвергаясь риску быть арестованным или убитым самими рабочими" [1]).

Несмотря на эти чрезвычайные трудности, большевики создавали свои нелегальные ячейки. Под влиянием постепенного роста дороговизны, в результате разрушительного действия войны, положение рабочих ухудшалось и недовольство среди них росло. Материала для революционной пропаганды большевиков было, следовательно, достаточно. Под их влиянием наиболее передовые рабочие постепенно освобождались от патриотических иллюзий и становились на путь революционной классовой борьбы.

---

[1]) А. Балтин (Блум). „Организация РСДРП (большевиков) в Харькове во время войны". Статья в сб. „1917 г. в Харькове", стр. 8 и 3.

Вместе с большевиками нелегальную работу вели и другие группы (меньшевики и эсеры), не разделявшие оборонческих стремлений. Оборонцы, по свидетельству т. Балтина, укреплялись в больничных кассах, легальных профессиональных обществах и военно-промышленных комитетах. Подпольной работы они, очевидно, не вели.

„Даже в период открытых и ничем не обузданных гонений на рабочие организации и после закрытия всех печатных рабочих изданий, включая сюда и меньшевистские, большинство из них, даже после всего этого, так увлеклось „использованием легальных возможностей", что создание нелегальной организации считалось слишком второстепенным делом" [1]).

Само собой разумеется, на головы большевиков, главным образом, и сыпались удары царской охранки. „Харьковская партийная организация, — пишет активный участник того же периода, С. Буздалин, — к моменту Февральской революции в подавляющем большинстве своего актива сидела в тюрьме" [2]).

Таким образом, соглашательским группам — меньшевикам и эсерам, засевшим в вышеупомянутых легальных и рабочих организациях и сохранившим к моменту Февральской революции свой партийный актив, удалось, на первых порах, получить преобладающее влияние в рабочем движении г. Харькова, тем более, что рабочая масса не вполне освободилась еще от патриотического дурмана и слабо разбиралась в разногласиях между большевиками и меньшевиками.

Уже с первых дней революции рабочий класс начал строить свои экономические и политические организации. В первые дни революции образовался Временный Комитет из представителей фабрик и заводов, с участием политических партий и профессиональных организаций. Под непосредственным руководством этой довольно расплывчатой организации сконструировался Совет рабочих депутатов — политический орган рабочего класса. Ему же пришлось, не дожидаясь образования профессиональных союзов, заняться вопросами экономики и труда. С 10 марта при Совете уже начала функционировать комиссия для разбора экономических конфликтов между рабочими и предпринимателями. Комиссия эта сконструировалась из представителей от фабрик и заводов.

В целях наиболее авторитетного разрешения всех вопросов рабочей жизни при Совете был учрежден отдел труда, облеченный широкими полномочиями. Была создана также профессиональная комиссия, задачей которой было — содействовать организации профсоюзов и помочь им скорее прочно стать на

---

[1]) А. Балтин (Блум). „Организация РСДРП (большевиков) в Харькове во время войны". Статья в сб. „1917 г. в Харькове", стр. 20.

[2]) С. Буздалин. „Харьковская организация в борьбе за диктатуру пролетариата". Ст. в сб. „1917 г. в Харькове".

ноги. Профессиональная комиссия состояла из небольшой группы членов Совета и из представителей профсоюзов и временных комиссий, созданных для организации союзов в разных профессиях и производствах. В течение первых недель революции она направляла профдвижение, непосредственно руководила профстроительством. При прямом и косвенном ее содействии в городе образовалось несколько десятков профорганизаций. Затем, по инициативе этой же комиссии, на 2-й харьковской конференции союзов 30 апреля было избрано Центральное Бюро профсоюзов. После организации ЦБ профессиональная комиссия при Совете была ликвидирована.

В первой половине 1917 года в Харькове образовались следующие профсоюзы: шорников, мукомолов, фотографов, служащих высших учебных заведений, часовщиков, сапожников, служащих харьковского медицинского общества, деревообделочников, табачников, картонажников, печатников, торговых служащих, оркестрантов, служащих страховых организаций, кулинаров, строительных рабочих, служащих союза городов, металлистов, конфетчиков, прачешников, домашних служащих, работников косметики, чулочников, работников иглы, газетчиков, заготовщиков, фельдшеров и фельдшериц, конторщиков и бухгалтеров, служащих кредитных учреждений, кожевенников, текстильщиков, булочников, служащих трактирного промысла, ювелиров, работников городского общественного самоуправления, парикмахеров, фармацевтов, фабрично-заводских служащих и т. д. и т. п.

В дальнейшем, вплоть до конца 1917 года, число союзов росло. В июне создались профессиональные союзы: работников в артелях, посыльных, театральных служащих, автомобильных работников; в июле — союзы служащих лечебных заведений и чернорабочих; в августе — союз работников в биржевых артелях, служащих конки, портных по крестьянскому платью, пищевиков, техников и чертежников, служащих Северо-Донецкой ж. д., почтово-телеграфных служащих; позже, осенью — союз химиков, курьеров, ответственных служащих, грузчиков, младших служащих учебных заведений и т. д.

К концу 1917 г. в Харькове существовало 54 профсоюза [1]).

Таким образом, дробление союзов шло как по линии профессионально-цеховой, так и по мелким производственным группам. Это дробление было вызвано неправильным пониманием принципов профстроительства. За организацию союзов брались люди, мало разбиравшиеся в профстроительстве, не имевшие в этом отношении никакого опыта.

Все трудящиеся, какую бы отрасль труда мы ни взяли, были уже проникнуты сознанием необходимости об'единения

---

[1]) Колесников. „Очерки по истории профессионального движения на Украине".

для защиты своих профессиональных интересов, но не было еще понимания того, что эти интересы могут с успехом защищаться лишь путем об'единения всех групп трудящихся не только в одном предприятии, но и в одном производстве, что наилучшая защита этих интересов требует об'единения всех трудящихся в данном производстве.

Чернорабочие на фабриках и заводах, например, полагали, что их профессиональные интересы не будут в достаточной степени защищены в одном союзе с квалифицированными рабочими, и они образовали свой союз; также и служащие фабрично-заводских предприятий полагали, что их профессиональные интересы будут наилучшим образом защищаться при условии образования своего отдельного союза, каковой и был организован, об'единив почти исключительно служащих металлообрабатывающих предприятий.

Только этим организационным хаосом можно об'яснить, почему так мало было союзов, построенных по производственному принципу, несмотря на то, что профессиональная комиссия, образовавшаяся при Совете рабочих депутатов, с самого начала придерживалась принципа производственного строительства союзов. Профессиональная комиссия не в состоянии была полностью охватить профстроительство и направить его по правильному руслу, ей трудно было побороть цеховые тенденции, которые преобладали еще почти во всех союзах. Работа по реорганизации союзов выпала на долю Центрального Бюро профсоюзов.

Основная линия ЦБ была намечена на 1-й конференции правлений союзов. Исходя из того положения, что дальнейшее развитие профдвижения будет протекать в условиях частного капиталистического хозяйства, докладчик по вопросу „о задачах союзов" считал основной задачей на ближайший период — планомерную экономическую борьбу.

„Политическая партия стремится к власти и ставит своей задачей изменение социального строя, профдвижение добивается осуществления целей, выдвигаемых повседневно жизнью в рамках капиталистического строя, поднятия только уровня труда, повышения материального и социального положения рабочих" [1]).

Так определялись задачи профдвижения. Союзы не ставили перед собой назревших уже тогда новых боевых задач, задач социальной революции. Одни только большевики выдвигали эти задачи не как абстрактный лозунг далекого будущего, а как боевой лозунг сегодняшнего дня, которому должна быть подчинена деятельность союзов.

В принятой на конференции резолюции роль и методы борьбы профсоюзов определялись так:

---

[1]) Ю. Крейзель. „Из истории профессионального движения г. Харькова в 1917 году".

„Профессиональные союзы являются одной из форм организации рабочего класса, ведущей экономическую борьбу в согласии с общими классовыми интересами пролетариата. В своей борьбе с предпринимателями союзы применяют боевые методы, как-то: забастовка, бойкот и пр., которые при известных условиях могут быть заключены и дополнены коллективными сделками и основанными на них примирительными учреждениями, к заключению и созданию которых союзы всемерно стремятся".

Исходя из данных положений, харьковская общегородская конференция профсоюзов считала:

„1) что профессиональное движение является фундаментом всего классового движения пролетариата;

2) что создающиеся профсоюзы, применяя свои непосредственные и главные способы борьбы, должны стремиться также к заключению коллективных договоров и организации примирительных камер;

3) что в интересах организации рынка труда профсоюзы заинтересованы в создании бирж труда с возможно более обширным районом действий;

4) что в деле вспомоществования своим членам профсоюзы должны избегать таких способов взаимопомощи, которые наносят ущерб боевой деятельности самой организации, и

5) что союзы должны обратить особенное внимание на культурно-просветительную деятельность среди своих членов, обеспечивая национальному меньшинству право создания своей организации для ведения этой работы".

Таким образом, согласно резолюции, конференция признавала основными методами борьбы, с одной стороны, стачку, во всех ее разновидностях, и коллективные соглашения, а с другой стороны — различные виды вспомоществования, но не за счет стачечной боевой готовности союзов. Этим самым союзы сразу отмежевались от английских тред-юнионов, но эта „боевая" тактика была достаточно соглашательской, ибо она отгораживалась от выдвинутых историей задач социалистической революции. Отсюда вырастала проводимая на конференции точка зрения нейтральности союзов, считающая, что союзы должны быть независимы от политических партий. Характерно, что основной вопрос — о задачах союзов в связи с общими задачами социальной революции, вопрос о взаимоотношениях между союзами и социалистическими партиями, мало затрагивался в прениях. Последние заострились, главным образом, на вопросе о формах сочетания боевых методов деятельности союзов с методами взаимопомощи. И неудивительно — тон конференции задавали меньшевики.

Характерна точка зрения по вопросу о применении принципов взаимопомощи в профсоюзах, формулированная на конференции одним из делегатов, Фрумкиным:

„Основной характер деятельности союзов — боевой. Деятельность взаимопомощи должна быть ограничена, но даже

в Германии во многих союзах взаимопомощь стоит на первом плане, а боевая деятельность играет второстепенную роль. Применение взаимопомощи вызывается повседневными нуждами рабочего, и буржуазия сыграла на этом, чтобы раз'единить рабочее движение. Может быть, со временем, когда все рабочие проникнутся классовой идеей, в этом не будет надобности, но сейчас надо заманивать рабочих в союзы, обещая им различные выгоды. Мы находимся в начальном периоде организации союзов и надо выставлять на вид практические выгоды. Со временем, с ростом сознательности, мы будем сокращать эти тенденции за счет увеличения боевой деятельности, а сейчас надо выдвинуть взаимопомощь на первый план".

Только в атмосфере крайнего соглашательства, созданной меньшевиками, могли иметь место такие оппортунистические настроения. По организационному вопросу конференция приняла резолюцию, согласно которой:

„1. Профсоюзы рабочих должны быть построены по принципу организации рабочих всей данной отрасли хозяйства.

2. Рабочие всех предприятий данной отрасли производства должны быть организованы в один союз, а сами союзы должны стремиться к всероссийскому об'единению.

3. Цехи, входящие в состав об'единяемого производства, организуются в специальные секции, действующие автономно в пределах устава союза, на основании выработанных общим собранием секций наказов.

4. Денежные средства, направляющие деятельность, в боевых и важных случаях, как, например, руководство промышленными конфликтами, заключение коллективных договоров, содержание арбитражных учреждений и проч., находятся в ведении центрального органа союза".

Конференция наметила следующие основные положения, определяющие организационное строение союзов:

„а) профсоюз не должен быть партийным;

б) союзы защищают интересы своего производства в соответствии с интересами всего рабочего класса в целом;

в) союзы об'единяют рабочих всего производства, обученных и необученных, женщин и учеников;

г) развитие классового самосознания членов является одной из основных, главных задач профсоюзов;

д) вся деятельность союзов должна быть направлена на общее повышение благосостояния рабочих в рамках капиталистического хозяйства, и все виды помощи должны быть подчинены этой цели;

е) союзы по своей деятельности и методам борьбы должны являться боевыми классовыми организациями;

ж) союзы резко отмежевываются от круга лиц, несущих по предприятиям административные обязанности, и в число членов таковых лиц не включают;

з) союзы должны стремиться к об'единению рабочих всего производства;

и) союзы стремятся и поддерживают местное, областное, всероссийское и международное об'единение как союзов своего производства, так равно и всех союзов рабочих;

к) союзы создают внутри себя широкое организационное самоуправление;

л) внутри союзов желательны секционные организации, но с сохранением центрального правления, собрания уполномоченных и общей кассы;

м) профсоюзы должны вести широкую культ.-просвет. и общеобразовательную работу среди членов и нечленов своего производства"[1]).

Конференция занялась также конструированием межсоюзного об'единения. Согласно постановления конференции, „для проведения в жизнь всех постановлений и координирования действий всех стоящих на почве классовой борьбы профсоюзов г. Харькова по осуществлению своих задач и целей, равно и для установления органической связи с профсоюзами и прочими учреждениями в других городах, создается Городское Центральное Бюро профсоюзов".

Выработка проекта устава Центрального Бюро профсоюзов была поручена избранной на конференции организационной комиссии. Вот текст этого первого устава ЦБ, утвержденного конференцией:

„1. Центральное Бюро является представителем рабочих профессиональных союзов г. Харькова.

2. Центральное Бюро об'единяет деятельность профессиональных союзов и содействует их возникновению, а также способствует развитию классового самосознания рабочих. С этой целью оно: а) разрабатывает различного рода общие вопросы профдвижения; б) собирает и разрабатывает статистические сведения и отчеты о деятельности союзов, публикует и распространяет их и т. д.; в) издает соответствующую литературу, организует библиотеки, лекции, клубы и т. п.; г) берет на себя инициативу созыва конференций, с'ездов; д) выступает в качестве представителя интересов профессионального движения перед государственными и общественными учреждениями и частными лицами; е) оказывает поддержку отдельным союзам в их повседневной деятельности; ж) разрешает вопросы межсоюзных отношений и т. д.

3. Центральное Бюро является для профессиональных союзов органом совещательным; в отдельных случаях, с предварительного согласия заинтересованных союзов, решения ЦБ могут иметь обязательный характер.

---

[1]) Ю. Крейзель. „Из истории профдвижения г. Харькова в 1917 г.", стр. 12 и 29.

4. ЦБ состоит из представителей всех существующих в Харькове рабочих профсоюзов — по одному от каждого союза.

Примечание: С совещательным голосом в состав Бюро входят представители социалистических партий, по одному от каждой, и лица, кооптированные исполнительным органом или самим Центральным Бюро.

5. Собрания ЦБ считаются действительными при наличии не менее половины числа членов Центрального Бюро с решающим голосом.

6. ЦБ избирает из своей среды, сроком на 6 мес., исполнительный орган, в количестве 9 лиц и 3-х кандидатов к ним, для проведения в жизнь постановлений ЦБ.

7. Средства ЦБ образуются от отчислений профессиональных союзов из расчета по 3 коп. в месяц с каждого члена союза, а также от поступлений от всякого рода предприятий.

8. Для проверки правильности расходования и ведения отчетности расходов из состава ЦБ избирается ревизионная комиссия в составе пяти лиц.

9. Заседания ЦБ созываются исполнительным органом по мере надобности, но не реже одного раза в месяц" [1]).

На пленуме Совпрофа от 26 июля 4-й пункт устава, предусматривающий равное представительство союзов, был изменен таким образом:

„ЦБ состоит из представителей всех существующих в Харькове рабочих профессиональных союзов, по два от каждого, при чем союзы, имеющие больше 2000 членов, делегируют по одному делегату на каждые 1000 чел., но общее количество представителей не может превышать пяти человек" [2]).

Точно так же 30 августа 1917 года пленумом был изменен второй пункт устава, в связи с постановлением 3-й Всероссийской конференции об изменении названия Центральных Бюро на „Советы профессиональных союзов"; постановлено было Центральное Бюро профессиональных союзов г. Харькова переименовать в „Харьковский Совет профессиональных союзов" [3]).

Перед вновь организовавшимся профессиональным органом стояла задача переустройства союзов на производственных началах. Задача эта была не совсем легкой, так как нужно было ломать так или иначе оформленные организации. Особенно трудно было проводить эту операцию в условиях острой экономической борьбы. Разработав, например, проект организации единого союза рабочих кожевенного производства в июле месяце, ЦБ смогло провести об'единение лишь в ноябре.

[1]) Ю. Крейзель. „Из истории профдвижения г. Харькова в 1917 г.".

[2]) Протокол Совета профсоюзов от 26 июля 1917 г. Архив Истпрофа ВУСПС.

[3]) Протокол Совпрофа от 30 августа. Архив Истпрофа ВУСПС.

Так же долго задерживалось осуществление проекта ЦБ о слиянии союзов пищевого дела в производственный союз с'естных припасов. Лишь в октябре удалось заложить основу для такого союза путем об'единения союзов булочников, поваров и мукомолов.

Значительные трудности представляло и создание профессионального об'единения сахарников, распыленных по отдельным предприятиям.

Эти несколько примеров показывают, как медленно шло организационное переустройство союзов; усилия центрального органа наталкивались на упорное стремление отдельных союзов сохранить свою цеховую самостоятельность. Окончательное переустройство союзов завершилось в 1918 году.

Не менее важной задачей ЦБ был пересмотр уставов союзов в целях внесения большей однородности и юридической ясности. Был разработан примерный устав, который должен был служить юридической базой для оформления союза в новой обстановке [1]).

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БОРЬБА ПРОФСОЮЗОВ

Уже с первых дней революции рабочие г. Харькова начали экономическую борьбу. В случае невыполнения требований, пред'являемых капиталистам, рабочие угрожали забастовкой. И угроза эта не оставалась пустым жестом. Экономическая борьба в 1917 г. охватила почти все профессии и производства.

Основные требования, фигурировавшие при всех конфликтах — увеличение зарплаты и введение восьмичасового рабочего дня.

Как уже было отмечено, реальная зарплата во время войны под влиянием роста дороговизны все время понижалась, и рабочие, естественно, требовали повышения ее в соответствии с изменившимся уровнем жизни. Так же естественно было стремление рабочей массы использовать свою революционную мощь для проведения явочным порядком восьмичасового рабочего дня.

И сколько бы ни говорили соглашатели-оборонцы о „чрезмерности" этих требований, о необходимости „постепенного и осторожного" их проведения, рабочие массы, под руководством и при содействии большевиков, настойчиво выдвигали эти требования. Старания меньшевиков и эсеров удерживать рабочих от выступлений были безуспешны. Рабочие настойчиво добивались удовлетворения своих требований.

В результате давления снизу, соглашательский Совет рабочих депутатов принял в конце марта решение о немедленном

---

[1]) Из подготовляемой к печати Харьковским Истпрофом хроники профдвижения в Харькове.

введении восьмичасового рабочего дня в Харькове, не дожидаясь законодательного акта сверху. Совету, по существу, пришлось санкционировать то, что фактически было уже проведено явочным порядком на большинстве крупных фабрик и заводов.

Характерно, что совещание уполномоченных заводских комитетов, состоявшееся в первой половине апреля, предложило Совету рабочих и солдатских депутатов взять на себя установление минимальной заработной платы и разработку вопросов о правильной организации примирительных камер. В сознании рабочих Совет уже тогда преломлялся, как политический орган власти, который должен обладать не только исполнительными, но и законодательными функциями для защиты их интересов.

Соглашательский Совет рабочих депутатов так далеко, конечно, не пошел, и рабочим пришлось взять в свои руки дело защиты своих интересов.

В Харькове и в других городах Украины в течение 1917 г. имело место огромное количество конфликтов между рабочими и предпринимателями. Мы не имеем еще полного учета и данных об этих конфликтах, но характеристика главнейших из них дана в подготовляемой к печати Харьковским Истпрофом „Хронике профессионального движения в 1917 г.".

Большое количество конфликтов разрешалось в пользу рабочих. Многие хозяева быстро капитулировали, учитывая удельный вес рабочего класса после революции. Но было не мало и таких конфликтов, которые тянулись месяцами, и рабочие с большим трудом вырывали у эксплоататоров выполнение своих требований.

На Паровозостроительном заводе рабочие явочным порядком, вопреки согласию администрации, ввели восьмичасовый рабочий день для рабочих и шестичасовый для служащих. В течение всего лета тянулся конфликт на почве увеличения зарплаты. Не обошлось и без забастовок. Вместо прежней зарплаты (от 3 до 6 р. в день), рабочие требовали: для 1-й категории — до 12 р. в день, для 2-й категории — 10 р.; для 3-й категории — 8 р., для 4-й категории — 6 р., для чернорабочих мужчин — 5 р., женщин — 3 рубля. Администрация выдвинула свои контр-предложения, согласно которых повышение зарплаты колебалось между 4 р. 35 коп. и 12 р. в день. Рабочие забастовали помимо санкции союза. Конфликт тянулся 2 месяца, и рабочие вынуждены были согласиться на предлагаемые заводоуправлением условия.

На заводе ВЭК рабочие явочным порядком ввели восьмичасовый рабочий день для рабочих и шестичасовый для служащих и добились, в результате переговоров, повышения расценки аккордных работ на 20% и почасовой платы на 25%.

Аналогичные конфликты происходили на других заводах, и дело не обходилось без применения насилия в отношении особенно злостных администраторов. Так, например, на заводе „Гельферих-Саде", в виду упорного отказа дирекции участвовать в примирительной камере, завком принял решение, одобренное общим собранием рабочих, об устранении директора завода.

Но наиболее острые формы принял конфликт с чернорабочими.

Не входя в подробности этого конфликта, полное изложение и оценка которого даны в сборнике Истпрофа ВУСПС — „Профессиональное движение на Украине в 1917 г.", отметим только, что требования чернорабочих, пред'явленные фабрикантам и заводчикам, были санкционированы всеми руководящими коллективами как квалифицированных, так и неквалифицированных рабочих.

Дело в том, что еще до войны установилась крайне неравномерная оплата труда квалифицированных и неквалифицированных рабочих. Во время войны эта разница значительно выросла, в виду недостатка квалифицированных рабочих. Под влиянием общего революционного под'ема у чернорабочих пробудилось стремление к уравнению их в оплате с квалифицированными рабочими.

Требования, пред'явленные союзом чернорабочих, сводились к следующему: минимум зарплаты — 6 р. мужчине и 4 р. женщине в день. По настоянию конференции фабрично-заводских комитетов и Исполнительного Комитета требование это было понижено до 5 р. мужчине и 3 р. 50 коп. женщине в день. Но предприниматели отказались от удовлетворения и этих требований.

Об'явить забастовку в этот момент было тактически неудобно, ибо это было бы на руку капиталистам, подготовлявшим локаут; забастовка чернорабочих была бы для них лучшим для этого поводом.

Конференция фабрично-заводских комитетов, совместно с Центральным Бюро и с союзами металлистов и чернорабочих, решила обратиться к Совету рабочих депутатов с тем, чтобы он своею властью заставил фабрикантов и заводчиков удовлетворить требования. Однако все усилия Исполнительного Комитета ни к чему не привели.

Тогда правление союза металлистов направило в Революционный штаб обращение, которое гласило: „В связи с отказом общества фабрикантов и заводчиков удовлетворить требования чернорабочих харьковских заводов, настроение на заводах резко повышенное. Доверие к С. Р. и С. Д. и другим органам демократии сильно пало. В понедельник на некоторых заводах (в первую голову на заводе ВЭК) не исключена возможность эксцессов: вывоз административных лиц на тачке, уличные выступления

и т. п. Вероятно, в понедельник, 10 июля, нормальный ход работ будет нарушен.

Не входя в оценку деятельности предпринимателей, правление полагает, что только быстрое и энергичное вмешательство полномочных органов и давление на предпринимателей в состоянии ликвидировать конфликт".

Аналогичный призыв к Революционному штабу в связи с забастовкой чернорабочих был послан и центром фабзавкомов.

Революционный штаб вмешался в конфликт, пытался воздействовать на предпринимателей и принудить их к максимальным уступкам.

Но и Революционный штаб не мог сломить упорства предпринимателей. В результате долгих переговоров, последние, в конце концов, выставили следующие контр-предложения:

„1. Заработок чернорабочих увеличивается до 4 р. в день. Означенная прибавка относится к чернорабочим мужчинам старше 18 лет, работающим до настоящего времени не менее 2 мес. Прибавка не касается категорий сторожей, кучеров, дворников, садовников и проч. заводской прислуги.

2. Вновь принимаемые чернорабочие могут быть оплачиваемы ниже означенной нормы.

3. Заработок женщинам и подросткам остается прежний.

4. Прибавка входит в силу со следующего дня после настоящего соглашения.

5. Забастовочное время не оплачивается".

Конфликт имел большое политическое значение, поскольку упорное сопротивление предпринимателей являлось отголоском натиска буржуазной реакции против революционных завоеваний рабочего класса.

Министр труда Временного правительства — Скобелев, констатируя недопустимость об'явления забастовки „в переживаемый страной тяжелый момент, в интересах обороны страны и завоеваний революции", предлагал комиссару труда, как представителю государственных интересов, в качестве посредника вмешаться в конфликт в целях содействия сторонам для примирения.

Рабочие имели уже возможность убедиться, насколько плодотворны были все эти разговоры с королями угля и железа по вопросу об удовлетворении требований рабочих, пред'явленных областной майской конференцией в Харькове. Переговоры эти, как известно, были перенесены в Петроград и там ни к чему не привели.

Но эта обанкротившаяся соглашательская политика с точки зрения меньшевиков-оборонцев была необходима „в интересах обороны".

Союз металлистов и конференция фабрично-заводских комитетов, отражавшие тогда точку зрения большевиков, требовали более решительного вмешательства государственной

власти. Эту точку зрения большевиков отчасти разделяли и наиболее революционные элементы из меньшевиков.

Однако министерство труда стояло на той точке зрения, что государственная власть вмешивается в конфликт, не принимая принудительных мер против предпринимателей и, наоборот, сдерживая рабочих во имя „обороны".

Против же вмешательства Революционного штаба было соглашательское правление Совета профсоюзов, которое, как мы увидим ниже, приняло соответствующую резолюцию.

Конфликт тянулся все лето и был ликвидирован лишь в начале октября, после того как Революционный штаб принял решение об аресте всего совета союза заводчиков и фабрикантов в случае неудовлетворения в трехдневный срок требований рабочих.

Оказало ли действие это решение Революционного штаба, или были и другие причины, но заводчики стали сговорчивее, и вновь собравшаяся 5 октября примирительная камера разрешила наконец конфликт.

Обе стороны согласились, впредь до выработки колдоговора, установить следующие расценки труда взрослых чернорабочих г. Харькова: мужчинам — 5 р., женщинам — 3 р. 50 к. за восьмичасовый рабочий день.

Обе стороны обязались соблюдать со всей добросовестностью правила внутреннего распорядка, существовавшие на заводе. Соглашение вступило в силу с 1-го сентября 1917 г.

Менее упорно и более успешно протекала борьба в пищевой промышленности. Рабочие хлебопекарен добились увеличения зарплаты и отмены воскресных и ночных работ в первой половине 1917 года — без забастовки. Во второй половине 1917 г. они вторично потребовали увеличения расценок и добились удовлетворения требований после однодневной забастовки.

Тем же путем добились удовлетворения своих требований и табачники, которые, помимо увеличения зарплаты, потребовали приема рабочих через правление союза, установления для увольняемых компенсации в размере месячного жалованья за каждый прослуженный год и ежегодного двухнедельного отпуска [1]).

„Все группы рабочих, входящих ныне в с. Пищевкус, выступили с определенными требованиями; большая часть из них участвовала в июльском забастовочном движении и почти все добились повышения зарплаты и улучшения условий труда" [2]).

Движение охватило не только индустриальный пролетариат. Так, например, торгово-промышленные служащие также пред'явили требования. Требования эти в различных магазинах и торговых учреждениях были различны.

[1]) „За 10 лет. Из истории союза рабочих пищевкусовой промышленности на Харьковщине", стр. 14.

[2]) Там же, стр. 15.

„Во многих случаях,— как сообщает один из активных членов союза совторгслужащих того периода,— предприниматели шли без особого сопротивления навстречу требованиям служащих, но в ряде случаев пришлось натолкнуться на сопротивление. Началось массовое, опять таки стихийное, стачечное движение; некоторые из этих стачек имели затяжной характер"... [1]).

Рамки статьи не позволяют остановиться на целом ряде характерных забастовок в других отраслях труда.

Забастовочное движение этого периода на первых порах носило стихийный и неорганизованный характер. Забастовки протекали зачастую без предварительной санкции союзных органов. Это было констатировано 16 мая на заседании Центрального Бюро профсоюзов, которое приняло тогда следующее постановление: „ЦБ считает необходимым, чтобы всякая забастовка требовала санкции и проводилась под его руководством; о всякой забастовке предварительно доводится до сведения ЦБ, которое и делает по сему поводу заключение" [2]).

Вопрос о тактике экономической борьбы стоял на первой об'единительной конференции правлений союзов и фабзавкомов, состоявшейся 29 мая 1917 года. На конференции был заслушан доклад представителя ЦБ т. Бояркова о тактике экономической борьбы вообще и, в частности, о массовых стачках, возникавших часто помимо рабочих организаций. Принятая по этому докладу резолюция констатировала, что в результате разрушающего влияния войны на народное хозяйство, „одни отрасли промышленности почти совершенно прекратили свое существование, или значительно сократили свое производство, другие же неестественно расширились и вовлекли в производство большие массы новой рабочей силы, в том числе женский и детский, а также ввозной цветной труд; эксплоатация рабочей силы в период мобилизации промышленности была доведена до максимума, заработная плата относительно пала, остальные условия труда соответственно ухудшились. Политический переворот вызвал естественное стремление рабочих к скорейшему улучшению условий труда и закреплению своих революционных позиций, при чем, наряду с организованной борьбой, проводимой во всероссийском масштабе, замечаются изолированные выступления отдельных групп рабочих, сопровождающиеся иной раз и экономическим террором". Указав дальше на неустойчивое и тяжелое экономическое положение рабочих в связи с абсолютным истощением страны и надвигающейся в результате демобилизации и разрухи безработицей, конференция постановила, что „наряду з законодательными мерами

---

[1]) „Из жизни союза совторгслужащих за 1917 — 1927 г.г.", стр. 12.

[2]) Протоколы Харьковского Совета профсоюзов от 16 мая 1917 г. Архив ВУСПС.

борьбы с последствиями демобилизации производства, очередной и важнейшей задачей рабочих является организация масс в прочные профсоюзы, руководящие экономической классовой борьбой, централизация союзов во всероссийские об'единения и борьба с изолированными выступлениями — забастовками отдельных категорий и групп рабочих".

Конференция считала, что: „а) выступления независимых групп рабочих, конфликты и забастовки на отдельных предприятиях недопустимы без санкции соответственного профсоюза; б) всеми экономическими выступлениями рабочих от момента возникновения конфликта до полной его ликвидации руководит профсоюз; в) о всякой предполагающейся забастовке профсоюз доводит до сведения ЦБ профсоюзов, излагая при этом мотивы забастовки, и в дальнейших действиях руководится его заключениями" [1]).

Что касается участия Совпрофа в экономической борьбе, то с самого начала было установлено, что он самостоятельно не выступает, а лишь оказывает содействие союзам, об'единяя и координируя их экономические выступления.

В какой мере Совпроф использовал данное ему право руководить экономической борьбой, можно видеть из следующих фактов.

На заседании правления Совпрофа от 12 мая была санкционирована забастовка фотографов - служащих; пред'явленные ими требования были признаны правлением правильными. На этом же заседании, в связи с трениями среди часовщиков - шаблонистов, постановлено:

„1. Предложить союзу добиваться отмены института подрядчиков.

2. Установить гарантию минимума заработной платы за восьмичасовый рабочий день, допуская и сдельную плату, о чем и сообщить надлежащему союзу" [2]).

16 мая пленум Совпрофа обсуждал вопрос о предполагаемой забастовке рабочих прачешного дела. Промышленная кон'юнктура была признана пленумом подходящей для пред'явления выдвинутых союзом требований; последние признаны приемлемыми; союзу прачешников указано было на необходимость предложить хозяевам соглашение и об'явить забастовку в том только случае, если соглашение не будет достигнуто. Союзу было также указано на недопустимость захвата предприятий [3]).

10-го ноября на пленарном заседании Харьковского Совета профсоюзов обсуждался вопрос о требованиях, пред'явленных булочниками хозяевам. Здесь Совпроф столкнулся с тем обстоятельством, что удовлетворение требований булочников могло повлечь за собой повышение цен на хлеб.

---

[1]) Ю. Крейзель. „Из истории профессионального движения г. Харькова в 1917 г", стр. 44.

[2]) Протокол Совпрофа от 12 мая 1917 года.

[3]) Протокол Харьковского Совета профсоюзов.

Двадцатью голосами против трех было вынесено постановление, согласно которого „решение Совета по сему вопросу является обязательным для союза рабочих по выработке с'естных припасов".

После обсуждения всех выдвинутых союзом требований была избрана комиссия, которой поручено было установить средний прожиточный минимум путем обследования норм оплаты труда в других профессиональных союзах г. Харькова, вне зависимости от предстоящего повышения таксы на хлеб; этой же комиссии было поручено разработать вопрос о муниципализации пекарен [1]).

Таким образом, Совпроф оказывал содействие союзам в их экономической борьбе, давал определенные директивы при возникновении конфликтов, зачастую вмешивался в самый ход конфликта путем посылки своих представителей.

Нужно, однако, признать, что Совпроф не использовал полностью данного ему права вмешательства в экономическую борьбу, и значительное количество конфликтов, зачастую весьма острых, протекало без его ведома и влияния.

Вопрос о тактике экономической борьбы был одним из узловых пунктов разногласий между меньшевиками и большевиками в 1917 году. Стоя на точке зрения обороны страны, меньшевики зачастую готовы были поступиться интересами рабочей массы, стараясь удерживать ее от слишком резких выступлений против капиталистов, от пред'явления им, якобы, „чрезмерных" требований. Большевики же, оставаясь всегда на чисто классовой позиции, толкали рабочую массу на более решительную борьбу за пред'явленные ею требования, что и сказалось на стратегии экономической борьбы.

В Харьковском Совете профсоюзов преобладающее влияние имели меньшевики-интернационалисты; но последние, верные меньшевистской идеологии, также проповедывали по сути „сдержанность" и „умеренность" там, где требовались более решительные действия, маскируя свою соглашательскую позицию в революционные формы, как мы это увидим дальше из отношения Харьковского Совета профсоюзов к вмешательству Революционного штаба в экономические конфликты.

Нужно еще упомянуть о примирительных камерах, которые создавались при отдельных крупных предприятиях и союзах. Эти камеры создавались по инициативе конфликтной комиссии С. Р. и С. Д. Лишь в августе была организована центральная примирительная камера, которая служила апелляционной инстанцией для районных камер.

Перед Совпрофом с первых же дней его деятельности стал также вопрос о борьбе с безработицей. В 1917 г. почти при всех союзах были созданы бюро труда. Совпроф на одном

[1]) Протокол Харьк. Совпрофа.

из первых заседаний, 4 мая, постановил добиваться у городской Управы скорейшей организации биржи труда. Но последняя открылась лишь в сентябре.

Проблема безработицы, ставшая перед рабочими организациями уже в первые месяцы революции, особенно обострилась во второй половине 1917 г., в связи с кризисом топлива и сырья и саботажем предпринимателей, закрывших предприятия. Но правление Совпрофа обсуждало вопрос о мерах борьбы с безработицей и помощи безработным лишь 26 сентября. Были намечены следующие мероприятия: „а) организация общественных работ государством и муниципалитетом; б) полное запрещение детского и женского труда; в) замена военнопленных; г) организация продовольственной помощи путем открытия бесплатных и полуплатных столовых; д) организация дорожной помощи". Для проведения всех этих мероприятий было постановлено создать особый орган с широким участием представителей рабочих организаций, городов, земств, кооперации и др. [1]).

На 1-е октября Совпроф созвал конференцию правлений союзов, с участием представителей всех партий, по вопросу о борьбе с безработицей. Конференция приняла следующую резолюцию:

„Конференция находит, что борьба с безработицей должна стать очередной задачей профсоюзов. С этой целью при Харьковском Совете профессиональных союзов должен быть создан специальный комитет по борьбе с безработицей. Выдвигая перед государством немедленное осуществление государственного контроля над производством, при посредстве профорганизаций, и неотложность разработки общего плана демобилизации промышленности, этот комитет должен одновременно принять ряд местных мер к смягчению последствий безработицы.

1. Все профессиональные союзы должны немедленно создать специальные фонды помощи безработным.

2. Союзы должны провести обследование предприятий, каждый в своей отрасли, для выяснения как возможности перехода на мирный рынок, так и расширения их спроса на рабочие руки на случай замены некоторых категорий работ, сокращения рабочих часов и проч.

3. Всестороннее содействие городской бирже труда для концентрации в ней всех сведений о рынке труда.

4. Содействие отмене детского труда и сокращению женского труда в ночных сменах.

5. Постепенная замена военнопленных фабрично и горнозаводскими рабочими.

6. Потребовать через рабочую часть заводского совещания приспособления закрытых и закрываемых предприятий к условиям работы на мирный рынок.

---

[1]) Протокол Совпрофа от 26 сентября 1917 г. Архив Истпрофа ВУСПС.

7. Настоять перед городскими и земскими самоуправлениями на немедленном проведении общественных работ, при организации которых условия оплаты труда устанавливаются при непосредственном участии профорганизаций.

8. Установить специальное имущественное обложение для помощи безработным.

9. Городские и земские самоуправления и само государство должны организовать продовольственную, жилищную и дорожную помощь безработным.

10. Введение государственных пособий безработным в размерах, по возможности, соответствующих прожиточному минимуму. Расходы для этой цели должны покрываться, по возможности, из государственных сумм, но они, во всяком случае, не должны составляться, хотя бы отчасти, из взносов наименее обеспеченных слоев рабочего класса. Выдача пособий должна последовать через профсоюзы.

Для проведения всего этого в жизнь должен быть установлен тесный контакт с социальной комиссией при городской Думе" [1]).

Против резолюции голосовали анархисты. Большевики воздержались от голосования, мотивируя тем, что резолюция не предлагает решительных мер для борьбы с безработицей, что вся надежда возлагается на социальную комиссию, которая средств не имеет, а субсидировать ее не будут.

Большевики не могли голосовать за такую резолюцию, которая совершенно не предусматривала участия капиталистов в помощи безработным. В этой резолюции опять таки сказалась свойственная не одним только оборонцам, но и интернационалистам половинчатость и примиренчество, боязнь запугать буржуазию.

На основании принятых постановлений при комиссариате труда был организован комитет по борьбе с безработицей. В него входили, помимо общественных организаций, представители союзов — по одному от наиболее затронутых безработицей и два представителя от правления Совпрофа. Участвовали в этом комитете союзы: металлистов, строителей, работающих иглой, текстильщиков, деревообделочников, водников, служащих торгово-промышленных, городских и домашних.

Что касается культурно-просветительной работы, то она велась слабо как союзами, так и Совпрофом. Все союзы имели, правда, культурно-просветительные комиссии, но, вследствие весьма обостренной политико-экономической борьбы и крайней недостаточности культурных работников, деятельность этих комиссий развивалась крайне медленным темпом. Это и вызвало идею организации при Совпрофе культурно-просветительного центра.

---

[1]) Из хроники профдвижения в Харькове.

Вопрос об образовании такого центра был поставлен на пленарном заседании Совпрофа 22 октября 1917 г. Докладчиком по этому вопросу был т. Терехов.

Произведенное им обследование показало, что отдельные союзы, даже более крупные, не в состоянии были собственными силами поставить культурно-просветительную работу на должную высоту. У них не было для этого достаточных средств и сил. Наиболее целесообразным, по заключению докладчика, являлось создание культурного центра, который практически занялся бы культурно-просветительной работой [1]).

Докладчиком намечена была приблизительная смета расходов. Она составляла 3.500 р. в месяц. Докладчик исходил из расчета — 50.000 членов союза; на каждого члена союза, следовательно, предполагалось тратить 7 коп. в месяц.

Пленум вынес постановление об избрании такого центра, в котором, помимо представительства от союзов, должны быть представлены кооперативы, рабочие клубы и Центральный Совет фабзавкомов.

Что касается процентных отчислений, то до разрешения этого вопроса на собрании правлений профсоюзов было установлено, что каждый союз вносит авансом 5% членских взносов.

ФАБЗАВКОМЫ В 1917 ГОДУ

Низовые проф'ячейки — фабзавкомы — начали возникать на предприятиях уже с первых дней революции. До организации союзов они являлись единственными организующими и руководящими центрами экономического движения рабочих.

Будучи избранными всей рабочей массой данного предприятия, завкомы до организации союзов представляли ее интересы перед администрацией, пред'являя ей разработанные требования, ведя с ней переговоры о степени удовлетворения этих требований и подготовляя массы к борьбе за эти требования, в случае их неудовлетворения.

С образованием политического органа рабочего класса — Совета рабочих депутатов, завкомы становятся связующим звеном между рабочей массой и Советом, который проводил свои постановления в жизнь при их помощи.

Фабзавкомы, следовательно, с первых же дней своего образования играли огромную роль в экономической борьбе трудящихся; их удельный вес в общеполитическом движении возрастал с обострением классовой борьбы, с усложнением задач революции.

Уже с первых дней своего образования фабзавкомы чувствовали потребность в органе, который об'единял бы и направлял их деятельность. 12 апреля состоялась созванная по

---

[1]) Протоколы Харьковского Совета профсоюзов.

инициативе Совета уполномоченных завода ВЭК конференция старост от всех предприятий металлообрабатывающей промышленности г. Харькова. В порядке дня стояли следующие вопросы:

1. О восьмичасовом рабочем дне.
2. О сверхурочных работах.
3. О правилах внутреннего распорядка.
4. Об экономических требованиях.
5. О примирительных камерах и конфликтных комиссиях.
6. О праздновании 1-го мая.

Все эти вопросы входили в круг практической деятельности уже организовавшегося тогда союза металлистов, который мог стать об'единяющим и направляющим центром для завкомов.

Однако, по инициативе самого же правления союза, организован был центр фабрично-заводских комитетов. Так, на созванной в двадцатых числах мая, по инициативе союза, конференции завкомов металлообрабатывающих предприятий всеми голосами против одного была принята следующая резолюция: „конференция заводских комитетов металлообрабатывающей промышленности признает необходимым организовать совет заводских комитетов, который имеет целью об'единение деятельности отдельных заводских комитетов в деле защиты экономических интересов рабочих, установление внутреннего распорядка в предприятиях и проведение контроля над производством“ [1]).

Вопрос о взаимоотношениях между фабзавкомами и союзами, претендовавшими на защиту интересов об'единяемых ими рабочих, разбирался на общегородской конференции правлений профсоюзов и фабрично-заводских комитетов г. Харькова, состоявшейся 29 мая 1917 года. Поводом к ее созыву,— по выражению одного из ее участников, Ю. Крейзеля, — послужило широкое развитие забастовочного движения, отдельные эксцессы на заводах, трения, возникшие между профсоюзами и фабзавкомами, трения, в основе которых лежала борьба за влияние на массы, за руководство движением.

На конференции было представлено до 70.000 рабочих и служащих Харькова.

Наряду с другими вопросами, стоял и вопрос о функциях фабзавкомов и взаимоотношениях с профсоюзами. Согласно принятой резолюции, „фабрично-заводские комитеты рассматриваются, как местные органы, представляющие интересы всей профессиональной организации того или иного производства“.

Наряду с разработкой вопросов, связанных с заработной платой и разрешением разного рода споров и недоразумений,

---

[1]) Протоколы Харьк. Совпрофа.

возникающих между рабочими, на завкомы возлагались вопросы гигиены и санитарии, а также технические вопросы, могущие в той или иной форме влиять на условия труда.

Конференция уже тогда предусмотрела огромную роль, которую должны будут играть завкомы, как боевые революционные единицы, в укреплении революционных завоеваний, о чем свидетельствует следующий пункт принятой резолюции: „при неизбежном вмешательстве государства в промышленную жизнь страны на долю фабрично-заводских комитетов ложится необычайно сложная и ответственная обязанность. Фабрично-заводские комитеты должны будут взять на себя охрану производства, содействие максимальной производительности своего предприятия, а также установление надлежащего контроля над всеми частями производства“ [1]).

Конференция наметила определенные организационные формы, которые должны были установить нормальные взаимоотношения между завкомами и профсоюзами. Так, например, во 2-м пункте резолюции мы читаем: „Для создания мощных централизованных и более способных профессиональных организаций, с областными и общегосударственными об'единениями, прежде всего необходимо образование крепких и устойчивых организаций на местах, т.-е. в фабрично-заводских предприятиях. Этими организациями должны стать учреждающиеся, согласно новому закону, фабрично-заводские комитеты“.

Третий пункт резолюции говорит о распределении функций между профсоюзами и фабзавкомами:

„Фабрично-заводские комитеты являются основными ячейками профессиональной организации и в своей деятельности проводят общую политику, устанавливаемую профессиональным союзом; выполняя функции защиты и представительства интересов рабочих своего предприятия, фабрично-заводские комитеты несут ответственность не только перед своими избирателями, но и перед всей профессиональной организацией“.

В четвертом пункте резолюции говорится, что усилия фабзавкомов „должны прежде всего быть направлены на то, чтобы все рабочие предприятия состояли членами союза рабочих своего производства; фабзавкомы собирают членские взносы, сообщают союзу о всех вакантных местах и выполняют разного рода поручения союза“ [2]).

Таким образом, наряду с Центральным Советом профсоюзов, возник Центральный Совет фабзавкомов, который был избран на конференции фабзавкомов 24 июня. Защита экономических интересов рабочих распределялась, таким образом, между двумя параллельными органами. Это может казаться даже

---

[1]) Ю. Крейзель. „Профессиональное движение в Харькове в 1917 г.“, стр. 47.

[2]) Хроника профдвижения в Харькове. Архив Харьковского Истпрофа.

странным, ибо, поскольку центральный орган профсоюзов руководил экономической борьбой, постольку об'единение фабрично-заводских комитетов являлось как бы лишним наростом в общей схеме профстроительства. Впоследствии оно потеряло свое значение, как руководящий орган экономической борьбы, и было ликвидировано.

Но в дооктябрьский период центральные советы фабзавкомов во всех городах играли огромную революционную роль, становились центром притяжения наиболее революционных элементов рабочего класса, отворачивавшихся от соглашательских советов профсоюзов по мере проникновения в их толщу лозунгов большевиков.

Если в союзах служащих преобладающее влияние меньшевиков сохранилось прочно до конца 1917 года, то в союзе швейников, где еще в марте правление состояло в большинстве из меньшевиков и бундистов, общее собрание союза приняло уже в мае по текущему моменту резолюцию большевиков, а в июне месяце отдало большевикам большинство мест в правлении. То же было и в союзе строителей. В июле месяце преобладающее влияние в правлении имели меньшевики и эсеры, а в сентябре общее собрание союза приняло большевистскую резолюцию. Такой же процесс наблюдался и во многих других союзах.

В союзе металлистов, с начала его организации и в течение всего 1917 года, преобладали большевики.

Не менее показательным для характеристики настроения рабочих является участие последних в организации Красной гвардии. Уже в марте возникли на некоторых предприятиях боевые дружины, но, в виду пассивного и даже отрицательного к ним отношения со стороны хозяйничавших тогда в союзах соглашателей, они большого распространения не имели.

Организация Красной гвардии пошла более быстрым темпом после июльских дней, когда усиливающееся контр-наступление буржуазии, с одной стороны, и реакции, с другой, показало каждому рабочему, насколько ему необходимо иметь свои боевые дружины для защиты революционных завоеваний.

Несмотря на то, что соглашатели были против вооружения рабочих и всячески тормозили это дело [1]), рабочие откликнулись на призыв большевиков и создавали свои боевые дружины. Последние были организованы на трамвае, на Русско-французском заводе, в союзах строителей и иглы, на заводе Шиманского, ВЭК'е и других. Приток рабочих в Красную гвардию со средины августа усилился. „Везде по заводам,— пишет в своих воспоминаниях т. Мариниченко,— шли военные занятия. Весело и дружно шло обучение на заводах, где старые рабочие смешили молодых своей неповоротливостью, но все же не

---

[1]) Мариниченко. „Красная гвардия в Харькове". Статья в сборн. „1917 г. в Харькове", стр. 140.

хотели отставать от них: почти на каждом заводе в это время уже имелся маленький отряд“ [1]).

Верхушки профсоюзов не отражали больше настроения рабочей массы; они остерегались пойти против этого настроения и замалчивали развертывающиеся перед ними политические события, прикрываясь проповедываемым ими нейтрализмом в профдвижении.

Однако, когда Совпроф получил приглашение на демократическое совещание в Москве, то о нейтрализме не было и речи, и он немедленно откликнулся. Пленум Совпрофа принял следующий наказ для делегатов, посланных им на это совещание:

„1. Принцип коалиции с буржуазией должен быть отвергнут. Временное правительство должно быть создано из среды революционной демократии.

2. Совещание демократических организаций должно носить длительный характер и существовать до Учредительного собрания, и перед этим центром революционной демократии Временное привительство должно быть ответственно“ [2]).

Таким образом, Харьковскому Совету профсоюзов пришлось, наконец, выявить свое отношение к политическим проблемам, выдвинутым революционно-классовой борьбой.

Он не цеплялся больше за коалиции, в этом отношении он под давлением масс сделал шаг вперед, но он все-таки остался верен соглашательской идеологии, признав это буржуазное совещание центром революционной демократии до Учредительного собрания; он отверг лозунг „вся власть Советам“, ставший столь популярным среди рабочих на Украине.

Несмотря на сильное полевение рабочей массы по мере приближения к Октябрю, соотношение партийных сил в руководящем органе профсоюзов мало изменялось. Неизменно оставались те же 10 — 12 человек, которые все время голосовали за резолюцию большевиков.

Ярким доказательством того, насколько Совпроф не отражал больше настроения рабочей массы, могут служить перевыборы в Совет рабочих депутатов, имевшие место в августе.

„По рабочей курии,— пишет Н. Н. Попов в своей статье „Революционные события в Харькове от июня 1917 г. до декабря 1917 г.“— где борьба шла между большевиками и меньшевиками, последние потерпели полное поражение. Все крупные заводы и мастерские послали подавляющее большинство большевиков“.

Свое истинное соглашательское лицо Харьковский Совпроф показал в своем отношении к образовавшемуся после корниловского восстания Революционному штабу (Об'единенный

---

[1]) Мариниченко. „Красная гвардия в Харькове“.
[2]) Протокол Харьковского Совпрофа.

Комитет Революционных Организаций г. Харькова). Совет профсоюзов послал туда своего представителя, очевидно, под давлением рабочей массы, относившейся, как мы видели выше, весьма сочувственно к организации боевых сил рабочего класса. Но когда рабочие хотели использовать Революционный штаб в своей экономической борьбе, которая к тому моменту крайне обострилась, то это вызвало сильную оппозицию со стороны правления Совета профсоюзов.

Наиболее ярким случаем вмешательства Революционного штаба в разрешение экономических конфликтов является конфликт с чернорабочими.

Революционный штаб, как мы видели выше, действовал по призыву Центрального Совета фабзавкомов, становившегося наиболее авторитетной рабочей организацией, отражавшей тогда настроение и мнение рабочей массы Харькова.

Уже одно это должно было заставить Совет профессиональных союзов относиться более терпимо к вмешательству Революционного штаба, после того как все остальные союзные мероприятия по ликвидации конфликта были полностью исчерпаны.

Но соглашательское правление Совета профсоюзов сочло необходимым принять следующую резолюцию: „Имея в виду, что Революционный штаб вступил на путь разрешения экономических вопросов своей властью, что своей деятельностью в этой области он толкает рабочие массы на путь экономического террора, против чего правление Харьковского Совета профсоюзов, как представитель рабочих профессиональных организаций, должно категорически протестовать, и считаясь, вместе с тем, что в настоящее время существование Революционного штаба является излишним,— правление Харьковского Совета профсоюзов отзывает своего представителя из Революционного штаба“ [1]).

Таким образом, верное антипролетарской идеологии меньшевиков правление Совпрофа считало совершенно излишним и само существование Революционного штаба, созданного для борьбы с корниловщиной.

Пленум Совета профсоюзов, стоявший ближе к массам, быстрее учел изменившееся настроение рабочей массы, понял, какой эффект произведет на нее постановление правления об отозвании представителя из Революционного штаба и отменил это постановление.

Общая линия соглашательского Совета профсоюзов по отношению к Октябрьскому перевороту, таким образом, предопределилась.

Октябрьский переворот нашел горячий отклик в рабочей массе Харькова. Об этом свидетельствуют многочисленные

[1]) Протокол Харьковского Совета профсоюзов.

резолюции, принятые на многих заводах и фабриках. В этих резолюциях выражалось не только горячее сочувствие Октябрьской революции, но и полная готовность ее поддержать. Металлисты, железнодорожники, швейники, строители, рабочие целого ряда других производств сразу определили свое положительное отношение к Октябрю и ожидали только сигнала для выступления.

Харьковский Совет профсоюзов опять таки хранил молчание, скрывая перед массой свое действительное отношение к пролетарской революции, и это в то время, когда харьковская рабочая масса при перевыборах Совета рабочих депутатов послала туда по рабочей курии подавляющее большинство большевиков [1]).

Но вот представился случай, который заставил Харьковский Совет профсоюзов открыть свое политическое лицо, выявить свое отношение к Октябрю.

Харьковский Совет профсоюзов получил от Центрального Исполнительного Комитета телеграфное предложение об избрании местного комиссара труда, к которому должны были перейти все дела бывшего комиссара.

Правление Совета профсоюзов приняло по поводу этого предложения следующую резолюцию:

„Не входя в обсуждение принципиального вопроса о возможности выбора Советом комиссара, как представителя правительственной власти, и оставаясь на прежней точке зрения, что единственным исходом из создавшегося политического кризиса является немедленное создание однородной революционной демократической власти, правление Харьковского Совета профсоюзов выполнить предложение Совета Народных Комиссаров не считает возможным“ [2]).

Резолюция, конечно, в комментариях не нуждается. Она еще дальше отодвинула профессиональную верхушку от рабочей массы.

* * *

Краткий обзор профстроительства на Харьковщине показывает, что организационный хаос, неизбежный в первый период профстротельства, постепенно уступал место организующему началу, под влиянием сначала профессиональной комиссии при Совете рабочих депутатов, а затем Центрального Бюро профсоюзов. Как первая, так и последнее правильно поняли методы организационного строительства, вполне правильно повели борьбу с цеховыми тенденциями и положили начало производственному строительству союзов.

---

[1]) Н. Попов „Революционные события в Харькове от июня 1917 г. до декабря 1917 г.“.

[2]) „Протоколы Харьковского Совета профсоюзов за 1917 — 18 годы“.

Но справился ли Совет профсоюзов с поставленными задачами? Направлял ли он действительно профдвижение во всех его областях? Очевидно, нет. Об этом свидетельствует хотя бы резолюция, принятая по отчетному докладу правления на пленуме Совета 26 июля 1917 г.

Констатируя недостаточную продуктивность не одного только ЦБ, но и входящих в его состав профессиональных союзов, резолюция указывает, что: „рабочее движение не могло нормально развиваться в стране, расстроенной экономически и политически, с одной стороны, и ведущей длительную и братоубийственную борьбу — с другой".

Пленум не сделал из этой общей оценки деятельности профсоюзов общих политических выводов. Он не пытался найти действительные причины этого экономического и политического расстройства страны, осуждавшего, по его мнению, профсоюзы на бездействие. Он не пытался на основании более глубокого анализа этого общего положения дать правильное направление профессиональному движению.

Совет профсоюзов этого сделать не мог, ибо он с самого начала своего образования находился под влиянием и руководством меньшевиков. Последние же, как мы видели выше, ограничили ближайшие задачи профессионального движения рамками капиталистического строя; они не связали это движение с общими задачами социальной революции и не выдвигали связанных с нею широких социальных проблем. Последние стушевались перед вопросами обороны, которая была у них на первом плане. Отсюда и сужение размаха профессионального движения, отсюда и благодушное отношение к творчеству коалиционного министерства, отсюда и отрицательное отношение к великим проблемам социальной революции, выдвинутым в то время перед рабочим классом большевиками.

Выше нами дана оценка этой оппортунистической линии, наметившейся уже на конференции при определении ближайших задач профдвижения. Харьковский Совет профсоюзов не изменил эту линию в процессе дальнейшей его работы и после Октябрьского переворота, продолжая оставаться во власти соглашателей.

Харьковский Совет профсоюзов не оказывал никакого содействия рабочим в завоевании ими власти, все время сдерживая революционные порывы, суживая не только политические, но и профессиональные их задачи.

Но, как мы видели выше, волю рабочего класса выражало не это мнимое соглашательское большинство в Совете профсоюзов, а его незначительное большевистское меньшинство, которое опиралось на основные пролетарские кадры фабрик и заводов, прогнавших на перевыборах Советов меньшевиков и отдавших, как мы видели выше, все свои голоса большевикам.

Будучи в Совете профсоюзов все время в меньшинстве, большевики имели в нем большое влияние, и по целому ряду вопросов им удавалось навязать пленуму свои практические решения.

Именно под влиянием большевиков, к голосу которых прислушивалась рабочая масса, не было в харьковском профдвижении тех резко отрицательных уклонов, какие имели место в других местах, где хозяйничали соглашатели.

Меньшевики и эсеры сохранили на всем протяжении 1917 года большинство в Совете профсоюзов.

Но, став в оппозицию рабочему классу в его борьбе за диктатуру, это соглашательское большинство меньшевиков-интернационалистов в Харьковском Совпрофе было несколько сдержаннее Одесского и Екатеринославского Советов профсоюзов, где хозяйничали меньшевики-оборонцы.

В этом, несомненно, была заслуга немногочисленного отряда большевиков, все более тесно связывавшегося с массами в течение всего 1917 г. как в низовых, так и в центральных профорганизациях, и постепенно подготовлявшего рабочую массу к пролетарской революции.

Г. КАРПЕНКО

СЕЛЯНСЬКІ РУХИ НА КИЇВЩИНІ ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНЩИНИ

Складні соціяльні процеси пережило українське селянство в революційні роки перше ніж вийшли його основні маси на шлях спільної боротьби з пролетаріятом за соціялістичні задачі Жовтня. Надзвичайна заплутаність і складність соціяльно-економічних і національних відносин на Україні примусило селянство довго блукати манівцями, шукаючи правильних шляхів вирішення в революції своїх класових і національних задач. Виступивши в 17 р. разом з пролетаріятом на боротьбу з самодержавно-поміщицьким укладом Росії, селянство України в своїй більшості не стало за прикладом російського селянства під провод свого пролетаріяту. З першого ж кроку воно оформлює себе під керовництвом своїх куркульських верхів і міської буржуазії в окрему третю силу.

Особливості розвитку українського села й загостреність національних відносин на Україні на довгий час забезпечують в українському селі цю геґемонію куркуля і української буржуазії, які прагли всю селянську стихію скерувати в річище вирішення національно-буржуазних задач революції. Радикальність національних гасел, що їх виставляла українська буржуазія в 17 р., і боротьба останньої з російською буржуазією (Тимчасовий уряд) породжує в широких селянських масах ілюзії в можливість вирішення своїх соціяльних задач на шляху буржуазно-демократичної революції; тому селянство весь перший період революції віддає свої сили на здійснення цих буржуазно-демократичних змагань буржуазії.

Потрібні були міцні удари реакції, до якої привела послідовна буржуазна політика провідних партій, що керували селянськими масами щоб розвіяти ці дрібнобуржуазні ілюзії і штовхнути селянство шукати їх вирішення на шляху класової й пролетарської боротьби. Поволі, з великими труднощами відбувався цей процес переходу основних селянських мас на Україні на бік пролетаріяту. Ламання буржуазних відносин села, що починалося з перемогою пролетаріяту, нелегко давалося не тільки середняцьким, але й частині незаможницьким верствам села, глибоко втягнутим всім попереднім розвитком у річище буржуазного господарства; тому селянство України навіть

після того, як пориває з своїми куркульськими верхами й стає на бік пролетаріяту, довго ще ходить манівцями, шукаючи радянської влади без диктатури пролетаріяту, затягуючи тим самим остаточну перемогу пролетарської революції на Україні.

Особливо з великими труднощами відбувався цей процес на Україні в районах значно розвиненого сільського господарства, але з слабою індустрією й слабим пролетаріятом. На Правобережжі, не дивлячись на велику наявність бідняцьких і батрацьких шарів селянства, цей процес затягнувся особливо довго, даючи десятки разів після революційних виступів селянства рецидиви петлюрівщини й інших форм національно-буржуазної боротьби.

Криваві уроки, що їх завдавала селянству переможна реакція, відмічають собою той шлях, яким складалась на Україні спілка пролетаріяту з основними масами селянства. Один з перших поворотних моментів, які вплинули на відносини основних мас селянства до пролетаріяту, була перемога на Україні буржуазно-поміщицької реакції, відомої під назвою гетьманщини.

В кривавій боротьбі з гетьманською реакцією міцніла на Україні та спілка пролетаріяту і селянства, яка не склалася тут в дні переможної революції. В цьому зміст і вага тієї славної, героїчної боротьби, яку вело українське селянство з німецьким імперіялізмом і буржуазно-поміщицькою реакцією протягом 1918 року.

Нашим завданням у цій статті і є дослідити те, як утворювалася ця спілка робітництва з селянством в революції 1917 року на Київщині, де національно-буржуазний український рух був як-найсильніший і найпоширеніший.

СОЦІЯЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СЕЛЯНСЬКИХ РУХІВ

Соціяльну базу, на якій розгорнулася селянська боротьба 1918 р. на Київщині, утворили ті контр-революційні зміни, які пережила Україна в звязку з тимчасовою поразкою пролетарської революції й німецькою окупацією України.

Пролетарська революція, що лише в січні змела по Україні націоналістично-куркульську верхівку, що стояла на чолі дрібно-буржуазної контр-революції, в березні — квітні мусила була уже сама упасти під ударами сил німецького імперіялізму, що їх закликала на Україну Центральна Рада. Дрібна буржуазія, розгубивши в своїй контр-революційній боротьбі з пролетарською революцією селянські маси, на які вона раніш спиралася, а з ними втерявши для себе й Україну, робить спробу спертися в своїй боротьбі з радянською владою на Україні на сили німецького імперіялізму. Під ударами цих сил і упала вже в березні незміцнена радянська влада, що лише в січні дійшла перемоги на Україні.

Введенням на Україну німецької окупаційної армії зроблений був величезний удар не лише пролетарській революції проти якої головним чином боролася Центральна Рада, але також і революційним здобуткам селянства. В січневі дні перемога пролетарської революції на Україні допомогла селянству захопити поміщицькі й велико-куркульські господарства, на боротьбу проти яких виступило селянство з першими звістками про перемогу пролетарської революції в Росії. На Київщині вже на початку листопада 1917 р. проходить величезний селянський рух, скерований проти поміщицько-куркульського господарства, яке непорушно зберігала на Україні до останнього дня Центральна Рада. За три місяці аграрної революції (з листопада по січень) на Київщині з величезного поміщицько-куркульського господарства збереглися лише окремі недобитки.

Начальник Липовецької повітової міліції, повідомляючи київського губернського комісара в березні 1918 р. про наслідки цієї аграрної революції для поміщицького господарства, зазначає, що в повіті з 137 маєтків знищено було 119, або 87%. Разом з цими маєтками знищено було також декілька поміщицьких ґуралень та спиртових складів [1]).

Ольгопольський союз земельних власників, розповідаючи в своїй доповіді на ім'я гетьмана в травні 1918 р. про цю аграрну революцію на Поділлі, зазначає, що в їх повіті із 119 поміщицьких маєтків цілими лишилося лише 2. При чому тут же додає, що селянство руйнувало не лише великі зразкові маєтки, але й селянські господарства хліборобів, від яких — як патетично заявляє союз — „забрана земля, потом, кров'ю і довгою працею останніми набута". Таких господарств за даними союзу в повіті знищено було біля 3-х тисяч [2]).

Що це за селянські „трудові" господарства, зрозуміло само собою.

Як бачимо, зовсім не безпідставно кинувся український куркуль в січні лизати чоботи німецького імперіялізму.

Треба, одначе, тут відмітити, що селянство руйнувало в цей період лише самі великі куркульські господарства, які нагадують більш господарство дрібного поміщика, аніж куркуля. Так один із цих потерпілих „чумазих ленд-лордів" Новогребельський куркуль Дій Артеменко в своїй заяві, поданій на ім'я київського повітового комісара в грудні 1917 р., пише, що підчас розгрому його „трудового" господарства в нього забрали селяни: „76 шт. племінної рогатої худоби, 13 коней, 11 шт. свиней, 200 шт. птиці, 2 сіялки, жатку, плуги, ексерпатори. молотарку з приводом, вози, сани, хліб в зерні, 2.000 пуд,

---

[1]) Київський історичний архів. Справи Київ. губерніяльного комісара за 1918 р. Діло № 362.

[2]) Архів Харківського Істпарту. Справи Міністерства Внутрішніх Справ гетьманського уряду. Діло № 37.

картоплі, вимолоченої конюшини (клевер) з 18 десятин до 300 пудів і т. інш.“ [1]).

Отже, як бачимо, цей „трудівник“ більше вже дрібний поміщик, аніж куркуль. Селянство руйнувало, таким чином, лише велике підприємницьке господарство — господарство поміщика та того 40-десятинника куркуля, якого брала під свою охорону українська соціял-демократія в Центральній Раді.

Дрібний куркуль з господарством селянського типу в цім наступі на велике поміщицько-куркульське господарство не тільки не потерпів, але сам займав в ньому не останнє місце. І іноді в цих погромах він виявляв такий запал до захоплення поміщицького майна, що бідноті ледве не озброєною силою доводилось добувати дещо й собі.

В селі Грузці Київського повіту на ґрунті цієї надмірної жадоби куркуля до поміщицького майна виникла навіть озброєна боротьба поміж біднотою та куркульнею. Куркулі, користаючись тим, що мали добрі коні, захопили в пограбованому поміщицькому маєткові всі коштовніші речі й реманент. Коли біднота стала вимагати від куркулів рівномірнішого розподілу поміщицького майна, останні, під виглядом захисту себе від грабунку селян, викликали „вільних козаків“, які розстріляли 22 чоловіка бідноти й пограбували їхнє майно [2]).

Дрібний куркуль в листопаді — січні був, таким чином, досить активним чинником аграрної революції на селі. Село хоч і мало внутрі себе деяку вже класову боротьбу, але ще в цей період виступало на поміщика й великого куркуля разом майже всіма своїми групами.

Центральна Рада, борючись озброєною силою з цими селянськими захопленнями поміщицько-куркульських господарств в листопаді — січні 1917 — 18 р.р., а потім, окупуючи німецьким військом Україну — грала, таким чином, на руку лише поміщицтва й великого куркуля, проти яких одностайно боролася в цей період вся основна маса селянства. Цим і пояснюється та надзвичайна байдужість селянських мас до Центральної Ради в січні 1918 р., коли більшовики виганяли її з України.

Навіть така куркульська організація як „вільне козацтво“, і та в січні занадто слабо підтримує свій парламент [3]). В липні, коли пройшла чутка про виступ в м. Києві полуботківців, який не аби-як налякав Ц. Р., Звенигородський Кіш, ця одна із найзначніших на Київщині організацій „вільного

---

[1]) Київ. історичний архів. Справи Київ. губерн. комісара за 1918 р. Діло № 22.

[2]) Київ. історичний архів. Справа Київського повітового комісара за 1918 р. Діло № 16.

[3]) Про соціяльно-політичну фізіономію „вільного козацтва“ далі буде.

козацтва", кинув на допомогу Ц. Р. всі свої сили. В січні ж цей Кіш, як і інші, знаходить для себе кориснішим відсиджуватися в своїх повітах, розбиваючи окремі радянські частини, що проходили цими повітами. В Києві в січні Ц. Раду захищали лише міське „вільне козацтво", утворене з різних націоналістично-настроєних міських елементів, та лейб-гвардія Петлюри — чорні гайдамаки, що утворена була підчас боротьби з радянським військом з міської інтелігенції та заможного куркульства (хуторян). За даними П. Христюка, Ц. Р., відступаючи з Києва, мала в себе війська всього щось до 2000 тисяч [1]).

Повернення цього парламенту на Україну на чолі з німецькою окупаційною армією ще менше могло настроїти співчуваюче до Центральної Ради ці селянські маси. Хоч остання (Центральна Рада), повертаючись за допомогою німців на Україну, розсилала скрізь свої повідомлення про те, що вона буде додержуватися своєї політики, проголошеної в III та IV універсалах, і що німці дають лише військову допомогу й у внутрішні справи втручатися не будуть, всеж таки кепською було це утіхою для селянських мас, які посіли поміщицько-куркульські землі, якраз дякуючи лише тому, що пролетарська революція змела була Центральну Раду й її універсали.

Пам'ятаючи бучки й канчуки, якими поштували селянство „вільні козаки" Ц. Р. за всяку спробу захопити поміщицькі маєтки в жовтні — грудні 17 р., селянство з поворотом Центральної Ради на Україну досить обережно ставиться до неї й з тривогою поглядає на її несподіваного спільника. Уже через тиждень після того, як німці захопили Київ, міністерська газета „Боротьба", розповідаючи про настрої на селі, так песимістично відкликається.

> „Розвал, який завдяки багатьом причинам охопив Україну, не припинений, а поширюється далі. Не почувається ще тої сильної руки чи морального авторитету революційного міністерства, революційного парламенту, революційних соціялістичних українських партій, які би почали вводити в якесь вже певне і стале річище українське суспільне життя, надали йому певний напрямок, організованої і дисциплінованої форми...
>
> Селянські маси не організовані, не освідомлені про сучасні події, про більшовицький переворот, про прихід німецького війська. На селі тривога за землю й волю, яку поглиблюють різні чутки, і та деморалізація, яку принесли більшовики, не так городські, як головно селянські, що прийшли з фронту. Село не має ніяких сильних політичних, ні культурних організацій, політичні партії що раз, тим більше тратять свій авторитет і вплив" („Боротьба" № 12 — 1918 р.).

[1]) П. Христюк. Замітки й матеріяли... ч. II, 137 стор.

Що ця тривога за землю й волю не зовсім була безпідставна, досить зрозуміло було Центральній Раді й тим більше селянству.

Як не замазувала Центральна Рада в своїх повідомленнях до населення дійсне становище на Україні в звязку з німецькою окупацією, але сховати те, свідком чого було все населення, вона не змогла.

З поразкою пролетарської революції на Україні реальною силою ставала не дрібна українська буржуазія, а німецька окупаційна армія, яка не двозначно з першого кроку починає підтримувати на селі поміщика й великого куркуля. Скрізь, куди не приходить окупаційна армія, вона зразу стає на оборону зруйнованого допіру селянством поміщика та куркуля, активно допомагаючи їм відбирати від селянства землі й пограбовані маєтки.

Уже 1 березня комендант австрійського батальйону, що стояв у місті Рибниці на Поділлі, видав до населення цієї губерні такого наказу:

Наказ № 1

„Щоб мати можливість приступити до сільсько-господарчих польових робот, наказую всім громадянам міст, містечків і сіл Подільської губ. до 7/20 березня ц. р. добровільно повернути Рибницькому цукровому заводові і всім поміщикам свавільно захоплені землі, маєтки з будівлями всякого роду, майно, живий і мертвий інвентар, обстановку, зернові й інші продукти так ограблені, як і набуті за гроші у погромників. Всі розгромлені й знищені підчас погромів сільсько-господарські посілості повинні бути відновлені в двухмісячний термін. При цьому вважаю за необхідне попередити, що всяке відтягання цього наказу поведе до самих суворих заходів аж до смертної кари“ [1]).

М. Рибниці, березня 1 дня 1918 р.

Далеко ще було до Ейхгорнівських наказів і гетьманського перевороту, а вже, як бачимо, окремі сатрапи окупаційної армії, стоючи на обороні поміщицтва, диктували на Україні свою волю селянським масам. Маючи на своїому боці силу, поміщицтво вже в цей час, не дивлячись на наявність „соціялістичного“ уряду — Центральної Ради — почуває себе досить вільно. Спираючись на німецьку окупаційну армію й на допомогу різних добровільних офіцерських загонів, що їх організовували тоді окремі поміщики, вони починають уже тепер відбирати від селянства свої пограбовані маєтки й землі.

[1]) Журнал Ради Народніх Міністрів за березень 1918 року.

На весні, коли селяни приступили були до розподілу поміщицьких земель, поміщицтво, спираючись на ці карні офіцерські загони й за допомогою окупаційної армії, розпочинає справжню війну з селянством. Поміщицтво не лише не допускає розподілу земель, але заарештовує й розстрілює членів земельних комітетів, починає відбирати розібране селянами поміщицьке майно. Брацлавський повітовий з'їзд селян, що відбувався 21—22 березня, в своїй резолюції спеціяльним пунктом звертає увагу Центральної Ради на те, щоб вона вжила заходів до припинення розстрілів представників селянських виборних організацій, що їх чинять в повіті „ті сили, — як обережно висловилася постанова, — які закликала Центральна Рада для допомоги й налагодження порядку на Україні" [1]). Селяни Льотинського повіту Подільської губерні, яким через поміщицько-німецькі наскоки терпець увірвався, в квітні вимагають уже від Центральної Ради мобілізації в їхньому повіті трьох років населення (1916 — 1919) до військової служби „для оружної боротьби за вільну Україну проти планів землевласників вернути землю від селян" [2]).

Як бачимо, у селян „Вільна Україна" мала досить реальне уявлення.

В звязку з цим наступом поміщицтва на селянство, на Київщині уже в березні 1918 р. виникає перше повстання селянства в районі Синяви. Тут селяни захопили були з 40 вагонів рушниць і 24 кулемети. Лише за допомогою німецької артилерії вдалося Центральній Раді загасити цей перший виплеск селянської революційної хвилі. Губернський з'їзд комісарів, що відбувся в Києві в кінці березня, зазначає, що такі повстання в березні були в більшості повітів Київської губерні.

Як не значним був цей наступ поміщицтва на селянство за Центральної Ради, але розгорнутися до кінця він все-таки не міг. Не кожний поміщик мав можливість утворювати в себе військові загони, як і заслужити уваги німецького лейтенанта.

Твердо стає на ноги поміщицька реакція лише з гетьманським переворотом З переворотом поміщик отримав не лише співчуття окупаційної армії, але також силу державного апарату.

З гетьманським переворотом на селянство став наступати не окремий поміщик, а вся поміщицька класа, за допомогою окупаційної армії й сили свого державного апарату. Цим організованим наступом поміщицької реакції й скасовані були в основному всі здобутки, які одержало селянство за часів першої перемоги Жовтневої революції на Україні.

З гетьманським переворотом селянство знову, таким чином, попадало в таке саме становище, в якому воно перебувало в дореволюційні роки, з якого так рішуче намагалося вийти під-

---

[1]) Журнал Ради міністрів (УНР) за 1918 р. № 1.
[2]) Теж № 58.

час революції. Але це становище було тепер куди гірше. Поміщицтво, повертаючись тепер на село, не лише відбирало від селянства землю, але за всяку ціну намагалося примусити його за свої кошти відбудувати все, що знищила революція. Контрибуції в 100—150 тисяч крб. на село, яке ледве нараховувало 100 дворів, були для гетьмансько-поміщицької реакції таким же нормальним явищем, як і „шомпалізація" і гарматний розстріл тих сіл, що відмовлялися виконувати ці поміщицькі вимоги. Лише розстрілами та катуваннями поміщицтву вдавалося добувати згоди селянства виплачувати ці контрибуції й повертати поміщикам майно та землі.

Ось, наприклад, приговор Ромашківського сільського сходу Ходорківської волости, Канівського повіту від 13 липня 1918 р., поданий на ім'я гетьмана про поведінку в них карного загону підчас відбирання у селянства поміщицького майна та зброї. Загоном керував сам повітовий староста. Ось що пишуть в цьому приговорі селяни Ромашківки.

„Селянина Степана Дяченка ограбували, забравши в нього нові чоботи, двоє штанів, брезент, свідоцтво про скінчення сином Свиридом школи та метрику про народження того ж сина; поламали в будинкові двері й побили три замки. Над самим Дяченком немилосердно знущалися, три рази роздягали його до голого тіла й били шомполами від рушниць; матір Дяченка, старуху Мотрю, теж сильно побили... Клима Діхтура ізбивали шомполами, кулаками, ногами. Били й жінку його Оксану, яка була з маленькою дитиною на руках, кололи її в рот шомполом і прокололи верхню губу, вимагаючи, щоби призналася, у кого з селян є зброя... 70-тилітнього старика Данила Умовенка били шашкою й кулаками по голові і по обличчю за те, що, угощаючи стражників сніданням, не так повертався і не так різав для них хліб, як їм хотілось; шукаючи зброю, стражники забрали гроші у Василя Яровенка 600 карбованців, у Мина Семененка 16 карб., у Катерини Підласної — 43...

Стражники під острахом розстрілу на місці вимагали чи вірніше віднімали у людей всяку їжу, як масло, яйця, сало, сметану, борошно, пшоно і т. інше, і хто цілком охотно все це давав все рівно брали і тут же ізбивали за дяку ту людину, яка принесла їжу...

...По других селах, як, наприклад, в Букрині і Ходорові, дійшло до того, що „благородні" пани-офіцери, з яких переважно складався отряд стражників, почали насильно забирати дівчат наймолодших жінок в свою штабквартирю на ніч, де знущаються над тілом і душею. Коли хто із матерів не дає своїх дівчат, з ними розправляються шомполами... Наряди „девок" даються офіційно старості або десяцьким...

Одним словом,— закінчують селяне цей сумний документ,— населення опинилося в такому становищі, що тільки

одні мертві не встали б проти інквізиторів, а все живе не може ніяк утриматись від цього“ [1]).

Так розправлялося поміщицтво з селянством Київщини за свої пограбовані маєтки й свою поразку, знову посівши владу на Україні. Але не лише цього поміщицького катування зазнало селянство після гетьманського перевороту. До них тепер треба також ще додати й німецькі реквізиції хліба, фуражу і інш. харчових продуктів, що збиралися для Німеччини та окупаційної армії, яких і так не вистачало у незаможницьких кіл села. За Центральної Ради через опір селянства німцям не вдавалося значно розвинути вивозу харчових продуктів до Центральних держав, що за ними у першу чергу прийшли вони на Україну. Із 60 мільйонів пудів хліба, що пообіцяла їм Центральна Рада за „допомогу“, по 15 травня 1919 р. німцям удалося з великим зусиллям вивезти всього біля півтора мільйона пудів (1.320.000 пуд. [2]). Тому з гетьманським переворотом вони намагаються це компенсувати посиленими реквізиціями, які знову ж таки падають на те саме селянство. В якій мірі ці реквізиції сильно били по селянству, видко з того, що уже в вересні 1918 року більшість волостей Київського повіту на запитання гетьманського уряду про забезпечення їх харчами та посівними матеріялами відповідають, що їх уже немає. Лише одна Кагарлицька волость зазначає, що в неї вистачить посівних матеріялів, але ж тією умовою, коли уряд негайно заборонить вивіз зерна з волости [3]). В низці волостей інших повітів так до збору урожаю, як і після нього, в дальші два місяці вже відчувається недостача харчів і надходять відомості про голод серед населення. Навіть з таких багатих на хліб повітів Херсонщини, як Александрівський та Єлисаветградський, в листопаді надходять відомості, що й там починається голод. Методи, якими німецьке військо й бувший у нього на послугах гетьманський уряд добували від селянства ці продукти, нічим не кращі були від тих, якими поміщик поновлював своє господарство й свою владу на селі.

Це відбирання землі й переведення реквізицій, контрибуцій та екзекуцій, якими відзначає поміщицтво поновлення своєї влади на селі, викликає на Київщині величезні селянські рухи, які заповнили ввесь 1918 рік. І само собою зрозуміло, що цей рух мусив набрати найбільшої гостроти й напруженості, якраз в тих районах де ще до того найбільше відчувався поміщицький гніт і де найгостріше стояло земельне питання. А таким районом, і була на Україні в першу чергу Київщина. Це й обумовило її передову революційну ролю в боротьбі з гетьманщиною.

---

[1]) Справи Міністерства юстиції гетьманського уряду. Діло № 36.

[2]) „Молва“ № 2 від 7 червня 1918 р., Москва.

[3]) Справи Київського повітового комісара за 1918 р. Діло № 104. Київський історичний архів.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА СЕЛЯНСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ НА КИЇВЩИНІ ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНЩИНИ

Селянські рухи на Київщині за часів німецької окупації й гетьманщини це складний і різнобічний процес, який ні в якому разі не можна розглядати лише, як витвір внутрішніх сил українського села. Різносторонні впливи політичних подій міста, що пройшли перед селянством в революції 1917 р. і політичних організацій буржуазії й пролетаріяту, оформляли його (села) політичні гасла й програму. Тому коли ми хочемо дослідити ці рухи у всій їхній різноманітності, ми не можемо пройти повз ці фактори, що їх формували, й основними з яких були — вплив політичних партій та їх боротьба, що проходила перед очима селянства протягом всієї революції. На виявлення впливів цих партій на селянські маси ми й звернемо зараз увагу.

Дві в основному політичні партії формулювали політичну ідеологію селянства в революційні роки на Київщині. Це, перш за все, партія українських есерів, що була майже монопольним представником селянства, по-друге, партія більшовиків. Крім цих двох партій, було безліч ще політичних організацій, починаючи від українських самостійників і кінчаючи російськими есерами, які намагалися в революції репрезентувати селянство. Але в кращому випадкові їм удавалося лише звязатись з якою-небудь невеликою групою селянства — як, скажімо, самостійникам, тому їх дійсний вплив на село порівнюючи був не значний, й через це без особливої шкоди можна його не розглядати.

Українські есери — ця, порівнюючи, молода організація, що її утворили українські виходці з російської партії есерів, лише в революції 1917 р., не дивлячись на свій молодий вік, була на Київщині одною із самих значних масових політичних організацій. Своїм політичним світоглядом вона найкраще відбивала ту своєрідність Київського села, з його дрібновласницьким і одночасно напівпролетарським характером, як то різко виділялося все Правобережжя від інших районів України[1]).

Її світогляд утворювався із затасканих народницьких положень в питаннях орієнтації на маси й революційної тактики з примішкою деяких елементів марксизму. Так українські есери, орієнтуючись в основному на селянські маси, разом з цим

---

[1]) 1916 р. селянські господарства на Київщині за поділом їх на засіви давали такі групи:

Безпосівних	11,5	від 6 до 25	6,5
до 3-х десятин . .	62,9	від 25 до 50 . . .	0,1
від 3 до 6 дес. . . .	19,0		

В південних повітах, зокрема в Таращанщині, господарств, що мали засів до 3-х дес., було 85,1%; в повіті Каневському та Липовецькому господарств, що звязані були з промислом, тоб-то жили не тільки з свого господарства, а й з заробітків — було в першому 48,8%, а в другому — навіть 62,5%.

визнавали класову боротьбу, відводячи самостійне місце в ній пролетаріятові.

В своїй орієнтації на селянство вони додержувалися, як і всі есери, трудового принципу, але зважаючи на обставини місцевої дійсности вони ніколи не поширювали цього трудового принципу на куркуля гетьманського типу, того сорокадесятинника, якого захищала в Центральній Раді українська соціял-демократія.

З початку революції тут ще не було якогось чіткого кордону, який би різко розділяв загал села від куркульських його елементів. Останні грали провідну ролю на селі. Поділ цей починається лише значно пізніше, коли куркуль починає вибирати собі самостійну політичну орієнтацію. В період же захоплення куркуля національною романтикою, він входив так до „Просвіт", як і до „селянських спілок", цих бойових масових есерівських організацій на селі. Як провідна сила, там він керував в земельних комітетах і лише з жовтня, коли селянські маси починають робити наступ на поміщицько-куркульське землеволодіння, він виділяється в окрему організацію „вільне козацтво", з своїм окремим провідним центром і обирає собі самостійницьку орієнтацію. Представником куркуля з цього часу стає на Київщині партія українських самостійників і, не оформлені в той час, праві елементи партії есерів. Ця класова політична диференціяція, що сталася в наслідок наступу в жовтні незаможника на куркуля й надала есерівській партії більш класового характеру в представництві селянських мас. В листопаді, в звязку з цією диференціяцією серед селянства, українські есери відмовляються вже підтримувати мартосівський земельний проєкт про сорокадесятинника-куркуля. Далі, коли виразно великобуржуазна політика українських есдеків приводить до горожанської війни, до ускладнення відносин з Росією, есери йдуть на зміну цього уряду й видають свій земельний закон, в основу якого кладуть принцип соціялізації землі. Принцип, який найбільше відповідав бажанням незаможницько-середняцьких мас селянства.

Але цій масовій селянській партії довелося відограти й ту контр-революційну ролю зради цих селянських мас, яка сприяла в лютому 1918 р. поразці революції на Україні й довела до гетьманщини.

Піддавшись буржуазно-націоналістичним настроям куркуля, й міської української буржуазії, які засідали в Ц. Раді, ця партія в січні, дійшовши влади, йде на заклик німецького війська на Україну, чим і готує ґрунт до приходу на Україну буржуазно-поміщицької реакції — гетьманщни. Ось цій партії, яка найбільше була звязана з селянськими масами Київщини, але яка наскрізь була просякнута націоналістично-буржуазними настроями куркуля, і довелося в значній мірі оформляти ідеологію, як почасти й організацію

селянських мас за часів німецької окупації та гетьманщини на Київщині [1]).

Бурхливі революційні пориви Жовтня, що гнали з неминучістю роб.-селянські маси України на шлях пролетарської, соціялістичної революції, не давали, одначе, в ці роки „бури и натиска" застоятися й законсервуватися ні раз складеним відносинам класових сил, ні разом з ними світоглядові цих дрібнобуржуазних політичних партій.

Внутрішні процеси села, які відбувалися в його глибинах в звязку з переможною пролетарською революцією в Росії й поразка її на Україні мусили находити свій відбиток і в есерівській партії.

В січні вже трусить її революційна „лихоманка", яка приводить до утворення внутрі неї послідовного революційного крила, яке вже тоді робить спробу революційним переворотом на Україні вийти з безпорадного становища, в яке загнала революцію на Україні опортуністична, угодовська політика українських партій Центральної Ради. Вже тоді в українському есерстві намічається, як бачимо, два окремих крила, право-опортуністичне, яке, почавши свою політику з введення на Україну німецько-окупаційного війська, через угодство з гетьманщиною й підтримку Директорії, послідовно йде до табору національно-української контр-революції, що на сьогодні кінчає свої дні в петлюрівській еміграції, і — друге — ліве, яке, почавши в грудні з невдалих революційних спроб повалення націоналістичного уряду Центральної Ради, через поразку разом з основними масами селянства, через повстання проти гетьманщини та Директорії йде, кінець-кінцем, до лав комуністичної партії.

В січневі дні ця диференціяція в українському есерстві, що привела його до двох ворожих таборів, поки-що лише намічалася. Не дивлячись на загострені підчас відносини між цими двома крилами, есерівська партія аж до самої гетьманщини була єдина. Обидва крила, не дивлячись на їх розходження, співробітничали так в органах влади, як і в класових селянських організаціях „селянських спілках" і „Просвітах". Властиво і в тих, і в других провідна роля належала правому крилові. Ліві, коли й виступали, як окрема група, то лише в межах своєї партії.

Лише з часів гетьманщини відбувається остаточний поділ цих крил. Ліві в наслідок перемоги в Центральному Комітеті розпускають партію й утворюють нову (з самих лівих) нелегальну що зразу ж іде на повстання проти гетьманщини. Праві ж, („течійсти") після деяких спроб знову добитися вступу до партії, засновують окрему партію есерства і входять в „Національний

---

[1]) Низка положень автора що до класової бази українських есерів вимагають спеціяльного обговорення й обґрунтування.— Р е д.

Союз", де разом з ним і пророблюють свою еволюцію аж до виходу з України.

Основою, що спричинилася до остаточного розколу есерівської партії була та еволюція політичного світогляду лівої частини партії, яку вона пережила з поразкою революції і гетьманським переворотом. Розійшовшись ще з січня що до політики Центральної Ради з своїм правим опортуністично-націоналістичним крилом, ліві елементи партії, в звязку з перемогою контр-революції, починають більш рішуче відмежовуватися від тієї угодовсько-націоналістичної політики, яку провадила стара есерівська партія в Центральній Раді разом і від самої Центральної Ради. В той час, коли праве крило, опинившись, в наслідок своєї політики, з розбитим коритом, замість народньої республіки — во ім'я збереження якої переводило воно цю політику — ні про ще інше не мріяло, як про її реставрацію в тій самій формі і з тим самим змістом, погоджуючись навіть ради збереження української державности на компроміс з гетьманщиною,— ліва частина партії рішуче поривае з Центральною Радою й її політикою загально-національного фронту від пролетаріяту до буржуазії, вважаючи її за пройдений етап революції. Національно-державні моменти, які дотепер стояли в центрі боротьби есерства ставляться партією в залежність від успіху класової боротьби, а це веде її до більш рішучої революційної політики. Оцінюючи гетьманський переворот, як тимчасову поразку революції, нанесену об'єднаними силами інтернаціональної буржуазії, вона шукає не компромісу з гетьманщиною, як це робить права частина, а йде на збройне проти неї повстання.

Розірвавши так рішуче з попередньою політикою своєї партії, нова есерівська партія, одначе, крім декларації про перехід її на „класові позиції трудящих" і фактичний перехід до революційних метод боротьби нічого більш нового не вносить в свій політичний світогляд. Своїм класовим деклараціям вона не надає відповідного класового змісту.

Заявивши, що в своїй боротьбі вона буде надавати основного значіння не національно-політичним, а соціяльно-економічним моментам, тоб-то змістові, а не формі, вона в цей зміст, що до політичної влади не находить більш нічого кращого вкласти, як той самий затасканий буржуазний демократизм, який вже раз привів есерівську партію до контр-революції, а революцію до поразки. Своє ставлення до влади Рад робітничих та селянських депутатів, як форми влади соціялістичної революції, ця партія так формулює в платформі її Центрального Комітету, виданої 3-го червня 1918 року: „доки соціялістичні партії уявлятимуть з себе лише організовану меншість і доки міжнародня соціялістична демократія не утворить одного організованого цілого — не може бути переведений новий соціялістичний переворот, не може бути соціялістичної

революції й диктатури трудової демократії в окремих країнах. Центральний Комітет УПСР вважає, що передання влади трудовому людові в особі Рад робітничих та селянських депутатів можливе лише, як на короткі часи революційного піднесення — остільки революція твориться лише трудовим людом і на організації його спирається, остільки незабезпечені ще здобутки революційного руху й не переможена реакція, одночасно ж з цим має підготовлятись перехід формальної влади місцевим самоврядуванням, обраним по п'ятислівній формулі, і парламенту в центрі, перші з яких мусять бути українські установчі збори". [1])

Як бачимо, класові декларації нової есерівської партії цілком спокійно існують в період соціялістичної революції з самим затяганим буржуазним демократизмом, показуючи, що не дивлячись ні на які декларації і їхню революційність, есери залишаються в цей період дрібнобуржурзними демократами. Заперечуючи соціялістичний характер революції 1917 року, вони мимоволі спиняються на тих самих позиціях національно-буржуазної революції, від яких лише допіру відмовилися... Єдину поступку часу, яку вони роблять — це тимчасове допущення, на час революційного піднесення, влади Рад робітничих та селянських депутатів, але й цю владу вони розуміють не як соціялістичну диктатуру пролетаріяту, а як диктатуру трудової демократії, тоб-то демократичну диктатуру робітництва та селянства, яку виставляла партія більшовиків в 1905 р.

Таким чином, не дивлячись на політичний і організаційний розрив з правим крилом есерства, нова партія оскільки вона залишалася на старій буржуазній базі в розумінні оцінки характеру революції, вона мала більше спільного з цим правим крилом партії, з усім національно-українським блоком, ніж з дійсною класово-пролетарською партією, партією більшовиків.

Це й було причиною того, що нові есери, не дивлячись на їхні гучні декларації про розрив з правим крилом і після цього розриву продовжували співробітничати з ним серед селянських мас, хоч уже як окремі організації. Тут навіть склався своєрідний розподіл праці. В той час, як ліві есерівські організації, перейшовши до підпілля бунтували, права частина, що сиділа по „селянських спілках" та „Просвітах" організовувала селянство.

Ця буржуазна природа лівого есерства, а тим більше невиразність його політичних позицій, а звідси і гасел, була причиною того, що їм протягом всього періоду селянських повстань, і не дивлячись на активну в них участь, не вдалося ні одно повстання провести до кінця під своїми гаслами. Лише

---

[1]) П. Христюк. „Замітки й матеріяли до історії української революції", ч. 3-тя, стор. 94.

організовувалося ними яке-небудь повстання, воно майже на другий день переростало їх обмежено-буржуазні гасла стихійно переходячи на позиції боротьби за радянську владу і партії нічого не лишалося, як відмовлятись від нього як анархічного й збільшовиченого, або ж тягтись у нього в хвості. Це особливо помітно на такому повстанні, як Звенигородське, де головну ролю в його керовництві відогравали ліві есери.

Соціялістичний характер революції не лишав місця для половинчастих буржуазних позицій, і партіям, які бажали їх триматись не лишалося більше нічого робити, або ж відмовитись від повстання, або ж тягтися в їх хвості, розгублюючи свої гасла.

На шлях припинення цих „анархічних" за есерівською термінологією повстань і стає, кінець-кінцем, партія. Порозумівшись з лідерами „селянських спілок" вона видає від Всеукраїнського Центрального Комітету „селянських спілок" 28 червня 1918 р. відозву, де закликає селянство припинити неорганізовані повстання і розпочати утворення професійних організацій на зразок пролетарських для того, щоб боронити свої класові інтереси [1]).

Ця відозва, яка свідчила більш за все про розгубленість ліво-есерівської партії, ніякого відомо впливу на селянські рухи не мала. Вони йшли так після неї, як і до неї, все більш підпадаючи під більшовицькі впливи. Як що й відограло ролю, то це не сама відозва, а хитання лівих в бік правої частини есерства (в наслідок чого і явилась ця відозва), яке дало правій частині ще більш укріпитися в своїх „селянських спілках", а в листопаді, коли починається, в звязку з послабленням сил контр-революції, загальне повстання, це сприяло правим дуже легко вирвати ініціятиву цього повстання з рук лівих есерів і повести ще раз за собою селянські маси.

Такою була в період гетьманщини та перша політична партія, що організаційно й ідейно оформляла більшість тих селянських рухів, що виникали на Київщині за часів гетьманщини і з якою довелось більшовицьким організаціям Київщини, що вели перед в соціялістичній революції протягом всього 1918 р. вести боротьбу за селянські маси.

В якім же стані пробувала в цей час на Київщині ця друга, більшовицька партійна організація?

За даними т. Мрійської [2]), що їх вона подала на другому з'їзді комуністичної партії більшовиків України, Київська партійна організація за часів гетьманщини складалась із 12 окремих організацій, які разом налічували до 400 членів партії. Самою значною із цих організацій була організація в місті Києві, якій і належала провідна роля в губерні. Останні організації, які

---

[1]) „Вільне Слово" № 14 від 26 липня 1918 р. м. Золотоноша.
[2]) Мрійська, „Олена Соколовська".

в більшості перебували в повітових містах Київщини уявляли з себе здебільшого незначні міські організації, які нараховували іноді ледве один-другий десяток членів партії. В південних повітах, де слабо була розвинена міська промисловість і незначний був міський пролетаріят, периферія впливу такої організації часто не виходила за межі міста. Лише у двох південних повітах в Канівському та ще Сквирському малось щось подібне до сільських організацій більшовиків. На Канівщині такою організацією більшовиків була невеличка групка товаришів у селі Голяках Таганческої волости, з яких в червні 1918 року був утворений тут перший більшовицький на Київщині Ревком [1]). На Сквирщині такою організацією до деякої міри була Ходорківська організація, яка разом з тим була і головною організацією в повіті. Вже пізно, в-осени утворилися ще декілька таких організацій і в південній частині Київського повіту. Такими організаціями були Трипільський Ревком на чолі з т. Христичем та частково Григор'євський та Ржищевський [2]). Оце й усі організації про які ми маємо документальні дані і що ними була звязана більшовицька партія з українським селом в південній частині Київщини за часів гетьманщини. Коли може ще й були які-небудь звязки, то це в більшості через одинаків більшовиків — селян, що повертались з фронту та окремих робітників деяких цукроварень.

Лише в північних повітах Київщини, де була розвинена більш міська промисловість, а з нею були й більш значні кадри пролетаріяту, більшовицькі організації були так значні складом, як і мали значну периферію свого впливу. З таких треба в першу чергу відзначити Радомиську організацію, яка об'єднано з Ходорківською тримала під своїм впливом весь Радомиський повіт і північні частини Сквирського та Київського повітів. До району цих двох організацій входили також Малинська та Брусинівська організації" [3]).

На селі тут теж більшовики не мали своїх правильно організованих осередків. Було лише декілька ініціятивних гуртків більшовиків, але впливи більшовицьких організацій на село були тут значні. Це єдиний був район, де селянські маси йшли весь час під гаслами і керовництвом більшовиків. Цілком ясно, що в кінці 1918 р. більшовицькі впливи значно поширювалися й підчас боротьби з Директорією охоплювали значні вже маси селян.

Із окремих ще міських організацій, які виявляли більшменш життя й шукали звязків з селом слід відзначити ще Біло-Церківську організацію, яка почала була інтенсивну роботу, але із-за арештів розгорнути її не вдалося, та Уманську, яка видала декілька відозв до селянства.

[1]) Майоров. „Из истории революционной борьбы на Украине", стор. 87.
[2]) „Під гнітом німецького імперіялізму", стор. 191. ДВУ. Київ. 1927 р.
[3]) Там само, стор. 132.

Що-ж до центральної Київської організації, то остання за тов. Майоровим не лише серед селян, а й салдатів в місті „никакой работы не вела и связи не имела" [1]).

Ці невеличкі дані, які ми тут навели показують нам, що більшовицька організація за часів гетьманщини організаційного глибокого звязку з селом на Київщині, особливо в її південних повітах, де йшла, головним чином, селянська боротьба, ще не мала. Там поки-що неподільно панували різних мастей українські есери, які через „селянські спілки", через „Просвіти", через кооперацію — міцно входили в селянське життя, даючи йому в ці політично-бурхливі дні напрямок дій, виходячи з своїх політичних переконань. Коли ж ми все-таки, не дивлячись на цю монополію есерства на Київському селі, маємо досить значні збільшовичені селянські рухи, то тут доводиться дякувати, головним чином, тим стихійно-більшовицьким настроям, які йшли на село разом з масами селянства, що поверталося з армії. Це той був величезний агітпроп, що перевертав задхлу куркульсько-націоналістичну атмосферу села й постачав йому сотнями та тисячами збільшовичених селян та їх керовників, яких не тільки не могла йому дати така партійна організація, якою була Київська в той час, але й значно більші організації.

Перед Київською організацією стояло питання про використання цих стихійно-більшовицьких настроїв села й про належну організацію їх. Величезним мінусом для пролетарської революції на Київщині було те, що й цю ролю Київська організація не завжди в силах була виконати. Часто збільшовичені селянські маси вели свою боротьбу без всякого керовництва з боку партійних організацій.

На перешкоді опанування селянськими рухами з боку більшовицьких організацій в більшості були не стільки кількісний склад цих організацій, скільки їх національний відрив від селянських мас. Це особливо величезну ролю відограло в південних повітах губерні, де через слабість розвитку міської промисловости вплив пролетаріяту на село майже не почувався, і де тому такою пишною квіткою розцвів в роки революції серед селянства український націоналізм.

Тов. Герасун, пригадуючи в своїх спогадах про Звенигородську партійну організацію за часів гетьманщини й про звязок її з селянством говорять, що низка спроб міської партійної організації звязатися з селом розбивались завжди об недовір'я селянських мас до евреїв, які, даючи основні маси ремісничо-пролетарського населення міст цього району, само собою зрозуміло, складали більшість в тутешніх міських більшовицьких організаціях. Це питання на Звенигородщині стояло так гостро, що Київський Комітет, щоб допомогти звенигородській орга-

[1]) Майоров. „Из истории революционной борьбы на Украине", стр. 13. Київ, 1922 р.

нізації надіслав для роботи на селі навіть своїх двох робітників, але надіслав він теж великоросів, а ці, як каже тов. Герасун, були ще менш придатні до роботи серед місцевого селянства, ніж євреї [1]). Про цей національний антагонізм села до міста згадують товариші із інших партійних організацій Київщини. Так, тов. Цеплик із Ходорківської організації (Сквирщини) говорить, що організація могла посилати на село для роботи лише тих, хто володів українською мовою, але не євреїв, бо через поширений серед селян антисемітизм це приводило до непорозуміння [2]).

Національна відірваність українського села від зрусифікованого українського міста була, як бачимо, величезним гальмом в роботі більшовицьких партій на Київщині, не давала організації з достатньою повнотою використати серед селян навіть свої наявні сили. а це приводило до того, що і вплив цієї партії на село Київщини, особливо в районі повстання був незначний.

Це й сприяло українському національному блокові з такою легкістю взяти в листопаді під своє керовництво, в більшості уже стихійно збільшовичені селянські маси Київщини. Перемогти в українському селі на Київщині більшовизм міг лише через остаточну ізоляцію куркульства, через спілку незаможницьких та середняцьких кіл села, що тісно звязано було з пролетаріятом міста, з розкладом націоналістичних сил укр. буржуазії, який уже, як бачимо ми з лівих есерів починався й через усунення пролетаріятом та його партією свого національного відриву від основних мас укр. села. Але це був довгий і затяжний процес.

Революція не могла чекати його закінчення, тому завжди, коли перемагала пролетарська революція на Київщині, вона перемагала лише за допомогою пролетаріяту й індустріяльно розвинених центрів України при, в кращому разі, пасивному співчутті основних мас села.

Третьою найбільш масовою організацію, яка впливала на організацію селянських мас Київщини і на їх ідеологію це була уже раз згадувана нами „с е л я н с ь к а с п і л к а". Ця політична напівпрофесійна організація селянства властиво була тією кузнею, де виковувалась поруч всієї революції та націоналістично-революційна думка селянства — з допомогою якої його куркульско-націоналістична українська інтелігенція й українська буржуазія вела за собою українське село. Провід в цій організації як ми уже зазначали, належав правим українським есерам, цим найбільш націоналістично-настроєним по суті буржуазним

---

[1]) Київський Істпарт. Спомини т. Гр. Герасуна. 1918 р. на Звенигородщині.

[2]) Київський Істпарт. Спогади т. Цеплика. Про Ходорківську організацію.

інтелігентам, які мали вплив на українське село. Вони її були організаторами й вони майже неподільно вели її за собою. Під їхнім керовництвом при цих „Спілках" була утворена та найбільш шовіністична організація, „вільного козацтва", яка в Жовтні 1917 р. виділяється в самостійну організацію з своїм Генеральним штабом, на чолі якого стає за наказного отамана майбутній гетьман — генерал російської служби Павло Скоропадський.

Родинні звязки українського есерства з гетьманщиною хоч і далеченькі, а все-таки їх тут ми відчуваємо.

Ця організація ще з 1917 року охоплювала собою майже кожне село й кожну волость Київщини, об'єднуючи на початку революції все селянство без поділу його на окремі групи під керовництвом куркульства. Лише в жовтні, коли із „спілки" виділяється явно куркульська організація „вільне козацтво" і стає під привід українських самостійників, в цих організаціях лишаються більш трудові селянські маси. Це привело до того, що в період боротьби з більшовиками „селянські спілки" розходяться почасти з своїми правими керовниками примушуючи останніх поспішити з земельним законом і припинити цю не популярну серед селянства війну з більшовиками. Добрі відносини починаються лише знову з того моменту, коли доводилося думати про збройну боротьбу з німцями. А ця проблема стала перед селянством майже на другий день після повороту Центральної Ради до Києва.

Уже 6 березня делегати села Біличі на Київщині подали заяву Центральній Раді, де вони кажуть, що німці, яких привела Центральна Рада, не лише забрали у них безплатно худобу, свиней, сіно, овес, але ходять по хатах і розбивають замки на скринях, шукаючи в них грошей[1]).

Селяни Литинського повіту на Поділлі в квітні вимагають уже від Центральної Ради мобілізації в їх повіті трьох років здібного до військової служби населення, щоб вести боротьбу „за неньку Україну" проти поміщиків та німців[2]).

Оці настрої навіть доброзичливого до Центральної Ради селянства ще до гетьманського перевороту примушувало пануючу в ній (в Ц. Р.) есерівську партію подумувати про кращі відносини з селянством.

Спілки, що занепали були в час жовтневої боротьби на Київщині, тепер знову оживають, починаючи збирати навколо себе селянські маси. Особливо жвавим темпом пішла робота після відомого Ейхгорнівського наказу про засів полів, який властиво поставив питання про дальніше існування Центральної Ради. Переворот і розкол есерівської партії, на час вніс у них

---

[1]) „Боротьба" № 12 за 1918 р.

[2]) Журнал „Ради Народніх міністрів" (Центр. Рада), прот. № 58 від 24 квітня 1918 р.

деморалізацію, але після оголошення в травні гетьманського закону про розпуск земельних комітетів і земельного закону, „селянські спілки" стають на шлях підготовки повстання, розійшовшись тут ще раз з своїми керовниками, які мріяли про компроміс з гетьманом. Що до підготовки повстання, Центральний Комітет Спілки влітку цілком умовився з лівими есерами, але в-осени, коли національний блок, який уходив до „Національного Союзу" стає на шлях повстання, спілки перекидаються в його бік, залишивши лівих есерів, що не входили до складу „Національного Союзу", вибирати самим собі орієнтацію.

З цих даних ми бачимо, що „селянські спілки" не сліпо йшли за своїми есерівськими керовниками, а мали свою політичну „лінію", перекидуючись то в один, то в другий бік есерства, дивлячись від умов і часу. Як масова організація „спілка" лише відбивала політичні настрої тих мас, які об'єднувала, але ідеологічно їх не оформляла. Оформляли їх, як бачимо, в певній мірі обидва крила есерства. Це й було причиною того, що націоналістично настроєні маси йшли під гаслом як „за Центральну Раду", що його виставляли праві так і „за учреділку" — гасло лівих. Скомпромітованість обох цих гасел була достатньою для того, щоб сами есери не особливо охоче їх витягали на світ. Тому в більшості рухи, які йдуть під проводом есерів, замість гасел руху виставляють конкретні його задачі. Такими „гаслами", які більш за все були популярні серед селянства — „Геть німців з України" і „Геть гетьмана та поміщиків".

Ця невиразність політичних бойових гасел есерства, давала їм можливість, спираючись на таку міцну організацію, як „селянські спілки", вести за собою не лише заможні націоналістично-настроєні селянські маси, але й почасти і більшовицько-настроєні. Другим боком цієї неясности політичних гасел есерства було те, що сама їх перемога здебільшого була збудована на піску, не дивлячись на міцні їх організації. Досить було поставити ясно перед основними масами селянства питання за кого вони, за Центральну Раду, „Учреділку" чи за владу робітників та селян, щоб ті самі маси, які лише недавно виявляли не аби який націоналістичний запал, ясно схилялись на бік Рад.

Природа незаможницького села Київщини, не дивлячись ні на які обставини, давала себе відчувати. Коли все ж таки ми на Київщині майже найдовше спостерігаємо панування націоналістичних українських настроїв серед селянства, то причина цьому була не контр-революційна куркульська природа київського села, а ще слабі впливи більшовицької організації на село, деякі причини, що ми їх розглянули вище, слаба організація незаможників та слабі звязки з пролетаріятом.

(Далі буде)

М. ОСТРОГОРСКИЙ

РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ В ГОРЛОВСКО-ЩЕРБИНОВСКОМ РАЙОНЕ ДОНБАССА

(В годы империалистической войны)

Чрезвычайно противоречивое освещение вопросов рабочего и революционного движения в Донбассе в части современной историко-революционной литературы [1]) требует конкретизации ее рядом практических дополнений по характеристике рабочего движения в отдельных районах Донбасса.

В данной статье речь будет итти об одном из главнейших районов Донбасса, который еще в революции 1905 года играл выдающуюся роль в революционном движении.

Как известно, наиболее решительные, революционные бои в Донбассе в 1905 году разыгрались именно в Горловско-Щербиновском районе и, особенно, в самой Горловке, где в декабре 1905 года революционное движение вылилось в форму самого доподлинного вооруженного рабочего восстания.

Восстание это, как и все другие в то время, было зверски подавлено и потоплено в крови восставших рабочих [2]).

Но славные боевые традиции героического прошлого, живой дух этого восстания остались непобедимыми.

Весь период от 1906—07 годов (почти без перерывов) до 1913 года был периодом самой мрачной реакции и упадка рабочего движения как во всем Донбассе в целом, так и в его Горловско-Щербиновском районе.

„Не было, кажется, в России ни одного рабочего района, который после революции 1905—06 г.г. был так разгромлен, как Донецкий бассейн. Наступившая реакция уничтожила почти

---

[1]) См. „Летопись Революции" за 1923 год, № 3, статья П. Казимирчука, стр. 41—69; „Л. Р." за 1927 г. №№ 4 и 5—6, статьи Т. Харечко; А. Шляпников — „Канун 1917 года", Гиз, 1920 г. Сборники: „5 лет Союза Горнорабочих Донбасса" — издание Донецкого Губотдела ВСГ, 1925 г. и „По пути Ильича", изд. Центр. К-та ВСГ, Москва, 1925 г.; М. Балабанов — „Царская Россия XX века", изд. „Пролетарий", 1927 г., К. А. Пажитнов—„Очерки по истории рабочего класса на Украине", изд. „Украинский Рабочий", 1927 года; сборник Истпрофа ВЦСПС—„Профсоюзы СССР в прошлом и настоящем", изд. „Жизнь и Знание", 1927 г.

[2]) См. сборник Артемовского Окриспарта—„Материалы по истории революционных событий 1905 года в Артемовском округе", изд. 1925 года.

до основания когда-то крупные с.-д. партийные организации, закрыла профсоюзы"... („Літопис Революції", № 4, 1927 г., стр. 175 — 176).

Этот упадок рабочего движения обусловливался еще и тем обстоятельством, что колоссально быстрое и типично грюндерское развитие каменноугольной промышленности на юге России, с 80-х годов по 1900 год[1]) сменилось известным промышленным кризисом 1900 — 1903 г. г. После небольшого под'ема промышленности в 1904 — 05 г. г. кризис снова обострился поражением России в войне с Японией и революцией 1905 года и продолжался до 1909 года включительно.

Рост каменноугольной промышленности вновь начал обозначаться только начиная с 1910 года, и в 1913 году Донбасс достиг рекордной цифры производства в условиях мирного времени — 1.544.000.000 пудов, продолжая увеличивать ее в годы империалистической войны до небывалых пределов.

Хотя уже в 1913 году Донбасс жил полной, интенсивной производственной жизнью, рабочее движение в нем в это время развивалось весьма слабо, благодаря тому, что контингент шахтеров в Донбассе до империалистической войны никогда не был постоянным, в силу связанности огромнейшей части последних с деревней и землей. Текучесть состава рабочей силы в сильнейшей степени мешала созданию кадрового революционно-пролетарского ядра на шахтах и рудниках. Эти кадры неизбежно уменьшались при отливах рабочих в деревню весной, а при обратном наплыве их осенью, на „заработки", остававшиеся коренные кадры почти с головой захлестывались этой неорганизованной и распыленной массой, единственным осмысленным стремлением которой было одно лишь желание заработать, не считаясь ни с чем[2]). Голос постоянных кадров, при таком положении, был слаб, а общая неорганизованность шахтерских масс делала их, в лучшем случае, беспомощными.

Этим и об'ясняется отчасти то, что в момент общего развития и сильного под'ема рабочего движения по всей стране, в 1912 — 14 г. г., шахтеры района почти ничем не проявляли

---

[1]) Данные об этом см. В. И. Ленин — „Развитие капитализма в России" т. III, Гиз — 1927 г.; Туган-Барановский.— „Русская фабрика"; Л. Мартов — „Развитие крупной промышленности и рабочего движения в России"; К. А. Пажитнов — „Очерки по истории рабочего класса на Украине" и Л. Либерман — „В угольном царстве".

[2]) Л. Либерман по этому вопросу пишет вот что: „Оседлых рабочих в Донбассе действительно всегда было очень мало. Большинство состояло из пришлых элементов, приливавших к зиме и отливавших весною на полевые работы. Да и зимою рабочий держался на руднике не более 3 — 4 месяцев. Это, конечно, мало устраивало предпринимателей и, как только они организовались слегка, так немедленно же началось организованное закрепление на рудниках и заводах рабочих путем правительственных распоряжений".— „В стране черного золота", стр. 18, ГИЗ, 1926 г. Кроме того, см. об этом: Сборник Истпрофа ВЦСПС — „Профсоюзы СССР в прошлом и настоящем", стр. 76 и сборник „5 лет союза горнорабочих Донбасса", стр. 9 и 12.

себя. Там же, где были небольшие выступления, они имели исключительно местное значение и существенного влияния на общий размах и темп движения не оказывали [1])

Только после об'явления войны 1914 г. года начался заметный процесс замедления текучести состава рабочих Донбасса. Замедление это было вызвано тем, что все шахтеры, как работавшие „на оборону" (оставшиеся на рудниках после опустошительной мобилизации 1914 года по настоянию промышленников), были освобождены от призыва в армию и, естественно, почти ни у кого из них не возникало желания возвращаться в деревню из-за боязни попасть под ту или иную мобилизацию.

Полного своего завершения это замедление текучести достигло к 1916 году, когда утечка рабочих в деревню почти совершенно прекратилась.

Вот основные условия, в которых развертывалось рабочее движение в Горловско-Щербиновском районе в период до 1914 г. и во время империалистической войны.

Для того, чтобы правильно осветить масштаб и значение этой борьбы, необходимо проанализировать общие экономические условия района, условия труда и быта шахтерских масс.

ЭКОНОМИКА РАЙОНА

Горловско-Щербиновский район обнимал собою следующие предприятия: „Южно-Русское Общество Каменноугольной Промышленности", куда входили рудники: Горловка № 1, № 5, № 8, Чигари, химический завод и коксовые печи. „Ртутно-угольное дело Ауэрбах и К-о", куда входили рудники: Фурсовский, Ртутный (единственный в СССР), химический завод, коксовые печи. „Акционерное общество для разработки каменной соли и угля на юге России", куда входили рудники: Щербиновка, Нелеповка, Северно-Никитовский, Южно-Никитовский, коксовые печи и химический завод. „Акционерное Общество — Государев Байрак" с двумя рудниками и коксовыми печами. „Акционерное Общество Никитовские копи" — 3 рудника и коксовые печи.

Кроме этого, в район входили следующие рудники: Узловой, Трудовой (возле станции Никитовка), Московского Горного Общества (бывший Горловско-Ксеневского товарищества) и другие средние рудники, наименование которых трудно восстановить сейчас, а также и небольшие заводы: Горловский — артиллерийский, Ньюйоркский — механический (ст. Фенольная), Никитовский — доломитный.

Помимо перечисленного, район охватывал и всю мелкую каменноугольную промышленность — „крестьянские" шахты,

[1]) О размерах и темпе движения в Донбассе в период 1909 — 14 г. г. см. „5 лет союза горнорабочих Донбасса", стр. 26.

расположенные в так называемых степях: Корсунской, Железнянской, Щербиновской и Никитовской. Общее количество мелких шахт в этих степях в годы войны достигало 50.

Мы не останавливаемся на перечислении ряда кирпичных и других заводов по производству строительных материалов, ряда крупных паровых вальцовых мельниц и других предприятий, расположенных в районе.

Нормальное количество рабочих на всех этих рудниках, шахтах, заводах и прочих предприятиях в довоенное время, в 1912—13 годах, не превышало 35.000 человек. А в 1916 году, благодаря неистовой спекуляции углем во время войны и вытекавшей отсюда острой нехватке рабочей силы (пополнявшейся наплывом рабочих рук из деревень, откуда все стремились на шахты, не желая итти в армию), благодаря наплыву беженцев, применению труда военнопленных и ввозного „желтого" труда (китайцы и персы),— общее количество рабочих по всему району доходило уже до 50.000 человек [1]).

Характерной особенностью всего Донбасса в целом и Горловско-Щербиновского района в частности было то обстоятельство, что огромнейшее большинство каменноугольных и горнозаводских предприятий принадлежали различным иностранным акционерным обществам и кампаниям, преимущественно французским и бельгийским, на концессионных началах.

Так, по всему Донбассу „из 25-ти крупнейших акционерных каменноугольных предприятий, правления 19 находились в Бельгии и Франции... Свыше 70% общей добычи угля... 93,4% общего производства кокса... 78% всего южного производства брикетов... было сконцентрировано в руках иностранных обществ, главным образом, бельгийских и французских" [2]).

Владельцы этих предприятий, находившиеся в большинстве за границей, будучи заинтересованными только в максимальнейшей добыче угля самыми примитивными, по сравнению с иностранными, способами и озабоченные извлечением сверхприбавочной стоимости, очень мало задумывались над техническим усовершенствованием своих рудников.

Весьма любопытны следующие данные о прибылях предпринимателей [3]):

---

[1]) Данные о количестве рабочих частично собраны от теперешних управлений рудниками и от отдельных горных инженеров, бывших руководителей некоторых из перечисленных предприятий.

[2]) Л. Либерман. „В угольном царстве", стр. 32—37.

[3]) Таблица составлена на основании данных из цитированных книг Л. Либермана и В. С. Зив: „Иностранный капитал в русской горнозаводской промышленности", выпуск 3, Петроград, 1917 год, стр. 70.

По поводу приведенного размера прибылей И. М. Гольдштейн в своем докладе — „Синдикат „Продуголь" и кризис топлива" (Москва, издание 1913 года, стр. 16) пишет: „не будь в истории многих наших каменноугольных предприятий всевозможных хищений, доходность их могла бы легко удвоиться". Что можно прибавить к этому беспристрастному свидетельству?

Наименование предприятий	Размер основного капитала на 1914 г.	Размер чистой прибыли в проц. за 1913 г.
Южно-русское об-во каменноугольн. промышленности (Горловка)	5.000.000 руб.	19,2%
Об-во для разработки каменной соли и угля (Щербиновка)	24.000.000 фр.	16,5%
Акционерное об-во — Ртутно-угольное дело — А. Ауэрбах и К°	3.600.000 руб.	10,0%
Акционерное об-во Никитовских копей	6.000.000 фр.	10,0%

Это по данным за 1913—14 годы. Что же касается размера прибылей в годы империалистической войны, т. е. в годы самой сильной спекуляции углем, то они были еще большими. (Частичные данные об этих прибылях приведены в „Літописі Революції“ № 4 за 1927 год, стр. 165).

Уже в 1914 году, во время войны, каменноугольная промышленность Донбасса была не в состоянии удовлетворить тех требований, которые пред'являлись ей нуждами всей промышленности и „обороны“. Между тем, добыча угля все возрастала против даже рекордной цифры производства 1913 года, и в 1914 году составляла по отношению к 1913 году 110%, в 1915—106% и в 1916—113%, проявляя тенденцию роста и в 1917 году. Причины острейшего угольного голода, наступившего с самого начала войны, вызвавшего даже вмешательство государства в дело учета и распределения угля, заключались не только в недостатке рабочей силы, которую трудно было привлечь в Донбасс из-за низкой заработной платы, как освещен этот вопрос, например, Т. Харечко в „Літописі Революції“ (№ 4, 1927 год, стр. 16).

Это обстоятельство играло свою роль и имело известное влияние, но главное заключалось в том, что Донбасс, достигший кульминационной точки производства в 1913 году, не мог дальше развивать добычу угля без капитального переоборудования, углубления рудников и обновления силового хозяйства. Если к этому прибавить, что Россия с начала войны лишилась импортного, главным образом, английского угля, а затем Домбровского бассейна (Польша), что сократило угольные ресурсы страны на 1 миллиард пудов, то причины угольного голода станут очевидными. Таким образом, „основная причина кризиса кроется в условиях производства и распределения топлива, с одной стороны, и выросшей потребности, с другой“ [1]).

[1]) См. „Очерки по истории Октябрьской революции“ под ред. М. Н. Покровского, т. I, стр. 98. Более исчерпывающие материалы даны в книгах Л. Либермана „В угольном царстве“, стр. 40—49 и „В стране черного золота“, стр. 118—137.

Характернее всего то обстоятельство, что, несмотря на абсолютный рост добычи угля, производительность рабочих представлялась в следующем виде [1]):

Годы	Число горнорабочих		Месячная производительность 1 раб.	
	кол. в тыс.	в проц.	кол. в пуд.	в проц.
1913	168,5	100,0	764	100,0
1914	185,8	110,0	755	98,0
1915	180,6	107,0	751	98,0
1916	23,50	139,8	622	81,4
Январь 1917	291,3	172,8	534	69,8
Февраль 1917	291,5	173,0	492	64,4

Из катастрофического, прогрессивного падения производительности труда и колоссального роста количества занятых в производстве рабочих с исчерпывающей ясностью видно, что абсолютное увеличение добычи угля шло исключительно за счет количественного увеличения рабочей силы.

Министр промышленности, князь Шаховский, за несколько дней до начала революции, 20 февраля 1917 года, в докладе царю писал следующее:

„Производительность труда рабочих понижается от ряда причин, из которых на одно из первых мест следует поставить ухудшение оборудования рудников за невозможностью своевременного ремонта необходимых для добычи угля машин и приспособлений“ (курсив автора [2]).

Шахтовладельцы, нежелавшие вкладывать новые средства в расширение предприятий, до-нельзя напрягали производственную потенцию рудников. Указанное выше увеличение добычи угля шло за счет такой перегрузки оборудования рудников, которая в любой момент грозила неизбежными катастрофами (и катастроф было за это время не мало). Проблема переоборудования каменноугольного хозяйства Донбасса, настойчиво вызывавшаяся самой жизнью, упиралась, таким образом, в тупое сопротивление горнопромышленников, для которых проблема извлечения сверхприбылей заслоняла все остальные соображения. Между тем, „разрушения в области угольной промышленности к началу 1917 года достигли таких размеров, которые делали невозможным дальнейшее расширение добычи угля“ [3]).

[1]) Таблица приведена по данным „Особого совещания по топливу“.

[2]) Из цитированных „Очерков по истории Октябрьской революции“ под редакцией М. Н. Покровского, стр. 100.

[3]) Там же, стр. 103.

Само собой разумеется, что в отмеченном падении производительности труда не последнюю роль играла заработная плата и прочие условия труда, но об этом несколько ниже.

Интересно, что же говорили сами горнопромышленники по этому вопросу? Председатель совета с'езда горнопромышленников фон-Дитмар, в своей статье „К чему ведет топливная политика железных дорог" („Горнозаводское дело", № 10, 1917 год, Харьков), касаясь вопроса о посещении Харькова в феврале 1917 года министром промышленности кн. Шаховским, пишет:

„Ответственные руководители предприятий ответили г. министру торговли (Шаховскому — М. О.) при посещении им Харькова 10 февраля, что едва ли можно рассчитывать на увеличение добычи (угля — М. О.) и что все их старания заключаются в том, чтобы хоть как-нибудь сохранить (добычу) на теперешней высоте" (курсив фон-Дитмара).

Шахтовладельцы рассуждали очень просто: сейчас не время заниматься капитальным переоборудованием, так как остановка предприятий, неизбежная в этом случае, сократит добычу угля, лишит владельцев прибылей. Учитывалась также возможность „внезапного" конца войны. Горнопромышленники хорошо понимали, что после войны обязательно наступит тяжелый кризис, упадок промышленности, депрессия сбыта и т. п. и боялись рисковать большими капиталами для расширения предприятий.

Если к этому рассуждению шахтовладельцев прибавить еще и то обстоятельство, что результаты войны могли оказаться самыми неожиданными для интересов французской и бельгийской буржуазии, которой, по существу, принадлежали все крупнейшие предприятия района, то картина становится совсем ясной.

Тонкий намек в цитированной выше статье фон-Дитмара на губительность топливной политики железных дорог, по сокровенному существу своему, являлся замаскированным отношением горнопромышленников к вмешательству царского правительства в дело учета и распределения топлива. Вмешательство это выразилось в том, что правительство создало „особое совещание по топливу", которое в ноябре 1915 года, т.-е. в момент наиболее грозного угольного кризиса, вынесло вместе с горнопромышленниками решение о всеобщей реквизиции топлива. Горнопромышленники на совещании „поддержали" это постановление, а на деле организованно провалили его по всем правилам саботажного искусства. Чрезвычайно любопытное освещение этого вопроса дано Л. Либерманом в его книге „В стране черного золота" (стр. 143 — 153).

Царское правительство отказалось от „реквизиции" и предложило горнопромышленникам учредить так называемый

„Центроуголь" — монопольный государственный орган по распределению топлива с участием горнопромышленников. Горнопромышленники видевшие в этом новую попытку правительства организованно произвести реквизицию угля, которую они считали главной причиной всех зол и бед, относились к проекту так: „Ее (причину — М. О.) и надо устранить. Предлагаемый проект не устраняет этой причины, а расширяет ее, в другом лишь виде вводит реквизицию". Так говорила часть горнопромышленников, другие же шли дальше и заявляли, что „правительству надо ответить: или предоставьте нам свободу добровольно об'единяться, или делайте насильно что хотите" [1]).

Правительство и в этом случае уступило и от проекта отказалось... Делом распределения топлива в стране фактически и до и после этого распоряжался Продуголь — синдикат горнопромышленников, учрежденный еще в 1906 году, куда предприятия Горловско-Щербиновского района входили полностью, являясь основными и активными членами его. Как „распределял" топливо Продуголь" [2]) и какие он от этого имел „благие" результаты—видно из приведенной выше таблицы прибылей.

Совокупность всех этих условий и об'ясняла ту беспримерно хищническую эксплоатацию подземных богатств Донбасса, которая уже в 1917 году привела его в состояние полнейшей разрухи рудников и изношенности оборудования [3]).

Наряду с крупнейшими предприятиями в районе существовали и мелкие каменноугольные рудники, носившие название „крестьянских шахт". Они назывались так потому, что крестьяне соседних с рудниками деревень, благодаря плохой урожайности вокруг рудников, устраивали самые примитивные шахтенки и ковыряли в них уголь, которым спекулировали. Впоследствии из таких шахтенок или „вертушек", как их называют в Донбассе (спуск в эти норы и под'ем из них производился при помощи простого ворота, применяемого обычно для под'ема воды из колодцев), выростали небольшие, глубиной до 30 сажен, шахты. Иногда эти шахты даже были оборудованы небольшими паровыми силоустановками, но большей частью на них работали конными приводами.

Особенного расцвета эта мелкая промышленность достигла в годы империалистической войны, так как спрос на уголь был велик, а крупные рудники удовлетворить его полностью не могли в силу уже указанных причин. Особенно много этих шахтенок было в Горловско-Щербиновском районе. В годы войны они довели добычу угля до 35.000.000 пудов в год.

---

[1]) „Известия особого совещания по топливу" № 3, 1917 г.

[2]) Дополнительные данные см. в цитированных работах Л. Либермана.

[3]) См. газеты 1917 года: „Рабочий путь" от 7 сентября (заметка „Щербиновский рудник"), „Социал-Демократ" от 26 сентября (заметка „Щербиновско-Горловский район").

Владельцы таких шахт, преимущественно мелкие собственники и спекулянты, занявшиеся этим делом во время войны ради наживы и укрывательства от призыва на военную службу (шахтовладельцы также были освобождены от призывов и состояли на учете, как военнообязанные, работавшие на „оборону" !), делали все возможное и невозможное для того, чтобы потуже набить свои карманы, куда золотой рекой лились прибыли, выжатые нечеловеческой эксплоатацией шахтеров, работавших на этих шахтах.

Если царское правительство, хотя бы только „морально", как мы видели, вмешивалось в дело распределения топлива крупных рудников для основных нужд страны и „обороны", то мелкие шахты почти полностью уклонялись даже от этой „моральной" государственной „монополии" и, спекулируя углем, умножали свои доходы.

ЗАРАБОТНАЯ ПЛАТА, УСЛОВИЯ ТРУДА И БЫТ ШАХТЕРОВ

Одной из тенденций капиталистического развития является всемерное удлинение рабочего дня и уменьшение заработной платы.

Если же принять во внимание, что все рабочие района работали „на оборону" и половина их состояла на учете, как военнообязанные, то в подобных условиях эта основная тенденция капиталистического хозяйства находила себе благодарную почву.

Правовое положение шахтеров во время войны было почти таким же, как на заре рабочего движения в России.

Продолжительность рабочего дня равнялась 12-ти часам. А 12 часов нахождения в шахте с перерывом для отдыха и принятия пищи на $1 - 1^1/_4$ часа — это далеко не то же, что работа на любом из заводов. Это почти в два раза больше [1]).

Для женщин, подростков и детей, труд которых применялся и на подземных работах, согласно закону 9 марта 1915 года, никакого ограничения в продолжительности рабочего дня не было. Все и без всякого исключения работали 12 часов, с числом рабочих дней или „упряжек" не меньше 27—28 в месяц [2]).

В „Очерках по истории рабочего класса на Украине" К. А. Пожитнова (стр. 110 — 111) указано, что средняя продолжительность рабочего дня горнорабочего в 1904 г. равнялась для мужчин 10,1 часа и для женщин и подростков — 10,4 часа, а в 1913 году для тех и других продолжительность рабочего дня равняется 9,9 часа. К. А. Пожитнов не указал, к сожалению, на источник приведенных им цифр. Между тем, исследователь труда и быта шахтеров Л. Либерман утверждает, что продолжительность рабочего дня равнялась 12-ти часам,

[1]) Подробные данные об условиях труда см. Л. Либерман „В угольном царстве", стр 50 — 85.

[2]) По данным отдела экономики труда Донугля.

за исключением забойщиков, которые работали фактически меньше, в силу неимоверно тяжелых условий их подземной работы [1]).

Последнее подтверждается и по другим материалам. Так, бывший забойщик Нелеповского рудника т. Ф. Максименко в своих воспоминаниях пишет:

„Двенадцатичасовый рабочий день был для всех рабочих без исключения. Правда, забойщики, работающие сдельно, оканчивали свою работу раньше, но из шахты не могли выехать, так как это было установлено (запрещено; курсив мой — М. О.) администрацией. Могли выезжать раньше лишь те забойщики, которые были друзья стволовому (последний их выпускал, рискуя за это заплатить штраф или получить расчет), а также и забойщики, которые давали взятки десятнику. Последний выдавал записку о необходимости выезда. Бывали случаи самовольного выезда забойщиков после окончания своей работы, но тогда они обязательно штрафовались (вошло в обычай лучше заплатить рубль штрафа, чем мокрому сидеть несколько часов, не работая“ [2]).

Как видно из приведенного, меньше 12-ти часов работали только забойщики, а все остальные рабочие, в том числе женщины, подростки, военнопленные и т. д., работали по 12 часов.

Заработная плата при том социальном составе шахтеров, который был в годы империалистической войны на рудниках [3]), по данным отдела экономики труда треста Донуголь, в среднем на одного трудящегося рудника составляла в 1914 году 36 руб. 33 коп. [4]).

Сколько зарабатывали рабочие на рудниках района — видно из расценки поденным рабочим в Горловских шахтах Южно-русского общества каменноугольной промышленности. В этих

---

[1]) „В угольном царстве“, стр. 61 и 126; „В стране черного золота“, страницы 47 — 48.

[2]) Из материалов Истпарта ЦК КП(б)У.

[3]) Цифры, характеризующие социальный состав горнорабочих Донбасса, очень противоречивы. (См. К. А. Пажитнов — „Очерки по истории рабочего класса на Украине“, стр. 104 и 106; „Очерки по истории Октябрьской революции“ под редакцией М. Н. Покровского — стр. 100, 211 и 215; „Літопис Революції“, № 4, 1927 г., стр. 165 — 166). Если из этих трудов взять комбинированные средние цифры, характеризующие социальный состав рабочих Донбасса, то в Горловско-Щербиновском районе, который в этом отношении ничем не отличался от других районов бассейна, было:

военнопленных и „желтых“ (китайцы)	23%
военнообязанных (взрослых раб.)	50%
женщин (взрослых)	16,2%
подростков мужского пола	7,6%
подростков женского пола	3,4%

[4]) При подсчете учитывались все рабочие и низшие служащие рудников, т.-е все служащие, исключая директоров, инженеров, штейгеров, техников и главного бухгалтера.

ДОРОГІ ТОВАРИШІ!

Редакція журналу „Літопис Революції“ звертається до вас з проханням дати докладні відповіді на запитання анкети. Цим ви допоможете в поліпшенні журналу „Л. Р.“, бо тільки при вашій участі й за вашими порадами редакція зможе краще обминути огріхи в роботі й цілком виконати своє завдання.

РЕДАКЦІЯ

АНКЕТА

І. Читачам

1. Прізвище .....

2. Місце перебування (адреса) .....

3. Соціяльний стан ..... партійність .....

4. З якого часу ви передплачуєте „Л. Р.“ .....

5. Які зміни в журналі (що до змісту, форми то-що) ви вважали б за потрібні .....

.....

.....

.....

6. Які розділи „Л. Р.“ (статті, спогади, матеріяли, бібліографія) вас більш за все цікавлять. (Підкресліть).

7. Чи своєчасно одержуєте журнал .....

8. Примітки .....

II. Бібліотекам

1. Назва установи..... місто .....

2. Скільки передплачуєте номерів „Літопису Революції“

.....

3. На яке число читачів .....

4. В якій мірі читають „Л. Р.“.....

5. Який соціяльний і партійний стан читачів „Л. Р.“ .....

.....

6. Які відзиви читачів про „Л. Р.“

.....

7. Які розділи журналу особливо цікавлять читачів .....

.....

8. Які вказівки читачів що до змісту, форми то-що.....

.....

9. Який номер журналу особливо вимагали читачі .....

.....

10. Чи своєчасно одержуєте журнал.....

11. Примітки.....

шахтах, по данным на 1 марта 1916 г., подземные рабочие получали от 1 р. до 1 р. 65 к. (в 1913 году эти рабочие получали от 60 к. до 1 р. 30 к.), а поверхностные — от 1 р. 15 к. до 1 р. 36 к. (в 1913 г.— от 90 к. до 1 р. 20 к.[1]).

Таким образом, „прибавки" на дороговизну за три года составляют всего около 37%. Нужно отметить, что эта ничтожная подачка была установлена в результате стачечного движения в районе в 1915 году, с одной стороны, и, с другой, на основании распоряжения правительства о введении „казенного пайка" в размере 25% заработка для низших квалификаций рабочих поденного труда. Для сравнения не лишним будет привести среднюю месячную заработную плату администрации и технического персонала Щербиновского рудника за февраль 1914 г.

Директор предприятия	1000	руб.	
Горные инженеры	415	„	
Старший бухгалтер	300	„	
Штейгера	213	„	38 коп.
Счетоводы	97	„	35 „
Прочие	79	„	65 „ [2])

Нищенский уровень заработной платы шахтеров подтверждается также и словами министра торговли и промышленности, князя Шаховского, который еще в 1915 году говорил:

„Уменьшение запасов об'ясняется сокращением добычи (угля — М. О.) вследствие убыли рабочих. Добыча в апреле (1915 г. — М. О.) не превышала 80 мил. пудов, вместо нормальных 135 миллионов пуд. Количество рабочих в Донецком бассейне в марте пало до 120 тысяч с 208 тысяч в ноябре. Правительство удовлетворило ходатайство промышленников об освобождении рабочих, занятых в углепромышленности, от призыва по мобилизации, тем не менее эта мера не увеличила контингента рабочих. Почему же рабочие не так охотно идут в Донецкий бассейн? Потому, что размеры заработной платы, которую получают рабочие, стоят на довольно низком уровне и не соответствуют тому быстрому росту цен, который наблюдается в последнее время: в то время как цены на уголь поднялись почти вдвое, заработная плата рабочих увеличилась на 1—5%, не более. При таких условиях рабочие при первом удобном случае оставляют рудники с тем, чтобы на них более не возвращаться".

Бывший министр торговли и промышленности Тимашев, подтвердив доводы князя Шаховского, сказал, что, „благодаря низкой заработной плате и тяжелым

[1]) Более подробно см. об этом цитированный труд под редакцией М. Н. Покровского, стр. 230.

[2]) По данным статистического отдела Донугля. Под прочими понимаются конторщики, табельщики, десятники и т. д.

условиям работы в Донецком бассейне, до сих пор не может создаться контингент постоянных рабочих". („Южный Край" от 27 марта 1915 г. Курсив авторов).

Повидимому, в этих рассуждениях министра Шаховского и лежала причина установления „казенного пайка" на дороговизну в размере 25%. Но что могла значить эта ничтожная прибавка в сравнении с ростом дороговизны!

Если уровень цен на основные продукты питания в 1913 году принять за 100%, то в декабре 1915 года он возрос на 150 — 242% [1]).

Что касается предметов первой необходимости (обувь, мануфактура), то они, принимая цены 1914 г. за 100%, в 1916 г. возросли до 400 — 500% [2]).

В свете этих цифр бешеного роста дороговизны становится ясным, насколько была голодной заработная плата. Горнопромышленники категорически отказывались повышать заработную плату шахтерам района под предлогом убыточности поставок угля для нужд „обороны" страны. „Торгующий люд", взвинчивая цены на основные продукты и предметы потребления, безнаказанно использовывал положение рабочих.

Реальный уровень зарплаты в этих условиях превращался в пустой блеф [3]).

В районе, как и во всей стране, никто и не думал бороться с баснословно растущей дороговизной. У шахтеров оставалось единственное средство борьбы за существование — забастовки, но страх перед отправкой на фронт и патриотический дурман, висевший над всей страной, парализовал решимость рабочих масс района, и они, еле-еле сводя концы с концами, продолжали свой каторжный труд. В этом заключались дополнительные условия отмеченного выше катастрофического падения производительности труда.

Администрация крупных рудников, по директиве своих владетельных заграничных патронов, вместо горнозаводских лавок, начала учреждать так называемые „потребительские общества", куда входили также и рабочие. Но, по оригинальным уставам этих эксплоататорских мышеловок и по существовавшему порядку вещей вообще, руководящая роль в них и председательствование всегда принадлежало администрации предприятий. Эти „потребиловки", или „грабиловки", как их называли шахтеры, по сути дела являлись блестящей разновидностью потогонной системы — извлечения дополнительной

[1]) Н. А. Рожков, статья „Дороговизна", „Летопись Революции", № 5 за 1916 г.

[2]) Подробно см. цитированную работу под редакцией М. Н. Покровского, стр. 242,

[3]) Л. Либерман — „В стране черного золота" на примерах некоторых рудников приводит интересные расчеты соотношения потребности с уровнем заработной платы шахтеров (см. стр. 49 — 50).

прибавочной стоимости для предпринимателей. „Потребиловки", будучи бессильными действенно бороться с растущей дороговизной, также драли „семь шкур" с потребителей-шахтеров, как и любой спекулянт-лавочник. В основном же эти „потребиловки" занимались тем-же, чем и, покойной памяти, горнозаводские лавки, т.-е. опутывали вечным неоплатным долгом шахтеров, которые в шутку говорили: „мы в долгу, как директорша в шелку" [1]).

Вся эта невеселая картина правового и материального положения шахтеров завершалась дикой системой штрафов за всякую мелочь и грубостью администрации всех рангов, начиная от директора и кончая десятником.

„Низовые" администраторы — десятники, жившие в проголодь и только немногим более сытые чем шахтеры — вынуждены были изыскивать дополнительные средства к существованию и прибегали к „хабарам", допуская те или иные отступления от существовавшего порядка, в ущерб интересам предпринимателей. Упомянутый выше т. Максименко так пишет об этом:

„Сильно было развито взяточничество. Взятки брались десятниками не только с забойщиков, но не стеснялись брать даже с отгребщиков, которые в день зарабатывали всего копеек 90. Взятки брались различными видами: путем выпивки (это обычная), наличной монетой и т. д.; у рабочих, пришедших из деревень, например, Нелеповки, брали взятку, в большинстве случаев, натурой: картошкой, мукой и т. п. По примеру мужей, жены десятников брали взятки у жен рабочих: например, жене десятника понравится что-либо у жены рабочего, и последняя безоговорочно это отдает ей, ибо в противном случае ее мужу придется терпеть неприятности, вплоть до расчета. Не меньше были нахальны и штейгера, которые также без стеснения брали взятки у рабочих, не брезгуя даже тремя рублями, хотя, как администраторы, получали от 300 до 500 руб. жалования в месяц. Не меньше нагла была и полиция. Она брала взятки как скрыто, так и открыто, например: во время получки дежурит полицейский для наблюдения за порядком, но это его мало интересовало. Он, не отходя от кассы, заглядывал в книжку рабочего — сколько тот получает, и если получка состоит кроме рублей и из копеек, то копейки обязательно надо отдать полицейскому, если же приличная получка, то и рублишки даешь.

В нахальстве над рабочими не уступал и религиозный культ, во главе которого был конторщик Тарас Степанович, по кличке „Тарас Бульба". Договорившись с администрацией рудника, насильно удерживали у рабочих по расчетной книжке копеек по 30 на церковь в месяц. Иногда рабочих, отказывавшихся платить на церковь, не принимали на работу. Такие

[1]) По рукописным воспоминаниям отдельных рабочих района.

действия только волновали рабочих, и им стала еще больше противна администрация и религиозный культ, так что они перестали посещать церковь".

Одним из средств уменьшения реального уровня заработной платы были также систематические вычеты на содержание школ, жен и семейств, ушедших на войну, — так называемая „помощь солдаткам". Все эти поборы были принудительно организованы администрацией, и шахтерам приходилось со скрежетом зубовным отрывать от себя живые куски против своего желания.

Применение же труда военнопленных и ввозного „желтого" труда, использовывавшегося как средство укрощения строптивых шахтеров, вздумавших бастовать за улучшение каторжных условий труда, еще более ухудшило положение рабочих.

* * *

Как одну из особенностей шахтерского труда в районе, следует отметить чрезвычайно сильно развитую систему так называемых артельно-подрядных работ. Поскольку рабочую силу, главным образом подземных квалифицированных шахтеров (забойщики, бурильщики, крепильщики и т. д.), приходилось привлекать из северных губерний России, администрация рудников, не умевшая и не желавшая сама делать этого, приглашала для этой цели специальных подрядчиков, которые вербовали из российских деревень целые „артели". Условия работы в этих „артелях" были таковы, что подрядчик от своего имени заключал соглашение с администрацией о нормах выработки, расценках и т. д., а со своими „артельными" рабочими расчитывался уже непосредственно от себя. Стоит ли говорить о том, как наживались эти „благодетели" рабочих, которые сами никогда не работали, а лишь „администрировали". Эта система еще больше отягчала эксплоатацию шахтеров, испытывавших двойной гнет — администрации и подрядчиков [1]).

В силу хищнических принципов производства — меньше затрат, больше прибылей — жизнь шахтера, работающего под землей, всегда висела на волоске. Благодаря примитивному внутреннему оборудованию рудников, они всегда находились под угрозой обрыва канатов, затопления и обвалов в шахтах и внезапных взрывов смертоносных гремучих газов, выделяемых каменным углем на местах его выработки — в забое.

Вот что пишут по этому вопросу горловско-щербиновские товарищи в своих коллективных воспоминаниях:

„Правильной, научно-поставленной техники борьбы с газами не было. Сама же система освещения мест работы при

---

[1]) См. об этом сборник Истпрофа ВЦСПС, стр. 77. Более полные данные сообщает Л. Либерман — „В стране черного золота", стр. 16 — 22.

помощи лампочек „Вольфа“ только усугубляла опасность взрывов, т. к. стекла этих лампочек весьма легко разбивались и этого было вполне достаточно для того, чтобы газ воспламенялся...

Крепление шахт деревом, вместо бетонирования, стоившего, конечно, дороже деревянного крепления, всегда держало шахты под угрозой обвалов, также приносивших за собой десятки человеческих жертв.

Плохая система водоотливов всегда держала рабочих под угрозой затопления и создавала условия для профессиональных заболеваний, благодаря невероятной сырости, ревматизмом и т. п. Обрывы канатов, обслуживавших сообщение шахт с поверхностью и под'ем грузов и рабочих из шахт, были весьма частым явлением, не редко оканчивавшимся также человеческими жертвами.

Что касается правительственного горного надзора, то он, конечно, был, но... он не только был подкуплен, а просто куплен промышленниками, которые или прямо платили чинам горного надзора жалование, или негласно давали огромные взятки. Поэтому всегда и во все времена, во всех катастрофах были виноваты либо рабочие, либо „господь-бог“, т.-е. естественные условия, но администрация, хозяева—никогда“ [1]).

Благодаря таким условиям безопасности, шахтеры получали беспрерывные увечья и ранения. Медицинская помощь в районе была поставлена на такую хозяйственную ногу, что на каждую группу рудников, как, например, Горловские, полагался всего один врач и помощник его, находившиеся почти безвыездно на руднике № 1, а на № 5 и № 8 — лишь по одному фельдшеру и акушерке, при общем количестве рабочих на этой группе в 9.000 человек. На всех других рудниках района дело медицинской помощи было поставлено не лучше, а в некоторых случаях даже хуже. Предприниматели и не думали улучшать этой, с позволения сказать, медицинской помощи, да и никто и ничто их не обязывало это делать [2]).

Закон 1912 года о „страховании“ рабочих проведен не был по той причине, что администрация и предприниматели рудников саботировали его, о чем свидетельствует следующее постановление совета с'езда горнопромышленников от 23 июня 1915 года: „а) Путем личных переговоров принять меры к тому, чтобы введение в действие больничных касс было отсрочено до окончания войны“ [3]). Причиной этому знаменательному решению горнопромышленников было нежелание урезывать свои аппетиты на

---

[1]) Из материалов Истпарта ЦК КП(б)У.

[2]) Подробные данные об условиях подземного труда, увечьях, болезнях и состоянии медицинской помощи в районе см. Л. Либерман—„В уголовном царстве“, глава II, стр. 50—85.

[3]) Л. Либерман — „В стране черного золота“, стр. 141—142 (курсив мой — М. О.).

дивиденды и боязнь вызвать какое-либо оживление движения рабочих.

Конечно, за правительством дело не стало, и оно услужливо согласилось с горнопромышленниками. Характерно то обстоятельство, что шахтеры при одних только разговорах об этом „страховании", которое организовалось, главным образом, за счет средств рабочих, при чем последними должны были распоряжаться опять те же хозяева и администраторы, приходили в совершенно законное негодование и почти поголовно отказывались от участия в больничных кассах.

Таким образом, предприниматели платили только за время болезни от увечья или за смерть от полученных увечий. Во всех же остальных случаях шахтер мог болеть только за „свой счет" и мог вполне спокойно и свободно умирать [1]).

* * *

Жилищные условия на рудниках района были таковы:

Предприятия Южно-русского общества каменноугольной промышленности (Горловка):

„Всего обследовано было 1638 квартир; на шахте № 1 — 543, на шахте № 5 — 681 и на шахте № 8 — 414...

...Каменных, кирпичных зданий на всех трех шахтах 365, что составляет 23,2% общего числа квартир. А остальные 77% (1273 квартиры) составляют мазанки, при чем 49,2% приходятся на землянки-каютки, 2,5% — на летние кухни и сарайчики и 26% общего числа квартир относительно терпимы. Что же касается до полов и потолков, то из 1638 квартир с земляными полами — 1109, без потолков — 593, с земляными крышами — 398.

На всех трех шахтах только 7,1% пользуется нормальным количеством света... 2% совсем без окон. Более $^2/_3$ всех квартир темные или полутемные...

...Обычно в рабочей квартире стоит стол, 2 — 3 скамьи, нары, корыто, ведра, горшки и с'естные припасы, помещаются плита и русская печь, и в таком помещении живет нередко от 10 до 15 и даже до 17 человек.

Всего рабочего населения на шахтах 9658 человек, из них 3183 чел., или 38,2%, живет по 5 — 6 чел. в квартире; 2637, или 27,1%, живет по 7 — 8 человек в квартире, 15,5% занимает помещения по 9 — 11 чел.; 6,1% — по 12 — 17 чел. И только 16 7% живет в не переполненных помещениях.

Свыше половины (52,6%) всего населения рудников пользуются воздухом в об'еме от 1 до 9 куб. метров и, наконец, 1,3% имеет на душу воздуха от 1 до 3 куб. метров. Это значит, что там, где должен поместиться 1 чел., помещается в среднем от $3^1/_2$ до 10 человек.

---

[1]) По коллективным воспоминаниям горловско-щербиновских товарищей.

У опрошенных 85 матерей было всех детей 425 чел., из которых 234 умерло; значит, детская смертность достигла 55% всех детей в возврасте от 1 до 6—7 лет.

Обстановку квартир описать нельзя... На 9658 чел. имеется только 3253 спальных места (остальные спят на земляном полу)... тюфяки имеют только 2031 (20,9%) человек (прочие спят на своей одежде), а подушки имеются только у 54,3%..." [1]

И это было в период 1911—1914 г.г., на одном из старейших, свыше 40 лет существовавшем предприятии, при чем чистая прибыль этого предприятия в 1913 году составляла около 20% к основному капиталу в 5 миллионов рублей, т.-е. 1 миллион рублей.

На всех других предприятиях положение жилищ рабочих было нисколько не лучшим.

Во время империалистической войны жилищно-санитарные условия еще более ухудшились, так как число рабочих значительно увеличилось, а новых построек за этот период времени шахтовладельцы не производили, если не считать деревянных бараков—казарм амбарного типа, построенных для военнопленных и китайцев.

Новое строительство культурных жилищ, отвечающих требованиям нормальной жизни рабочих, началось лишь при советской власти.

* * *

Положение же шахтеров на мелких „крестьянских" шахтах вообще не поддается никакому описанию. Дело в том, что на работу в эти шахты шли исключительно элементы, окончательно выбитые из строя жизни, или лица, по тем или иным причинам скрывавшиеся от полиции.

Кровожадные мелкие хозяйчики прекрасно учитывали всю выгоду такого труда и, охотно укрывая в своих шахтах всех, кто нуждался в подземном покрове, эксплоатировали эту рабочую силу как хотели и как умели.

В коллективных воспоминаниях горловско-щербиновских товарищей о положении рабочих в мелкой каменноугольной промышленности мы читаем следующее:

„Заработная плата, при еще более длительном рабочем дне, была еще ниже, чем на крупных рудниках. Жилищные условия были еще более нечеловеческими, медицинской помощи не было никакой. Если на крупных рудниках и были кое-какие бани для рабочих, то на мелких их вообще не было.

В шахты рабочие опускались либо на простой бадье, либо по лестнице, или по наклонным горизонтальным штрекам,

[1] „Труды II Всероссийского с'езда фабричных врачей", апрель 1911 года, выпуск 2-ой, доклад доктора П. П. Лященко. Более подробно эти данные по крупнейшим рудникам района приведены Л. Либерманом — „В стране черного золота", глава III, стр. 86—120.

иногда ползком на животе или на четвереньках — в глубину до 40 саж. О водоотливах, освещении (не было даже лампочек „Вольфа", а были простые керосиновые светильники, в шутку называвшиеся „бог-помощь"), о креплении и о прочих технических усовершенствованиях не могло быть и речи".

Так в годы великого народного бедствия — империалистической войны — капиталисты и мелкая буржуазия „строили" благополучие страны, поддерживая войну до победного конца.

* * *

Любопытнее всего однако, что на заводах, расположенных рядом или прямо находящихся на территории рудников, как, например, на артиллерийском заводе в Горловке, условия труда и быта были значительно лучше, чем на рудниках. Так, на этом заводе была заведена даже больничная касса, не говоря уже о более высокой заработной плате, несколько меньшем рабочем дне и о более похожих на нормальные дома, в которых жили рабочие.

Такое разделение было выгодно предпринимателям во всех отношениях. Например, были случаи, когда бастующих шахтеров заводские рабочие не поддерживали ни морально, ни материально, вследствие лучшей материальной обеспеченности и лучших условий быта.

В этом случае капиталистический принцип — „разделяй и властвуй" вполне оправдывал себя.

Для обеспечения существовавшего „порядка" на рудниках района, кроме довольно внушительной местной полиции, между Нелеповским и Фурсовским рудниками было расселено до 140 человек хорошо вооруженных конных стражников, которые, как и местная полиция, содержались на средства предприятий. Появились они в районе вскоре после революционных событий 1905 — 1906 г.г., по инициативе администрации рудников и уездных властей, полагавших, что эти стражники будут являться лучшим средством против „крамольных" настроений шахтеров.

Наличие этого соседства сильно беспокоило и раздражало шахтеров. Однако настроения эти не выливались в открытые выступления, а ограничивались клокотанием недовольства внутри.

* * *

После всего описанного не трудно себе представить, чем заполнялся досуг шахтеров.

Отсутствие каких-либо, хотя бы самых захудалых, культурных учреждений (даже кино-театры существовали лишь на немногих крупнейших рудниках, где они возникли, в большинстве случаев, в период 1913 — 16 г.г.) отдавало шахтеров во власть безудержного пьянства, драк, хулиганства и картежной игры.

Ни библиотек, ни вечерних школ, ни каких-либо других учреждений для разумного времяпрепровождения шахтеров не полагалось, ибо все это насаждало крамолу и неподчинение властям и хозяевам.

Зато на всех, даже на небольших, рудниках существовали церкви. Однако их судьбе нельзя было завидовать. Дело в том, что хитроумные администраторы и хозяева рудников давали только помещение для „храмов божьих", а на содержание попов рабочие должны были давать определенный процент заработка, который удерживался во время получки.

На почве этих вычетов происходили довольно частые недоразумения с администрацией, но отказаться от отчислений на церковь большинство шахтеров все же не решалось, боясь увольнения с работы и, значит, отправки на фронт. В отместку церкви и попам лишь немногие шахтеры посещали это заведение, а некоторые доходили до того, что отказывались совершать обычные религиозные обряды и „таинства", как, например, крещение детей, не говоря уже о постах, исповедях, причастиях и т. п.

Интересно отметить, что при вычетах на содержание школы обычно никаких недоразумений не было, ибо волей-неволей, а детей учить нужно было.

Как мы видели, жизнь шахтеров протекала в невероятной грязи из-за скученности живущих в домах, из-за отсутствия одежды, обуви. Шахтеры жили в нищете и впроголодь, но терпели, ибо страх перед отправкой на фронт действовал сильнее всех других соображений.

Но к необходимости думать о борьбе за улучшение своего положения вынуждали и нищенская заработная плата, и непосильный рабочий день, и грубость администрации и, наконец, семья, содержать которую становилось невозможным.

В сознании шахтеров района наступал перелом, назревала постепенная готовность к борьбе.

СТАЧЕЧНОЕ ДВИЖЕНИЕ

По мере дальнейшего продолжения войны, роста дороговизны жизни и фактического уменьшения заработной платы, с одной стороны, и головокружительного роста барышей предпринимателей, с другой, недовольство шахтеров на отдельных рудниках района обнаруживалось все более резко.

Уже с начала 1915 года начали возникать конфликты с администрацией рудников по различным поводам, главным образом, на почве требований увеличения заработной платы. Конфликты эти кончались невыходом на работу отдельных групп, а иногда и целых смен подземных рабочих. Эти разрозненные выступления, понятно, никакого успеха не имели и, продолжаясь не более 2 — 3 дней, ликвидировались с ущербом

для невыходивших на работу, так как их за это штрафовали и переводили на менее оплачиваемые работы.

Из этих небольших стачек следует отметить только две: на Щербиновском руднике, 15 апреля 1915 года, и на Горловском руднике № 8, в начале мая 1915 года. Первая была ликвидирована обещанием администрации дать небольшую надбавку, а вторая окончилась безуспешно, так как смена не была поддержана другими и должна была приступить к работе.

Недовольство возрастало, а неудачи отдельных выступлений убеждали шахтеров в необходимости действовать сообща.

В течение всего 1915 года, так или иначе, бастовали все крупные рудники района в одиночку и группами. Однако никакой организованной подготовки и руководства этими забастовками не было. Все стачки были стихийны и кратковременны. Везде выставлялись только экономические требования— повышение заработка на 20—30% и другие улучшения условий труда и жизни.

Наиболее крупными и упорными стачками в течение весеннего периода (май) 1915 года были стачки: „на рудниках Ауэрбаха—2276 рабочих, 11—16 дней; в Горловке—4850 рабочих, от 13 до 16 дней; на Никитовских каменноугольных копях—2963 раб., 10 дней; на Государево-Байракском руднике—1500 рабочих бастовали 10 дней..." [1])

Об'единиться с соседями в процессе забастовок и в этом случае не удалось, вследствие стараний полиции и обещания администрации пересмотреть расценки. Решающим моментом для этих забастовок была угроза полиции отправить военнообязанных на фронт, а так как последних было очень много, то они, предпочитая остаться на прежних условиях и не желая итти в армию, срывали этим дальнейшее продолжение стачек.

Требования, выставленные во время этих забастовок, в основном были те же, что и во время предыдущих, исключая специфические детали, свойственные отдельным рудникам. Забастовки эти, как и все другие в районе, окончились в ничью, без особых репрессивных последствий, если не считать отдельных случаев арестов и отправки на фронт наиболее „провинившихся" участников забастовок.

Опыт стихийного стачечного движения в районе в течение всего 1915 года показал, что шахтеры не вполне еще были

[1]) См. цитированную работу под редакцией М. Н. Покровского, стр. 308. Об этих стачках пишет и Т. Харечко в статье „Накануне Февральской революции в Донбассе" („Літопис Революції", № 4 за 1927 год, стр. 169). Он однако указывает совершенно неправильные цифры участников— 3.500 человек, тогда как в действительности рабочих на этих предприятиях бастовало в три раза больше, т.-е. 11589 чел., при еще большем количестве общего числа рабочих, так как не вее из них участвовали в забастовке. Кроме того, стачки возникли не все сразу—1 апреля, как указывает Харечко, а в разное время.

готовы к стойкой и выдержанной борьбе. Главный недостаток этого движения заключался в отсутствии предварительной подготовки забастовок и организованного руководства ими.

До самой весны 1916 года положение на рудниках, по внешней видимости, было спокойным, но в действительности дело обстояло далеко не так. Зимний и весенний период времени были использованы только для передышки и фактической подготовки новой борьбы. Большевистские подпольные организации (история развития и время возникновения их будут освещены в отдельной статье), проводившие определенную работу среди шахтеров, своей агитацией обостряли нарастающее недовольство.

Районный центр этих большевистских организаций, находившийся в Макеевке, учитывая возможность отдельных неорганизованных выступлений шахтерских масс, дал директиву приступить к подготовке организованной стачки. При непосредственном участии представителей этого центра, т. т. А. Батова и С. Лапина (он же В. Курочкин), в апреле 1916 года был проведен ряд митингов и массовок на наиболее крупных рудниках района, на которых выяснилась необходимость немедленного об'явления стачки по всему району. В результате этого, 19—21 апреля 1916 года забастовали все шахтеры района (количество участников доходило до 45 000 человек).

Во главе забастовки стал стачечный комитет, целиком состоявший из большевиков. В него входили т.т. С. Лапин, Цыганков, Матросов, Галдобин и Юрченко.

Пред'явленные требования носили исключительно экономический и местный рудничный характер. Они предусматривали устранение перечисленных уже условий труда и быта. Требования эти первоначально были приняты на Фурсовском (Александровском) руднике акционерного о-ва Ауэрбах и К-о, с которого дан был сигнал к выступлению. Они выражались в следующем [1]):

„В виду создавшейся дороговизны, которая не соответствует нашему заработку, мы, рабочие Александровского (Фурсовского — М. О.) угольного рудника вынуждены пред'явить администрации нашего рудника требования о прибавке заработной платы и (об улучшении — М. О.) других условий, создавшихся по вине нашей администрации.

1. Прибавка 50% заработной платы всем без исключения, как в шахте, так на поверхности и в мастерских. Прибавка должна быть внесена в расчетные книжки и табель расценок.

2. Отмена всяких премий и всяких подгонных систем, которые вредно отзываются на нашем здоровье.

3. Отмена принудительных выходов на работу.

---

[1]) Смотри цитированную работу под редакцией М. Н. Покровского, стр. 317.

4. Устройство бани с ящиками для белья, а шахтерам — с достаточным количеством воды и тазов.

5. Питьевую воду развозить по квартирам и в достаточном количестве.

6. Уголь доставлять своевременно и в достаточном количестве.

7. Инструмент должен быть конторский на всех работах.

8. Доставка леса забойщикам к месту работы.

9. Улучшение санитарных условий в поселке рудника.

10. Освещение всего поселка рудника.

11. Улучшение медицинской помощи рабочим.

12. Квартиры должны быть бесплатные.

13. Отмена опускных и выездных контрамарок.

14. Вежливое обращение администрации с рабочими.

15. За забастовку никто не должен пострадать.

16. За дни забастовки уплатить полностью".

В коллективных воспоминаниях горловско-щербиновских товарищей, руководителей и участников этой забастовки, указано, что в процессе течения стачки в одном случае фигурировало требование „восьмичасового рабочего дня", а в другом — „уменьшение рабочего дня" и „проведение страхования рабочих за счет капиталистов".

Допустим, что эти последние требования в действительности не фигурировали, но организованное течение забастовки, сплоченность рабочих, произносимые речи, посылка двух делегатов в Питер за моральной и материальной поддержкой со стороны питерских рабочих, создание охраны, вооруженной берданками, охотничьими ружьями, топорами и обушками (согласно воспоминаниям тов. С. Лапина), голосование на собрании забастовщиков отпускать или не отпускать молодых шахтеров в армию, смелые выступления и ответы губернатору Колобову, героическая попытка вновь собраться после запрещения Колобовым, утверждение тов. Лапина, что забастовщики сплошь и рядом выходили из рамок экономической забастовки, пред'являя новые требования администрации рудников и полиции, например, об освобождении арестованных и, наконец, самый расстрел забастовщиков, — все это факты, которые придают этой стачке большое значение и далеко выводят ее за пределы экономической борьбы.

Уже один тот факт, что стачка была подготовлена большевистской подпольной организацией и проведена под ее руководством в условиях военной обстановки до конца, придает ей огромное политическое значение. Правда, в стачке, повидимому, не фигурировали яркие политические лозунги. Но факт исключительной организованности ее налицо и не отрицается ни самими участниками, ни врагами ее. Так, например, на весьма любопытном донесении начальника екатеринославского губернского жандармского управления (который историю стачки

и факт столкновения шахтеров с полицией и солдатами пытался приписать недоразумению и случайности) директор департамента полиции Климович указал, что факт этот агентурно не освещен, и распорядился: „Обратить на это внимание начальника управления (жандармского, Екатеринославской губ. — М. О.) и предложить напречь все усилия, дабы каменноугольный район был освещен (агентурно — М. О.), ибо партийная работа в нем несомненно есть". (Курсив мой — М. О. [1]).

По принятому стачечным комитетом решению, все бастующие для обсуждения вопросов борьбы должны были собираться в одном месте ежедневно в течение всего времени, пока стачка будет продолжаться. Место собрания было назначено в степи, между рудниками Фурсовским и Горловским № 5. На это центральное место стекались, за малым исключением, все рабочие рудников района, и количество собиравшихся на этих митингах достигало нескольких десятков тысяч человек, ибо вместе с рабочими принимали участие женщины и дети.

Величественную картину представляли эти собрания. На широкой зеленой поляне, окаймленной чуть зеленеющим после зимней спячки бором и живописным видом группы мелких и крупных шахт, сумрачно молчаливых и не дымящих трубами, располагались шахтеры, их жены и дети, греясь под теплыми лучами апрельского солнца. Густой гул голосов то глухо, то раскатисто переливался в воздухе.

Эти многотысячные собрания шахтеров наглядно показывали мощь рабочего класса, его солидарность, его железную волю к борьбе и победе. Шахтеры впервые после славных боевых дней 1905 года чувствовали всю радость борьбы и силы коллектива.

Несколько десятков ораторов, активных руководителей забастовки, произносили своим простым рабочим языком незатейливые речи, внушавшие силу и бодрость борющимся шахтерам. Среди них были главные руководители забастовки: Сергей Лапин, местные старые рабочие — Галдобин, Цыганков, Матросов, Юрченко и другие.

Характерно отметить роль женщин-работниц и жен рабочих в этой забастовке. Они неотступно, по пятам, вместе с ребятишками следовали за своими товарищами и мужьями и тащили воду и еду... Обычные до этого пьянство, драки, картежная игра прекратились по постановлению одного из рабочих собраний. Настолько было сильно влияние забастовки, настолько велико было желание победить в борьбе!

Но борьба оказалась неравной. После первого испуга администрация рудников начала „действовать". Во все концы полетели телеграммы, донесения, просьбы к властям...

[1]) См. цитированную работу под редакцией М. Н. Покровского, описание стачки в освещении охранки, стр. 312 — 315.

Как бывает в таких случаях, первоначальные переговоры стачечного комитета ни к чему не привели: администрация без своих правлений не могла пойти на уступки, шахтеры же не думали отступать от своих требований ни на шаг.

С другой стороны, шахтеры, горевшие желанием победить, но неподготовленные к длительной борьбе с материальной стороны, начали впадать в нужду. „Потребиловки", которые обычно отпускали продукты питания в кредит, теперь, по распоряжению администрации рудников, были закрыты совсем. Предпринятые сборы денег в своем районе и в соседних районах и братская дележка запасами питания лишь в самой незначительной мере ослабили нужду, да и то не надолго. Стачком и Макеевский районный комитет большевиков решили послать в Питер двух представителей бастующих шахтеров за моральной и материальной поддержкой партийных организаций и питерских рабочих. На собранные на одном из рабочих собраний деньги в Питер выехали уполномоченные стачкома: А. Батов и П. Максименко.

Незадолго до 1-го мая, в результате энергичных „хлопот" местной полиции и администрации рудников, прибыли войска, а вместе с ними прибыл и екатеринославский губернатор-Колобов с чиновниками, бахмутским полицмейстером и прочими сатрапами. Начались уговоры, увещания, угрозы. Весь этот процесс „воздействий" достаточно полно освещен в коллективных воспоминаниях горловско-щербиновских товарищей.

Но упорства рабочих не удалось сломить ни увещаниями, ни угрозами. Ни полицмейстер, ни чиновники, ни сам генерал-губернатор Колобов не разубедили рабочих ни на иоту. Посулы Колобова о прибавке 30% остались „гласом, взыскующим града".. Рабочие твердо заявили, что за 49½% не станут на работу и вообще ни на какие уступки не шли.

Наступило 1-е мая. Командованием прибывшей вместе с губернатором военной части было об'явлено, что, в случае дальнейших сборов рабочих на обычное место, будет применена вооруженная сила.

Стачечный комитет решил, во избежание повода к расправе, 1-го мая на обычном месте не собираться. Празднование 1-го мая, таким образом, проходило на каждом руднике в отдельности.

Но 2-го мая все рабочие, по своему собственному почину, многотысячными массами, вместе с женами и детьми, двинулись к прежнему месту. Полиция, отряд конных стражников, живших в этом районе постоянно, отряд войск, прибывший специально для усмирения, рассеялись по широкой степи района, так как движение многотысячной массы шло со всех сторон. Началась дикая порка... Частично поднялась паника. Огромную часть рабочих, шедших со стороны Нелеповского,

Щербиновского, Северно-Никитовского, Южно-Никитовского рудников и мелких крестьянских шахт, удалось отрезать от соединения со всей остальной массой шахтеров, шедших со стороны Горловской и Никитовской групп рудников.

В балке-овраге, носившей название „Чигари" и отделявшей эту группу рудников от остальных предприятий, началась экзекуция. Шахтеров пороли нагайками, били прикладами, топтали лошадьми. Многотысячная масса людей легла, но истязания продолжались. Тогда толпа бросилась врассыпную назад, беспощадно избиваемая настигавшими ее конными стражниками и полицейскими. Небольшая группа рабочих, укрепившись на крутом каменном карьере, осыпала озверевших полицейских и стражников камнями, будучи сама недосягаемой для этой банды.

В другой группе (Горловской) рудников, на месте, где обычно собирались все рабочие района для обсуждения вопросов забастовки, разыгралась еще более жуткая трагедия. Шахтерам удалось прорваться на место своих постоянных собраний, несмотря на порку и противодействия оперировавшего там пехотного отряда войск, в количестве двух взводов.

На предложение полиции и командира отряда разойтись рабочие ответили отказом. Полиция приступила к обычным мерам насильственного разгона толпы. Рабочие (во всяком случае, какая-то значительная часть их) начали оказывать сопротивление кто чем мог — обаполами, стойками, кусками породы,— благо, что всего этого было под руками и ногами вдоволь, так как кругом этого места было множество мелких шахт. Стражники и полицейские пустили в ход нагайки. Завязался обычный в таких столкновениях, примитивный бой.

По описанию екатеринославского губернского прокурора, полуторатысячная толпа бросилась к солдатам, начала хватать их за шинели и винтовки, чем и содействовала освобождению группы арестованных в 200 человек, окруженной этими солдатами. Более того, прокурор утверждал, что кто-то из рабочих даже стрелял дважды в командира отряда поручика Лосиевского, но промахнулся. Упорства безоружных рабочих, казалось, нельзя было сломить ничем. Вместо того, чтобы разбегаться, собравшаяся масса рабочих усиливалась и одной своей численностью грозила раздавить вооруженную кучку усмирителей. Атмосфера накалялась. Тогда командир отряда поручик Лосиевский отдал команду солдатам, полицейским и стражникам — приготовиться к стрельбе. В гуще рабочих послышался глухой ропот, но ни один человек не двинулся с места. Ждали, что будет. Не верили...

Вдруг неожиданно для всех послышалась команда „пли" и раздался залп. Вся масса рабочих дрогнула и легла.

Когда рабочие поднялись на ноги, опять раздался залп... Толпа дрогнула и побежала, избиваемая нагонявшей их полицией и стражниками. На месте оказалось четыре человека

убитых и 20 тяжело раненых. Впоследствии выяснилось, что отряд войск стрелял в воздух, а полицейские и стражники, в это время стреляли в шахтеров, иначе количество убитых было бы гораздо больше. Что же касается легко раненых и избитых нагайками, то их количества выяснить не удалось, так как каждый скрывал это из-за боязни быть арестованным. Из стрелявших нижних чинов — солдат, стражников и полицейских, согласно словам того же прокурора, ушибленных было 9 человек. Этим расстрелом стачка, однако, фактически не была окончена. Она была только придушена. Работа в течение нескольких дней не начиналась. Шахтеры, подавленные дикой расправой, молча продолжали упорно сопротивляться на рудниках, группами и в одиночку, не выходя на работу в течение 8 — 10 дней.

Однако под влиянием голода и приказа о том, что все военнообязанные, не явившиеся на работу, будут немедленно отправлены в армию, шахтеры начали работать на прежних условиях.

11-го мая героическая горловско-щербиновская стачка была задушена окончательно. Арестовали свыше трехсот человек. Из них более ста человек связали в одно кольцо и пешком гнали в Бахмут от Щербиновки через Горловку, т.-е. кружным путем (Щербиновка от Бахмута расположена всего в 25-ти верстах). Полиция в знак своей победы издевалась над арестованными и все время до Бахмута избивала сопровождаемых нагайками, шашками... А обессиливших от жажды и голода привязывали к хвостам лошадей... Они вынуждены были итти таким образом или тащиться по земле [1])...

Шахтеры Горловско-Щербиновского района из этой стачки извлекли блестящий урок, затаив в себе глубокую ненависть к своим хозяевам, администрации и царизму. Они быстро оправились от нанесенного им удара. Возмущение и недовольство не прекращались и через некоторое время начали нарастать с еще более грозной силой.

Трусливые меньшевики, сидевшие в Государственной Думе как „представители" рабочего класса, не внесли даже запроса по поводу этой зверской расправы с мирно борющимися шахтерами. Дело обошлось так, что рабочий класс страны ничего не узнал тогда об этой стачке. Узнал он о ней уже впоследствии [2]).

На месте расстрела бастовавших шахтеров сейчас стоит скромный, незатейливый памятник, открытый в день первой

---

[1]) Более подробное описание этого „шествия" дал тов. Н. И. Дубовой в день десятилетия забастовки (1-го мая 1926 года) в газетах „Коммунист" и „Красная армия".

[2]) Все данные о стачке заимствованы из коллективных воспоминаний горловско-щербиновских товарищей, рукописей т.т. А. Батова. С. Лапина, Ф. Максименко, Двужильского, Пискунова, Шкурко, Н. Белозерова, А. Сулиенко и других товарищей, приславших материалы в Истпарт ЦК КП(б)У.

годовщины стачки — 1-го мая 1917 года. Самое же место этой „голгофы" шахтеров района получило тогда еще название „святого места".

* * *

Горловско-щербиновская районная стачка имела колоссальное значение для дальнейшей борьбы шахтерских масс всего Донбасса, ибо „с этого месяца (мая 1916 года — М. О.) разлилось широкой волной по всему Донецкому бассейну стачечное движение, везде выставлялись экономические требования. Большая часть забастовок кончилась неудачей для рабочих. Всюду забастовки сопровождались массовыми арестами, выбрасыванием рабочих из предприятий и отсылкой рабочих на позиции" [1]).

Подводя итоги стачечному движению в районе в 1916 году, которое сведено было к единой массовой районной забастовке, отступившей только перед расстрелом и массовыми арестами, можно без всякого преувеличения утверждать, что движение это целиком стояло уже на грани политической борьбы. Отдельные характерные моменты стачки и конец ее, полный самоотверженности и героизма, подтверждают это.

Ряд чисто местных неблагоприятных условий, о которых мы говорили вначале, а также общее положение в стране помешали направить эту стачку в русло политической борьбы.

Но опыт и уроки, извлеченные из этой стачки, были прекрасно усвоены шахтерскими массами района; они не забыли их и учли во время захвата власти в свои руки в октябре 1917 года.

---

[1]) А. Шляпников. „Канун 1917 года". ГИЗ. 1920 г., стр. 280 — 285.

А. АЛЕШИН

К ИСТОРИИ БОРЬБЫ ЗА ОКТЯБРЬ НА НИКОЛАЕВЩИНЕ

ВОПРОС О ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ГОРОДСКАЯ ДУМА В 1917 г.

В Николаеве насчитывалось 4 крупных завода („Наваль", „Руссуд", Балтийский завод и Трубочный) с общим числом рабочих 25.000 и 11 средних металлообрабатывающих предприятий, в которых было занято от 100 до 500 рабочих в каждом,— всего около трех с половиною тысяч человек. Кроме того, в городе было свыше 50 мелких промышленных заведений. Крупных торговых заведений насчитывалось около 50, мелких до 300, не считая торговых контор и агентств, число которых доходило приблизительно до 60. Пароходных пристаней было 3; через них ежегодно вывозилось за границу, в среднем, около 150 миллионов пудов разных грузов, главным образом, сырья. Вся торгово-промышленная жизнь протекала, главным образом, на основе реализации заработной платы рабочих, занятых на судостроительных и военных заводах.

С началом войны торговые операции порта, вливавшие в город значительные денежные подкрепления, утеряли свое значение. Основным фактором экономического кризиса явилось сокращение работы на крупных николаевских государственных заводах. Денежных запасов в городе не было, а для заводов необходимо было ежемесячно 15—20 миллионов рублей.

Наступила безработица. Покупательная способность пролетариата резко понизилась и товарооборот между городом и его окрестностями сильно сократился.

Пугаясь последствий безработицы, эсеро-меньшевистская Дума силилась поддержать угасавшую промышленность. Но это оказалось для нее делом непосильным, так как весь ее годовой доход равнялся лишь трем миллионам рублей, что составляло меньше четвертой части месячной потребности заводов. Наряду с этим соглашательские партии Думы не преминули воспользоваться промышленным кризисом, чтобы отпугнуть им рабочих от социалистической революции.

Председатель Думы, эсер Костенко, писал, что „при полном ослеплении можно принимать хаос социального развала,

отбрасывающего нас в средневековье, за зарево освободительной социальной революции" [1]). Спасение он видел в Учредительном собрании.

Однако пролетариат стал на единственно правильный путь, указанный ему большевиками — на путь экспроприации николаевской буржуазии. Но декламаторы от революции и тут поспешили „заговорить" рабочих, уверяя их, что на местных капиталистов нечего рассчитывать, что у них-де недостаточно средств для спасения заводов. Пока думские „социалисты" стремились отстранить рабочих от социалистической революции, николаевские буржуа успели извлечь из банков и припрятать свои капиталы. И только в январе 1918 года, под влиянием революционного пролетариата, Думой было издано распоряжение об ограничении выдачи вкладов из банков. Насколько верно то, что решительная линия поведения диктовалась Думе пролетариатом, видно хотя бы из того, что она вынуждена была, в разрез со своим политическим „кредо", обложить капиталистов пятью миллионным налогом.

„Социалистическая" Дума неспособна была вывести город из финансовых затруднений, ей нехватало для этого революционности. Среди мер, намеченных ею для поддержания финансового равновесия [2]), конечно, и не упоминалось об экспроприации буржуазии. Это было сделано уже Советом большевистской формации, вопреки противодействию эсеров и меньшевиков.

Для осуществления экспроприации николавской буржуазии необходимо было предварительно политически дискредитировать Думу. Произошло это следующим образом. Уже в начале 1918 года со всех заводов в Думу посыпались предостерегающие заявления. Завод „Руссуд" требовал принятия спешных мер для выдачи зарплаты, указывая на невозможность, в противном случае, предотвращения рабочих волнений. Завод „Перун" просил ассинования в 30 тысяч рублей. В случае отказа рабочие грозили продажей завода. „Балтводу" грозило полное прекращение работ от истощения запасов нефти и мазута. Разгрузка завода тормозилась полным отсутствием денег для расплаты с рабочими. „Трубочный" завод тоже жаловался на свое безвыходное положение. На электростанции не было топлива и не было возможности откуда-либо получить его. К концу февраля в городе потухло электричество и приостановилось трамвайное движение.

Разгрузка гигантских заводов представляла в высшей степени трудное дело. Нужна была большая классовая решимость, чтобы провести ее безболезненно. Но этой решимостью, разумеется, мелкобуржуазная Дума не обладала.

[1]) „Известия", № 205, от 12/I 1918 г.

[2]) См. дело Ник. СР и ВД № 6, стр. 1, 2, а также „Известия" Ник. СР и ВД, № 201.

Неизмеримо большие трудности вставали перед городской властью в продовольственном деле. Перед лицом этих трудностей Думе пришлось санкционировать обложение буржуазии пятью миллионным налогом. Вопрос этот был поднят меньшевиком Исаевым 13-го января 1918 г. на очередном заседании Думы. Исаев указывал на симптомы анархического движения, приводя факты, когда вернувшиеся с фронта солдаты с оружием в руках требовали предоставления им работы [1]). Исаев предлагал добиваться от имущих классов согласия на обложение.

В такой категорической форме меньшевики стали высказываться лишь потому, что рисковали в противном случае потерять последние остатки влияния на массы. Даже правые гласные понимали напряженность обстановки и стояли на той точке зрения, что „в настоящих условиях промышленникам просто невыгодно саботировать“ [2]).

Предложение Исаева об обложении буржуазии было принято большинством 28-ми голосов против пяти при пяти воздержавшихся.

Но, если вопрос о необходимости взять эти 5 миллионов не вызвал больших сомнений, то вопрос о том, как, в какой форме их взять, вызвал широчайшую дискуссию. Перед соглашательской Думой, стоявшей на почве „законности“, стояла сложная задача: взять деньги, обеспечив себя этим от вооруженных безработных, и в то же время не попасть в разряд экспроприаторов-большевиков. Последнего Дума боялась пуще смерти. Предлагалось, например, часть денег, в виду большой задолженности, взять в форме безвозвратной ссуды. Такое „искаженное“ понимание пятимиллионного обложения вызвало бурный протест со стороны левой части Думы, от имени которой тов. Ряппо предостерегал от вступления на ложный и неопределенный путь. Он указывал на бешеные барыши, нажитые капиталистами, и говорил, что государство через тех же капиталистов должно возвратить деньги тем, кто понес столько жертв за тяжелые годы войны.

Однако обложение было все-таки названо „безвозвратной ссудой“. Бессильные перед революционным напором масс, чувствуя, что собственность минирована, гласные Думы, лишенные возможности воздействовать на совершавшиеся события, искали „приятного“ названия для неприятной действительности.

Намеченное Думой обложение буржуазии произвело на последнюю удручающее впечатление. Ее пугал этот обирательский прецендент. Она боялась, как бы он не вошел в моду. Меньшевиков это злило: „Бестолковые, безнадежно близорукие и глупые,— писали они в газетах,— капиталисты не видят той грозы, которая надвигается с безработицей. Сидят спекулянты,

---

[1]) См. протокол Думы за 13-е января 1918 года. Ник. архив.
[2]) Там же.

словно пауки, дерутся, грызутся, торгуются, божатся, плачут и воют, как бы поменьше самому от своей „бедности" уделить и как бы побольше на своего брата - спекулянта налоговой тяжести возложить" [1]).

Революция между тем поставила вопрос ребром — за или против диктатуры пролетариата. Кризис николаевской индустрии и страдания масс в начале 1918 года сделали необходимость выбора еще более настоятельной.

ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫЙ ВОПРОС И ГОРОДСКАЯ ДУМА

Тысячи рабочих лишались своего повседневного заработка. На Слободке (рабочей окраине) становилось голодно. Организованный отпуск продуктов производился с величайшими трудностями, в строго ограниченном количестве, по продовольственным карточкам. Рыночные цены стояли высокие. Со стороны рабочего населения раздавались жалобы на дороговизну и неправильный отпуск продотделом Управы продуктов. „На вольном рынке,— жаловалось население,— продукты имеются в „любом" количестве, но по недоступным ценам" [2]).

Очереди у лавок и магазинов стали хроническим явлением. Среди населения распускались тревожные слухи, заставлявшие делать беспорядочные закупки, главным образом, хлеба. Из деревни продукты питания поступали слабо. На этой почве развилась спекуляция. Появились перекупщики продуктов, и потребителю приходилось переплачивать почти вдвое. Спекуляция на рынке забирала из каналов денежного обращения мелкую монету, что усиливало безденежье и создавало разменный кризис.

Ограниченность запасов муки побудила городскую Думу установить контроль над хлебопечением. Однако эта мера привела к отрицательным результатам — к сокрытию запасов муки. Население волновалось, обеспокоенное завтрашним днем. Продовольственная нужда особенно ощущалась рабочими. Но ею был захвачен и мещанский служилый элемент. Этот последний сумел найти временный выход из положения в продаже накопленных годами предметов роскоши и удобства. Закладные операции в городском ломбарде носили массовый характер.

Безработным, инвалидам, вдовам и сиротам войны приходил на помощь, в меру своей возможности, комитет безработных. Но его помощь оказалась недостаточной, и это вскоре привело к мысли о конфискации увеселительных заведений в пользу безработных. Рабочая сила с заводов массами уходила в деревню... Таким в общих чертах представлялось продовольственное положение в городе в первые месяцы 1918 года.

---

[1]) „Известия" от января 1918 г., статья Ашгарова.
[2]) „Известия" от 9/I 1918 г.

Поверхностное знакомство с деятельностью николаевской демократической Думы заставляет ошибочно предполагать, что в основном она была хозяйственной организацией, что будто бы политические вопросы ее не интересовали. Хотя, как видно из многотомных ее протоколов, Дума и уделяла 90% внимания продовольственным делам, она все же была политической организацией, вокруг которой группировались враги пролетарской революции всех мастей — от левых меньшевиков до правых кадетов.

Что же касается того несомненного факта, что усердие думцев по преимуществу направлялось на продовольственное дело, то это лишний раз доказывает, что к сознанию рабочего в этот период легче всего было подойти через продовольственный вопрос. Вопрос о хлебе, о завтрашнем дне стоял тогда перед каждым рабочим и его семьей. Именно на хлебе можно было либо заработать Учредительное собрание, либо сломать себе позвоночник.

Далеко за примером итти не приходится. После взятия Советом власти, служащие „Руссуда" по докладу одного из думских продовольственников, Полякова, приняли такую резолюцию:

> „Тяжело переживаемое время многострадальной страной, но еще более тяжелое наступает, ибо голод и безработица докатились до Николаева. Последние не знают грани власти и могут сметать все, что создавалось многими годами, и тогда не помогут ни реквизиции, ни конфискации. Мы требуем от СР и ВД, как от власти, обратить внимание на заводы и принять зависящие от него меры к поднятию продуктивности труда, обеспечению их заказами, топливом и материалом. Пролетариату не конфискация и реквизиция пустых амбаров нужна, а ему нужны условия существования и права человека, как гражданина..."

Затем в резолюции перечислялся ряд политических требований, среди которых было требование свободы печати и Учредительного собрания [1]).

В этой резолюции как нельзя ярче демонстрируются добрососедские отношения между голодом и Учредительным собранием. Хозяйственно-продовольственная политика Николаевской Думы была политикой буржуазии в дни, когда голодающий пролетариат простирал руки к власти. Эта политика, как бы ловко она ни маскировалась стремлением возродить промышленность, должна была в конце концов порвать нити, которыми связаны были отсталые части пролетариата с буржуазией через социал-соглашателей, и проложить широкую дорогу для советской власти.

Что представляла из себя Николаевская Дума в дни, когда заработок рабочего увеличился в 8 раз, а продукты потребле-

---

[1]) „Путь социал-демократа" (орган меньшевиков), № 4, от 20/II 1918 г.

ния на рынке стоили в 12 раз дороже довоенного времени, когда тысячи пролетарских семей, оставленные без работы, не знали, чем они прокормятся завтра,—видно из короткого, но много говорящего предисловия к постановлению по поводу выпуска продовольственных карточек: „... Вследствие общегосударственной разрухи и истощения запасов всех продуктов, Управа вынуждена продукты распределять по карточкам, дабы все население, и бедные и богатые получило, одинаковое количество данного продукта... Без карточек,— с трогательной заботливостью поясняло постановление, — состоятельные классы всегда могли бы получить нужные продукты и по высокой цене, в то время как малосостоятельные таковых бы не имели“ [1]).

Обещание кормить одной ложкой богатого и бедного тогда, когда буржуазии все было доступно, хотя и по повышенным ценам, говорит само за себя.

Николаевская организация большевиков бесспорно отдавала себе отчет в той роли, которую должна сыграть в Октябрьском перевороте на Николаевщине продовольственная проблема. Но и для демократической Думы это было ясно, при чем меньшевики из кожи лезли вон, чтобы направить Думу на путь „более революционной творчески созидательной работы“ [2]).

Однако Дума не решалась при этом нарушать интересов частной торговли. Это было открыто сказано представителем Управы, эсером Терещенко [3]). Собственность для нее оставалась священным институтом.

Тем более, согласно своей классовой природе, она оказалась враждебной методам вооруженной экспроприации и борьбы с буржуазией, единственно целесообразным в революции.

КРИЗИС ВЛАСТИ

К концу 1917 года классовые противоречия в Николаеве обострились до крайности. Соглашательский Совет, превращенный меньшевиками в орудие примирения пролетариата с буржуазией, одновременно с потерей способности руководить революцией утратил и свой былой авторитет. Предстояли перевыборы Совета. Между фракциями в Совете шла постоянная борьба и, по мере частичных перевыборов, в Совет вливались все новые и новые кадры революционно-настроенных рабочих, давая перевес большевистской фракции.

Уже к октябрю 1917 года состояние Николаевского Совета характеризовалось, как состояние неустойчивого равновесия. Авторитет меньшевиков падал, влияние большевиков росло. По отчетному докладу о московском демократическом

[1]) „Трудовая газета“ за 1/I 1918 г.

[2]) „Известия“ от 1/I 1918 г. „Продовольственный обзор“— Асушкин.

[3]) „Протокол заседания представителей общественного управления заводов, демократических организаций и проч.“. Ник. архив.

совещании внесено было три резолюции, из которых ни одна не собрала большинства [1]).

15—16 октября Совету пришлось уже произвести перевыборы президиума Исполкома, после чего партийный состав его распределился так: эсеров — 43, большевиков — 42, об'единенцев - меньшевиков — 22, анархистов — 2 и народн. соц. — 1 [2]).

Если принять во внимание, что среди эсеров в то время уже намечался раскол на правых и левых, а также и то, что анархисты тогда шли за большевиками, то легко будет понять, что и в Исполнительном Комитете соотношение сил становилось все более неблагоприятным для меньшевиков. Так постепенно назревал кризис партийного руководства Советом, пока, наконец, 10 декабря он не разрешился принятием на пленуме постановления о перевыборах Совета [3]).

29 октября по докладу о текущем моменте за лозунг „вся власть Совету" высказалось 96 против 116 (эсеров и меньшевиков [4]).

Кризис в Совете дошел до крайних пределов напряжения, и растерявшие свое влияние соглашатели не нашли ничего лучшего, как осуществить в маленьком масштабе то, что составляло их политическую тенденцию в течение всех девяти месяцев господства их в Совете. Они приняли постановление о создании „революционного штаба города" из представителей Совета и городской Думы на паритетных началах [5]).

Кстати сказать, не подлежит сомнению тот факт, что такое бесполое в политическом отношении учреждение еще меньше, чем разложившийся Совет, способно было к революционной работе, хотя, по мысли меньшевиков, этому „революционному штабу" вменялось в обязанность отстаивать в городе революционный порядок [6]).

Эсеры и меньшевики бежали из Исполкома и президиума Совета, как из зачумленного места, опасаясь, что в противном случае их оттуда выгонят. Что именно эти опасения владели меньшевиками, видно из статьи в „Известиях": „30-го ноября, в силу создавшихся условий, председатель Совета сложил полномочия. Когда председатель партии большевиков на условия эсеров и меньшевиков заявил, что партия большевиков игнорирует эти требования и обойдется без них (эсеров и меньшевиков — А. А.), фракции эсеров и с.-д. об'единенных отозвали всех своих членов из президиума и Исполбюро,

---

[1]) „Известия", № 201 от 5/I 1918 г., № 200 от 4/I 1918 г.
[2]) „Известия", № 201 от 5/I 1918 г., статья Я. Ряппо — „Период перевыборов членов Совета".
[3]) Там же.
[4]) Там же.
[5]) Там же.
[6]) Там же.

возлагая ответственность за исполнительные функции Совета на большевиков"[1]).

Хотя нарождавшемуся Совету уже было не по пути ни с Думой, ни с меньшевиками, все же соглашатели „приветствовали" предстоявшие перевыборы Совета. Одни из них видели в будущем Совете орган для подготовки Учредительного собрания (меньшевик Шапиро[2]), другие утверждали, что в будущем Совете не должно быть никакого партийного влияния, что Совет должен ставить свои решения выше тех, которые выносятся партийными организациями (с.-р. Якушкин[3]), третьи, наиболее левые, говорили, что Совет должен служить поддержкой для органов местного самоуправления и средством об'единения всей „революционной" демократии[4]).

Как солнце в капле воды, в этих взглядах отражалась внутренняя сущность примиренчества.

То же можно сказать и о требованиях меньшевиков, „чтобы советские решения в новом Совете стояли выше тех решений, какие выносятся партийными организациями".

„Всякое умаление социалистической идеологии, — говорит Ленин, — всякое отстранение от нее означает тем самым усиление идеологии буржуазной"[5]). Именно так действовали николаевские меньшевики в те дни, когда пролетариат освобождался из плена мелкобуржуазной идеологии. Когда наиболее сознательная часть пролетариата — большевики стремились превратить Совет из говорильни в орудие диктатуры пролетариата, николаевские примиренцы не переставали думать о том времени, когда Совет уступит свое место городскому самоуправлению, а советы — Учредительному собранию.

Кризис власти, следовательно, мог быть разрешен лишь уходом соглашателей из Совета.

РАБОЧИЕ, СОЛДАТЫ И КРЕСТЬЯНЕ НАКАНУНЕ НИКОЛАЕВСКОГО ОКТЯБРЯ И ПЕРЕВЫБОРЫ СОВЕТА

В предыдущей главе мы уже останавливались на экономическом состоянии Николаева к 1918 году. Вкратце оно выражалось в том, что с прекращением военных заказов и заказов по судостроению 30 тысяч индустриальных рабочих государственных заводов лишились средств к существованию.

Медленно, с жуткой последовательностью, один за другим сворачивались заводы. Начавшись частичными разгрузками в

---

[1]) „Известия", № 201 от 5/I 1918 г., статья Я. Ряппо „Период перевыборов членов Совета".

[2]) „Известия", № 201 от 5/I 1918 г., статья „Да здравствует новый Совет".

[3]) „Известия", № 200 от 4/I 1918 г., статья В. Якушкина.

[4]) „Известия", № 201 от 5/I 1918 г., статья Я. Ряппо.

[5]) Ленин. „Что делать".

январе, этот процесс закончился в марте. После прихода в Николаев немцев, во второй половине марта, заводские гудки надолго замолкли. Таким образом, в течение трех месяцев — января, февраля и марта — безработица разрасталась со дня на день. Кроме того, в Николаеве стоял военный гарнизон в 35 тысяч солдат, которых тоже надо было довольствовать во всех отношениях.

В рабочей и военной среде царило недовольство. Воинские части стали действовать самочинно, захватывая из казенных складов вооружение и обмундирование. Дисциплина и доверие к начальству стремительно падали. Так, 13-я рота 45 пехотного полка, разобрав из ротного цейхгауза обмундирование, ссылалась в протоколе, написанном в связи с этим, на „прочие роты нашего полка“ [1]). Велика была нервность и среди демобилизованных и самовольно покинувших фронт солдат... На заседании Исполкома безработных от 14 января принято было по адресу Думы вызывающее по своему тону постановление. В нем говорилось, что союз безработных „оставляет за собою полную свободу действий“ [2]).

Волновалась и деревня. Над ней уже собирались тучи гражданской войны. Малоземельному крестьянству невтерпеж стало нескончаемое ожидание обещанной „учредилки“, и оно само стало разбирать землю. Так, жители с. Ковалевки сходом постановили списать находившиеся по близости их хуторские земли (большинство из этих хуторян имело от 300 до 1000 десятин земли [3]). Дело даже дошло до вооруженного столкновения, при чем характерно, что бедняки крестьяне обращались за помощью к Николаевскому Совету, между тем как хуторяне искали помощи Николаевской Рады (об'единения украинских организаций).

Для крестьян, конечно, не могло пройти незамеченным, что Николаевская Украинская Рада стояла на защите кулаков, вплоть до защиты их вооруженной силой. Крестьяне с. Калиновки по докладу начальника Красной гвардии, Золотухина, вынесли постановление „о немедленном переходе власти к Совету Раб. и Военн. Деп. всей России“ и отказались признавать власть Киевской Рады [4]).

Село Себино, в количестве 300 человек, требовало расформирования гайдамаков, признавало только Харьковскую Раду до производства выборов в украинское Учредительное собрание, требовало перевыборов Совета и обещало поддержать только такое украинское Учредительное собрание, которое будет подчиняться СР и ВД. Такие же постановления

[1]) „Известия“, № 205 от 12/I 1918 г.

[2]) Протокол заседания исполкома союза безработных от 14/I 1918 г. Ник. архив.

[3]) „Известия“, № 204 от 23/I 1918 г., статья „Кто кого защищает“.

[4]) „Известия“, № 214 от 23/I 1918 г.

приняты были гурьевскими, пересадовскими и другими крестьянами. В Ингулке, кроме того, по предложению докладчика, было даже собрано 17 р. 50 коп. в пользу Совета[1]). Так постепенно росла революционность деревни.

Что же происходило в недрах заводского пролетариата? В январе рабочие судостроительного отдела зав. „Наваль" приняли резолюцию протеста против построек военного характера, решительно настаивая на немедленном мире, на переходе к коммерческому судостроению и изготовлению сельскохозяйственных орудий. В этом же постановлении рабочими предлагалась „немедленная конфискация всей частной собственности—домов, построек, земель, доходы с которых должны поступать в распоряжение коллегии в составе из представителей рабочих и СР и ВД" [2]).

Из текста резолюции видно, что судостроители добивались осуществления таких требований, которые под силу только власти, основанной на диктатуре пролетариата, и, на первый взгляд, кажется странным то недоверие к СР и ВД, которое чувствуется в предложении создать коллегию из рабочих организаций и СР и ВД для распоряжения доходами от конфискованных имуществ. Однако это становится понятным, если иметь в виду, что резолюция принималась 1 января, когда происходили перевыборы Совета и еще не было известно, насколько он окажется более революционным, чем прежний, соглашательский. Это весьма существенно для понимания того, насколько действительно созрело к тому времени в рабочих массах стремление к диктатуре пролетариата.

Проводившийся рабочими на заводах контроль над производством уже не удовлетворял их. Полевение шло необычайно быстро, и сама практика рабочего контроля должна была показать, насколько несовместимо понятие контроля с существованием буржуазной власти, всячески мешавшей ему и искажавшей самый смысл его.

На конференции общезаводских комитетов заводов „Наваль" и „Руссуд" ненормальные взаимоотношения между заводоуправлением и завкомом, на почве споров о том, кто является ответственным перед государством за работу и состояние заводов, обнаружились с необычайной яркостью. По мнению некоторых рабочих, все документы и денежные операции должны были проходить через контрольные комиссии завода, а заводоуправление категорически отвергало это.

На конференции рабочий Шенельский категорически заявил: „Если кто-либо из администрации завода будет стоять на пути рабочего контроля, то будем таких удалять, а взамен

---

[1]) „Известия", №№ 199, 211.
[2]) Дело № 49 Ник. СР и ВД. Ник. арх.

удаленных вызовем из Петрограда других“ [1]). В принятой резолюции предлагалось возможно скорее передать заводы советской власти. „Если,— говорится в ней,— заводы наши не перейдут в ведение народной советской власти, члены заводских комитетов обоих заводов и члены рабочего контроля слагают с себя всякую ответственность за могущие произойти от сего последствия“ [2]).

В середине января идея экспроприации буржуазии уже овладела почти всеми слоями рабочих. Союз электриков заявил о необходимости конфискации увеселительных предприятий в интересах безработных [3]), союз булочников принял решение о неослабном наблюдении за частным хлебопечением с установлением при продотделе Думы контроля от союза. Контролер должен был содержаться на средства Думы [4]).

Интересен ответ, который последовал от Управы на решение булочников: „Продотдел, понимая доброе желание ваше притти на помощь безработным, однако не понимает ни резких выпадов ваших против Продотдела, ни категорического вашего требования предоставить вам право назначения своего контроля над мучным подотделом. Продотдел есть выборный орган, поставленный от населения обслуживать его и заботиться о его интересах. На основании вышеизложенного, ваша просьба о контроле над мучным подотделом отклоняется“ [5]).

Николаевский пролетариат свой путь к власти совершил не под влиянием только временных неурядиц и экономических затруднений,— как писали и говорили меньшевики [6]) — и не потому, что „громкие декреты народных комиссаров вскружили ему голову“ [7]). Экономический кризис лишь помог рабочим разглядеть в николаевской буржуазии отвратительное лицо всей украинской и русской буржуазии. Николаевский пролетариат выходил уже за рамки буржуазной революции, чего не поняли меньшевики.

Чем же занимался Совет от марта и до своего последнего часа? — Тут было все что угодно, только не то, что было необходимо в интересах рабочих. В течение нескольких месяцев Совет утопал в собственной дезорганизованности.

„Совет представлял какое-то универсальное учреждение, куда обращались по всем делам до бракоразводных дел включительно“ [8]). К мартовскому Совету тянулись все, но он никому

---

[1]) Дело общезавод. комитета завода „Руссуд“. Протокол конференции общезавод. комитетов „Наваль“ и „Руссуд“. Ник. архив.

[2]) „Известия“, № 213 от 21/I 1918 г.

[3]) „Известия“, № 204 от 11/I 1918 г.

[4]) Дело № 49 НСР и ВД. Протокол собрания союза булочников. Ник. арх.

[5]) Дело № 59 Ник. гор. Управы. Ник. архив.

[6]) „Массы левели,— писали они,— в связи с финансовым кризисом и предстоящей разгрузкой заводов“. „Известия“, № 201 от 5/I 1918 г.

[7]) Там же.

[8]) Ряппо. „Известия“, № 200 от 4/I 1918 г.

ничего не дал, кроме обещаний, красивых фраз и вынужденных революционных жестов. В мартовском Совете насчитывалось свыше 20 комисий[1]), а таких вопросов, как мир народу, земля крестьянам и хлеб голодному, он не заметил.

И неудивительно, что спустя несколько месяцев, когда для рабочих, солдат и крестьян Николаевщины стало ясно, что с Советом произошло то же самое, что с легендарной горой, родившей мышь, к нему перестали обращаться даже по бракоразводным делам.

Стоя на пороге безжалостного голодания, николаевский пролетариат посылал рабочим Петрограда и Москвы хлеб из своих скудных зерновых запасов[2]). По этому поводу рабочие Балтийского завода обратились со специальным воззванием ко всем николаевским рабочим. В ответ на него „Руссуд", „Наваль" и др. заводы приняли постановление, в котором предлагалось городскому самоуправлению и СР и ВД немедленно принять энергичные меры по доставке хлеба голодающим товарищам Петрограда и Москвы „Если,— говорилось в нем,— наше требование не будет приведено в исполнение, то мы, рабочие, сорганизовавшись, возьмем на себя эту инициативу по доставке хлеба и таким образом не дадим умереть рабоче-крестьянской революции".

На перевыборы Совета николаевские рабочие пошли сомкнутыми рядами. В результате меньшевики и эсеры были провалены и 10 января (ст. ст.) заседал уже первый пленум Совета нового состава.

Новый Совет, как и следовало ожидать, с первого же дня выявил свое классовое лицо. Его действиями словно воздвигнуты были баррикады, по одну сторону которых стягивалась многоцветная реакция, а по другую — пролетарская революция.

Уже 16 декабря 1917 года между красногвардейцами и гайдамаками произошло вооруженное столкновение, не имевшее, правда, кровавых последствий. Столкновение было спровоцировано местной контр-революционной Радой в момент, когда соглашательский Совет окончательно разложился, когда, следовательно, легко было сложиться убеждению в безжизненности советской власти вообще.

Но если Совет был слаб в декабре, и слабость его в дальнейшем последовательно переходила в паралич, то с пролетариатом дело обстояло как раз наоборот. Он становился сознательнее, увереннее, сильнее.

В течение всей второй половины января в Совет поступали резолюции от рабочих „Руссуда", „Балтвода", „Наваля", от моряков и воинских частей гарнизона с признанием Совета, как единственно полномочного органа власти в городе, и

---

[1]) См. очерк Викторова — „1917 год на Николаевщине".
[2]) „Известия", № 199, 3/I 1918 г.

протестами против контр-революционного выступления Рады. К этим основным кадрам рабочих масс Николаева присоединились вскоре работники коммунальных предприятий, союз развозчиков, булочников, бакалейщиков, гастрономисты, табачники, театральные служащие и множество других трудящихся, организованных в различные цеха и союзы.

Рабочие завода „Руссуд", между прочим, требовали суда и следствия над „социалистами" из городской Думы, обращались к товарищам-украинцам с просьбой не поддаваться обману буржуазии, которая организует их в украинские войска для борьбы с угнетенными и т. д. Крестьянство откликнулось по своему на события, и в многочисленных резолюциях, принятых по разным селам, мы наталкиваемся на протесты против киевской Центральной Рады, „охраняющей отдельные личности буржуазного класса", и на обещания „всеми силами бороться за освобождение Украины, за ее национальные права, против всех тех, кто посягает на священные идеи революции". Такие резолюции были приняты в Трихатах, Ковалевке, Нечаяной, Богоявленске и др. селах.

Каково же было отношение к новому Совету со стороны реакции? Если и раньше большевиков в этом лагере не щадили, то теперь против них была поднята бешеная травля. Ораторы „демократии", соглашательская печать, желто-блакитные организации не останавливались перед явной провокацией и клеветой.

Страницы эсеровского „Голоса Труда" пестрят возбуждающими сообщениями о произведенных, якобы, большевиками массовых расстрелах рабочих, об ужасах голода, царящего в местах, где большевики „узурпировали" власть. Одним из лидеров Николаевской организации украинских эсеров, Брояковским, перепечатано было в типографии Белолипских провокационное воззвание киевского происхождения за подписью „Группа независимых большевиков". В этом „высоко-литературном" произведении, которое за недостатком места не помещаем, в уста большевиков вкладываются слова и предложения, свойственные только пропойцам и бандитам. В результате „воззвания" новый Совет распорядился арестовать Брояковского. Среди отсталых групп трудящихся наблюдались упадочные настроения. Так, например, почтово-телеграфные служащие признали советскую власть „как печальный факт", выставили ряд оскорбительных для Совета условий, заявляя, что неисполнение их „вынудит их к активному выступлению"[1]).

С момента перехода на Николаевщине власти в руки трудящихся, классовое и политическое размежевание все более углублялось.

---

[1]) Дело № 49 СР и ВД. Ник. арх.

СОВЕТ Р. И С. ДЕПУТАТОВ И БОРЬБА ЗА ПОЛИТИЧЕСКОЕ РУКОВОДСТВО В НЕМ

Новый Совет, вплоть до прихода немцев, был ареной фракционной борьбы. Последняя велась между большевиками и так называемыми „демократическими" фракциями, перешедшими в активную оппозицию. Среди большевиков того времени было мало выдающихся руководителей; из них следует отметить деятельность товарищей Закса и Зимака.

Среди меньшевиков в Совете было больше образованных и теоретически подкованных деятелей. К ним, в первую голову, относились левые меньшевики — Ряппо, Макотинский, Мандельштам, Исаев и др.

При таком качественном соотношении сил большевикам трудно было осуществлять свои мероприятия, много энергии забирала фракционная борьба. Но если борьба внутри Совета, с одной стороны, и краткое существование его в 1918 году, с другой, не позволили Совету широко развернуть свою социалистическую программу, если даже временами, как увидим ниже, большевикам приходилось делать другим фракциям организационные уступки, то, во всяком случае, Совет для николаевских рабочих стал первой, хотя и краткосрочной, школой коммунизма.

Уже на первом пленуме Совета произошел бой между фракциями по ряду вопросов. Когда председатель Совета Григорьев [1]) заявил, что в Исполнительном Комитете левым фракциям предоставляется 60% мест, а правым только 40, с протестом от имени об'единенцев выступил Макотинский. В таком распределении мест он видел „высшую несправедливость" и требовал допущения в состав Исполкома представителей и от беспартийных. Забота о беспартийных, направленная к ослаблению будущего состава исполнительного органа Совета, нашла отклик в некоторой части беспартийных депутатов. Однако большинством 135 против 85-ти голосов предложение меньшевиков оказалось отклоненным. В результате голосования фракционных списков, избранными в Исполком оказались: от социал-демократов большевиков — 37 человек, от левых эсеров — 23 человека, от украинских эсеров — 5 человек, от социал-демократов об'единенных — 15 чел., от эсеров — 16 чел., от народных социалистов — 2, от анархистов — 6, от украинских с.-д. — 6 человек. В исполнительное бюро вошло 120 человек, из которых только около 25% принадлежало большевикам [2]).

Такое соотношение сил явилось серьезным препятствием на пути к проведению решительной пролетарской политики. На том же пленуме, в атмосфере той же фракционной вражды.

---

[1]) Прапорщик запаса, беспартийный.
[2]) „Известия", № 205 от 12/I 1918 г.

обсужден был провокационный поступок укр. с.-р. Брояковского. Сам по себе не заслуживающий внимания, инцидент становился интересным, поскольку при обсуждении его на пленуме демократическим фракциям снова представился случай идейно себя обнажить.

Меньшевики суживали политический смысл провокации до размеров случайного поступка одного человека. С совершенно иной оценкой подошли к провокации большевики. Пленумом была принята резолюция большевиков большинством 145 голосов против 57, при 4 воздержавшихся.

Пленум 10 января обсудил также давно назревший организационный вопрос о полном слиянии в Совете рабочих и военных, делившихся до сих пор на две категории. За формулу безусловного слияния высказались т. т. Ряппо, Закс и Вольпе. Президиум Совета был составлен на согласительной комиссии из представителей всех фракций и утвержден пленумом. В него вошли: 3 большевика, 2 социал-демократа об'единенца, 2 левых эсера, 2 правых эсера и 1 украинский с.-д. Общеполитическое значение этого пленума свелось, главным образом, к отчетливому разделению его на правую и левую стороны. Последняя, как выявилось при голосованиях, была значительно сильнее.

Проблему власти и формально и по существу представлялось возможным и нужным решить безоговорочно, по-большевистски. Дальнейшее сожительство Думы и Совета на почве разделения власти становилось нетерпимым. Узел противоречий затянулся до-нельзя. И не успели остыть разгоревшиеся на первом пленуме политические страсти, как этот узел, ровно через два дня, оказался разрубленным на следующем заседании Совета от 13—14 января.

Заседание это длилось больше двух дней. На повестке дня стоял один вопрос — вопрос о власти[1]). Докладчиком был Закс. Об'единенцы, правые эсеры, народные социалисты и национальные партии высказались как ярые противники перехода власти к Совету. За этот переход стояли большевики, левые эсеры и анархисты. Правые партии наперебой соблазняли пленум фетишем Учредительного собрания, видя в нем единственное спасение революции и лучшее орудие осуществления социальных реформ.

Об'единенные общей враждой к диктатуре пролетариата, правые фракции протестовали против методов насилия, административных арестов, закрытия газет и аннулированиия „всего, за что боролся трудовой народ". В заключительном слове т. Закс доказывал невозможность об'единенной борьбы „демократии": „Между нами,— говорил он,— баррикада, одни по правой, другие по левой ее стороне находятся". Он указывал

[1]) „Известия" №№ 209, 210 от 17/I и 18/I 1918 г.

на подготовленность России к осуществлению социализма, ссылаясь на Каутского, сказавшего 12 лет тому назад, что центр тяжести пролетарского движения перешел из Германии в Россию, подчеркивал значение крестьянства, помогающего пролетариату и армии. Остановившись далее на оценке внутреннего положения страны и внешней политики новой власти, тов. Закс кончил свою речь следующими словами: „История научила нас тому, что власть мы должны взять. Всякие попытки итти против власти пролетариата вызовут борьбу с такими попытками при помощи бронированного советского кулака". При поименном голосовании за резолюцию и инструкцию большевиков голосовало 129 человек против 61 и 19 воздержалось. Таким образом, 14 января формально была провозглашена в Николаеве советская власть. Оставалось только сконструировать ее, ликвидировать путавшуюся в ногах Совета демократическую Думу и приступить к планомерной работе по укреплению и развитию нового государственного порядка.

В первой половине февраля (н. ст.) был поставлен вопрос о создании при Совете комиссариатов [1]). По мысли тов. Закса, предполагалось организовать 12 комиссариатов, которые охватили бы все отрасли управления, осуществив на деле лозунг „вся власть Советам". Тут, как и во всем прочем, обнаружились на заседании разногласия между примиренческой демократией и большевиками.

Представители первой совершенно справедливо думали, что комиссариаты подорвут авторитет Думы и похоронят под ее обломками все демократические иллюзии. Они ставили вопрос о комиссариатах в зависимость от вопроса об отношении Совета к городскому самоуправлению, „так как там организованы отделы Управы, функции которых совпадают с функциями предполагаемых комиссариатов".

Высказав свое отрицательное отношение к самой идее комиссариатов, эсеры и меньшевики, сохраняя последовательность, ответили и на вопрос о форме правления. По единодушному их мнению, форма управления в комиссариатах должна быть коллегиальная, а не единоличная, так как последняя „исключает возможность ошибок, допускаемых при единоличном решении дел".

Окончательно договориться не удалось. В резолюции, вынесенной по этому поводу меньшевиками, они заявили себя сторонниками всеобщего избирательного права и городского самоуправления, отказавшись голосовать за создание тех комиссариатов, которые представлены в городском самоуправлении в виде Управы и ее отделов [2]). Вопрос был вынесен на пленарное заседание Совета — 17 февраля [3]).

[1]) „Известия", № 209 от 17/I 1918 г.
[2]) „Известия" от 17 февраля 1918 г.
[3]) „Власть Труда" от 19 февраля 1918 г.

Информируя о нем пленум, тов. Закс остановился на основном разногласии, возникшем между большевиками и правыми партиями, разногласии по поводу Думы. Подчеркнув, что у правых социалистов существует упорная тенденция отстоять местную „учредилку“ — демократическую Думу — и что судьба этого учреждения их больше всего интересует, в связи с установлением власти Совета, Закс заявил: „надо ясно сказать, какова судьба Думы“. Он заверял собрание, что существованию Думы не грозит никакая опасность в том случае, если она откажется от политических демонстраций и ограничит свою компетенцию кругом вопросов, касающихся исключительно городского хозяйства, как-то: санитарии, продовольствия и т. д. При малейшей же попытке Думы политически противопоставить себя органу власти — Совету, она подвергнет себя риску „уйти в область не особенно славных преданий“.

Намерение оставить за Думой хотя бы и „чисто“ хозяйственные функции было бесспорной ошибкой, ибо неправильно было полагать, что Дума может ограничиться хозяйственной областью работы, не вводя в нее определенного политического смысла. Это совершенно очевидно было из всей ее деятельности в прошлом. Демократическая Дума была безусловно властью николаевской буржуазии, хотя и находилась временно, по историческим условиям, в руках „социалистов“.

Решение большевистской фракции, взгляды которой излагал тов. Закс, следует рассматривать только как неудачный политический компромисс. „Если,— говорил тов. Закс,— комиссии Думы пойдут навстречу и будут работать в контакте с комиссариатами, то дело наладится“. Тов. Закс желал превратить Думу в орудие укрепления и строительства советской власти: „Власть надо,— говорил он,— претворять в дело, и это будет сделано при помощи городской Думы, если она пожелает, и помимо ее, если она будет противодействовать“.

Гораздо лучшего мнения о себе была сама Дума. В постановлении своем, принятом в ответ на заседание комиссаров, она с заметным „достоинством“ заявила: „... Дума систематически боролась за расширение полномочий городского управления при всех правительствах революционного времени и считала, что, по мере полного государственного переустройства на основах всеобщего избирательного права, городские управления должны стать органами государственного управления, представителями центра на местах“...

Это постановление совершенно ясно говорило о том, что контактная работа проектируемых комиссариатов с отделами Управы не представлялась возможной на условиях Закса, превращавших Думу с ее отделами в технический придаток Совета.

На состоявшемся после этого пленуме Совета открытым голосованием было утверждено учреждение комиссариатов и

избрано 12 комиссаров (6 от большевиков, 2 от фракции эсеров и 3 от соц.-дем. об'единенцев [1]). Руководство основными комиссариатами было поручено большевикам. После продолжительных переговоров с об'единенцами и эсерами, последним было предоставлено 5 мест с обещанием, что большевики не будут мешать работам Думы [2]).

Следует отметить, что, будучи теоретически правы в оценке роли „демократических" учреждений в революции вообще и николаевской Думы в частности, николаевские большевики тем не менее на практике этих взглядов не осуществили. Они всячески компрометировали Думу, подвергали ее режиму систематических прижимок и преследований, но разогнать ее, уничтожить до основания по всем правилам неписанных законов революционного времени, не отважились. И Дума, хотя и не совсем спокойно, все же прожила почти до прихода немцев... Кстати говоря, немцы в данном вопросе оказались более последовательными. Они разогнали демократическую Думу силою оружия, восстановив цензовую.

В результате такой нерешительности 22-го января повторились в Николаеве, и на этот раз в более широком масштабе, события 16-го декабря. Контр-революционная „Рада об'єднаних українських організацій" вторично произвела вылазку против Совета.

СОВЕТ, РАДА И ДУМА

Об'ем революции и более решительная, начиная с января, политика Совета усилили контр-революционную деятельность Рады. Все обострявшиеся взаимоотношения между крайними крылами революции привели их к вооруженному столкновению 22-го января. По информации советской прессы [3]) поводом послужила перевозка оружия из инженерных казарм в помещение флотского полуэкипажа.

На углу Адмиральской и Соборной транспорт оружия был окружен гайдамаками. Пред'явив требование сдачи оружия, гайдамаки начали стрельбу из винтовок. К месту перестрелки примчались красногвардейцы и матросы, которые, выстроившись в боевую цепь, стали последовательно, шаг за шагом оттеснять гайдамаков, несмотря на присоединение к ним других украинских частей, пока окончательно их не разбили. В результате боя оказалось 15 жертв как с одной, так и с другой стороны. В числе убитых был нач. Красной гвардии Андрей Золотухин. Борьба затянулась, с перерывами, на 2 дня и закончилась братанием украинских солдат с красногвардейцами. Об'единенцы в этом вооруженном споре занимали

[1]) „Власть Труда" от 19/II 1918 г.
[2]) „Голос Труда" от 19/II 1918 г.
[3]) „Известия", № 215, от 24/I 1918 г.

позицию активного нейтралитета [1]), т.-е. „содействовали всем желавшим ликвидировать столкновение".

Под их давлением Дума избрала парламентеров, которые обратились в Совет и украинские части для выяснения причин столкновения. В понедельник вечером, во время разгара боя, в Управе происходили переговоры между сторонниками Рады, матросами и Советом. Совет пред'явил требование представителям украинских частей сдать оружие, выдать зачинщиков и принять участие в выборах Совета на общих основаниях. Требования эти были приняты, за исключением одного — выдать зачинщиков. Представители Совета, впрочем, на этом пункте не особенно настаивали, исходя из того, что на улицах тем временем конфликт уже улаживался сам собой, благодаря братанию матросов с гайдамаками.

Спрятавшись под национальным флагом, николаевская реакция, вплоть до украинских социал-демократов [2]), натравливала гайдамаков на солдат революционного гарнизона в Николаеве.

Между тем борьба между Советом и Думой, большевиками и правыми социалистами, все усиливалась.

Вот несколько фактов, рисующих характер ее.

В ответ на постановление Совета о переходе к нему власти Думой единогласно было вынесено постановление, в котором говорилось, что Дума считает себя представителем центральной власти в городе и что, вследствие этого, она будет всячески бороться против идеи диктатуры и организации правительственных функций Советом. Наряду с этим Дума заявляла о своем желании сотрудничать с Советом лишь при гарантии сохранения всей полноты ее компетенций, без бюрократического контроля или подчинения ее деятельности комиссарам". В заключение Дума предупреждала, что будет исполнять свой долг до тех пор, пока со стороны этой власти (Совета) „не будут допущены шаги, делающие работу Думы невозможной по соображениям достоинства выборного учреждения" [3]).

Итак, Дума смотрела на Совет не как на государственную организацию рабочего класса, не как на орган власти, который может приказывать, подчиняя своим распоряжениям волю населения. Городское самоуправление, как видно, считало себя законным представителем власти и рассматривало переход власти к Совету как печальный факт. Дума снисходительно соглашалась на сотрудничание с комиссариатами, но лишь при условии, если комиссары будут держать себя „чинно", Думу

[1]) „Протокол Думы" от 24/I 1918 г. Ник. архив.

[2]) По словам тов. Ряппо, об'единенцам пришлось убеждать укр. соц.-дем., что они должны воздержаться от вооруженной борьбы. Протокол Думы от 24/I 1918 г.

[3]) Протокол заседания гор. Думы от 7/20 февраля 1918 г. Ник. архив.

уважать и в ее внутренние дела не вмешиваться: „Конечно, — говорили меньшевики, — приходится считаться с представителями органов управления (речь идет о комиссариатах Совета— А. А.), пока власть не слита в одно... Николаевская Дума признавала и градоначальника, и комиссара (комиссара Временного правительства)... Она не может претендовать на непризнание теперешней власти... Роль учрежденного комиссариата — инструктировать, помогать и содействовать в общегосударственном масштабе работе Управы, не расходясь с ней". Но это далеко еще не исчерпывало отношения Думы к Совету. Тов. Ряппо, например, в данном вопросе, как и во всем прочем, оставался для думцев одиозной фигурой. Достаточно было тов. Ряппо заявить, что „Думе в иных случаях придется отступать от городового положения, так как в тех случаях, когда Дума проводит реформы известными дозами, комиссар может принять ускоряющие шаги", как городской голова, с.-р. Костенко, упрекнул его „в стремлении подхлестывать Думу, что недопустимо в отношении управления" [1]).

Инженер Костенко, несомненно, лучше и вернее отражал точку зрения Думы, и его мнение, согласно которому комиссары должны были быть чуть ли не в услужении у Думы, составляло подлинное мнение николаевской Думы.

И Дума не только говорила о неподчинении Совету,— она и поступала так. В ответ на требование продкомиссара т. Возняка передать ему продовольственное дело для обревизования, городская Управа ответила отказом, ссылаясь на взаимоотношения Думы и Совета.

Можно бы привести и ряд других фактов, доказывающих, что, несмотря на об'явление в городе о переходе власти к Совету, все же фактически существовали две власти — Совет и Дума [2]).

Хотя по своему партийному составу Дума, избранная 29 августа 1917 года, была „социалистической" [3]) (из 102 мест 78 принадлежали эсерам и об'единенцам), на деле же она была символом буржуазного господства. Николаевская Дума представляла собою храм, в котором 78 социалистов поклонялись 24 домовладельцам и купцам.

Усиление киевской Центральной Рады и установившееся между Советом и Думой соотношение сил об'ясняли поведение контр-революционной Рады, усиление в Совете анархистского крыла [4]), а также недостаточность осуществленных Советом социальных реформ. Перейдем к рассмотрению этих реформ.

---

[1]) „Власть Труда" от 24 февраля 1918 г.

[2]) Протокол гор. Думы от 23 февраля 1918 г. Ник. арх.

[3]) Эсеры — 63 места, с.-д. — 15 и буржуазн. партии — 24. Всего 102 гласных „Известия" от 1/I 1918 г.

[4]) О нараставшем влиянии анархистов в Совете см. протокол заседания Думы от 23 февраля 1918 г. и „Путь Соц.-Дем.", № 5 от 22 февраля 1918 г. Этот факт подчеркивал Макотинский, видя в нем конец советской власти.

До прихода немцев Советом был проведен в жизнь ряд социально - экономических мероприятий. Последние должны были окончательно похоронить демократическую Думу, Раду и укрепить власть николаевского пролетариата.

Для установления действительного и полного надзора за торгово - промышленными предприятиями пересмотрены были положения о рабочем контроле. При прежнем Совете рабочего контроля фактически не было, хотя положения о нем были провозглашены после перехода власти к Совету. В дело контроля втянуты были широкие трудящиеся массы, от которых поступали необходимые сведения о постановке работы на местах [1]).

В середине января Советом было издано обязательное постановление о введении 8 - мичасового рабочего дня, с сокращением его до 6 часов в праздничные дни.

Хозяевам предлагалось вывешивать на видном месте распорядок работ, с точным обозначением времени их начала, окончания и перерыва на обед. Совет вынудил также предпринимателей заключить тарифный договор. Отказавшиеся, было, подписать договор хозяева „согласились" сделать это, как только в это дело вмешался Совет [2]).

Борясь с утечкой мелких денег и нарушением денежного обращения, Совет обязал торговцев вносить дневную выручку в банк [3]). Затем он приступил к учету всех банковских сейфов, установил точные сроки внесения подоходного, промыслового и прочих налогов, с соблюдением классового подхода, угрожая, в случае невыполнения, строгостями законов революционного времени [4]).

Совет утвердил инструкцию комиссии по национализации и в начале февраля национализировал заводы „Наваль", „Руссуд" и другие. В первых числах января приступлено было к национализации банков, было принято предложение левых эсеров о социализации домов [5]), взяты на учет автомобили, конфискованы мелкие и средние предприятия.

В течение всего января месяца у пролетарского населения было радужное настроение. События в Финляндии, Германии, захват Киева во многом этому содействовали. Буржуазная реакция боролась методами пассивного сопротивления: „нет того гнусного слуха, который не пустили бы противники рабочей революции, — писала советская пресса, — нет той клеветы, которую бы они не изобрели и не распространили" [6]).

Однако, кровавое столкновение 22 — 23 января, в котором победа, правда, осталась на стороне Совета, служило напоми-

---

[1]) „Известия" от 18 января 1918 г.
[2]) „Известия" от 16 февраля 1918 года.
[3]) „Известия", № 21, от 31 января 1918 года.
[4]) „Власть Труда" от 6 марта 1918 г.
[5]) „Голос Труда" от 19 февраля 1918 г.
[6]) „Известия" от 25 января 1918 г.

нанием о том, что враг не дремлет, что он лишь выжидает удобного момента для активной борьбы с рабочей властью.

19 февраля Совет об'явил о переходе в ведение комиссариата госимущества всех имуществ и владений, числившихся за различными правительственными ведомствами в момент издания об'явления, утвердил постановление о размере жалования членам Исполкома, как рабочим, так и военным (300 рублей[1]).

23 февраля уничтожена была крупная аренда и разработан ряд законопроектов в области финансов; среди них был проект об единовременном имущественном налоге. Все эти мероприятия финансового характера (единовременные налоги, обложения и пр.) вызывались громадными расходами на организацию Красной армии. Революционный Совет, как и прежние власти, задыхался от безденежья, но он не остановился перед методами экспроприации священной частной собственности.

Но так как Совет до последнего дня своей жизни не переставал быть театром жестоких партийных раздоров, то легко себе представить, как трудно было большевикам проводить и осуществлять революционные решения.

НА ПУТЯХ К ДИКТАТУРЕ

На пленарном заседании Совета от 26 февраля комиссаром финансов, тов. Когоном, была сделана информация о состоянии городских ресурсов. В банке,— как сообщил он,— имелось полтора миллиона рублей, между тем как потребность выражалась в 10 миллионах. Совершенно ясно, что проблема средств определяла в то время вопрос жизни и смерти Совета.

Совету нужно было действовать с полной решительностью и, пренебрегая мелкобуржуазными предрассудками социалистов справа, с неумолимой прямотой поставить вопрос в плоскости безоговорочной экспроприации буржуазии. В противном случае Совет обнаружил бы свою несостоятельность, рабочие массы отказали бы ему в доверии и легко стали бы жертвой проповедников анархизма. Увлечение анархизмом, между прочим, наблюдалось уже среди некоторых слоев рабочих в конце февраля и в первой половине марта.

Работавшая тогда в Николаеве с небольшой группой единомышленников анархистка Гися одно время производила на заводских рабочих и на их представителей в Совете весьма заметное впечатление.

Меньшевики и гласные Думы не замедлили, конечно, увидеть в этом крах большевизма, признаки высшего разгула народной стихии, после чего, по их мнению, должно было неизбежно наступить успокоение и разочарование в диктатуре. Однако, необходимо все же отметить, что и большевики нередко

[1]) „Власть Труда" от 22 февраля 1918 года.

в принципиальных вопросах ограничивались революционной фразой, не осуществляя ее на деле, попадая незаметно для себя на такую же ложную позицию, за которую неустанно ругали соглашателей.

Перед Советом стояла неотложная задача экспроприации буржуазии. За это нужно было приняться, не теряя времени. Экспроприация должна была быть, по возможности, полной и всесторонней.

Когда об этом заговорили на пленуме, как и следовало ожидать, не замедлили выявиться две точки зрения. Большевики предлагали обложение буржуазии пятимиллионным налогом, меньшевики же, считая безнадежным изыскание средств на месте, видели лучший выход в получении средств из центра, из Петрограда.

Два противоположных взгляда, две тактики, из которых одна хоронила революцию, другая содействовала ее торжеству. Была и третья точка зрения, точка зрения Ряппо: „в момент катастрофы, — говорил он, — причины которой коренятся в мировой войне, приходится прибегать к мерам ненормального характера, как, например, — взыскание путем экстренного обложения пяти миллионов". Кроме того, Ряппо предлагал реализовать все ценности, „которых ни у кого не должно быть в дни голода", и проч.

Незначительным большинством (110 голосами против 101) пленумом было принято решение об обложении капиталистов в сумме пяти миллионов рублей. Немедленно по окончании пленума комиссаром финансов было приступлено к реализации его решений. Николаевская буржуазия, не веря в прочность советской власти, всячески отвиливала от внесения драгоценностей и денег, и Совету приходилось прибегать к крайним мерам и угрозам. С первых чисел марта приступлено было к муниципализации гостиниц. 13-го марта Совет освободил красноармейцев от квартплаты.

Политическая деятельность Совета за этот промежуток времени являлась органическим дополнением к его экономической работе. По мере того как росло недовольство и пассивное сопротивление буржуазных слоев, политическая работа Совета становилась более четкой и определенной, и в марте официальным приказом было об'явлено, что Совет не остановится перед утверждением диктатуры.

Началась полоса демобилизаций старой и организации новой армии. Ряд распоряжений Совета был направлен к установлению в гарнизоне и флоте революционного порядка и дисциплины. В военных частях создавались новые взаимоотношения командного и политического составов. Военное ведомство работало под контролем Исполнительного Комитета и особого комиссара. Звание офицеров, матросов и чиновников заменено было наименованием должностей. Совет проводил широкую

агитацию в пользу создания Красной армии. Он призывал наиболее молодых, бодрых и сознательных солдат под ружье. Советская печать обратилась к деревне с горячим призывом пополнить ряды формировавшейся Красной армии. Крестьянам раз'яснялось новое земельное законодательство, а вернувшимся с фронта солдатам предлагалось образовывать вооруженные отряды.

16 февраля (н. ст.) Советом была выделена комиссия по организации регулярной рабоче-крестьянской Красной армии [1]). В комиссию входили т. т. Скляр, Алексеев, Романов и Радченко. Комиссия работала в полном контакте с военной секцией Совета.

На одном из февральских пленумов Совета подавляющим большинством депутатов (125 голосами против 39 и 11 воздержавшихся) принято было решение, которым Совету комиссаров вменялось в обязанность принять меры к наиболее энергичному, успешному и скорейшему формированию в Николаеве отрядов Красной армии на добровольных началах.

Первая половина марта протекала в лихорадочной обстановке подготовки к обороне. Приближались немцы. Стоило появиться первым сообщениям о них, как контр-революция подняла голову. Взаимоотношения фракций внутри Совета еще больше обострились. Большевики все основательнее убеждались в невозможности совместной работы с „демократией". Среди некоторой части рабочих наступило замешательство. Бывали случаи, когда на заводах значительным числом голосов принимались меньшевистские резолюции. Попытка большевиков склонить пленум Совета к закрытию „Социал-Демократа" (меньшевистского органа) и „Голоса Труда" (эсеровская газета) была встречена правыми социалистами оглушительным протестом. Мимолетный успех в рабочей среде вскружил им голову, побудив некоторых из них поднять вопрос о перевыборах Совета [2]).

Николаевские большевики расплачивались за медлительность, с какой они овладевали основными рычагами диктатуры рабочего класа.

2 марта город был об'явлен на военном положении.

Увеселительные заведения были закрыты, запрещено было поздно выходить на улицу, собрания и митинги на улицах были запрещены. Политическая атмосфера сгущалась, дыхание немецкой оккупации ощущалось все ближе. Соглашательские партии в то время не только верили во всякий вздор, но были и сами не прочь кое-что изобрести, что могло бы подорвать престиж советской власти [3]).

В городе подготовлялся еврейский погром. По этому поводу гражданским комиссаром Зимаком был выпущен угрожающий приказ к населению. События разворачивались быстро.

[1]) „Известия" от 16/II 1918 г.
[2]) „Голос Труда" от 2/III 1918 г.
[3]) „Власть Труда" от 2/III 1918 г.

В первых числах марта приход немцев ни в ком уже не вызывал сомнений.

* * *

В марте революцию на Украине ожидали тяжелые испытания. Украинская Рада подписала позорный сепаратный мир. Предстояла кровавая полоса немецкой оккупации. Рабочий Николаева не мог не чувствовать всей трагичности перспективы. Увлеченный частично соглашательскими бреднями, он спустя несколько дней встрепенулся, увидев, что революции угрожает реальная опасность. Исключительный под'ем встретил среди рабочих заводов призыв к организации Красной армии.

Мир с немцами, предательство Украинской Рады, организация Красной армии, Учредительное собрание, судьбы и перспективы революции — вот те вопросы, которые почти не сходили с повестки дня Совета, начиная с последних чисел февраля и кончая приходом немцев.

На одном из очередных пленумов Совета были заслушаны доклады представителя коллегии „Румчерода" об успехах муравьевской армии и доклад тов. Шафранского о его поездке в Петроград. Эти доклады послужили поводом к всесторонней оценке действий Совнаркома. Правые фракции резко критиковали внешнюю и внутреннюю политику советского правительства. Они возражали против заключенного с немцами брестского мира, видя в нем неслыханное разорение и закабаление России.

Говоря о заключенном мире, все соглашательские партии, независимо от оттенков, приходили к заключению, что политика Совнаркома есть политика банкротов и что только Учредительному собранию под силу вывести Россию из создавшегося положения, только социалистической конгресс обеспечит всеобщий мир. Ряппо видел единственно правильный выход в формуле „ни война, ни мир".

В победу пролетарской революции меньшевики не верили. „Русская революция производства не создаст", — говорили они.

Необходимо, однако, отметить, что и большевики вначале не поняли великого ленинского маневра в вопросе о мире и присоединились к формуле Троцкого. „Мы считаем,—говорилось в резолюции большевиков,— и продолжаем считать, что правилен был ответ комиссара иностранных дел Троцкого об отказе подписать мир и единовременном выходе из войны". Но большевики не замедлили исправить свою ошибку после доклада тов. Скляра, об'яснившего причины, которые заставили ЦИК подписать тяжелые условия мира. На пленарном заседании Совета, 5-го марта, на которое вопрос о мире был перенесен в виду его спорности, по информационному докладу вернувшегося из Петрограда тов. Скляра была принята резолюция большевиков с одобрением действий ЦИК'а и Совета Народных Комиссаров.

„Николаевский Совет,— говорилось в ней,— одобряет вынужденные действия ЦИК'а и Совнаркома, считая правильным мир, заключенный на началах, предложенных германским империализмом, так как это необходимо для упрочения наших завоеваний и приведения в боевой порядок всех усталых революционных сил, чтобы снова схватить за горло международный капитал и империализм".

Эта резолюция была принята 98 голосами против 42, при 18 воздержавшихся.

Тактика соглашателей в вопросе о мире приобрела особенно выпуклое очертание на думском заседании от 4 марта [1]).

Речи выступавших ораторов звучали как отходная революции. Иронизируя над идеей создания Красной армии, они все свои надежды возлагали на Учредительное собрание. Исаев, третируя большевизм, как отрыжку старого самодержавия, выражал уверенность в том, что массы, сумевшие „почти" (кавычки наши — А. А.) разочароваться в большевизме, сумеют также с успехом бороться с анархией и беспорядками в стране.

Думское заседание от 4 марта характерно тем, что выступавшие на нем эсеровские и меньшевистские ораторы в речах своих старательно обходили факт неизбежно надвигавшейся на Украину, в частности, на Николаев, немецкой оккупации, и не столько самый факт, сколько более или менее определенную оценку его. Во всех революционных фразах чувствовались лишь преувеличенные надежды, возлагаемые „демократией" на Учредительное собрание и неизмеримое чувство радости, охватившее „демократов" в связи с ожиданием падения правительства народных комиссаров.

О немецкой же оккупации говорили вскользь, но она все же несомненно произвела на соглашателей определенное действие, и не трудно видеть какое: „в чьем бы лице не явилась новая власть, — говорил эсер Браславский, — социалисты ее будут терпеть постольку, поскольку и теперь уже приходится считаться с властью Совнаркома". Ничего иного, кроме неприкрашенного предпочтения германской оккупации власти Советов, вычитать из этой фразы нельзя.

В несколько более замаскированной форме эту мысль высказывал и меньшевик Исаев: „мне приходится, — говорил он по поводу прихода немцев, — отметить трагическое положение, в котором очутились преимущественно меньшевики, то, что не нами затеяно, приходится расхлебывать нам... Конечно, физической силы для отпора германцам у нас нет, и смешны попытки создания Красной армии..."

О средстве избавиться от немцев в речи тов. Исаева и намека нет. Вместо этого он „требовал" немедленного созыва Учредительного собрания, не указав даже кто, как и когда его

[1]) Протокол Думы от 4/III (19/II ст. ст.) 1918 г.

созовет. В заключение Исаев ловко прикрыл свое предательство ни к чему не обязывающей угрозой по адресу буржуазии: „Мы знаем, что с приближением немцев поднимают головы реакционеры и буржуазия, надеясь на восстановление своей власти, но нужно запомнить раз навсегда, что прежнему бесконтрольному хозяйничанию капитала возврата нет"...

Остается думать, что либо Исаев и его партия монопольно владели тем чудесным средством, при помощи которого можно было в любой момент прогнать немецких оккупантов, либо меньшевики смотрели на приход немцев, как на положительный факт. Вернее последнее, и этим же об'яснялся и тот факт, что на думском заседании 4-го марта больше чем когда-либо болтали об Учредительном собрании.

Измена революции, о которой можно лишь догадываться из речи Исаева, которая ясно прозвучала у Браславского, совсем откровенно выступила в речи другого гласного — попа Купчевского. Купчевский с отчаянием констатировал неведомое будущее России, вспоминая по аналогии как 2000 лет тому назад великий еврейский народ плакал на реках вавилонских. Та же судьба, по мнению оратора, — предстояла и России. „Необходим, — говорил он, — могучий под'ем и сплочение, чтобы сбросить с себя экономическое и политическое рабство, предстоящее России, хотя бы для этого нужно было поступиться революцией и ее завоеваниями".

В единогласно принятой Думой резолюции заключенный Совнаркомом мир был заклеймен.

С подписанием сепаратного мира между Киевской Радой и Германией, надежды Браславских и Купчевских на время осуществились. Украина на много месяцев стала данницей австро-германского империализма.

Политика Совета накануне прихода немцев свелась к усилению борьбы против „демократии" и зажима все больше наглевшего в предчувствии оккупации спекулянта [1]). Положение тем не менее спасти было нельзя. 13 марта оккупирована была Одесса. В ночь с 15 на 16 советская власть эвакуировалась из Николаева.

---

[1]) Организован был Революционный трибунал, закрыт эсеровский орган „Голос Труда", город об'явлен в состоянии обороны и т. д.

М. ЛЕВИЦЬКИЙ

СЕЛЯНСЬКИЙ СТРАЙК 1902 РОКУ В ГАЛИЧИНІ [1])

Одною з форм доволі широких розмірів боротьби селян проти поміщиків в Сх. Галичині був селянський страйк 1902 року. Правда, ця боротьба селян в формі страйків не мала ясного політичного уставлення боротьби за владу робітників та селян, але все ж на тодішні галицькі відносини це була широка боротьба селян проти поміщиків - експлоататорів.

На тлі висмоктування селянства, на тлі капіталістичних форм господарства, а особливо застосування колоніяльної системи експлоатації в Східній Галичині, було наростання класових антагонізмів, зростала економічна диференціяція села, і це загострювало боротьбу селян з поміщиками. Вже в 1900 р. був селянський страйк в Борщівщині і Мостищині — хоча зразу задавлений — але це вже була спроба соціяльної боротьби.

1902 рік приніс для селянства, особливо для бідняцької групи, ще більше злиднів, бо це був рік з голодним передновинком. Звідусіль доходили голоси: „по селах голод і злидні, сльота і голод не дає можливости працювати та, крім того, те що посіяно, не сходить".

Селянство вже і так жило напівголодним життям. Заробітку найти було важко, а платня на поміщицькому лані дуже мізерна, тим більше, що для бідноти не було іншого заробітку, крім на панському лані. За такого стану поміщики використовували сільську робочу силу на панських ланах за нужденну плату. Галицькі газети подавали, як каже Фельдман, що в 1902 р. селянин - робітник за 14 годин праці в жнива діставав 25 — 30 австрійських крейцарів [2]), а весною 25 крейцарів, зимою 20 і менше. Жінки зимою заробляли 15 крейцарів, літом 22 [3]).

Недостатність промислу в краю й можливости найти працю крім на панському лані ще більш давало можливість експлоатувати

---

[1]) Редакція вміщає статтю т. М. Левицького в порядку обговорення та освітлення історії ревруху на Західній Україні й історії КПЗУ, що їх ми розпочинаємо в нашому журналі.

[2]) Крейцар — $^3/_4$ копійки.

[3]) W. Feldman. Stronnictwa i programy polityczne v Galicij 1848 — 1906 r. Krakow 1907, стор. 236.

сільського робітника. За саме паливо селянство відробляло панам цілими тижнями, бо плата за робочий день була така мізерна, що з усіх країв колишньої Австрії в Галичині був найбільш мізерніший заробіток сільських робітників. Тут треба ще й вказати на великі тягарі, що через різні податки падали на плечі селян та робітників.

Дрібні карликуваті господарства не могли прогодувати сільської бідноти. Селянин на своїму господарстві прогодувати себе й родину не міг, бо, як ми побачимо з даних, біднота становила $^3/_4$ сільського населення. Статистичні дані за 1902 рік доводять, що:

Господарств, що мали землю від					0,5	гект.	до	2	гект.	було	42,6%
»	»	»	»	»	2	»	»	5	»	»	37,2%
»	»	»	»	»	5	»	»	10	»	»	14,4%
»	»	»	»	»	10	»	»	50	»	»	4,4%
»	»	»	»	»	50	»	»	100	»	»	0,2%
»	»	»	»	»	100	й	в и щ е		»	»	0,34%

37.156 тисяч гектарів землі господарства до 2 гектарів посідали 9,2% землі, господарства від 2 до 5 гект.— 19,8%, господарства від 5 до 20 гектарів — 23,8%, господарства від 20 до 100 гект. — 6,7%, господарства понад 100 гект.— 40,5% площі землі[1]). З цих даних видно вже більш-менш стан бідного селянства. Три чверті селянства не могло вжити на своїму господарстві, шукало заробітку і, оскільки не можна було найти його в краю, шукало праці в еміграції до Америки чи то Прус, але це не могло спинити того злиденного стану й того нестерпучого становища сільської бідноти. Вже раніш через це в Сх. Галичині були заворушення й страйки.

Треба сказати, що напередодні широкого масового рільничого страйку в 1902 році був страйк каменярів, а потім будівельних робітників у Львові. Страйк цей скінчився кривавими подіями, стріляниною війська на робітників 2/IV 1902 р., при чому були вбиті й поранені, так що рільничий страйк мав безумовно звязок зі страйком львівських робітників, бо робітники теж домагалися підвищення заробітної плати.

Рільничий страйк почався в селі Чижикові Львівського повіту, а потім став поширюватися в цілій Сх. Галичині, якраз у другій половині червня, в часи першої косовиці (косовиці сіна). Вибухав страйк то в одній, то в другій громаді й захоплював що-раз ширші круги селянства. Недаром писав про страйк М. Лозинський в „Гаслі“ за 1902 р. ось як:

„Сталося чудо — український селянин, те покірне сотворіння, котре ограничує свої потреби далеко поза границі крайнього мінімуму, цілий вік м'яса навіть не бачить, лише дуже рідко позволяє собі на молоко, а свій шлунок напихає

---

[1]) Левинський. „Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині“. Київ, 1914, т. 8.

майже виключно пісною капустою і картоплею, — котре з незвичайною терпеливістю зносить, як лихвяр, — бо податковий уряд забирає йому послідне, а потім в жебрачій палиці мандрує до Відня „шукати правди" — от це сотворіння, от цей селянин Сх. Галичини зірвався до страйку, щоб цим оружієм обезоружених поборотися зі своїми гнобителями" [1]).

Річ ясна, що це не „чудо", боротьба селян проти поміщиків, боротьба проти страшенної експлоатації робочих мас.

За неповними даними в Сх. Галичині страйкувало 450 ґромад у 24-х повітах, а саме: в повіті Бібрка страйкувало 10 громад; Бережани — 28 громад; Богородчани — 1; Борщів — 5; Броди — 5; Бучач — 30; Городенка — 4; Городок — 9; Гусятин — 40; Залізчики — 53; Збараж — 34; Золочів — 24; Камінка-Струмілова — 33; Коломия — 2; Львів — 14; Перемишляни — 29; Підгайці — 10; Рогатин — 3; Рудки — 1; Скалат — 25; Теребовля — 30; Тарнопіль — 31; Товмач — 1; Чортків — 25 громад. Всього страйкувало до 100.000 селян. В багатьох селах страйкарі, не зважаючи на терор з боку влади та поміщиків, на 75% перемогли, бо, добившись деякого підвищення заробітної плати на кілька копійок, в боротьбі поплатилися, — раненими й ув'язненими. Ув'язнених в часи страйку було до 4000 чоловіка. До судової відповідальности влада притягла 1090 чол., з них засуджено 328 чол. на 877 місяців тяжкої в'язниці; 458 на 247 місяців звичайного арешту, тоб-то засуджено їх на 93 роки і 9 м-ців в'язниці. Решту заарештованих звільнено. Відомо теж, що лише 521 обвинувачених сиділо в слідчій в'язниці 660 місяців [2]). Про решту даних немає. Влада та військо поводилися зі страйкарями дуже брутально. Посол до австрійського парламенту Брайтер в парламенті говорив: „Військо поводилось зі страйкуючими, немов з ворогами в здобутім краю, карало й грабувало, ґвалтувало навіть жінок". Але суд не викривав насильства війська, а судив страйкарів, — це ясно, бо класовий суд поміщиків та буржуазії виконував те, що йому диктувала буржуазія.

Скрізь підчас страйку ставлено вимоги збільшення заробітної плати та крім цього домагались зменшення орендної плати за землю, яку селянство орендувало у поміщиків. Характер страйку був соціяльний; орган ПСДП Галичини і Шлезьку „Напшуд" (Naprzòd) з 27/VI 1902 р., ч. 175, писав: „Причиною страйку страшенний визиск дідичами і посесорами робітників, що їм платять 20 — 30 крейцарів за кільканадцять годин праці".

Українська преса теж описувала зріст страйку, що виникав на ґрунті нужденної платні. Оскільки страйк набирав що-раз

[1]) М. Лозинський. „Рільничий страйк у Сх. Галичині". „Гасло", № 9 — 10 за 1902 р., стор. 13 — 16.

[2]) М. Лозинський. „Епілог рільничого страйку в Сх. Галичині". „Гасло", ч. 1 за 1903 р., стор. 18 — 19.

ширших розмірів,— поміщики звернулися по допомогу до влади, а вона почала висилати жандарів та військо, щоб душити страйкарів зброєю та арештами. Селяни почали організовувати комітети для допомоги страйкарям. Такі комітети були майже в усіх селах, де виникав страйк. Солідарність серед бідного селянства була значна, одно село допомагало одному. Штрайкбрехерів було не багато. Страйкували і польські селяни в тих селах Сх. Галичини, де був страйк.

„Напшуд" з 28/VII 1902 року, ч. 204, писав що: „страйкують уже 15 повітів, між страйкарями є і польські села Крицівка і Кретівка Зборажського повіту. В Скалатщині, Підгаєччині та Терсбовельщині польські селяни йдуть разом".

В деяких околицях Галичини багатші селяни наймали у дідичів[1]) земельні участки, так звані „рижі", себ-то 5-моргові поля. Страйкарі вимагали ліквідувати ці участки, „рижі", бо це була деяка опора поміщиків у заможних, тому-то біднота домагалася їх скасування.

Правда, поміщики, провадячи боротьбу з страйкарями, намагалися роз'ятрювати національну ворожнечу, спроваджували до роботи польських селян Зах. Галичини, з якими місцеві селяни зводили бійки, проганяючи штрайкбрехерів. Селянам-полякам поміщики давали вищу платню, яку не хотіли вони платити місцевим селянам. Та не тільки з селянами, що їх спроваджувано в Зах. Галичину, мали страйкарі клопіт як з страйколомами, але і з селянами з гір — гуцулами, бо вони приїздили на жнива на роботу й ставали теж подекуди штрайкбрехерами. Страйк же не був так зорганізований, щоб цілком запобігти штрайкбрехерству, але боротьба з останім була доволі сильна.

В Борщівському повіті повітовий староста спровадив до села Шершеневич сезонових робітників-мазурів під охороною війська. „З сусідніх сіл зібрались жінки з малими дітьми, та, щоб не допустити зламання страйку, вони загородили дорогу, лягаючи на шляху, живим тілом робили барикади, щоб спинити похід війська та не припустити штрайкбрехерів. Коли їх розганяли, то жінки сміливо виходили назустріч війську й кричали: „коли, або стріляй нас, а ми не пустимо[2]).

Було багато випадків, що селянство виступало рішуче проти війська. Жандармерія за приказом поміщика силою виганяла селян до роботи, або охороняла штрайкбрехерів. Коли страйкарі перешкоджували штрайкбрехерам, то жандарми стріляли в них. Багато було ранено в Перемишлянському, Чортківському, Камінецькому та інших повітах.

У Львівському повіті (село Глуховичі і Острів) жандарми заарештували кількох активних селян. Зібралася група селян

[1]) Поміщиків.
[2]) „Напшуд", ч. 209 за 1902 р..

і не дала вивезти заарештованих. Тоді староста спровадив військо, наказав заарештувати селян і багатьох закутих в кайданах відправлено до в'язниці.

В Тарнопільському повіті заарештовано навіть малих хлопців та дівчат, що допомагали страйкарям. В Гаях навіть тяжко поранених селян заковували в кайдани та волокли до в'язниці. В Варволинцях, як писав „Напшуд", жандарми стріляли на селян-робітників, що не хотіли працювати на поміщицькому лані. Від пострілів було немало поранених і вбитих. В Котиловках військо било навіть вагітних жінок. У Якторові, повіт Перемишляни, були теж вбиті від пострілів і багато поранених, в тому числі й жінки та діти.

Вище ми вже подали приблизне число заарештованих в часи страйку. Брутальне поводження влади та війська було таке наочне, що навіть по буржуазних газетах писалось, що військо та жандармерія виконували накази поміщиків.

Треба зазначити ще одно явище, що, крім рільничих місцевих робітників, страйкували і ф о р н а л і. Становище форналя — цього батрака-невільника було і є злиденне. Форналь наймається на службу до поміщика на цілий рік. Форналь дістає не більш як 2 крб.— 2 крб. 50 к. місячно та 40 пудів хліба в рік (жито, ячмінь); дістає він теж з родиною одну кімнату в ліплянці та кілька фір хворосту на паливо. Форналь день і ніч працює на фільварку, немає навіть недільними днями відпочинку. Хто знає становище форналя в Сх. Галичині чи то в нинішній буржуазній Польщі, той зможе собі уявити, яка експлоатація, яка невільнича залежність цього робітника, що працює у поміщика. Діти його ходять обідрані, босі; форналь кочує що-року з фільварку на фільварок і то звичайно зимою. Форналі — це та частина сільського пролетаріяту, що по-варварському експлоатується поміщиками. В 1902 році форналі разом з місцевими сільськими робітниками страйкували. Дідичі за страйки розправлялися з форналями дико, як з невільниками. Староства в низці сіл заарештовували форналів та адміністраційним шляхом самочинно засуджували їх, а поміщики в додаток звільняли зі служби. Збаражське староство засудило 13 форналів з Суховець по 14 днів арешту за те тільки, що ці кинули двірську службу.

Буржуазія-поміщики карали форналів-робітників за те, що ці посміли стати в обороні своїх прав, але страйк форналів був теж проявом солідарности з бідним селянством; це ще більше зміцнювало солідарність серед селянства, яка була. Були моменти, коли поміщики за допомогою жандарського війська привозили на роботу селян з інших сіл, як от гуцулів з гір. Ці, довідавшись про страйки в даному селі, сами добровільно кидали роботу і приставали до страйкарів. З приводу цього „Напшуд" за 1902 р. писав „Страйкова акція тамошніх селян — знаменита. Що-дня у повіті кілька зібрань по селах. Скрізь

виникли страйкові комітети з селян, що керують страйком. День і ніч стережуть окремі варти, щоб хто не йшов до двора на роботу. По довколишніх селах бігають посланці, повідомляють про потреби страйку та підтримують звязок між селянами і одноцільність страйкової акції. Поміщики і орендарі даремно намагаються розбити страйк, платять чужим робітникам (тоб-то робітникам привезеним) по 2 корони, хоча місцевим не хотять підвищити заробітку до 1 корони". І не всюди вдавалося поміщикам зразу зламати страйки.

Як поставилися до страйку політичні партії? Українські соціял-демократи Галичини підтримували страйк. С. Вітик роз'їжджав по селах, агітував і організовував страйкові комітети, за що був кілька разів заарештований. Крім того, він написав брошуру „Як поступати в часи страйку", що її видано в 30.000 примірниках.

Брошуру цю розіслано по селах і вона робила своє агітаційне діло.

В цей час С. Вітик теж писав: „Селяни викликають подив у кожного. На вчуєте жодних спорів, утихли сварки, нема музик ні піятики. І тільки з села в село йде один клич: „Держімся солідарно і заховуймося як брати". Річ ясна, що проти селян кинулися поміщики, покликавши владу, військо, багнети, свинець в допомогу. Феодали та австрійська бюрократія,— як писав т. Вітик — кричала: „Крови, крови — ревуть польські обшарники (поміщики). Крови — вторять їм дико „Часи", „Пшегльонди", „Дзеніки". Заведіть виїмковий стан, дайте наглі суди, відзивається згідним тоном хор гадючої преси. Хлопи (селяни) ширять мордування палять і грабують — голосять наші „земляні".

Друга партія, ПСДП Галичини і Шлезьку, підтримувала страйк. Орган партії „Напшуд" з 20/VII 1902 р., ч. 196, писав: „Класова війна на селі зростає. Вся преса накинулася на страйкарів. Дотепер доказували, що хлоп сліпий і недоступний для соціялістичної доктрини. Тепер виявляється, що соціялізм дійшов до села. Хлоп взявся за новочасну зброю боротьби. Це значить — селянство йде під червоним прапором".

Як УСДП, так ПСДП Галичини та Шлезьку багато звертали уваги на цей страйк, але використати його для дійсної політичної класової боротьби ці партії не спромагалися, бо вони були і залишилися дрібнобуржуазними.

Українські радикали та націонал-демократи теж виступили за страйк, але вони підходили зі свого погляду, цим намагалися використати страйк для завоювання впливу в селянстві. Вони навіть приписували собі, що лише вони підтримують страйк і, як писав „Напшуд" з 29/VII 1902 р., цим вони хотіли виділити українських страйкарів від поляків. Фактом було те, що страйкували солідарно сільські робітники без ріжниці на національність.

Що до польських буржуазних партій, то ці з скаженою лютістю накинулися на страйкарів, закликали жандарів розправитись з „взбунтовавшимся хлопом". Буржуазна газета „Час" закликала більше висилати на село війська та жандарів, щоб знищити тих, що агітують за страйк, а страйкарів провчити, вживши рішучих репресій. „Дзенник Польські" теж писав, що галицькому селянинові живеться дуже добре, а тих „гайдамаків", що бунтують, треба знищити.

Разом з польськими дідичами проти страйку виступили галицькі москвофіли. В органі москвофілів „Галичанин", ч. 158, за 1902 р., москвофіли писали, що „страйк" розпочали партії і особи, які хотять на цьому заробити капітал,— та в статті „Спасаймо селян хліборобів" агітували проти страйку, захищаючи дідичів; там вони писали: „Пригляньмося безсторонньо матеріяльному положенню земельних великих власників; мусимо признати, що загал їх немного краще мається, як от ці рільні робітники, що у цих власників працюють... Тому-то страйки бідних організовані проти власників, проти великих земельних власників, бідним не поможе, а власників доведе до руїни" [1]).

В 161 числі „Галичанина" за 1902 р. москвофіли помістили відозву, в якій закликали селян кидати страйки, не ставити великих вимог поміщикам та не йти за соціялістичними агітаторами. Більш за те, на з'їзді „Мужей доверия русско-народной партии во Львове" в 1903 році моксвофіли ухвалюють програму що до селянських страйків. „Програма визнає сумні причини страйків та саму страйкову акцію вважає за легкодумну та згубну". В. Фельдман подає, що ця програма викликала в польських колах, польських консерваторів і народніх демократів (вшехполяків) щирий ефект [2]).

Москвофіли виступивши проти страйкарів — боялись боротьби і широкого розрушення селянських мас, бо вони підпирали дідичів, а з другого боку. вже тоді ходили чутки, що страйк ширіться і в Подільській губерні по другому боці Збруча. Тому-то боротьба проти страйку москвофілів збіглася з інтересами польських дідичів.

Селянські рухі на Великій Україні — Полтавській губерні, Харківській, Херсонській, Чернігівській, Київській та ін.— набрали, як відомо, в той час ширшого розмаху. Чутки про них часто-густо й досить широко доходили до Галичини. Орган Рупа „Гасло", що виходив у Чернівцях, повідомляв про селянський рух на Великій Україні, про його хід та характер. І в Галичині, і тут селянський рух мав соціяльний характер боротьби проти нестерпного стану, проти визискування сільської бідноти, проти високої орендної плати і т. ін.

---

[1]) Цитата з „Напшуда" (Naprzód) ч. 209 за 1902 р.
[2]) W. Feldman. Ibid., т. II, стор. 344, 345.

„Пшеглянд" за липень 1902 року писав, що за Збручем є такий самий рух селянський, як і в Галичині.

Ось тому-то ті москвофіли, які займалися цареславієм, так запекло виступали разом з поміщиками проти страйку.

Страйк сільсько-господарських робітників для галицьких умов, був немалою боротьбою селян проти поміщиків і мав безумовно не аби-яке політичне значіння. Він визначний тим, що був одностайний, це був могутній зрив селянськой маси, що розбудив політичну думку. Тому він займає без сумніву значну сторінку в історії соціяльної боротьби в Сх. Галичині.

Вже тоді виставлявся заклик організації сільських робітників, але дрібнобуржуазні партії далі слів не пішли, не закріпили організації мас, а своєю роботою збивали революційний порив на другий шлях.

Революція 1905 р. в Росії й на Україні теж знайшла відгук у Сх. Галичині. В 1905—1906 р.р. в Сх. Галичині знову були невеликі страйки, при цьому треба мати на увазі акцію серед селянства за виборчу реформу до австрійського парламенту.

Стан робітництва та селянства не поліпшувався. Економічна диференціяція на селі йшла далі, кількість бідняків зростала.

Польські поміщики старалися колонізувати Сх. Галичину поляками. Тому колоністів поміщики намагалися мати на своїому боці в цій боротьбі. Протягом часу від 1852 до 1912 р. розпарцельовано в Сх. Галичині 257.681 гектарів поміщицької землі [1]). В тих же роках 1880—1910 р. на розпроданих землях поселено 318.589 поляків, а тимчасом українське селянство емігрувало з Сх. Галичини на заробітки, поза межі краю; так, наприклад, в роках 1890—1910 емігрувало 337.941 українських селян [2]).

Таку значну еміграцію треба пояснити й тим, що промисловість цілої Галичини тоді розвивалася кволо. Безробітні руки, що зростали та приходили з села, мусіли емігрувати, бо в краю не находили праці. В 1902 році тільки 2,5% населення було зайнято в промисловості, при цьому треба взяти до уваги, що з тих відсотків фактично працювало тільки біля 60% робітників, решта припадала на службовців та підприємців (зараховуючи в цей відсоток і кустарів). Проф. Буяк подає, що у Галичині в 153 658 підприємствах було таким чином зайнятих 309.769 осіб. З того 34,1%—підприємці-власники та 3,4%—службовці [3]).

Такий стан бідного селянства був і перед імперіялістичною війною. Поміщики в часи війни, використовуючи умови

---

[1]) T. Brzeskf. Parcelacja H. Tasnosci fabularnej „Galicji" 1912 р. (том XX/II Tablice Sttystyczne).

[2]) Ю. Павлівський. „В обороні рідної землі". Львів, 1925 р., стор. 30.

[3]) F. Bujak. Galicja, т. II, стор. 262.

війни, примушували селян працювати на поміщицьких ланах, через що виникали селянські заворушення; процеси цих заворушень тривали аж до 1920 р.

Підходячи до оцінки й аналізи аграрно-селянських рухів у Галичині, 1902 рік виділяється, бо це був рух широкого розміру і більшого значіння, хоча як ми вже зазначили, що ні одна з тодішніх соціялістичних партій в Галичині не ставила цієї боротьби на класово-революційний шлях, не ставлячи питання боротьби за диктатуру пролетаріяту.

Не дивлячись на наявність соціяльної класової боротьби в Галичині, соціял-демократичні партії, що були ренерівського покрою, не ставили в своїх домаганнях боротьби за диктатуру пролетаріяту. Але значіння цього масового селянського руху має свою сторінку в історії соціяльної боротьби селянських та робітничих мас проти поміщиків-експлоататорів Сх. Галичини.

Річ ясна, що забезпечити перемогу в боротьбі селян з поміщиками можливо лише тоді, коли ця боротьба проходить під керовництвом революційного пролетаріяту за диктатуру пролетаріяту.

Ця стаття, звичайно, не охоплює собою цілої аналізи і всіх фактів селянського страйку 1902 р. в Галичині, бо тут не розроблено аналізи соціяльно-економічного процесу, а подано лише деякі моменти боротьби цього страйку.

II

СПОГАДИ

І. С. ЛОКАТОШ

ЛУГАНСЬКЕ - ХАРКІВ - ЦАРИЦИН

(1917 — 1918 р.р.)

Луганський пролетаріят з самого початку Жовтневої революції провадив жорстоку збройну боротьбу з своїми місцевими прихвоснями буржуазії (бо справжні, великі заводчики та поміщики жили в центрах і за кордоном). Територіяльне становище міста, як осередку скупчення пролетаріяту з морем навкруги шахт, копалень то - що спричиняло до того, що луганський пролетаріят з самого 1917 року сквапно розвивав свої воєнні дії проти контр - революційних сил, що перебували в цьому районі. Організовані збройні робітничі загони, що перебували в резерві, вирушали на допомогу робітничим дружинам найближчих районів Донбасу, як, наприклад, Алчевське, Дебальцево, Юзівка, Гришино та ін.

В момент таких бойових операцій, що розпорошували сили луганчан, з'явився коло самих воріт міста сильний, серйозний, з досвідченими (на той час) воєнними керовниками ворог — донське козацтво, яке зібрало в себе з усіх кінців революційної Росії офіцерів, генералів і всякий „народ"; воно що - хвилини загрожувало захопити бойову кузню Луганського — Патронний завод.

Ставши перед фактом наступу на революцію серйозного ворога й маючи керовництво з півночи, луганчани швидко розпочали концентрувати розпорошені до цього часу сили. Переведений підрахунок виявив величезну кількість бійців - робітників, що рвалися до бою, рушниць же і взагалі озброєння, крім набоїв, не було. Нам же за всяку ціну треба було не дати в руки ворога Патронний завод з чималими запасами набоїв.

Вихід знайшли. Знаючи, що Харків має центральну базу постачання Донбасу зброєю, луганчани, не гаючи часу, вирядили надійних посланців по зброю. Хоч їхати і важкувато було (бо на проміжних станціях між Луганським і Харковом, як, наприклад, Балаклея то - що, гайдамаки трусили кожний потяг і кожний вагон), але гінців все - таки послано.

Неозброєні робітники, поділені на чоти („взводы"), та рої („отделения") провадили в цей час воєнне навчання без рушниць, вивчаючись розсипного ладу; гудки й свист паровозів порушували їхню увагу й нагадували прибуття рушниць.

Сем'ї (дружини бійців та діти) робітників-бійців уважно ставилися до навчання вояків, жваво обмірковували теми поточних і майбутніх подій і співчуваючи говорили: „Все гаразд, та ото біда, що у наших гвинтівок ще нема".

Були й ще важчі моменти переживань семей робітників: батько, приміром, або брат, перебуваючи на казарменому стані в цеху заводу, не приходили додому декілька днів; з дому прибігали діти й сповіщали про смерть дружини або дітей.

Але тоді якось такі важкі картини в одну мить зникали з переживання, і революційний ентузіязм мас заслонював їх, бо справа стояла дуже просто — „або ми, або вони".

— Ми живемо: перемога за нами! — почулися одного разу радісні викрики. — Зброя прибула, йдімо на станцію виручати! — покотилися вигуки.

І справді. З Харкова (це було в-осени 1917 р.), не дивлячись на різні перешкоди, хитромудрими способами наші посланці доставили два вагони (пасажирським потягом) рушниць з кулеметами.

Але чому бійці вигукували „йдімо виручати"? Виявилося, що гайдамацькі полки на чолі з Малашкою[1]), заздалегідь добувши звістку про те, що до Луганської станції прибуває зброя, напередодні цього приїхали на станцію і, як тільки прийшов потяг, оточили двома сотнями вагони зі зброєю й хотіли були забрати.

Робітники-бійці, прибувши на цей час до станції, після довгих переконань і доказів про їхнє право на цю зброю, доводячи, що їм вона потрібна для оборони від козаків та генералів, не дивлячись на свою беззбройність, кинулися лавою на упертих гайдамацьких послухачів з офіцером на чолі й після „рукопашной схватки" під керовництвом т.т. Пархоменка й В. Гусарева доставили вагони на територію заводу, залишивши паровіз біля стрілок.

Як тільки стала у бійців відчуватися рушниця біля плеча, настрій цілком змінився; обраним керовникам доводилося умовляти вояків проти негайного виступу на Каледіна, щоб заготувати харчування та інші припаси.

Нарешті все готове.

Виступити було вирішено двома групами: одна група під керовництвом т. Сабліна, друга — під керовництвом т. Петрова; загальною організацією загонів і постачанням їх провадила п'ятірка з т. т. Пархоменка, Локатоша, Штанька, Венецького, від організації більшовиків — А. Каменського та від Ради — М. Фадеєва.

... Каледінців розбито. Єсаула Черенцова та інших офіцерів, що стояли на чолі каледінських загонів, забито в балці

[1]) Петлюрівський полковник.

в районі Глибокої. Багато генералів з офіцерами доставлено до луганської в'язниці. Поховали й ми своїх товаришів, що вагинули підчас бою [1]).

В момент цієї бойової сутички Луганська організація більшовиків провела величезну роботу, головним чином по селах свого району, притягнувши селянську бідноту до лави робітничих загонів.

Луганчани, врахувавши досвід перших сутичок, перешиковували свої роз'єднані одиниці в робітничі загони й батальйони, зміцнювали в місті і в районі ради, які ще задовго до Жовтня були владою на той чи інший район.

Наші депутати - більшовики до Установчих Зборів, на чолі з т. Ворошиловим (вони прибули в кінці 1917 р. із Петрограду), інформували нас про становище на революційних участках, яскраво підкресливши небезпеку німецького наступу в прикордонній смузі України, де вже в найближчих до кордону районах розпочалася боротьба з німецькими полками; вони закликали негайно виступати.

В кінці січня 1918 року постановою Ради ухвалено організувати загін не менш як з 300 чоловіка; по організації керовництво загоном доручено т. Ворошилову, який був тоді головою Ради.

Ще, мабуть, не розпочато в Раді друкувати відозви до робітничого населення, як на другий день рано - вранці на паровозобудівельному заводі робітники розпочали клепати заклепки, пристосовуючи пульман під панцерну платформу та виконувати іншу роботу, як біля Ради натовпом насідали ті, що бажали записатися до робітничих загонів. За три дні, цілком готовий, з імпозантним войовничим виглядом стояв панцерник на переїзді коло будинку Ради. Десятитисячний натовп заздрісно дивився на щасливців, що виглядали з вагонів, посилаючи радісні усмішки своїм товаришам.

... Закінчили „напутственные" промови оратори. Останнє слово забирає начальник загону т. Ворошилов, слова якого заглушаються від безперервних викриків „ура". Під спів „Інтернаціоналу" й масового „ура" поїзд рушив... і поволі зник у далені...

* * *

Приїхавши до Харкова, деякі луганчани помітили чоловіка з 30 знайомих облич.

— Ви що тут робите? — звернувся до них Ворошилов.

— Та ми на риск, вирішили від вас не відставати,— посміхаючись, відповіли хлопці.

---

[1]) Зокрема треба відзначити самовідданого т. Гусарєва А., робітника патронного заводу в Луганському, що загинув у цім бою.

Це були ті бойовики, що не попали до списка в загін і вирішили всіма способами добратися з загоном до Харкова; вони їхали на дахах вагонів, тендері й гальмах. Виходу іншого, крім того, як прийняти до організованих лав, не було. І т. Ворошилов дав розпорядження Корочаєву [1]) помістити в вагонах по різних командах.

* * *

Після деяких технічних поповнень і організаційних оформлень у штабі командування, загін одержав розпорядження вирушити в Конотіпський район на німецько-гайдамацькі частини; ми мали завдання по-можливості стримувати наступ ворога, щоб за цей час промислові райони Харкова, Катеринослава й Донбасу могли зорганізувати бойові сили.

Однієї морозної січневої ночи (1918 р.) загін виїхав з Харкова на місце свого призначення.

За Конотопом на ст. Дубов'язівці загін зіткнувся з німецьким панцерником. Бій тривав до 4 годин. Ми мали перед собою панцерника за останнім словом техніки, з тяжкими далекобійними гарматами. Але ми другим гарматним пострілом все-таки збили верх паровоза. Бувши після цього засипані градом набоїв, дружнім натиском нашої піхоти й кінноти, яка пішла в обхід, ворога примушено було відійти на одну станцію назад. Гарматна стрілянина не переставала. Нам удалося причепити на станції декілька вагонів з хлібом та скотиною і зразу ж відійти [2]).

Інформації про загальне становище загін не одержав, бо централізованого управління не відчувалося, хоч воно ніби-то й перебувало в Харкові; звязку з Харковом не було жодного, доводилося орієнтуватися з запитів сусідніх станцій та з глухих пострілів далекої артилерійної стрілянини на інших участках боїв.

Поволі підходячи до Харкова ми зустріли два харківських загони робітників; встиг уже під'їхати другий загін з луганчан під керовництвом тов. Латишова. Настрій у бійців був бадьорий. Сутички з ворогом стали жорстокими. Але недостатність загального керування не давала змоги розпочати одночасний наступ усіма силами, тому загони, самостійно виступаючи проти ворога, кожного разу змушені були відходити назад.

Приїхавши до Харкова, ми цю хибу урахували й з ініціятиви самих начальників загонів довелося на перший час зробити невелике об'єднання з 3 загонів — з 2 луганських і харківського комуністичного під загальним керуванням т. Ворошилова; до цього загону приєднався панцерник „Черепаха".

---

[1]) Корочаєв був комендант потягу, Луганський робітник.

[2]) З нашого боку ми мали декілька чоловіка поранених, в тому числі й т. Межлаука.

В березні 1918 року командування перевело відповідну організацію загонів. Ворог швидко обступав нас, і єдиний шлях відступу наших трьох загонів можливий був лише по лінії Харків — Луганське; при чому по цій лінії ст. Зміїв німці вже зайняли [1]).

Біля 1 години ночи загін мав відійти, бо німецькі передні частини зайняли були вже Холодну гору.

Як відомо евакуацію Харкова переводила п'ятірка в складі т. т. Артема, Рухімовича, Глаголева, Межлаука й Колі Руднева [2]), що мала постійне своє приміщення в так званому комерційному клубі [3]).

Виїхали з Харкова. Не встигли під'їхати до Холодногорського містка, як загін обсипано кулеметним огнем; не спиняючись, знявши з свого боку кулеметну стрілянину, потяг добрався до Основи. Напевне німці в темряві, стріляючи згори вниз, не могли взяти прицілу.

На Основі всі три загони зробили постій до ранку. Керовнича п'ятірка з комскладом ввесь час працювала, вишукуючи способу прорватися через Змійов, якого зайняли німці й зірвали міст на ст. Жихір і за ст. Зміїв.

Були різні пропозиції. Але думка в усіх була одна — за всяку ціну пробити перетятий шлях. Керовнича п'ятірка опрацювала план бойових операцій і вирішила розпочати їх рано-вранці. Виділено було спеціяльні робочі команди, щоб полагоджувати залізничу колію й мости; роботу малося переводити що-найшвидшим темпом під прикриттям піхоти й артилерії. Велосипедній команді [4]) доручено було, зайшовши сухопутним шляхом на ст. Зміїв з Основи, добратися непомітно до ворога і, розпочавши вогонь, вчинити паніку серед німецьких передніх частин, які стояли на ст. Змійові.

Ледве стало сіріти, як вже всі були по своїх місцях. Велосипедисти виїхали перші. „Черепаха" поповзла з десантом слюсарів, ковалів, озброєних різним залізничим приладдям то-що. Піхота низкою рушила в бік од залізничої колії.

Недавно одержані відомості сповіщали, що німці входять у Харків.

Під'їхавши до гори, велосипедна команда чує артилерійну й кулеметну стрілянину в напрямку Жихора. Ще один лісок — і Зміїв. Нарешті там... Залишили велосипеди й поповзли ліском до станції. Дійсно на вокзалі порожньо. Мертва

---

[1]) Харківський Комуністичний загін стояв на Харківському вокзалі, два ж Луганських — на товарній; останні над вечір перейшли на Основу.

[2]) Згодом прибув з фронту т. Ворошилов, який теж увійшов до складу.

[3]) Тепер клуб профспілок. Підчас перевірки наявности людей не стало т. Колі Руднева. Довго шукаючи, його нарешті знайдено на канапі начальника станції, де він знесилившись міцно спав, і віднесено на руках до вагону.

[4]) Під керовництвом автора цих спогадів. — Ред.

тиша. Німці, чоловіка з 30 — 40, оглядаючись на всі боки, метушливо ходять по перону, раз - у - раз повертаючи голови в той бік, де йде стрілянина (на Жихір).

— Рота плі! — і німців після декількох пострілів як не було на станції.

Телефонуємо до Жихора. Прохаємо до телефону Артема, або кого іншого із п'ятірки.

До телефона підійшов Артем, якому доносимо, що станція Зміїв вільна, і тут же одержуємо від нього розпорядження вирушити в напрямок Жихора на з'єднання з „Черепахою", залишивши на станції сторожу.

Не гаючи часу, рушили залізничою колією. Ворог розпочав обстріл і націляв на місце ремонту залізничої колії. Наша піхота кинулася на горб, але й звідти „строчать" кулемети. Команда, якою керував автор цих спогадів, взяла лівіше в напрямок правого крила ворога, загрожуючи останньому обійти з тилу.

„Черепаха" пройшла до Змійова, без перерви стріляючи з гармат, за нею рушив потяг.

Ворога збито, він відступив.

Зібрали своїх поранених і 9 чоловіка забитих і поклали у вагони.

В Змійові, куди ми під'їхали ми дізналися, що наші слюсарі міст уже налагодили і що панцерник „Черепаха" переїхав на другий бік.

Перші труднощі переможено.

Рушили далі.

З Луганського одержуємо повідомлення від штабу формування про те, що там є озброєні бійці і що можна і, таким чином, поповнити наші загони[1]).

Приїздимо до Луганського. Загонів у місті збилося сила; всі мають свої самостійні маневри потягів, жодного загального плану дій нема, про яке - будь керовництво говорити не доводиться.

Наша п'ятірка вирішила найкатегоричніше розпочати боротьбу з цим гибельним для нас роздрібленням; було вирішено відрядити посланців до Микитівки, де стояв штаб Антонова, з пропозицією видати від штаба наказа про об'єднання самостійних загонів, призначити на кожний участок бойових операцій одного командира, який би був відповідальний в своїх діях перед штабом, а також взяти на облік всі загони.

Приїхавши до Микитівки на паровозі[2]) ми ледве застали потяг штабу. За короткий час наради наші пропозиції було

---

[1]) Треба зазначити, що їдучи до Луганського, т. Ворошилов з частиною свого загону, виступивши проти німців, відстав од потяга й пішки наздогнав нас аж на ст. Ізюмі.

[2]) В складі делегації були: Рухімович, Ворошилов і Локатош.

ухвалено: участок бойових операцій у районі Куп'янське - Дебальцево - Луганське, наказом штабу було об'єднано й названо 5 армією, на чолі якої призначено т. Ворошилова. З цим наказом ми і повернулися до Луганського, хоч, правда, плану операцій і напрямку дальшого відходу від штабу не одержали його й розробили опісля самі.

Маючи в руках наказа про утворення армії й про призначення командира її, це ще не означало, що армія готова стати до бою. Так звана виборна система командирів вимагала з'їзду начальників загонів, а їх підчас бойових операцій скликати не малося жодної змоги, та й не розумно було це робити, відриваючи активістів з лінії огню. Тому просто доручено було тов. Ворошилову стати на чолі командування всіма загонами, що були в наявності, і, виявляючи їх в районі бойових дій, підпорядковувати їх, і брати керовництво над ними; тих, що не підкорялися цьому розпорядженню, малося розформовувати й навіть обеззброювати.

В наслідок цього до 5 армії уже входили загони: Ново-Московський, Люботинський, Гришинський та інші.

Перший з своїм загоном в район Куп'янського виїхав т. Ворошилов. В с. Сватові його загін зразу ж став з німцями до бою.

Наш харківський загін закінчував корінну реорганізацію, що її провадив тов. Рухімович. Непотрібні вагони було відчеплено й залишено на 1.500 чоловіка. Керовничий персонал було переобрано [1]). Всього бійців було до 400 чоловіка, крім того основне поповнення мало прилучатися по шляху відступу, з гірняків Мар'ївського та Варваропільського районів, що чекали на станціях прибуття потяга [2]). Майже на кожній станції наш загін забирав сотні вояків, які приходили з оркестрами й прапорами.

На ст. Кабанне загін одержав наказа виступити на горби (перед ст. Сватовою), потяг же відправити назад, щоб можна було пропустити ешелони з загонами, які до бою готові не були.

На цей час ми нараховували до 20.000 чоловіка донбасівських гірняків і харківських комунарів; з них було до 500 чоловіка молодняка, який зовсім не вмів володіти зброєю [3]). Настирливість і палке бажання молодняка боротися за справу революції вимагало виділення робітників, які хоч трохи зналися на військовій справі, щоб розпочати з ними хоча деяке навчання.

Довелося молодняк поділити на десятки й тут же розпочати з ним учебні заняття польової служби й навчання володіти рушницею. Основне ядро бійців мало виступити на позиції.

[1]) На начальника загону замість лівого есера Первухіна обрано Локатоша, на завгоспа — т. Яковлева (харківський робітник, помер).

[2]) Їх організовував т. Афонін.

[3]) На мою пропозицію молоднякові повернутися назад, вони відповіли: „краще смерть, ніж ганебний поворот".

Як тільки рушили на сватівські горби, нас німецький панцерник засипав важкими гарматами, але з невеликими жертвами на призначене місце ми все-таки дійшли [1]). Держалися на цій позиції до 3-х діб. Вранці стало ніби помітно, що німці менше натискують. Так на заході сонця одержуємо з Кабанного пакет, де Ворошилов інформує нас про те, що, з повідомлення селян, німці суходолом пройшли в напрямку на Лисичанське й намагаються захопити залізничний міст біля Лисичанська через р. Дінець і цим самим відрізати нам єдиний шлях. Він рекомендував мені, як командирові, як тільки стемніє, відійти з позиції і, сівши у вагони, виїхати до моста [2]) Ми так і зробили.

Попереду нашого потягу виїхав панцерник, де перебував т. Ворошилов.

Тільки під'їхали до мосту, як ворог, вибравши зручну позицію, почав по ньому стріляти гарматним і кулеметним вогнем. Набій за набоєм падали спереду паровоза. Панцерник, що йшов спереду нас, розпочавши гарматну й кулеметну стрілянину на німців, раптом завернув назад, і наш потяг, залишившися „самотнім", попав під страшенно сильний обстріл; загін мусив висісти з вагонів і під огнем переходити міст; наші „спеціялісти" за таких обставин проводили через міст потяг, який був майже увесь зрешетований набоями та кулями. Уже на другім боці мосту ми спинилися й розпочали палити з своїх кулеметів, наджидаючи повороту панцерника [3]).

Зробивши короткий перепочинок у Лисичанську, загін виїхав у напрямку Переїзної, але тут попав під обстріл уже не німців, а своїх, зрадників робітничої класи — ліво-есерівців [4]). Останні, коли ми звідти відходили, обсипали нас грядом куль, і нам не лишалося нічого робити, як відповідати таким же чином. Відповідь нашого панцерника і непохитність бойців примусили зрадників замовчати й вислати парламентарів з білим стягом, які вибачилися й прохали припинити обстріл.

Вже на ст. Нирковій вдалося здійснити намічений план наради комскладу всіх загонів, що тут були; нарада визнала за доцільне об'єднання загонів у армію, поступовий перехід від ешелонної війни до польової й ухвалила призначення т. Ворошилова на командира 5 армії.

---

[1]) Забито було сестру Женю й декількох бійців.

[2]) Інші загони уже пройшли через міст і стояли у районі Попасної й Родакової.

[3]) Як виявилось потім, панцерник, який ішов спереду нашого потягу, але по другій колії, повернувся на роз'їзд, щоб перейти на першу колію, бо далі по другій колії була пошкоджена залізнича путь.

[4]) На содовому заводі, що біля Лисичанську, великий вплив мали ліві есери; їм удалося навіть організувати свій загін, який під ст. Переїзною нас зрадив; на чолі зрадників був колишній офіцер, що дезертирував з штабу Антонова-Овсієнка.

Тут уперше до нашого загону надіслано артилерію під керовництвом т. Кулика [1]).

Наш молодняк, що побував під обстрілом біля мосту й ст. Переїзної, тепер почував себе цілком добре й міг уже брати участь у боях.

Підчас наради командного складу, яка відбувалася в помешканні станції, почали одержувати відомості від рудокопів, що німці швидким темпом суходолом направилися на ст. Родакову.

Закінчивши нараду комскладу, кожний загін тут же одержав бойове завдання на випадок обходу ворогів; всі розійшлися, і потяги рушили на Луганське через Родакову.

Перші загони проїхали цю станцію без сутичок. Нашому ж загонові, який мав сильну піхоту й тому їхав останній, бувши до того замкнений бронепотягом, довелося стати до бою з ворогом; останній відкрив по станції сильний гарматний огонь.

Відповідальність і охорону пропуску потягів через станцію було покладено теж на наш загін. Тому ми, висівши з вагонів, щоб уникнути сильної поразки, окремими колонами рушили на ворога. Підступити до німців ніяк не можна було, тим паче що вони були на горбі, внизу якого протікала річка Луганка. Залишався один єдиний перехід по греблі біля водокачки, яким ми перейти не могли, бо ворог ввесь час брав по ній приціл. Нам нічого не лишалося робити, як перейти річку Луганку вплав.

Пустившись перепливати Луганку, бойці попали під густий гряд німецьких кулеметів.

Картина була жахлива. Чувся стогін поранених і прохання допомоги. А допомогти було нічим, бо сестри зосталися на тім боці берега, перенести ж поранених із-за обстрілу не можна. Довелося драти білизну й робити перев'язки.

Нарешті перепливли всі. За командою — „по три на 10 — 15 кроків уперед в перебіжку", під прикриттям ручних кулеметів, що так удало їх пристосовано було на високому березі, ми підповзли до німців. Галасливе „ура" і „вперед", швидкість і в один момент удар захопили ворога розполохом і зробили замішання в його лавах.

Схожі на якихось дивовижних потвор, замазані в грязі, ми забрали німців, як „мокрих курок".

Німецькі гарматчики, покинувши гармати, кинулися тікати хто верхи на конях, а хто біжки „на своїх" до Дінця й пустилися вплав. Біля Дінця стояло два автомобілі-панцерники, гармати й кулемети. Наші хлопці повиймали замки й покидали з кулеметами у воду; панцерні автомобілі зіпхнули з берега в Дінець. Захоплені підводи червоного хреста й підводи, під-

[1]) Остання була з нашими загонами ввесь час аж до приходу в самий Царицин.

собні для кулеметів та патронів, стали нам у пригоді: в них ми забрали всіх наших поранених і побитих [1]).

Друга німецька розстрільня („цепь") з тиловим обслуговуванням попала в Дінець.

Завдання загін виконав блискуче. Район відступу до Луганського й далі від нього звільнено.

Серед наших поранених був великий відсоток комскладу, який тримався в бою героїчно, був завжди попереду й давав цим приклад молодшим, які ніколи в боях не були [2]). Бій цей був дуже добрим, повчальним прикладом; він загартував бойців, надав їм сили, бадьорости, упевнености поспіху в майбутніх бойовищах наміченого великого переходу. Не можна не відзначити першої й важливої допомоги гарматчиків під керовництвом т. Кулика, які своїм мітким прицілом добре нашукували ворога, завдаючи йому поразки.

В Луганському наш загін з розпорядження Ворошилова знову залишився останнім. На цей раз йому доручалося підтримання порядку й переведення деякої евакуації зброї то-що. По всьому містові й на вокзалі порожньо. Заводські димарі й вокзальні паровози не порушували жодної тиші.

Як смеркло, поїзд т. Ворошилова виїхав, і наш загін зостався сам.

Було 2 години ночи, як до нас прибули залізничники й сповістили, що німецький панцерник під'їхав до вокзалу. Я висилаю чоту з завданням підлізти в темряві до вокзалу й обстріляти. Хвилин через п'ятнадцять на постріли наших бойців загриміли німецькі гармати, розкидаючи набої по всьому містові. Так продовжувалося хвилин п'ять, після чого панцерник швидко від'їхав за привокзальний міст, а наш загін спокійно й тихо виїхав у напрямку території Донської области.

Накреслений план нашого відходу через Лиски було перервано в районі ст. Чертково, яку взяли німці. На ст. Міллерово через це скупчилася надзвичайно велика сила наших ешелонів і наш вагонний склад, не знаючи про це „уперся в хвіст" передніх.

Ми вже були на території Донщини.

Другого дня, як зійшло сонце, на обрії від Луганського з'явилось троє аеропланів.

Раптом згучний гул, вибух — і пішло... по всій лінії стоянки потягів [3]).

---

[1]) Наших забито було 43 чоловіка, німців — до 200.

[2]) Із строю повинні були вийти через поранення: начальник і помічник загону, 2 комбати, 5 комсотні („комроты"), 9 чотових („взводных") і 14 ройових („отделенных"). Крім двох тяжко поранених, всі інші залишилися в строю й перев'язані йшли пішки до Луганського, де на нас чекали наші ешелони. Серед важко поранених був т. Покко.

[3]) На ст. Міллерово від німецької бомби стався вибух набоїв, було забито декілька чоловіка.

Наш загін, висівши з вагонів, „проводжав" їх пострілами з рушниць.

Після цієї повітряної розвідки нам треба було чекати їхнього панцерника. Готуючись до зустрічі, довелося за 2 — 3 версти розібрати залізничну колію.

Через деякий час, виїхавши на нараду командирів (на ст. Міллерово), стрівши Рухімовича, Артема, Руднева та інших, я дізнався докладно про наше становище. Сталося так, що нас з усіх боків оточено й єдиний шлях відступу, не перетятий німцями, був через Ліхую на Царицин. Не гаючи хвилини, ми прийшли до одностайної згоди пропускати потяги на Ліхую [1]), Одначе, ураховуючи наявність магістрали Родакове - Ліхая, яку могли німці захопити, щоб перетяти нам шлях на Ліхую, було дано розпорядження, переїхавши залізничний міст біля ст. Каменської, негайно ж висісти й відправити порожні потяги на Ліхую, виступивши суходолом на ст. Гундарівську [2]).

Ешелони так повільно посувалися, що загонові, яким я командував, довелося добратися до Міллерова лише на другий день, і тут же попасти під німецькі „гостинці", що їх вони посилали з аеропланів. Ці „гостинці" нанесли нам серйозні шкоди. Причиною такої повільности посування потягів був відступ з Ростова другої радянської армії, чому й сталася „пробка". Штаб загального командування проїхав невідомо куди й коли. „Розчищати" дорогу було вельми трудно, бо розпорядження командувань фактично вже двох армій не завжди виконувалися своєчасно.

Повівши наступ на станицю Гундарівську, щоб захопити її від Ліхої, а також і станцію Узварине, ми в самій Гундарівській зіткнулися з новим ворогом — донськими козаками.

Відтак наша армія опинилася кругом оточеною ворогами. Тому таке становище спричинило до зміни тактики нашої боротьби.

Вигнавши козаків із станиці й переслідуючи їх, біля ст. Узварино ми, зустрівшись з трьома ворогами (німцями, гайдамаками та козаками), розпочали жорстокий бій, що точився аж до самої ночи й закінчився внічию; обидві сторони кінець-кінцем закріпилися кожна на своїй позиції.

Ніч була темна й холодна. Частина товаришів, яка виконувала цю операцію проти свого бажання, вважаючи її за недоцільну, як тільки насунулася темрява, свавільно знялася з позиції й гайнула просто на Ліхую [3]). Основне ж ядро бойців

---

[1]) Лише невелика група товаришів, на чолі з т. Лутовіновим Ю., яка взагалі наші операції вважала за утопію, пропонувала роззброїтися й невеликими групами відійти без бою в РСФРР; частина з них дійсно самороззброїлася і, бажаючи відправитися в напрямку Воронежу, після німецьких бомб стихла й продовжувала йти з більшістю.

[2]) План наступу на Гундарівську група прибічників Лутовінова теж не підтримувала, вважаючи це за авантуру, але все-таки йшла за більшістю.

[3]) Були й такі боягузи, що поодинці тікали з наших лав.

інакше й не гадало, як тільки з боєм пробратися на Царицин [1]).

Вночі ми звідци повернули назад і, не дійшовши верстви за три-чотири від ст. Каменської, спинилися і, покопавши шанці, осіли. Цієї ж ночи тут було піймано двох німецьких полонених. Підчас допиту полонені розповіли про те, що німці готують великий наступ на ст. Каменську й Ліхую з тим, щоб не дати нам вивезти ешелони й загнати нас без бойових припасів і артилерії через Дінець у глиб Донщини, де нас роззброять козаки.

Такі відомості хоч і не здивували нас, але все-таки змусили пильніше поставитися до безперервного пропуску ешелонів через Ліхую на Царицин. Цієї ночи одержано було від тов. Ворошилова писаний наказ яко мога довше затриматися на цих позиціях і, стримуючи наступ німців, дати можливість відправити потяги, хоча б з бойовими припасами й лаштуванням.

* * *

На ранок 14 квітня [2]), ледве виповзло сонце, наш загін обсипано важкими набоями [3]).

Під цю завісу гарматного огню німці пустили й свою кінноту. Але успіху остання не мала. Як тільки показалася вона, з нашого боку відкрито згубну рушнично-кулеметну стрілянину, і кіннота, бувши розсіяна, повернулася тікати. Підчас бою я одержав від тов. Ворошилова наказ знятися з позиції й рушити бойовим порядком у напрямку Ліхої для підтримки наших частин, проти яких ворог сконцентрував великі сили й провадить атаку, вживаючи сильного артилерійського огню.

Перебуваючи на відкритій позиції під спостереженням ворога, тим паче вдень, відходити, не маючи прикриття й схованки, вельми важке завдання; ворог у таких випадках збільшує огонь і переслідує тебе по п'ятах.

Все-таки, зважаючи на серйозність становища загального бойового участка, під кулеметним прикриттям, в умовах рішучого натиску німецької кінноти й артилерійського обстрілу ми почали відходити до ст. Ліхої.

Від станції верстов за 3—4 можна було спостерігати жахливу й вражливу картину. Станція в полум'ї. Сотнями падають гарматні набої і, вибухаючи, підносять угору димову завісу.

Частина наших потягів горить з вибухами набоїв і рушничних і гарматних. Із станції в бік Царицина тягнуться один

---

[1]) Характерний випадок трапився з одним бійцем т. Капланом. Він сидів в окопах і спав. Коли його розбудили товариші й запропонували йти, він відповів: „Я в полон не здамся" і застрелив себе.

[2]) 1918 року.

[3]) Треба відмітити, що німці, провадячи боротьбу, від самого початку стріляли по нас виключно з тяжких гармат.

за одним потяги, всі вагони з усіх боків обліплені людьми; коло станції ми знайшли нашу невеличку ланку, по лінії якої, швидко перебігаючи й заспокоюючи бійців, віддають розпорядження т. т. Артем, Ворошилов, Рухімович, Руднев.

Загін зайняв певне місце позиції. Бачучи, що горять вагони, я виділив команду, якій доручив забрати з свого потягу всі кулемети й бойові припаси з хлібом та консервами й після цього підпалити ввесь вагонний склад.

Тут сталася неприємна історія. На лівому крилі наша піхота подалася й кинулася панічно тікати; слідом за нею рушила тікати й кіннота. Пробуваючи під градом набоїв і бачучи таке становище, ми мусили мимоволі відійти з тієї позиції, де стояли. Послана команда вигружати з вагонів кулемети не мала місця куди їх навантажити й мусила кулемети прив'язувати вірьовками до повозок або хвостів коней. Швидко вигружалися поранені, різні припаси, всі поспішали відходити й моментально підпалювали свої „житла", відступаючи за димовою завісою.

Паніка панує „во всю". Перед нами була жахна картина, що дуже нагадувала відступ французів із Москви. По дорозі лежать ящики з набоями, сиротливо стоять, а то й перекинуті на бік гармати, кулемети, передки, валяються трупи. Це — панікери-командири, що кинули свої частини й хотіли тікати, але були застрелені своїми товаришами — старшими командирами [1]).

Відійшовши від Ліхої верстов за п'ять, ми стріли Колю Руднева, що їхав верхи. Він передав наказ, що б там не було, а до ранку переправитися через Дінець і взяти під охорону ешелони. Ніч була темна. Дороги ніхто не знав. Довелося триматися залізничної колії, по якій повільно рухалися ешелони. Люди від безсонних ночей вибилися з сил і тягнулися, ледве перетягуючи ноги; деякі засипали на ходу. Маючи на увазі виконати на ранок доручене завдання, довелося бойців посадити на вагони зверху й там, де можна було.

Нарешті світає. Підійшли до залізничого мосту. З мосту дошки знято, переходити можна було по шпалах з мостовими прогалинами. Недалеко переправа через Дінець — єдиний невеликої місткости порон, біля якого скупчились обози. Чекати було ніколи. Вирішили кулемети потягти руками через міст, коней же за поводки. І так перейшли. Підійшли до ст. Біло-Калитвенської. Її козаки зруйновали до щенту. Нам уже тут передавали, що передні станції Грачі й Жирново також зруйновано, при чому біля останньої порвано міст з великими пошкодженнями. Води ніде нема, а в паровозах ось-ось не буде. Таке безнадійне й безвихідне становище наштовхнуло

[1]) Деякі з тих, що панічно тікали, кидали все і вся, аж до свого верхнього одягу й взуття.

на думку деяких товаришів залишити ешелони й піти на Царицин пішки.

Дорогою ми сподівалися на поповнення наших частин біднотою з цих місцевостей. Але надії наші не виправдалися.

Населення станиць, як тільки червоні загони наближалися, по-дикунському, все поголовно, покидало своє житло й тікало в яри й балки [1]).

Починаючи від мосту, що біля ст. Біло-Калитвенської, і аж до зірваного мосту біля ст. Жирново, стояли один за одним ешелони. За Біло-Калитвинським мостом стояло ще багато потягів, вантажених необхідними припасами, які переправити за всяку ціну треба було, щоб вони не стали здобиччю німців та козаків. Іншого виходу не було, як розпочати складну роботу — скорочувати склади („состави") потягів. Всі вагони без вантажу пішли „під откос". За добу наші ешелони вирівнялися між цими двома станціями; а на послідок зірвали позаду себе Біло-Калитвянський міст, щоб не дати німцям переслідувати нас. За ці дні виморилися й виснажилися до краю. Почуваємо, що на нас насувається погибіль, але настрій у всіх — залишити життя й померти чесно в бою.

Зустрічаю автомобіль. Сидять Ворошилов і Артем. Питають про настрій і де мій загін перебуває. Я їм розповідаю про все й звертаю увагу на голоднечу.

— Пиши записку на скільки треба й посилай одержати до Вайнера в потяг постачання, — відповів Ворошилов.

Потім присівши на землю, Ворошилов розповів свої плани. Він додержувався тої думки, що боротися треба до краю, тому кидати ешелони з бойовими припасами й харчуванням, коли нема бази постачання — це значить живими себе ховати; міст, як він розповідав, доведеться організованій робочій команді полагоджувати чимало часу, тому треба натиск витримати. Треба було нести охорону „хвоста" ешелонів, звідки з боку Катеринінської станції могли напасти козаки. Цю справу Ворошилов доручив нашому загонові.

Попрощавшись, я повернувся назад.

Тільки вирядили підводи по хліб і консерви, як загриміли гарматні вибухи з рідкими шрапнельними розривами. Сполошилися. Прийняли бойову готовність. Послали дізнатися, хто ворог — козаки чи німці?

З боку Катеринінської йшла на нас розстрільно („цепь") піхоти під прикриттям польової артилерії. Вискочили на горб і залягли ждати ворога на ближче віддалення. Артилерія б'є без перерви, але без ніяких поразок. Бійцеві, що ніс казанок

[1]) Це пояснюється тим, що за два-три тижні до нашого приходу в цих місцевостях проходив кінний загін козака Романовського; останній, назвавшись червоним, наводив жах серед населення, руйнуючи, спалюючи оселі та забиваючи мешканців станиць.

води, набій попадає в казанок, вибиває його з рук і вгрузає в землю, не вибухаючи.

Підозріло подивившись на цю справу, наші хлопці відкопали його. Аж виявилося, що він дерев'яний. З криком „ура" загін кидається вперед на ворога, парадним маршем заганяє його в Дінець, що його недавно ми проходили, і займає станицю Катеринінську[1]).

Після триденного постою, користуючись з тиші на бойовому участку, я з кінними розвідниками поїхав до штабу, щоб оглянути ремонт Жерновського мосту. Не доїжджаючи верстви півтори, ми побачили, що із наших ешелонів сотнями підвід везуть через гору околишні селяни зброю[2]). В штабі нам розповіли, що селяни околишнього району повстали проти козаків і, дізнавшись, що йдемо з України, приїхали озброїтися й допомогти нам. Такі резерви, та особливо за таких критичних моментів, надавали нам піднесення і нагадували слова наших вождів про справедливість боротьби, до якої вони нас закликали.

Під'їхали до мосту. Половина річки була загачена камінням, шпалами, майже з соломи „бетоном" і всім, що було під рукою. Клепальщики й домкрати підіймали цілу мостову фарму, і лише козацькі набої (здебільшого дерев'яні) порушували увагу спокійних відновників.

На вечір одержано було розпорядження розтопити паровози. Але виявилося, що води нема.

„Голь на выдумки хитра"— говорить приказка. Всі ешелони підганяли саморуч до мосту (а їх було 45), іноді за 10 — 20 верстов, і наповняли паровози водою через шланги.

Під'їздимо до станції Морозівської. Тут наш потяг, як і на попередніх станціях, знову спинився ззаду, за 10 верстов від станції.

Пригадую, було вранці. Хтось стукає. Відкриваю двері й бачу тов. Ворошилова.

— Я до тебе зайшов поговорити про всі ті неподібності, які робляться в наших ешелонах, — звернувся він до мене.— Наші хлопці, — продовжує він, — вийшли з чемности й займаються не тією справою, що потрібно; мародерство є, по-перше, а по-друге, замість бойових операцій мітингові розмови; тому відбивати козаків доводиться завжди біля вагонів, з вікон або дахів; за такого стану нас можуть коли-небудь захопити розполохом і побити як безневинних дітей."

Перекинувшись ще декількома фразами, ми рушили до штабу, який стояв на ст. Морозівській. Дорогою Ворошилов

---

[1]) Звичайно, як стратегічний пункт, станиця нам була непотрібна, але через захоплення одного командира сотні — женщини довелося пройти зайве віддалення й повернутися назад уночі.

[2]) На чолі повстання, яке виникло в станиці, стояв якийсь Щаденко; повстання знялося через гніт козаків околишніх станиць.

розповів про конференцію, що має бути сьогодні разом з морозівськими повстанцями. Останні, одержавши зброю, утворили озброєну дивізію піхоти та кінноти й прийшли на чолі з згаданим вище Щаденком умовитися про приєднання.

Вони не хотіли остаточно підлягати нашому загальному командуванню й домагалися командування обопільного.

Так розмовляючи й умовляючись, пройшли ми з 10 верстов і підійшли до першого ешелону недалеко від штабу, де перебувала група, яка поділяла погляди Лутовінова.

Бійці в цьому ешелоні поводили себе дуже погано. Ні про яку бойову готовність не було й мови. Керують і командують майже всі. Видко, що всі колишні „начальники" здібні лише давати розпорядження, але коли потрібно вирушити до бою, то нема кому.

Тов. Ворошилов звернув увагу на таке становище тов. Якубовського[1]), останній обвинувачення за всі ненормальності звернув на тов. Лутовінова, як керовника цього ешелону.

Викликали й Лутовінова з вагону. Після розмови він дав слово надалі стежити за всіма ненормальностями; тут же ми з ними поговорили й про майбутню конференцію з морозівцями.

Після всього цього ми відправилися до штабу, де на засіданні було ухвалено організувати ешелонний Ревтриб[2]), якому були дані права винесення вироків аж до самого розстрілу й відібрання всіх цінностей для загального обліку, що малися в окремих загонах. Трибуналові доручено було негайно ж розпочати виконання своїх функцій, звернувши увагу на випадки мародерства.

Зараз же після цього засідання ми[3]) відправилися на конференцію нашого комскладу разом з морозівськими повстанцями, які стояли в станиці.

На самій конференції на голову її обрано тов. Ворошилова. З пропозиції тов. Ворошилова[4]) заслухано було умови приєднання морозівців, а потім він сам зачитав наші. Умови морозівців мали характер переважно есерівсько-селянський і до більшовицько-централізованої політики було їм далеко. Вони, приміром, вимагали взяти зброю під загальний контроль і облік усіх наших загонів; не одноособове командування, вихід в який завгодно час із загального командування того чи іншого загону після того, як ворога буде вибито з тої території, де мешкають бійці та інше.

Ясно, що нам, „виходцям" з України, про територію не доводилося й говорити, бо завдання сьогоднішнього дня було дійти яко мога швидше до Царицина, пробивши шлях на Донщині,

---

[1]) Якубовський — член Луганської Ради робітників.

[2]) До складу Ревтрибу увійшли тов. тов. Душловий (голова) члени — Магідов і Червяков.

[3]) Лутовінов, Кулик, Душловий, Локатош, Червяков і Якубовський.

[4]) Конференція обрала його на голову.

і не допустити розібрати всім ешелонам зброї, яку ми так дбайливо й пильно охороняли.

Конференція проходила серйозно; навколо цих двох „декларацій" розгорнулися серйозні й палкі дебати, які ледве не перейшли в залякування зброєю, але завдяки стриманості й дисциплінованості нашого комскладу все обійшлося гаразд.

Підчас конференції нас повідомили, що на станції загони не допускають до себе членів Ревтрибу для перевірки їхнього майна. З розпорядження нашої команди, щоб ліквідувати цей конфлікт, із присутніх на конференції виділено було п'ять чоловіка, які негайно пішли на станцію. Дійсно, підходячи до перону, делегація побачила, що на пероні натовп бійців б'є тов. Магідова; чути було викрики напівп'яних: „Жидівська морда!". Відряджені для цього, які стали в оборону тов. Магідова, зустріли серйозний опір; їх загрожували „коцнути" й націлялися на них револьверами. Бачучи таке становище, довелося наказати одному з загонів, що стояв близько, забрати цю публіку.

Кінець-кінцем всіх, що були на пероні, роззброєно, і Трибунал виконував свої завдання далі [1]).

Ліквідувавши бунтарський вчинок, ми знову пішли на конференцію. Дорогою зустріли клопотливих делегатів, які про щось серйозно дебатували.

Вони нас повідомили що підчас засідання в момент палких дебатів козаки наскочили на один із полків морозівських повстанців і нашкодили їм, побили чимало людей і до 200 чоловіка забрали в полон. Ця раптовість і примусила морозівців відмовитися від своїх вимогів і цілком приєднатися до умов, що їх висунув тов. Ворошилов.

На цей час дійшли чутки, що на санітарний потяг з пораненими, який вийшов на станцію Суровікіно [2]), напали козаки, всіх перебили й увесь персонал взяли в полон [3]).

На заклик допомогти останнім виїхав бронепотяг з тов. Ворошиловим.

Тут треба розповісти цікавий епізод, який в цей час трапився. Приходить до вагону середніх літ козак і скаржиться, що один із наших бійців придушив його „старуху", взяв гроші й погрозив ще зброєю. Я поводив його по загоні, і він упізнав винного. Це був робітник-луганчанин. На обвинувачення його він зразу признався. Його було зразу заарештовано й відправлено до Трибуналу. Не більш як через півгодини Трибунал через конвоїра повертає заарештованого з протокольною постановою „розстріляти" й написом начзагону „вирок виконати."

---

[1]) Всіх „активістів" одведено для ізоляції й розбору справ до нашого загону. Серед них був командир — ад'ютант 3 армії Вишневецький — що влився до нашої армії після залишення Лихої.

[2]) Начальником потягу був тов. Якимович.

[3]) Взято було в полон сестер Кішіченкову Д., Межову та ін.

Розмов бути не могло. Почали тут же коло вагонів копати яму. Не вирили й аршина, як потяг повільно рушив. Справа виконання залишилася на другий день. Але й тепер знову так трапилося. Засуджений дивиться з вікна й зневажливо посміхається, гадаючи собі, що це жарт.

Нарешті на другій зупинці вирили яму, і загін з луганчан виконав вирок над „поганою вівцею в своїй череді".

Після довгих повільних посувань з багатьома зупинками загін врешті добрався до ст. Морозівської й рушив далі. Але, не проїхавши й $1^1/_2$ версти, нас оточила козацька кіннота. Наша команда „Огонь!" ... і пішла стрілянина „в упор" [1]).

З трьохсот чоловіка козаків вратувалося щось з два десятки. Атаку без особливих труднощів було відбито — і потяг поїхав далі.

Не доїздячи до ст. Суровкіно потяг спипився (бо міст через Дін зірвано).

Знову робоча команда. Знова потреба в інженерному дотепі тов. Рухімовича. А тут козаки ніяк не дають спокою, нахабно лізуть з усіх боків. Бої йдуть жорстокі, але все-таки ми обороняємося. Вже нам надоїла така історія. Нарешті — наказ: Ворошилов дає мені розпорядження вирушити з своїм загоном верстов на 40 від ешелонів, звільнити цей район від козаків і розпочати наступ на станицю Нижньо-Чирську, де за відомостями, що малися в нас, у в'язниці сидять наші полонені й підозрілі в більшовизмі.

Загін вирушив.

Одійшовши декілька верстов, ми зазнали деяких труднощів. По-перше, ми відірвалися від бази постачання харчуванням, станиці ж були безлюдні; по-друге, бувши піхотинцями, ми не могли наздоганяти ворогів, які всі були на конях. Тому ми звільнити остаточно район не могли. Порвавши всякий звязок з своїми загонами, бувши під що хвилинною загрозою нічних наскоків, харчуючись „гусятиною", що її ми ловили в безлюдних станицях, нам не лишалося нічого більше робити, як після 10-денного пробування повернутися назад. Наше командування урахувало недоцільність відходу на велике віддалення й наказало триматися радіюсом не більше як за 10—15 верстов від ешелонів.

Так, одного дня над вечір одержано було наказа негайно посуватися ближче до ст. Н.-Чирської. Як стемніло, ми пішли. Вночі випадково натрапляємо на козаків; не розпочинаючи стрілянини, наші бійці стали кричати: „Стій, не стріляй, свої!" На ранок верстов за 3 — 4 справді ми побачили свою піхоту, а по другім боці, недалеко від великого рова, стояв кінний козацький загін в 600 — 700 чоловіка. Тримаючи кулемета

---

[1]) Коля Руднев і тут „не залишився в боргу". Він витяг на плечі „кольта" і з-під вагону почав „косити".

й батарею напоготові, ми зробили привал, щоб спочити від нічного переходу.

Підчас нашого відпочинку можна було замітити, як деякі козацькі кіннотники виїжджали на горбовину і поспішливо поверталися назад. Це наводило нас на думку, що вони хотять здатися. Через деякий час їхня кіннота зайшла за горба розстрільню („цепь") піхоти залишила на самому горбі.

Нараз з ворожої сторони замаяв білий прапор і дехто з них замахав руками — ніби кликав до себе.

Попередивши своїх бути „на чеку", я, тов. тов. Кулик і Руднев відправилися до них. Підійшовши, нас зразу оточили офіцери і, штучно посміхаючись, додержуючись „чемности", закозиряли нам. Тов. Кулик одрекомендувався начальником артилерії всіх збройних сил, а я — головкомандувачем.

В розмові з ними виявилось, що вони наше бівувачне розташування прийняли за небажання воювати, про що ніби вже сповіщено в штаб своєму полковникові Богаєвському. Останній либонь дав розпорядження розпочати мирові переговори з пропозицією здати нам зброю, даючи з свого боку повну ґарантію нікого не тронути й під „охороною", як вони говорили, щоб ніхто на нас не напав, довести до Царицина. На наше запитання, в чому реально може бути їхня ґарантія після здачі їм нашої зброї, вони простої відповіди не дали. Знаючи, що це „ловушка", ми все-таки дали згоду про можливість здачі зброї, але вимагали почекати дві години, щоб обміркувати це на мітингу бійців, після якого малося скласти зброю й з обозами харчування звідци ж рушити на Царицин через Нижньо-Чирську (бо через Дін, як згадувано вже вище, міст було зірвано).

З нашою відповіддю офіцери погодилися й зараз же надіслали повідомлення своєму полковникові. Після цього вони ще приязніші стали до нас; вони запрохували пройти по їхній розстрільні, ознайомитися з життям їхніх стрільців. Після обходу, підчас якого люб'язно нам давали відповіді на всі наші запити, ми розпрощалися з офіцерами (уже за руки) і пішли до свого табору.

Повертаючись назад, ведучи своїх коней на поводку, ми вирішили не оглядуватися, щоб не де дати приводу, з якого можна б було вивести нашу несерйозність в обіцянці. Правду кажучи, ми ввесь час чекали на випал у наші спини, але все обійшлося гаразд. Нарешті ми біля своїх. Тов. Кулик, який ввесь час, ідучи, мовчав, раптом крикнув: „520 кроків!" і мотнувся до батареї. Взявши приціл на 520 кроків, що їх він, ідучи, вирахував, тов. Кулик відкрив на ворога ураганний артилерійний огонь. Піхота, вичекавши зручного моменту, коли ворог замішався, кинулася з криком „ура". Недобитки, врятувавшись, були відігнані за 7 верстов. Ціле поле, де стояли козацькі стрільці, було засіяне трупами. Кругом лежали покидані

кулемети, рушниці, онучі, то-що. Оце всі наші „переговори“ на цьому й скінчилися...

* * *

Зірваний козаками міст через Дін, який двома мостовими фермами упав на дно річки, відновлювався дуже поволі. Працювали, як і раніш у таких випадках, вдень і вночі, знову ж таки під артилерійним вогнем. Іноді ворог підкрадався до наших „будівельників“ і обсипав їх кулеметами.

Козаки бачили те, що ми негайно переправитися не маємо змоги, і тому збільшили свої наскоки по всіх участках, намагаючися прорватися в тил наших загонів та посіяти паніку.

Всі загони отаборилися за 7—12 верстов від ешелонів кругом їх. Було так опівдні в квітні місяці. На участок нашого розташування приїхав тов. Ворошилов з своїм ад'ютантом Михайловським. Сидячи під возом кроків за 12 від бойової лінії, я пригостив їх чаєм з казанка. Пригадую, вели бесіду на злободенну тему—відновлення мосту через Дін. Нараз чуємо голоси наших бійців, що лежали розстрільнею, про наступ козаків.

Підійшовши до горбовини, звідки можна було робити спостереження, ми дійсно побачили кінноту й піхоту, що насувалася декількома розстрільнями (їх було 7).

Не дивлячись на те, що в цей час провадилася роздача бійцям платні за місяць, я дав наказа розстрільні приготуватись до бою, не відкриваючи огню до мого розпорядження, доки не наблизиться ворог.

По передній нашій лінії пачками рвалися набої; ворог підходив все ближче, прикриваючи свій наступ артилерійним вогнем. Наша артилерія мовчала, хоч тов. Кулик приготував її „на картеч“.

Розташувавшись на горбовині, ми лежачи дивилися на ворожі розстрільні, які все ближче підходили, і по декілька разів перераховували їх. Бійці наші шелестіли патронами й крізь зуби бурчали: „Та швидше ж підходь!..“

Роздається з ворожого боку команда: „На красных в атаку-у-р-р-р-а!“—і кіннота з оголеними шаблями кидається на нас.

Одночасно з нашого боку роздаються випали й розпочинають так заглушливо свою „швидку працю“ 40 кулеметів. Наша „картеч“ шматує козацькі тіла вщент. Верхівці, коні, мов од коси, падають під нашим кулеметним вогнем. Божевільний крик і шалений галас, стогони і прохання допомоги змішалося в якийсь невизначений рев... Наш вогонь остільки згубний, що просто таки змітає одну розстрільню за одною. Виростають стіни трупів перед нами.

Навала козаків, не дивлячись на серйозні поразки, не перестає прибувати. Вони з криком, матюками й прокльонами лізуть без упину.

Врешті бачимо, що велика густота людей порідшала. Ми вискакуємо і з криком „Ура!“ кидаємся в контр-атаку на багнети. Біжимо за верхівцями — Ворошилов, я і Михайловський, стріляючи по них на бігу. Ось накидається на мене, сидячи на коні, полковник і „в упор“ стріляє на мене з нагана. Я спустив свій курок, але „осєчка“ — нема набоїв. В цей момент роздається постріл з карабіну тов. Ворошилова — і полковник в одну мить повисає на стремнях. Напевно це був командир, бо всі, які були тут, углядівши таке, круто повертають і, прижавшись до коней, панічно кидаються тікати...

Тріскотня й шум стали стихати... Одиночні кіннотники й піхотинці поволі зникають з поля бойовища.

Переслідування припинено.

Якось приємно в цей час після бою, якась така братерська звязаність, відчувається якийсь обов'язок одного перед одним; утираємо один одному піт, і велика злість до ворога родить велику теплу любов до своїх співтоваришів по боротьбі.

Виділивши команду позбирати зброю, зняти з забитих придатну одежу й узуття, наша розстрільня повернулася назад до своїх попередніх позицій.

Після бою багато наших бійців „нарядилися“ в офіцерські чоботи та інше. Чимало знайдено в забитих офіцерів грошей (золота), яке здано було до штабу. Перед від'їздом з поля бойовища один з бійців підійшов до тов. Ворошилова й подарував прекрасну з різноманітними оздобами шаблю, що її він зняв з того полковника, який стріляв на мене і якого забив з карабіну тов. Ворошилов.

Як стемніло, ми провели тов. Ворошилова й прохали навідщати нас частіше [1]).

Днів через чотири нам довелося змінити позиції, бо далі перебувати через смердіння трупів не можна було.

Міст закінчувано відновляти [2]). Закінчувалося будування поронного містка — і була змога переправлятись на другий берег Дону. По тім боці Дону розгулювали козаки й іноді перешкоджали роботі. Для того, щоб звільнити цей найближчий район, доручено перевести цю справу мені.

Загін зайняв село Демкіне, і був уже перед станицею Нижньо-Чирською. Що-дня на цю станицю випускали до 10 — 15 набоїв. Наша настирливість козакам обридла, і вони одного ранку ледве не помстилися, обійшовши кіннотою з тилу.

На лівому крилі нашого розташування лежав глибокий яр, що починався від берегів самого Дону; по ньому верстов 7 вільно можна було зайти нам в тил. Це ми мали на увазі й завжди на ніч виставляли ескадрон.

---

[1]) Його приїзд майже завжди був „передвісником“ бою.

[2]) Керував роботами на мосту тов. Мухоперцев.

На ранок, ми вздріли перед себе піхоту ворога, яка залягла в шанцях і ніби готувалася до атаки. Глянувши назад, побачили, що на нас наступає розстрільня кінноти, яка підходила вже до батареї. Бійці, відстрілюючись „картеч'ю", вступили в рукопашну. Дякуючи хоробрості нашої кінної артилерійної розвідки під керовництвом тов. Кулика, ворог замішався і, шукаючи виходу, натрапив на батальйон китайців. Ці гадали, що це свої, і зразу не вступили до бою і, уже коли побачили погони, кинулися на козаків і примусили тікати їх в середину нашого тилу.

Сівши з кулеметником у панцерний автомобіль, я врізався в їхні лави; козаки, опинившись у безпорадному стані, кинулися на нашу розстрільню з тилу, зарубали 4-х чоловіка [1]), внесли деяке замішання й примусили розстрільню відійти за село під огнем їхньої піхоти. Відходячи через невелику річечку, наші бійці кулемети поховали в воду. Перевіривши, що за селом кінноти більше у них нема, наша розстрільня перейшла в контр-наступ. Через деякий час відбила село, забрала кулемети з води й отаборилася на попередньому місці [2]).

Командування все-таки не могло примиритися з фактом несподіваного нападу через яр з обходом у тил. Коли стали з'ясовувати причини, то установили, що чота, якій треба було стати вночі на варті, після видачі грошей цілу ніч грала у карти і прогавила обхід.

Нарешті було одержано повідомлення, що міст готовий і що потяги пройшли через нього добре. Радощам не було краю... Невдовзі після цього одержуємо наказа про зміну організаційної структури. Загін перейменовується в полк під назвою 1-го Комуністичного і входить до складу наново зорганізованої 1-ої Комуністичної дивізії [3]). Мене призначено (вже не обрано) на командира цього полку й доручено вести його по шляху до Царицина, де він полк мав увійти в розпорядження дивізії.

Потяги всі пройшли. Охороняти участок, на якому ми перебували, не було рації. Уже під командуванням дивізії ми мали великий успішний бій під Калачем; тут ми ворога відігнали за Дін.

Ввесь час нашого переходу козаки провадили тактику оточення нас невеликими кінними загонами. Тому наші загони завжди перебували в оточенні постійних наскоків.

---

[1]) В тому числі й сестру Лідію.

[2]) Одного кулемета з кулеметчицею Фросею (вона була зовсім дівчинкою з Варваропілля в Донбасі) ми ніяк не знайшли і серед порублених. Почали шукати по селу, обійшли всі повітки й курники. В одному з курників її нарешті знайшли — вона сиділа на кулеметі вгорі і, посміхаючись на запит одного з бійців, говорила: „Я знала, що ви повернетеся, тому не хотіла йти далі".

[3]) На начальника дивізії призначено тов Худякова.

Ще подамо одну картину з переходу. Одного разу ми запримітили наступ на наш полк козацької кінноти без жодного бойового ладу. Ми гадали, що це перебіжчики. Аж дивимося, що через деякий час женеться за нами панцерник. Потім уже дізналися, що наш панцерник, їхавши вулицею, козаки обстріляли, запрудили йому дорогу деревом та камінням і примусили його спинитися. Як на те ще й став мотор. „Вылазь, антихристы, все равно измором возьмем!“— кричали козаки, обступивши навколо панцерник. Але з нього ніхто не виходив. Вирішивши козаки вивезти панцерника за село й спалити, вони заходилися розчищати дорогу; прив'язали линви, запрягли биків — і гайда тягти за село. Тільки рушили, як раптом запрацював мотор. Піднявся шум, бики кинулися на бік і, злякавшись, обірвали линву. Панцерник, відкривши кулеметний огонь, спокійнісінько вибрався з вузької вулички села й почав переслідувати тих, що тікали. Так вони ото і попали назустріч нашому полкові [1]).

Увесь шлях нашого переходу — це перешкоди.

Під'їжджаючи до ст. Вороново, ми ще мали один випадок. Козаки, прикріпивши за рейки ланцюги, до яких запрягли десяток пар биків, погнули рейки в дуги, зруйнувавши вкінець залізничу путь. Становище надзвичайно погане. Рейок у нас нема, а погнуті в дуги не поставиш, хоч і Царицин не так уже далеко. Але вихід знайшли. Почали здіймати рейки позаду останнього ешелону й зміняти погнуті рейки попереду ешелонів. За вісім днів ліквідували й цю перешкоду.

Після цього, всі ешелони пішли на Царицин. Полки ж продовжували провадити запеклі й жорстокі бої, відбиваючи ворога від Царицина.

Не можна не згадати ще одного непередбаченого й несподіваного випадку, який стався в самому Царицині. Група місцевих товаришів, на чолі з тов. Тулаком [2]) підчас вступу до Царицина перших наших частин прийняла нас за „чужинців“, ледве не бандитів і частину, що йшли першими, розстріляла. Лише завдяки приїздові на роботу в Царицин тов. Сталіна ставлення до нас змінилося — і конфлікт, який був набрав різких рис, полагоджено.

Цей довгий і тяжкий перехід визначний тим, що він був повчальний у воєнній справі й стратегії.

За ці 2-3 місяці кожний боєць і командир набули собі добрих бойових звичок і загартувалися. Досить того, що той, хто ніколи не командував і не знав військової справи, потім міг керувати цілими військовими поєднаннями, як, наприклад, бригадою, дивізією й армією.

---

[1]) В панцернику був сам шофер, один кулеметник і тов. Ворошилов, що виїздив на розвідку.

[2]) Тулак — комендант царицинського загону.

Так у труднощах, у муках народжувався й загартовувався командний склад Червоної армії, так кращі сини пролетарського Донбасу, усипаючи своїми головами довгий і важкий шлях Донщини, будували владу Рад в жорстокій боротьбі за краще майбутнє [1]).

---

[1]) Треба відзначити активних керовників і чесних виконавців обов'язків революції. Це були тов. тов. Цитович, Усачов І., Соколов Л., Медведев К., Захрушев, Терехов П., Іванов І., Лисиця П., Єсава А., Брунько, Тузик П., Миколаєнко (молодшого забито), Бєлозьоров, Лістопадов, Холоділіни (два брати), Гарагуліна Л. Шолковий, Цибаненко М. та інші.

РУБАН

БЕССАРАБСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ БОЛЬШЕВИКОВ в 1917 г.

Бессарабия в 1917 году в политическом отношении была „болотистым" краем. Отсутствие рабочих масс, близость румынского фронта, отсутствие революционных организаций и традиций положило отпечаток на политическую физиономию Бессарабии.

Однако, Бессарабия имела десятки своих сынов, сосланных на царскую каторгу, и делала целый ряд попыток создания политических организаций. Например, известна попытка организовать специальную типографию по заданию ЦК большевиков для перепечатывания газеты „Искра".

Бессарабия с давних пор была местом ссылки политических. В Бессарабии, вернее — в Кишиневе, отбывали ссылку т.т. Рязанов, Павлович (Вельтман), Верхотурский и др. Они имели свой кружок и кое-какие связи с рабочей массой... Но в 1917 г. почти все они покинули Кишинев.

За исключением одного товарища — Лайфера[1]) — никто в Кишиневе себя большевиком не считал.

Большевистская волна охватывала все большие массы рабочих в России и неизбежно должна была докатиться и до нас.

Июльское восстание очень многим „открыло" глаза и „рассказало" о существовании партии, которая борется против Временного правительства и „бабушки" Брешко-Брешковской, посетившей наш Кишинев.

Прибытие ряда большевистски настроенных воинских частей, в особенности 5-го и 6-го конных заамурских полков, ускорило вопрос о создании самостоятельной организации. Среди солдат была группа, во главе с тов. Милешиным, которую все считали большевистской. Первое время она входила в состав об'единенной РСДРП и Бунда, где всегда проявляла себя как левая и предлагала резолюции в большевистском духе.

---

[1]) Он систематически выступал против меньшевиков, бундовцев и эсеров, называя себя большевиком. Так как он, начиная с февраля, в течение ряда месяцев был одинок и не всегда удачно выступал, то вожди мелкобуржуазных партий относились к нему снисходительно и называли его рабочим утопистом.

К моменту выборов в „учредилку",— пишет Б-ов в своей брошюре [1]),— об'единенная РСДРП и Бунд, впитавшая в себя к тому времени довольно солидную группу солдат, уже назрела для раскола. Поводом к расколу послужили недоразумения (подчеркнуто нами — С. Р.), возникшие на почве выставленного списка в „учредилку" между Комитетом и солдатом Милешиным.

Вопрос о списке вырос в принципиальный спор о роли и задачах Учредительного собрания. Группа Милешина стояла на большевистской позиции, а об'единенцы — на мелкобуржуазной. Этот спор и ряд других вопросов, связанных с политикой „об'единенной" в Совете рабочих и солдатских депутатов, показали, что им не по пути.

Тов. Б-ов об'ясняет уход группы Милешина из „об'единенной" и образование большевистской организации личными мотивами — тем, что солдат Милешин был оскорблен одним из членов комитета. Вот что он пишет по этому поводу:

„Раскол произошел демонстративно, во время общего собрания, долженствовавшего утвердить список кандидатов, выставленных от „об'единенной". Тов. Милешин, будучи оскорблен одним членом Комитета во время принципиального спора, призвал всех своих единомышленников покинуть зал заседания. Ушли почти все солдаты, несколько членов РСДРП и Бунда. Таким образом было заложено начало организации РСДРП большевиков" [2]).

Тут т. Б-ов, конечно, неправильно толкует причины раскола. Группа Милешина откололась не потому, что тов. Милешин „оскорбился", а потому, что весь ход революции и самый главный вопрос ее — вопрос о власти он понимал не так, как понимали его „об'единенцы".

Я помню собрание, на котором ставился вопрос о том, является ли Учредительное собрание хозяином всей страны или слугой и должен ли народ подчиниться его решениям, или, если решения эти будут итти в разрез с чаяниями рабочих и крестьян, не подчиняться им, а углублять революцию.

Члены комитета кричали т. Милешину с мест и заявляли в своих выступлениях, что „мы получили все, все права", и упрекали группу Милешина в том, что они хотят гражданской войны и поражения революционной армии России.

В своей речи т. Милешин им ответил, что рабочие и крестьяне ничего не получили. Земля у помещика, фабрики у

---

[1]) Брошюра тов. Б-ова — „Под пятой румынских оккупантов, или $3^1/_2$ года нелегального существования коммунистической партии в Бессарабии", издана Бюро компартии Бессарабии и Буковины в январе 1922 г. в небольшом количестве экземпляров и отпечатана ни то в Кишиневской, ни то в Черновицкой подпольной типографии. Это единственная брошюрка, дающая цельное представление о работе нашей нелегальной организации в Бессарабии.

[2]) „Под пятой . . .", стр. 6 — 7.

капиталиста, а мира тоже не видать. С поэтому нужно углублять революцию...

Это слово „углублять" революцию „об'единенцы" повторяли с шипением и злобой, потому что оно, как совершенно ясно и открыто раз'яснял тов. Милешин, означало борьбу против Временного правительства под лозунгом—„вся власть советам".

Вот в чем было расхождение. Тов. Милешин и его группа были за власть советов, а господа, оскорблявшие его, считали, что революция уже завершена и нужно только избрать хозяина земли русской—„учредилку"...

Отсюда и выросла необходимость создания самостоятельной организации большевиков в Бессарабии, перед которой стала задача завоевания власти. Правда, в первое время в организации осталось еще кое-что от прошлого, от „об'единенной".

Список в Учредительное собрание, выставленный самостоятельно организацией большевиков, почти сплошь состоял из левых интернационалистов, которые примкнули к большевикам только после Октябрьского переворота.

Но этот первый неверный шаг бессарабцев был немедленно исправлен ЦК большевиков. После получения списка ЦК, тогдашний секретарь его, тов. Свердлов, поставил этот вопрос на политбюро, которое решило список аннулировать и поставить на вид Бессарабской организации ее ошибку. Это был, как будто, единственный случай в 1917 г., когда вопрос о Бессарабской организации большевиков стоял в ЦК нашей партии.

* * *

Из кого же состояла большевистская организация в Кишиневе? В ее составе были три группы: группа солдат, рабочих и интеллигентов. Солдаты, в большинстве, были не местные, не молдаване, а пришлые, временно стоявшие в Кишиневе. Они вербовались, главным образом, из 5-го и 6-го конных заамурских полков, из команды самокатчиков и др. частей. Эта группа была наиболее многочисленной, и в ее составе были старые политические работники, каким являлся, например, тов. Милешин.

Организованных членов, имевших на руках членские карточки и плативших взносы, было, примерно, 160 человек, из которых на группу солдат приходилось до 100 человек. Из них-то фактически и выделилось руководящее ядро, которое вело всю практическую работу, давало политические лозунги, писало воззвания, выступало на митингах и т. п. В группе солдат была незначительная прослойка рабочих, а остальные были крестьяне.

Вторая группа — рабочие — были почти все местные. В их числе были: т. Лайфер (сапожник), т. Райтман (слесарь), Берта

Аснес и ее сестра Люба (из союза иглы), младший Волков (плотник, племянник известного с.-р. Александрова, разошедшийся во взглядах со своим дядюшкой) и ряд других товарищей, фамилии которых мне не известны.

Третья, интеллигентская, группа почти сплошь состояла из учащейся молодежи. Наиболее активными в ней были: Меерсон[1]), Френкель, Танеев[2]), Зильберман Клара[3]) (заведывавшая библиотекой) и некоторые другие.

Вторая группа насчитывала, примерно, человек 30, а третья — 20. Во второй и третьей группах в большинстве была молодежь.

Однако, товарищи эти имели довольно большое влияние среди местной рабочей и учащейся молодежи.

Нужно отметить еще особую группу, которую я назвал бы группой „активных зрителей". Они приходили в наш клуб почитать газетку, послушать, о чем говорят, выкрикнуть при случае свое словечко, вроде „безусловно верно", „так оно и есть", „бить их нужно сволочей-предателей" и других, бывших тогда в ходу, более крепких выражений.

Эти „активные зрители" охотно заполняли первые ряды наших открытых собраний и всегда бурно выражали свой восторг. Иногда этим завсегдатаям давали поручения — разбросать прокламации, помочь писать лозунги на плакатах, втащить тюк литературы и т. п. Таким образом, вокруг нашей организации был особый околопартийный слой.

Наша организация занимала помещение по Пушкинской ул., угол Александровской, т.-е. в наиболее оживленной, центральной части города. В одной комнате, имевшей площадь, примерно, в 15 — 16 кв. саженей, был и Комитет и библиотека, и читальня, и зал для общих собраний, словом — все.

Вспоминается мне один из декабрьских дней. Начинались морозы. Окна были слегка запушены снегом. В углу комнаты — горка дров, рядом с ней шкаф с книгами, а посреди докрасна накаленная железная печь. В воздухе угарно и сыро. По обеим сторонам комнаты деревянные большие столы и длинные скамьи. На столах петроградские газеты — „Окопная Правда", „Известия" и ряд брошюр. Десятка два человек сидят — читают, о чем-то говорят. Почти у входа, справа, сидит т. Френкель, исполнявший обязанности технического секретаря, управдела, кассира, и что-то серьезно записывает в большую бухгалтерскую книгу. Клара Зильберман в углу у шкафа спорит с кем-то из-за книги, из которой вырван портрет одного из вождей.

---

[1]) Убит в боях против белых.

[2]) Умер от туберкулеза в санатории — „Ляснигголле", под Веной, осенью 1922 г.

[3]) Будучи на подпольной работе, была арестована. Несмотря на беременность подвергалась издевательствам и избиению. Умерла в военной тюрьме в 1920 г.

Это будничный рабочий день. Милешин, Меерсон, Рожков и другие заседают в Совете, выступают в частях, пишут и на ходу исправляют статьи для „Кишиневских Известий".

Вечером политический клуб большевиков набивается до отказа. Читаются последние телеграммы с румфронта, из Петрограда, рассказывается о событиях и делах Совета раб., солд. и крест. депутатов... Иногда тут же даются задания на завтра, распределяются роли, выступления, намечается, кому и о чем писать.

Нередко тут же, под обстрелом сотни глаз, заседал временный губернский Комитет, под неизменным председательством т. Милешина.

Но наша организация не была по существу губернской, так как она не имела комитетов в уездах, не имела систематической связи с центром. Почти никаких директив из ЦК мы не получали и почти никаких указаний на периферию не давали.

Даже в самом городе, очень разбросанном и имевшем около 150 тысяч жителей, мы не имели опорных пунктов.

Нужно отметить только читальню на Бендерской ул., против казарм 2-го и 3-го батальонов бывшего Минского полка. Сюда присылались из „центрального" клуба, на Пушкинской, газеты, здесь молодежь устраивала читки газет и брошюр для солдатской массы. Иногда такой большевистский „чтец" не умел раз'яснить тот или иной вопрос, но в массе солдат всегда находился толкователь, который давал об'яснения, близкие солдатскому сердцу.

Слушатели были удовлетворены, а чтец, не смущаясь своим политическим невежеством, продолжал свою кропотливую, незаметную работу.

Эта читальня содержалась за счет революционного союза учащейся молодежи, но руководители читальни, а главное — чтецы и литература, доставлялись всегда „с Пушкинской", т.-е. от большевиков.

Мне припоминается, как мы получали литературу от большевиков из Петрограда. Тов. Берта Аснес, имевшая связи с бывшими ссыльными большевиками, послала им письмо, и они прислали тюка два, потом раза два она писала своей двоюродной сестре, большевичке Лие Зиббель, работавшей в партийном издательстве, и та тоже кое-что выслала. Дни получения литературы были у нас сплошными праздниками. Но литература получалась случайно, и доставка ее, как и все у нас в Бессарабии, не носила организованного и систематического характера.

Эти штрихи в общем рисуют деятельность нашей городской организации, об'единявшейся политическим клубом большевиков.

Так жили мы до Октября.

* * *

После Октябрьского переворота резко обозначилась задача взятия власти. Комитет стал к этому готовиться. Нужно было проверить, насколько крепко было влияние большевиков на рабочую массу города. Сейчас же после прибытия телеграммы о том, что в Петрограде образован Совет Народных Комиссаров, было решено созвать конференцию правлений профсоюзов, рабочих депутатов Совета, членов центрального бюро профсоюзов и представителей от политических организаций.

На этой конференции шла борьба за массы. Каждая партия выставила лучшие силы. Надежда Гринфельд [1]), пряча руки в котиковую муфту, рассказывала о кровавой борьбе, которую затеяли большевики в Петрограде. Она вспоминала „нашу" „бескровную" Февральскую революцию и ужасно возмущалась...

Известный в Кишиневе эсер Александров, весь в защитном костюме, шагая по сцене, пытался подействовать на собравшихся своим политическим прошлым, каторгой, тюрьмой, ссылкой. „Поверьте мне, старому революционеру,— восклицал он,— что большевики не удержатся даже двух недель".

Голосование полностью разочаровало „бывших властителей дум" Кишинева — эсеров, меньшевиков и бундовцев. Большинство получила большевистская резолюция, меньшинство — резолюция интернационалистов, а меньшевики получили всего полтора десятка голосов.

А на собрании местного гарнизона, где присутствовали члены ротных, батальонных и полковых комитетов, меньшевикам не дали даже говорить,— там абсолютным большинством прошла большевистская резолюция.

Таким образом, в начале ноября было совершенно ясно, что гарнизон и рабочие полностью на стороне большевиков и поддерживают лозунг —„вся власть Советам".

Но неизвестно еще было, что скажут уезды, как настроен румынский фронт? Во что выльется образовавшийся „Сфатул-Церий" [2]) в результате об'явления 28 сентября 1917 г. Народной Молдавской Республики?

Вскоре уезды дали о себе знать. Из Оргеева приехала делегация из трех человек, во главе с анархистом Байковским (Валентиновым). Делегация сделала доклад на заседании Комитета, сущность которого сводилась к следующему: мы в Оргееве готовы к захвату власти, дайте только сигнал,— и все буржуазные организации будут разогнаны и власть, силой

---

[1]) Меньшевичка.

[2]) Мелкобуржуазный парламент в Бессарабии, нечто вроде Центральной Рады.— Ред.

гарнизона, который настроен большевистски, будет передана городскому Совету.

Когда Милешин спросил — есть ли у них большевистская организация, делегаты, переглянувшись, ответили: „Мы все большевики, мы все за власть Советов".

— „Но организация большевиков есть?"— настаивал Милешин.

— „Полковой комитет есть, ротные тоже есть, ну, а большевистской организации нет",— со вздохом ответили делегаты.

В общем выяснилось, что по настроениям оргеевский гарнизон целиком на стороне большевиков, но у них ни только нет организованной большевистской ячейки, но даже нет ни одного члена партии большевиков...

Так ничего конкретного и не было принято по оргеевскому докладу.

Вторым делегатом с мест, но уже в единственном числе, был тов. Павел Николаев. Он приехал из Комрата, огромного села, центра Гагаузии (раньше это место называлось Буджак). Он приехал посоветоваться с нами по вопросу об образовании Буджакской или Гагаузской республики, с центром в Комрате.

Комратовцы жили еще традициями 1905 года, когда они, в результате аграрных беспорядков, образовали свою республику, прогнали, предварительно избив исправника, и создали нечто вроде своего революционного комитета.

Это стихийно возникшее революционное предприятие не продержалось и двух недель. Но после Октября в Комрате ожили старые идеи.

Когда, после короткой беседы с тов. Милешиным, тов. Николаев уяснил себе, что их идеи практически неосуществимы, он остался в Кишиневе и стал „сочувствующим". Во время отступления он ушел с нами и в 1918 г. вступил в нашу партию.

Вскоре выяснилось также и политическое лицо румынского фронта. Там пока господствовали господа Лордкипанидзе и др. После выборов в „учредилку", куда они провели по своему списку (№ 3) двенадцать депутатов (большевики провели только трех [1]), они чувствовали себя победителями. Октябрь сравнительно мало изменил положение. Только в конце ноября и начале декабря большевики кое-где пытались, и не безуспешно, захватить корпусные и армейские комитеты, как это, например, имело место в 4-й армии.

Для установления единой политической линии фронта было решено созвать с'езд большевиков румфронта. Он собрался, примерно, в конце первой половины декабря, 10—12 числа,

---

[1]) От большевиков прошли: Н. В. Крыленко, П. Н. Мостовенко и Б. И. Соллерс.

и заседал около недели. Заседания происходили в зале городской Думы, выходящей на Синодиновскую улицу.

Участниками с'езда были почти сплошь солдаты, среди которых было несколько прапорщиков. Наша организация послала двух делегатов. Насколько помню, это были товарищи Милешин и Меерсон. С'езд вначале вообще отказался признать нашу организацию, но потом мандат тов. Милешина признали, но Меерсону решающего голоса не дали.

Поскольку мне помнится из обрывков выступлений, которые мне пришлось слышать (я присутствовал в качестве гостя), бессарабскую организацию ругали за то, что мы не взяли власть, что в Совете сидят еще меньшевики, с-р. и бундовцы, что на наших глазах идет образование национальных молдавских частей, которые в будущем явятся угрозой не только Совету, но и фронту, и еще за многое другое, чего мне не удалось запомнить.

Никто не искал корней этого явления, никто не учитывал соотношения классовых сил и особенностей развития революционного движения в Бессарабии, в частности, в Кишиневе в 1917 году.

Большевики румынского фронта (как впоследствии и тов. Рошаль, два вечера доказывавший необходимость немедленного захвата власти) не могли понять одной специфической особенности наших условий, которая заключалась в отсутствии партийной организации в губернии, отсутствии местных людей, местных руководителей, которые имели бы ясную и четкую программу действий. Окраинное положение губернии и близость фронта еще более ухудшали условия борьбы. Большевистская организация, давившая на все политические организации города, заставила, в конце концов, декларировать переход власти в руки Совета. Но она не могла найти людей, чтобы расставить их на узловые пункты, на руководящие посты. Совет не был достаточно очищен, и в нем еще болтались „об'единенцы" и с-р. Совет, а главное Исполком, продолжал оставаться коалиционным, и во главе его были левый с-р. и левый бундовец.

Ни городскую Думу ни „Сфатул-Церий" мы не успели разогнать... Под штыками румынских оккупантов мы должны были начать отступление.

Эти вопросы еще требуют разработки, и на них еще неоднократно придется останавливаться в будущем...

Перейдем к дальнейшему изложению судьбы партийной организации.

* * *

Во время наступления румын на Кишинев вся организация была мобилизована. Почти целиком она перешла Днестр и продолжала существовать, как партийний костяк тех армей-

ских частей, которые потом проделали огромный путь через Луганск — Екатеринослав — Воронеж, где они составили 8-ю Красную армию. В Реввоенсовете этой армии были почти сплошь бессарабцы.

Политический клуб большевиков был закрыт. В нем осталась ценная библиотека. Нужно было ее спасти. Ряд молодых ребят, во главе с Волковым, первые два дня установили дежурства в Фонтанном переулке и наблюдали за тем, что делается вокруг клуба. Внешне все было спокойно. Несколько раз подходили какие-то люди, пытаясь открыть шторы, но уходили, не решаясь их взломать...

Первые дни, как известно, румынские оккупанты еще не имели твердой линии поведения. Они осматривались и присматривались, как бы беря врага на прицел.

На третий или четвертый день оккупации тов. Волков, сговорившись предварительно с Центральным Бюро профсоюзов, взял пару ребят, погрузил на подводы все имущество клуба и свез его в Ц. Б. Таким образом, наиболее ценное — библиотека — было спасено. И впоследствии не один десяток рабочих „отравлялся" большевистскими книгами и брошюрами. Часть библиотеки была использована для курсов, которые впоследствии были организованы Рабочим домом.

Под давлением румынских штыков и двигавшихся на Украину немцев молодая большевистская организация должна была отступить.

Получив свое первое боевое крещение в боях с румынскими войсками, большинство партийцев прошло с Красной армией всю гражданскую войну. Часть товарищей в конце 1918 и в начале 1919 года, возвратилась в Бессарабию, чтобы строить подпольные организации.

Целое поколение прошло через горнило подпольной борьбы. С огромным упорством создавалась партийная организация, которую не раз подвергали разгрому агенты румынской охранки, создавая знаменитые процессы „108-ми", „48-ми" и „270-ти". На протяжении ряда лет велась упорная борьба в глухом подполье, и посеянное Милешиным и другими товарищами дело дало блестящие всходы.

Молодое поколение коммунистов-большевиков подтачивает устои румынского боярства и дружными усилиями, совместно с рабочим классом и крестьянством Бессарабии, сумеет сбросить с себя капиталистический гнет, чтобы влиться в братскую семью Советского Союза.

П. С. КУРАШ

ПОВСТАННЯ СЕЛА ПАРАФІЄВКИ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ [1])

Це було в кінці березня 1918 року. Той, що пише ці рядки, живучи в с. Парафієвці на Чернігівщині, зайшов одного разу до крамниці сільського споживчого т-ва. Глянувши в бік каси крамниці, зустрів знайомого односельчанина т. Давиденка М. С., який міняв чимало „думських грошей". Знаючи Давиденка як бідняка-селянина, що ніде не працював і нічого не мав, дивуючись, зацікавився з того, де міг Давиденко добути гроші. Коли ми, хоч і не разом, вийшли з крамниці, я підійшов до нього й устряв у розмову. На запитання, де він працює, Давиденко відповів, що працює на заводі „колишнього Маріїнського Т-ва в Росії". „А скільки жалування одержуєш?"— сказав я.— „Сто карбованців"— здивовано відповів. „А де ж ти взяв таку велику суму грошей, що міняв у касі?" — сказав далі я. Після такого запиту йому нічого не лишалося, як розповісти мені про свої „грошові" таємниці.

Пославшись на те, що ми з ним з одного села, колись укупі пасли скотину й товаришували, він сказав, що лише через це може відповісти на мої запитання.

І далі розповів про його підпільну роботу. Бувши надісланий тов. П'ятаковим для цього на Чернігівщину, за його словами, він уже налагодив звязок з відповідальним організатором підпілля на Чернігівщині й Полтавщині, тов. Кропив'янським Миколою. Штаб їхній перебував у лісі на Ніженщині й явочна кватира в с. Мельниках.

* * *

Через тиждень т. Давиденко з двома невідомими особами зайшов до булочної дрібного крамаря Яроша. Невідомі особи були чисто одягнені й своїм виглядом нагадували петлюрівських офіцерів. Це й були підпільні робітники т. т. Глущенко й Розенбах, яких після приїзду Давиденка т. Кропив'янский М. призначив на організаторів в Парафієвському й Плісецькому районах.

---

[1]) Редакція гадає надалі вмістити низку нарисів про революційну боротьбу в окремих селах типових районів України.

Згодом Давиденко попередив мене бути обережним, доручив добувати всіма засобами кошти для підпільної повстанської організації.

До цього часу Парафіївський і Плісецький осередок більшовиків мав лише три чоловіка: т. т. Давиденка, Глущенка й Розенбаха. Вскорах було прийнято й мене. Небавом одержано розпорядження від т. Кропив'янського про потребу збільшити вербування нових членів організації, йшла річ про набір непохитних і твердих товаришів в звязку з готуванням повстання по всій Україні.

Вирішено було зібратися 1 травня в т. Давиденка І. Г. ніби-то справляти „май" й тут поговорити про вербування членів організації.

Нам стало відомо, що за т. т. Глущенком і Розенбахом почала волосна влада слідкувати. Щоб уникнути цього, треба було щось придумати.

Довелося їм говорити, що вони самі давні мешканці м. Борзен, колись виїхали з батьками на Сибір, а тепер повернулися на батьківщину одружитися. Після допиту справді таки довелося йти „свататися". Не дивлячись, що „молода" („невеста") була знайома лише три дні, т. Розенбах запропонував „свої послуги".

В день весілля, після нього біля кладовища в ярку Єновщина (в Парафіївці) скликано було підпільний Ревком, на якому брали участь багато близьких нам селян і робітників Парафіївського району. Щоб не було видано організаторів, нас всіх на цьому зібранні не було. Проводив його т. Петруша [1]).

Нам важливо було дізнатися про настрій селянських мас. Тов. Петруша з'ясував на цьому зібранні політику гетьмана, для чого й як прийшли німці на Україну. На другий день останній дав список з 80 чоловіка, яких, на його думку, можна було завербувати для роботи в підпіллі й негайно ж виїхав до Катеринославу.

Після від'їзду т. Петруши нас четверо (Глущенко, Давиденко І. Г., П. Кураш і Розенбах) розпочали вербувати підпільників, а також організовувати повстанський комітет. Спочатку було організовано підпільні більшовицькі осередки по селах [3]). В партійній (більшовицькій) організації було 100 чоловіка [3]).

---

[1]) Проти гетмана в Парафіївці й по околишніх селах виступало виключно бідне селянство, що мало свої поганенькі хати, іноді з повіткою та клунею, по 1/4 десятин землі на двір; за гетьмана — лише заможні (куркулі) й деклясований елемент (здебільшого той, що жив у місті) — офіцери то-що. Інтеліґенція була проти гетьмана, але й проти радянської влади й стояла за Петлюру. В цілому ж переважно більшість селянства активно підтримувала владу Рад.

[2]) А саме: в Туркенівці, Іржавці, Гужівці, Іваниці, Плисках та інш.

[3]) Члени організації були всі з бідняків, за винятком 3-х куркулів (Христенка, Задихайла П. і Самуся М. (колишній офіцер), які випадково попали й потім відійшли.

Організація наша безпосередньо приймала розпорядження від т. Кропив'янського й тримала з ним найміцнішій звязок.

В останніх числах червня в нашій організації нараховувалося вже 200 чоловіка.

Приблизно в цей час до нас прибув із Зернева один партієць на прізвище Іванов; він привіз 3 нагани й 100 патронів і зразу ж виїхав до Курського по зброю [1]).

Через деякий час, вислявши спеціяльно двох осіб [2]) до Конотопу, ми для своєї організації разом з Прилуцькою одержали 5 підвід зброї. Парафіївська організація одержала 100 рушниць, 12 цинкових ящиків набоїв, 1 кулемет Максима і 100 штук бомб (із них 48 англійських і 52 російських). Переховувати зброю довелося на кладовищі й через два дні її було перенесено у двір т. Якуба П., члена організації, який жив недалеко кладовища.

Невдовзі після одержання зброї т. Кропив'янський надіслав нам розпорядження негайно роздати зброю всім членам.

Надійшов місяць серпень. Підпільний комітет Чернігівщини й Полтавщини в особі т. Кропив'янського розсилає всім організаціям наказ розпочати організацію підпільних бойових частин з поділом останніх на батальйони, сотні, чоти, санітарні загони то-що.

В наказі зазначалося, що Парафіївський загін мусить відправитися в напрямок Бахмача й, прибувши до останнього, звязатися з Конотопською організацією, яка теж буде йти тим напрямком.

В день виступу ми мали чекати додаткового наказу.

Минув тиждень. Тов. Кропив'янський викликав т. Давиденка М. С. в Ніженські ліси й відрядив його до Харківського підпільного комітету з проханням допомогти грошима й живою силою.

Харківська організація ні людей, ні грошової допомоги нам не дала [3]).

Як тільки приїхав т. Давиденко М. С. з Харкова, нашу, організацію було раптом викрито; з'явилась зграя вартових з німецькою командою й зробила арешт. Зразу заарештовано Давиденка й чимало інших. Заарештованих частину посаджено в упаковочному помешканні Парафіївської цукроварні, а частину в підвал.

Як водиться, заарештовані спробували найжорстокішого поводження з ними і просто таки тортур. Їх клали на підлогу

---

[1]) В Курському комуніст т. Каплан завідував збройним склепом.

[2]) Т. т. Радченка Степана й Мирошника.

[3]) З слів т. Давиденка, приїхавши до Харкова, він з т. М. Безчетвертним аж двічі скликали збори партійної організації. Врешті-решт, після другого скликання зборів, на які прийшло членів менше, ніж перший раз, справу було відкладено надалі.

й топтали ногами, брали за руки й ноги й кидали угору, на цементну підлогу й узагалі знущалися по-варварському.

Всіх заарештованих, які просиділи з тиждень, було відправлено спеціяльно надісланим для цього вагоном під посиленим німецьким конвоєм до Ніжена.

В Ніжені посадили нас в підвал помешкання варти. Тут ми знову зазнали побоїв дротяними нагаями всі підряд і по-одинці. Перший день знущання відбувалося до 2-х годин ночи. Нас били вартові, аж доки сами не потомилися.

Другого дня нас виставили в шерегу й поставили кулемет Максима. Прийшов начальник Ніженської повітової варти Мізук й звернувся до нас з тим, щоби ми виказали йому, в кого є зброя. Всі мовчали. Нараз раздалася команда „плі" й „відставити"...

Звідци всіх переправлено до Ніженської в'язниці. Ніженська в'язниця була переповнена арештованими, тому нас помістили в коридорі. Що добре було, так це те, що майже цілий день ми були на дворі (у дворі в'язниці). Що-дня видавали по $^1/_4$ хліба, окріп без чаю й цукру, а на обід якусь „похльобку" з чочовичинами й по ложці пшоняної каши без соли. О 5 год. ввечорі заганяли в коридор. В таких обставинах, не знаючи, що буде далі, без ніякої надії на визволення ми просиділи в Ніженській в'язниці з 25 днів.

Нарешті почався допит, після якого нас почали звільняти [1]).

* * *

Визволившись із в'язниці, мені довелося знову повернутися до Парафіївки. Тяжку картину я застав дома... Ні батька, ні дружини живих не було... Вони після мого арешту померли від німецьких нагаїв і побоїв. З господарства лишилося пара волів, яких довелося продати й виїхати до Ніжена.

В ніженській в'язниці сиділи ще чимало наших товаришів. Треба було їх визволити. Тут у пригоді стала перекладачка німецького коменданта, що її ми взнали підчас нашого допиту в Ніженській в'язниці.

Запропонувавши їй певну суму грошей, вона дала слово відпустити наших товаришів.

Через два дні всі парафіївці були на волі й ми разом всі вирушили до рідного села (Парафіївки).

Місцевий Парафіївський старшина Задихайло, побачивши, що ми на волі, зняв клопотання перед гетьманською владою про те, щоб нас знову заарештували.

---

[1]) Першим звільнили начальника почтово-телеграфної контори в Парафіївці т. Колоса Ф., потім автора цих споминів, а через декілька днів т. Давиденка М.

7—8 чоловіка пробрались через фронтову територію й втікли до РСФСР, а останні, на чолі з П. С. Куращем, залишилися дома продовжувати роботу в підпіллі.

Працювати було надзвичайно важко, бо після нашого до Парафієвки прибули німецький загін у 300 чоловіка й 50 гайдамаків, з них сотня стояла в самій Парафієвці. Що-дня по селу сновигала по всіх вулицях кіннота й робилися засади...

9 листопаду 1918 року (ст. ст.) о 6 год. ввечері скликано було екстренне зібрання в с. Заруді в одного члена нашої організації, т. Василя Пронози. На зібранні було 150 чоловіка. Доповідь робив т. Андрусенко Захар, який спеціяльно прибув з Конотопу. Він повідомив нам, що Конотопська організація 7 листопада (ст. ст.) виступила з зброєю проти гетьманців і німців.

На зібранні було ухвалено виступити на другий день 10 листопаду о 4 год. уранці. Тут же призначено й командирів. На чолі загону, який складався з 150 чоловіка (переважно селян з 10% робітників) тих, що вступили до підпільної організації ще раніш після першого запису, стояв т. В. Проноза й помічником його т. П. Кураш. Із зброї було лише 40—50 рушниць. На зібранні умовились озброїтись чим можна було й виступити всім одностайно. В нашій групі підпільників був один товариш, фельдшер Романенко Л. Л. Його призначено на завідувача „санітарної частини". Крім того, обговорили й ухвалили план наступу.

* * *

Додержуючись плану, ми 10 листопаду о 2 год. ночи, зібравшись у т. В. Пронози, виступили на с. Іваницю [1]), за 7 верстов від Парафієвки. С. Іваниця було за 5 верстов від міста й далеко від залізниці; кругом його яри, діброви й великі ліси й звязане з повітовим центром лише телефоном та телеграфом.

Державної варти в селі було всього 15 чоловіка, правда, добре озброєної.

О $4^1/_2$ годині ми вже підходили до Іваниць. Наша розвідка, якої було 10 чоловіка, повідомила нас, що вся варта спить у місцевій школі й що ніякої небезпеки вона не становить.

Моментально загін, знявши без жодного пострілу вартового, обступає помешкання школи, обеззброює й заарештовує варту й садовить її до камери волосного правління. Зразу ж, одночасно ми захопили почтово-телеграфну контору й телефонну станцію. Все це зроблено до світанку.

На ранок Іваниця дізналася про повстання й селянський „телеграф" повідомив найближчі села — Петрушовку, Ржавці то-що. З'явилась сила повстанців в околишніх сіл хто з чим був. Серед мужчин були й жінки, озброєні копачками.

---

1) Прилуцького повіту на Полтавщині.

Селянство стріло нас з радістю.

Дізнавшись, що варта перебуває в камері волосного правління, схвильований і розлютований натовп селян кинувся до камери й, одбивши двері, накинувся на них і почав бити...

До 12 год. дня наш загін уже мав 700 чоловіка. Хоч зброї путящої й не було, але повстанці почували себе бадьоро й піднесено, усі обличчя говорили про те, що нам ворог не страшний.

Ми були певні того, що перемога буде на нашім боці.

* * *

Було 3 години дня. Загін саме обідав. Раптом ми почули кулеметну стрілянину. Виявилося, що німецький загін з 100 чоловіка, з кулеметом, дізнавшись про наше повстання, вийшов проти нас і розпочав обстріл Іваниці.

Ми вже відзначали надзвичайне захоплення повстанців, а також селян. Негайно ж 50 чоловіка нашого загону з селянами рушили в наступ проти німців. Примусивши їх тікати, ми продовжували свій обід. Згодом після цього з'явився кінний загін гайдамаків з 22 чоловіка й розпочав огонь по школі. Всі повстанці, розсипавшись по хатах, разом з селянами оточили гайдамаків і забрали їх у полон, забивши на місці їхнього командира [1]).

Розлютовані селяни, коли заарештованих вели до камери волосного правління, не переставали їх бити й вимагали од командирів загону негайного розстрілу.

Переночувавши в с. Іваниці, на другий день, 11 листопаду, увесь загін (700 чоловіка) розподілився на сотні та чоти й обрав командирів. Організовано було крім того й кінний загін у 35 чоловіка.

Після цього, виславши вперед кінну розвідку й забравши наших „бранців" гайдамаків, ми вирушили в Туркенівські ліси. Доїхавши до лісу, їм заявлено про їхні нечесні й зрадницькі вчинки проти робітників і селян й запропоновано спокутувати себе перед народом, взявши зброю піти за революцію. Лише три дали згоду.

Останні ж відмовилися й заявили, що вони є люди іншого укладу й що їм з нами не по шляху.

Після такої відмови, не дивлячись на протест командирів, повстанці не витримали й, накинувшись на їх, розстріляли.

* * *

Звідци наш маршрут вів до с. Туркенівки. В Туркенівці місцеві селяни радо й тепло стріли нас і почали гостити; загін пробув з годину, доки не повернулася з Парафієвки розвідка.

[1]) Поручника Сахновського.

Остання розповіла, що на парафієвській цукроварні німці виставили з усіх боків кулемети й готуються до зустрічі з нашим загоном. Всі стали на тому, щоби виступити проти них.

Поділивши загін на три групи, дві перші вирушили різними напрямками на Парафієвку, а третя залишилися в авангарді. Не доходячи за верству до Парафієвки, загін відправив три чоловіка до німецького командування з вимогою здати завод без бою, при чому ми вирішили німців не трогати і ніяких вчинків їм не завдавати.

Над вечір повернулися наші „парламентарі" разом з німецьким комендантом. Вступивши з останнім в переговори, ми умовилися з ним, що німецький загін здіймає кулемети, роззброїться й знесе в одно місце зброю й що ми не наступаємо до того часу, поки все це не буде зроблено.

Після того, як німецьке командування виконало наші вимоги, ми вступили о 5 г. ввечері в Парафієвку.

Робота на цукроварні була в розгарі... Це дало нам змогу скликати зібрання робітників заводу, де наші командири з'ясували завдання й мету повстання проти гетьманщини й необхідність виступу проти неї. Одночасно з цим закликували до оформування партизанських загонів і обрали Ревком[1]).

Обраний Ревком запропонув німцям покинути територію Парафієвського району, що вони й зробили.

* * *

Залишивши охорону на заводі, загін з Парафієвки вирушив на Іваницю, звідти на Городню, а з останньої до с. Ольшан Прилуцького повіту. Дорогою до Прилук зустріли петлюрівський загін Гавришка, який приєднався до нас, і ми разом 13 листопада зайняли Прилуки[2]).

З Прилук 14 листопада ввечері загін виїхав. Сталося це тому, що петлюрівець Гавришко, який приймав після вступу до місця парад і якому наш загін не віддав почести, за оце саме поривався обеззброїти нас. Напрямок узяли назад на Ольшану й на ранок були вже тут, а звідци підводами на Парафієвку.

Не бувши певні того, що за нами услід не вийшов загін Гавришка, ми в с. Ольшанах і Іваниці замовили підвід на 3 тисячі радянських партизанів для того, щоби Гавришко, зачувши такі чутки, побоявся йти за нами. В с. Парафієвці виставили вартових і стали відпочивати. Перебуваючи в Парафієвці, ми ввесь час провадили вербування до нашого загону, ввесь час агітували йти до нас і провадити боротьбу з ворогами селян та робочих.

Днів через 5 — 6 з'явився до нашого загону П. Ковтун[3]), що служив у штабі Гавришка й обвинувачувався за його словами

[1]) Складався з з т. т. Глухенького, Ситляревського й Джима.
[2]) Варту (місцеву) з м. Прилук партизани вигнали ще до нашого приходу
[3]) З с. Іваниць Прилуцького повіту.

у більшовизмові, а ще згодом прибув його розшукувати командир кінноти в Гавришка — Гергул. Загальні збори загону ухвалили Ковтуна П. не давати.

Після зборів я став умовляти Гергуля пристати з своєю кінното̀ю до нас. Гергул, не довго думаючи, дав згоду й обіцяв, повернувшись до Прилук, розпочати готуватися до переходу. Не пізніш 26 листопада за умовою Парафіївський загін мав підійти до Прилук.

25 листопада несподівано прибуває до Парафіївки вістовий і повідомляє, що Гергул уже умовив своїх партизан перейти на наш бік і що парафіївцям треба зустріти його під Прилуками на великому шляху.

Ми вирушили...

О 8 годині під Прилуками відбулася зустріч. Тут сталася умова про те, як краще захопити штаб Гавришка, дано паролі сторожі то-що.

Розподіливши загін на 6 груп [1]), давши на кожну групу провідників Гергуля, ми умовилися приблизно о 1 год., коли в місті зовсім припиниться рух, після ракетного пострілу зробити наскок на штаб.

Біля другої години ночи яскраво засвітилися над містом дві ракети...

Заторохтіли кулемети, затарахкали рушниці... й на ранок залога була в наших руках.

Взято було 4 кулемети („максима"), багато зброї, три вагони обмундирування, з мішок „українських" кредиток по 50 карбованців.

Із в'язниці випущено до 100 чоловіка ув'язнених. Всіх петлюрівських офіцерів, що перебували в штабі, крім самого Гавришка, який утік, не встигши натягти на себе верхнього одягу, було заарештовано, салдати ж розбіглися.

Вранці над містом замаяв червоний стяг.

29 листопада ввечорі почали наступати петлюрівці на місто, налягаючи з боку вокзала. Після 2-хгодинного бою, коли петлюрівці стали нас облягати ми почали відходити на село Ольшани. Спочивши в Парафіївці до 10 грудня 1918 р. після Ольшан, загін вирішив іти назустріч радянському військові.

11 грудня, розробивши певний маршрут, взявши 15 коней з місцевої економії, 15 підвід цукру, ми на 200 селянських підводах, уквітчаних червоними стрічками, виїхали в напрямок Борзни.

Дорогою загін натрапляв на окремі петлюрівські загони, як це було на ст. Доч; сільське населення, як і всюди, нас зустрічало радо і з задоволенням.

---

[1]) 1 гр. — мала зробити наскок на штаб Гавришка, 2 гр. — зайняти вокзал, 3-тя — банк, 4-та — в'язницю, 5-та — почтово-телеграфну контору й 6-та — помешкання, де перебували петлюрівські салдати.

Зайнявши ст. Макошино 15 грудня, загін відрядив свого представника т. Гергула до м. Сосниці, де стояв штаб 44 дивізії радянського війська [1]), щоб установити звязок з останнім і передати одібрані в Прилуках у петлюрівців гроші та подарувати цукор (100 мішків); крім того, ми сподівалися одержати які-небудь вказівки що до нашої дальшої роботи.

16 грудня наш представник повернувся з командиром названої дивізії. Улаштовано було парад, мітинг і нарешті нараду командирів нашого загону. На нараді після інформації т. Локотоша про перебування радянського війська й інструктивних вказівок про дальшу роботу було ухвалено дати загонові назву „1-й Парафієвський повстанський полк“ й увійти до складу 44 дивізії [2]).

Зразу ж Парафієвський полк одержав завдання, як тільки вирівняється фронт, взяти Бахмач.

17 грудня нам повідомлено з роз'їзду Часниківки, що на ст. Часниківку прибув ешелон німців, які направляються до ст. Макошино. Негайно було дано розпорядження розібрати рейки в напрямку ст. Часниківки й обступити залізницю з таким розрахунком, щоби німці не могли докинути бомб.

Як тільки показався німецький ешелон, ми послали свою розвідку попередити їх спинитися за одну верству від семафора. В противному разі ми похвалялися по них стріляти. Німці, звичайно, не спинилися, і паротяг німецький зійшов з колії. Потяг ішов не швидко, тому жертв ніяких не було. За те в перестрілці ми поранили 15 чоловіка німців й захоплених у полон обеззброїли й відпустили на всі чотири

Через кілька днів, 23 грудня ввечері, нам від командира дивізії дано було наказа ввечері виступити на Бахмач і 24-го — взяти його.

В той час у Бахмачі перебувало до 5000 петлюрівських салдатів і два панцерники під командою відомого потім „отамана“ Євгена Ангела [3]).

Прибувши до Бахмача, ми підійшли до товарної станції з західнього боку, де якраз стояли петлюрівські панцерники. Командир нашого полку наполягав на те, щоби відправити до Ангела делегацію й умовити його з'єднатися з нами. Але до цієї думки ніхто з командирів батальйонів не пристав і командир пішов сам.

Тільки він перейшов першу залізничну колію, як петлюрівці розпочали стріляти й тяжко його поранили.

---

[1]) Командиром дивізії був тов. Локотош.

[2]) Загальні збори полка обрали на командира полку т. Юнака (з Прилук), помічника — т. Кураша та командирів батальйонів т. т. Ракіту М., В. Міщенка, І. Терещенка й О. Задихайла.

[3]) Є. Ангел родом із села Власівки, Парафієвської волости, син ключника одної економії цукроварні.

Одночасно з цим поміж двома сторонами з 11 годин ночи зав'язався сильний бій. Билися до 7 годин ранку, і все ж таки Парафіївському полкові довелося відійти до містечка Бахмач.

24 грудня (ст. ст.), коли був сильний „різдвяний" мороз, о 8 г. вранці наш полк знову перейшов до наступу і о 5 год. дальшого дня Ангела з станції Бахмач було вибито.

З нашого боку втрати були невеликі — всього 7 — 8 поранених; з ворожого ж боку ми нараховували самих забитих до 100 чоловіка.

* * *

Пройшло чимало часу. Спогадникові довелося після останнього бою захворати й повернутися з м. Борзен до села Парафіївки щось 15 лютого 1919 року.

Дома я побачив декількох повстанців з нашого полку. Останні мені розповіли, що Парафіївський полк після бою під Бахмачем вирушив на Ніжен. Дорогою, зустрівшись з Ніженським полком, командир останнього (т. Барабаш) силою приєднав парафіївців до свого полку; деяка частина, правда, менша, ображених парафіївців, зачувши, що свого полку більш не буде, покинула все й пішла додому.

Територію колишньої Чернігівщини на цей час уже було зайняло Червоне військо. По селах розпочалася організація ревкомів.

В нашій Парафіївці до Ревкому обрано здебільшого партизан[1]).

По організації Ревкому утворено було загін місцевої охорони в 150 чоловіка. Частина загону охороняла цукроварню, друга перебувала при волосному комісаріяті.

Організація більшовиків нараховувала 70 членів партії й до 100 кандидатів, головним чином, із селян. На території економії в колишньому будинкові „управляющего" відбувалися всі засідання осередку, різні збори й мітинги. Що-дня й що-вечера товпилося чимало народу, провадячи різні балачки про нові закони й нові порядки.

* * *

Як тільки місцеві радянські органи стали запроваджувати нові порядки, сприяючи й допомагаючи бідноті, на території Чернігівщини, як це було й по всій Україні, незадоволене від

---

[1]) На голову обрано Олексенка Г., на замісника голови Кураша І. С., на комісара внутрішнього розпорядку С. Радченка, на завкультвідділа Задихайла Я. Х., на комісара праці — Джиму, на воєнкома — Давиденка.

цього куркульство й заможня частина села почала виділяти з себе різних „батьків", „отаманів" з своїми „синками" для боротьби проти радянської влади.

Ми вже згадували раніш відомого петлюрівського „отамана" — Ангела.

22 березня він з своєю „бандою" перебував за 8-9 верстов від Парафієвки, в с. Рожнівці. Негайно церковним дзвоном скликано загальні збори селян. На зборах вирішено приготуватися до зустрічі з бандою й вислати розвідку.

10 чоловіка розвідачів сіли на коней й виїхали. Дорогою траплялися подорожні, які говорили, що в Рожнівці ніякої банди нема.

Раз така справа, то наші виїхали просто на Рожнівку.

Приїхавши в Рожнівку два верхівці т. т. Буланенко й Джима пішли в помешкання Сільради.

Несподівано нараз 100 чоловіка бандитів накинулись з усіх боків. Ті, що були надворі, встигли втікти. Двох же верхівців бандити, відрізавши вуха, носи й пальці, вивели до кладовища й зарубали.

27 березня ми мали нові відомости. Колишній Борзенський повітовий начальник міліції Шекера[1]) організував свою банду і разом з бандою Ангела зайняв село Максимівку.

На цей раз проти них довелося вирушити всьому Парафієвському загонові під командою М. Давиденка; одночасно з Борзен на цих бандитів мав виступити загін під командуванням повітового военкома Круміна І. Д.

27 березня ввечері, підійшовши до Максимівки з двох боків, наші загони під єдиною командою воєнкома розпочали бійку.

Всього ходу бою не згадаєш. Знаємо лише те, що Шекер і Ангел не встояли й втікли в ліси, по вулицях валялося багато забитих бандитів й залишено чимало зброї. Зразу ж після бою в Максимівці скликали сходку, взяли заложників і запропонували населенню знести всю зброю й видати всіх бандитів.

Над вечір наше розпорядження було виконано.

1 квітня Парафієвському загонові довелося знову зіткнутися з бандою Ангела в 500 чоловіка[2]). Загін разом з партійною організацією бився з Ангелом одну добу й лише на другий день його відбили.

Другого дня (2 квітня) увечері загін воєнкома Круміна в 100 чоловіка знову прибув нам на допомогу; тому цього вечора ми разом перейшли в наступ на Ангела, який стояв у с. Іваниці. Билися ми цілу ніч і на ранок наша взяла: Ангел від-

[1]) Останній, бувши на цій посаді, тримав звязок з Ангелом, постачав його зброєю й нарешті перейшов до нього.

[2]) Банда Ангела складалася з куркульсько-заможних верств села й лише відсотків п'ять були виходці з батраків.

ступив до с. Ярошевки. На цей час підійшла з Конотопа військова частина й взялася переслідувати Ангела далі. Парафіївський і Борзенський загони повернулися додому.

7 квітня над вечір зовсім раптом знову ж таки банда Ангела в 200 чоловіка вчинила наскок, на Парафіївку, розгромила Воєнком і Ревком, забрала з економії й заводу коней і цукор. Парафіївська організація більшовиків, не сподіваючись такого наскоку, розбіглася. Під командою воєнкома т. Давиденка М. в кількості 35 чоловіка ми відступили на ст. Григоровку, звідки й подзвонили на ст. Бахмач про те, що сталося. З Бахмача вислано два панцерники й загін червоноармійців. Бандити після цього сховалися в Іченських лісах.

Такі раптові, несподівані наскоки бандитів з наслідками жорстокого, звірячого поводження з людьми призвели до того, що Парафіївський загін[1]) розійшовся додому.

Наскоки бандитських зґрай, що, як ми вже згадували вище, постачались з куркулів й різних непевних елементів, продовжувалися й далі.

17 квітня з м. Івангороди Борзенщини приїхав партизан Царенко Василь. Він повідомив, що в Івангороді відбулося повстання місцевих бандитів під командою Орла, де підчас повстання було забито декілька радянських службовців.

М. Івангород близько від нас. Парафіївський загін, не дивлячись на свою малу кількість, негайно ж виїхав для ліквідації бандитського повстання. По приїзді з них 16 чоловіка затримано й за постановою Плісецького Ревкому розстріляно в самому Івангороді.

Парафіївський загін взяв 30 заложників із місцевих багатіїв і скликав сходку, де було запропоновано протягом 24-х годин здати 200 рушниць і видати всіх бандитів.

На 20 квітня селяни видали 50 чоловіка бандитів і доставили всю зброю.

* * *

Парафіївський загін хоч і був на цей час невеликий, але виконував в своїому районі чимало важливих і серйозних завдань. Загін не тільки відбивався від банд й відбивав їх наскоки, але, стоячи в Парафіївці, охороняв цукроварню й економію. Місцеві й околишні селяни давно поглядали на цю колишню панську „маєтність“ і з затаєним злим задумом чекали слушного моменту розібрати й розтягти собі.

В квітні місяці 1919 р. це особливо стало загрожувати. Якраз нагодився до Парафіївки авторитетний старий підпільний робітник Давиденко Семен Степанович. 26/IV він виступив

---

[1]) Залишилися більшовики, а саме: Давиденко Мирон, П. Кураш, Олексенко Гр., Радченко Ст., Бичок Гр., Яценко Нікандр, Максимча, Клочко Ом. та декількл десятків позапартійних.

на сході перед селянами й розтлумачив недоцільність руйнації загально-народнього добра. Завдяки його авторитетові завод і економія лишилися цілі.

* * *

На початку вересня денікінські розбишаки доходили до наших місцевостей.

Треба було за нових гірших обставин знову ховатися в підпілля, знову провадити малу, морочливу, але велику роботу.

В 20 числах вересня ми вже стали готуватися до відступу й до підпільної роботи. Перед самим від'їздом Давиденко С. С., який з Уповноваженим Головцукру відправляв цукор, проінструктував тих, що лишалися в підпіллі, дав указівки, як потрібно за таких обставин працювати, і ми 6 серпня виїхали.

За Парафієвкою, проїхавши версти зо три в напрямку Бахмача, ми спинили потяг, одержали від Давиденка С. С. кулемет і 5000 карб. грошей спеціяльно для підпільної роботи. Від знайомого нам т. Круміна ми мали відповідні документи й список осіб, з якими ми могли тримати звязок підчас денікінщини.

7 серпня в Парафієвці було цілковите безвластя. Скориставшись з цього, селяни почали розбирати цукор, а вночі розібравши всю економію, підпалили крамниці з хлібом.

8 серпня проходив через згадуване вже раніш сусіднє село Іваницю Червоний козацький полк.

Іванівські бандити на цей раз поспішилися й забили командира розвідного загону цього полка. Обурені козаки запалили село з 4-х боків і розстріляли з 20 чоловіка іванівських куркулів.

Вступивши до Парафієвки, червоні козаки назвали себе денікінською частиною й цим виловили куркулів, що робили доноси на більшовиків.

11 серпня в Парафієвці уже хазяїнували „господа"-денікінці, зайнявшись „поркою" селян і ґвалтуванням жінок, арештами тих, хто хоча б зовсім у малій мірі співчуваюче ставився до більшовиків і радвлади.

На третій день (13/VIII 1928) командир денікінської частини, зібравши сход, затребував знести всім селянам забране майно в економії, цукор на заводі то-що й наклав контрибуцію в 100.000 крб. Термін виконання — 24 години. Хто не виконував, того мали зараз же розстріляти на місці.

„Поїхав" цукор, „поїхало" назад усе забране. Хто не мав чим повернути, той „засолоджував" криниці, колодязі, копанки й ставок, а хто городи та грядки. Не один „дядько", почухавши потилицю, зрозумів що й до чого й жалкував за радянською владою, шкодуючи з того, що мало її підтримував. Коли за радвлади видавано землю й ліс і не було лише соли, гасу та матерії, то тепер вони вгледіли, що перше втеряно, другого не дано, лише одна нагорода — шомполи.

* * *

В середніх числах серпня до Парафіївки прибув член більшовицької партії Оврам Задихайло[1]) спеціяльно для налагодження підпільної роботи. Через свого батька, що прийшов до моїх батьків, Задихайло передав мені його бажання побачитися зі мною.

Зустрілись ми на кладовищі й розпочали вести розмову про організацію підпільного осередку більшовиків. На 27 серпня ми умовилися скликати нараду біля Тимофієвського ставка в Береусівських березках, запрохавши деяких відомих і добре знаних товаришів. На мене покладався обов'язок побачити всіх товаришів і закликати їх на цю нараду.

27 серпня нарада зібралася. Присутніх було з 26 чоловіка. Цілком офіційно був обраний підпільний комітет з 5 осіб і настановлено на голову т. Задихайла Оврама. Збори доручили т.т. Салко Федору й Василеві та Тихонові Яценку зробити в Туркенівському лісі таку добру землянку, щоб там можна було жити. Після цього ми всі розійшлися по околишніх селах скликати повстанців.

Якось так денікінський комендант Парафіївської цукроварні довідався, що в Парафіївському районі перебуває відповідальний підпільний робітник. Скликавши сходку він запропонував, що хто заб'є більшовика Задихайла Оврама й голову його принесе до комендатури, той одержить 30.000 крб.

Через деякий час після цього прилюдного оповіщення ми повернулися. Тов. Задихайло повернувся раніш за всіх і пішов просто в Туркенівський ліс, де наші хлопці мали вирити землянку. В землянці перебували обидва Салки, Тихон Яценко, Клочко Ом. та Максимча Нікандер.

Це було в останніх числах вересня чи в перших жовтня 1919 р., як на завод до німецького коменданта прибув парафіївський селянин Іванюк Степан, сам бідняк. Вклонившись комендантові, як це роблять запроданці й зрадники, Іванюк поклав перед комендантом рушниці й револьвери й заявив, що більшовицьких бандитів, які переховувалися в лісі, він з Салками Федором та Василем забив[2]). Миттю сідають вони на коней, відправляються в с. Власівку до Іванюка, куди прибули й обидва Салки; улаштовується гулянка. На другий день гулянки комендант збирає в Парафіївці сходку, урочисто оповіщає селян про вбивство більшовицьких „бандитів" і запевняє, що відтепер наступить спокійне життя.

---

[1]) Син селянина-бідняка, що не жив у Парафіївці протягом 12 літ, прибув з Зернова з дорученням повстанської організації.

[2]) За словами т. Давиденка М., який провадив слідство в справі вбивства цих товаришів, підпільники поводили себе небережно; це й дало змогу комендантові дізнатися про місце перебування комітету.

Після такого вчинку, коли у нас не стало найкращих товаришів, так би мовити, після „розгрому" нашого комітету нам, звичайно, працювати стало ще гірше.

* * *

Настав листопад. Цей місяць приніс нам чутки наступу червоного війська. В 10 числах листопаду вже чути було ніби недалеку гарматну стрілянину. Видко було, що денікінці збиралися відступати, а вскорах і дійсно почали відступати. Проходили їхні частини, проходили й „шомполували" селян, запідозрених в більшовизмові, і „викоріняли" більшовизм.

Читачам не буде нецікаво знати поведінку братів Салків з Туркенівки, що забили більшу частину нашого підпільного комітету за гроші денікінського коменданта. Останні, бачучи наступ радянського війська, коли проходив один з денікінських загонів, щоб спокутувати свою вину, обстріляли цей загін, поранивши одного салдата. Денікінці, дізнавшись про це, поїхали в Туркенівку, спалили їхню хату, розстріляли 8 чоловіка селян і одного повісили. Більше як сотню селян вибили й зґвалтували багатьох жінок. Вернувшись до Парафієвки, заарештували декількох селян та робітників із цукроварні й розстріляли серед білого дня.

В середніх числах листопада денікінці заарештовують запідозрених у більшовизмові: Ситляревського і Пропозу, П. Кураша, Олексенка Гр., Андрусенка та інших. Названих т-шів, крім Олекченка Гр., залишають при комендатурі, всіх інших відправляють на Учню й дорогою розстрілюють.

Ми дізналися, що радянське військо вже перебуває за 20 верстов від Парафієвки. Однієї ночи нас мали розстріляти, навіть вивели вже з підвалу... як тут, на моє щастя, трапився денікінський кавалерійський загін з капітаном Пігулом. Пігула мене знав ще з старої царської армії, де я служив у однім полку, бувши унтер-офіцером, і з Парафієвської економії, де він був завідувачем 1918 р. Уздрівши мене, він дав наказа нас не розстрілювати.

Вночі денікінський загін покидав Парафієвку і відступав на Прилуки. Нас теж забрано.

Спинившись на „ночовку" під ст. Гребінкою в невеликому селі, ми, скориставшись з того, що салдати були здебільшого полонені червоноармійці, розагітували їх кинути загін і звільнити нас.

Наша праця даремно не пропала. Салдати покидали зброю й усі розбіглись хто куди. Лише сам вартовий надокучливо куняв, остерігаючи кватири офіцерів. Взявши по рушниці й по одному револьверу, ми примусили вартового покинути свій „пост" і, вскочивши в помешкання, де спало „начальство" перестріляли всіх офіцерів; забравши рушниці, набої, бомби, запрягли „тройку" коней у сани й поїхали назустріч „своїм".

Фронт був за 70 — 80 верстов. Їхали ми то манівцями, то шляхом. Коні зморилися, і нам треба було відпочити. Натрапивши серед поля на повітку з соломою, ми заїхали переночувати. Побоюючись, щоб нас з таким „вантажем" не піймали денікінці, довелося зброю залишити в повітці в надії забрати її опісля. На другий день, як смеркло, виїхали.

Темної ночи під'їхали до одного села. В крайній хаті селянина дізналися, що в селі стоїть 200 чоловіка дроздовців. Звернувши в бік, нам довелося поїхати полем до с. Смотрики. В'їжджаючи в село, зачулося нам рідне таке миле слово „товарищ командир". Перевіривши, чи то є правда, виявилося, що ми зустріли 392 батальйон Таращанського полку. Зразу пішли до штабу, де нас зустрів командир т. Рубак [1]) і воєнком Прокопчук. Ми, звичайно, розповіли, як, що й до чого й звідки їдемо. Не гаючи часу, командир батальйону дав в моє розпорядження дві сотні червоноармійців і наказав зайти в тил дроздовцям, сам же пішов прямо на село. Коли почалася стрілянина, перелякані дроздовці кидали все й розбігалися на всі чотири; у великій паніці наші сотні їх чимало перебили, чимало забрали в полон. Досить того, що для Таращанського батальйону вони залишили 2000 волів худоби, не говорячи вже про зброю.

Далі батальйон не наступав.

Все-таки нам було шкода тієї зброї, що залишили серед поля в повітці.

Найняли ми одного дідка, наказали, щоб він, як хто спитає куди їдемо, говорив, що з станції, і поїхали. Цілу ніч потратили на те, щоб пробитись через фронт, забрати зброю й повернутися назад до штабу батальйона. Штаб деяку частину зброї взяв собі, а другу велів відправити до повітового міста Прилук.

Не доїздячи 2 — 3 верстов до Прилук ми зустріли загін, який спинив нашу підводу. Перед нами „представ" вбивця Овр. Задихайла, Салко Василь і „земляк" Дорошенко Сергій. Ці бандити наказали нам злізти з саней, забрали зброю й хотіли розстріляти.

Після коротких переговорів нас повели назад верстов за 12 до с. Туровки. Пізно ввечері після допиту про те, де ми взяли зброю й звідки їдемо, обидва бандити тепер уже повели нас до кладовища розстрілювати. Салко дорогою похвалявся не тратити на таких „гадів", як ми, куль і збирався нас четвертувати. Не доходячи до кладовища кроків за 30 — 40 стояли сани з двома невідомими.

На наше щастя, вони звернули увагу, спинили нас і, звертаючись до Салка, запитали, хто ми.— Ведемо розстрілювати денікінських офіцерів,— поспішливо відповів Салко.

— Ні,— кажу я,— ми підпільні радянські робітники.

---

[1]) Сам із Сосниць, працював декілька років на Парафіївській цукроварні.

Двоє невідомих звеліли іти до хати, де зробили докладний допит. Підчас допиту дізнались, що двоє невідомих були — командир якоїсь радянської бригади Бондаренко й другий — слідчий Таращанської бригади.

Зробивши допит, нас направлено для перевірки в Згурівський цукровий завод, де після 4-х днів після приїзду нас випущено. (Салка командир відправив до своєї частини).

* * *

Період після відходу з України Денікіна вскорах позначився, як відомо, тим, що незадоволене радянською владою куркульство „розводило" бандитизм.

Спогадникові довелося працювати уповноваженим для боротьби з бандитизмом на Чернігівщині. Не мені тільки особисто боляче було, що деякі вбивці наших сільських революціонерів тепер вільно похожали в своєму селі, бувши явними бандитами. Приблизно 28 грудня 1919 року загін для боротьби з бандитизмом, що стояв в м. Ічні, виїхав „виловлювати" парафієвських розбишак. Загін заарештував бандитів, з них деяких убивців членів згаданого раніш нашого комітету. Головний „злодій" цієї справи, Салко Федір, після арешту хотів тікати, за що й був забитий. Салка Василя через деякий час було розшукано й за вироком суду розстріляно разом з Іванюком Степаном.

Далі в Парафієвці було майже все те, що по всій Україні... Готувалися на польського пана, билися з Махном [1]), що гасав по Україні.

В боротьбі з зовнішніми й унутрішніми ворогами, в огні й пожежі, в кривавих битвах народжувалася й ставала до життя радянська Україна.

---

[1]) Парафієвку „одвідав" махновський загін Щуса в перших числах червня 1921 р.

МАХНОВЩИНА [1])

(Отрывки из воспоминаний В. Белаша)

...Уложив на спину сети, мы отправились в хатенку старика, служившую резиденцией подпольного мира [2]). Кроме старухи и двух ее сыновей, по профессии кузнецов, работавших на заводе „Русский Провиданс" до его консервации, в комнате никого не было. Иван и Федор, как их называл отец, были со мной знакомы с 1915 года по подпольной работе. Старший Иван был коммунистом - большевиком, другой — анархистом.

Наш приход, видимо, был им приятен, и, после коротких разговоров, позавтракав, мы легли спать, а они куда - то ушли.

Под вечер я проснулся. Старик сидел у стола и, улыбаясь, держал в руках четверть самогона.

— Вставайте, товарищи, гости скоро будут, делегат приехал от Махно! — проговорил старик.

— Кто?.. Где?.. — как ужаленный, вскочил я с постели.

Гость не заставил себя долго ждать. Не успели фонари осветить улицы, как в сопровождении Федора три незнакомца переступили порог. Один из них был Зуйченко [3]), а остальные — местные анархисты. Вскоре пришел и Иван в сопровождении двух своих единомышленников...

Мы живо интересовались личностью Махно, желая о нем знать больше, нежели повествовала бульварная пресса.

И Зуйченко начал рассказывать.

Это было в начале 1904 года. Я работал на заводе Кернера и состоял членом театрального кружка любителей. Однажды подходит ко мне Нестор Махно и просит принять его в артисты. Ну, чего раздумывать... смешить, так смешить публику. А он — что мальчик - с пальчик, вот так, по пояс мне.... Приняли...

— А год рождения? А родители - живы? — перебил старик

---

[1]) Див. примітку в кінці ст.— Ред.

[2]) Начало воспоминаний В. Белаша посвящено рассказу о том, как в декабре 1918 года он, морем, при помощи старика-рыбака, вместе со своим приятелем Иваном Долженко (анархист - коммунист) пробрался в Мариуполь, занятый в то время австрийцами и гайдамаками. По приезде они отправились в дом рыбака в рабочий поселок. — Ред.

[3]) Назар Зуйченко — член первичной (1905 — 06 г.) группы анархо - коммунистов, активный участник экспроприаций. Судился вместе с Н. Махно и др. анархистами. Был осужден на бессрочную каторгу.

— Нестор Иванович Махно, — продолжал Зуйченко, — родился в 1889 году, 27 октября, в м. Гуляй-поле[1]), Александровского уезда, Екатеринославской губернии, незадолго до того, когда его отец, бывший крепостник, от помещика Шабельского перешел к богатею Кернеру кучером.

Вскоре отец Нестора умер, а мать, не имея ни кола, ни двора, поденщиной зарабатывала на пропитание четырех сыновей.

На четырнадцатом году, окончив начальную школу, Нестор поступил в малярную мастерскую Будка. Красильные премудрости ему легко давались, и на втором году он мог себя считать подручным мастером[2]).

...Наш любительский кружок целиком входил в организацию и аккуратно посещал массовки, лекции. Главная наша работа заключалась в распространении листовок, печатаемых Антонием и Сименютой. Товарищи постарше нас куда-то очень часто уезжали, откуда-то привозили деньги, револьверы и динамит[3]).

...Разными дорогами поехали из Екатеринослава в Гуляй-поле и сошлись на совещание в хате Ливадния. Мы обсуждали там вопрос относительно того, как оборудовать типографию и периодическое издание. Денег у нас было много. В Екатеринославе мы сцапали тысченок десять, в Александровске пяток, а Александр Сименюта в Ногайске побывал и в Мелитополь заглянул и тоже тысченок на двадцать заколотил.

---

[1]) Местечко Гуляй-поле расположено в семи верстах от станции и находится в треугольнике городов: Екатеринослава, Александровска и Юзово. Гуляйпольцы — бывшие крепостники. Заводчики Кригер, Кернер и Вечлинский черпали там дешевую рабочую силу. До войны местечко было не только промышленным, но и торговым центром.

[2]) Дальше автор передает рассказ Зуйченко о том, как Антоний (екатеринославский токарь) и находившийся в Гуляй-поле Александр Сименюта (анархист-террорист) втягивали молодежь, при помощи легальных лекций, в организацию „анархистов-коммунистов-хлеборобов", как называет ее автор. Вместе со всем любительским кружком был втянут и Нестор Махно. — Ред.

[3]) После убийства Прокофием Сименютой (анархист-террорист) доносчика Андрея Гуры полиция стала охотиться за членами организации, особенно за Антонием и братьями Сименютами. Анархисты стали заниматься налетами. Деньги эти расходились на их личные нужды. Махно была поручена отливка бомб на заводе Кернера, куда он поступил чернорабочим, а потом работал литейщиком. Одновременно он развозил листовки и участвовал в мелких налетах.

К концу 1907 г. почти половина групповиков ушла в подполье.

Члены группы занимались убийствами сыщиков, полицейских... В этом принимал участие и Махно. За ним охотились специально присланные казаки и местный „союз русского народа".

Однажды, по дороге из села на хутор, Махно и Зуйченко были арестованы и просидели больше двух месяцев в Александровской тюрьме, где их били и морили голодом. Потом выпустили до суда.

Скрылись они в Екатеринославе, где встретились со своими, также скрывавшимися от полиции. Узнав от них, что охранка выслала свои лучшие силы в Гуляй-поле, решили туда вернуться.

Это было, как пишет автор, — 6 июля 1908 г. — Ред.

Командировали мы парня в Вену за оружием и литературой, связались с анархистами - террористами Москвы и Петрограда — всем надо помочь, когда деньги имеешь! Домой каждый по назначению группы отнес, ведь точно саранча у каждого, а мы - то не часто заглядываем, полиции боимся, а жить ведь надо... [1]).

... Для меня лично все сказанное Зуйченком было известно. Еще с 1907 г. я знал, что наша новоспасовская группа анархо - коммунистов была связана и идейно, и организационно, и тактически с гуляйпольской.

Наряду с проповедью анархических идей они показывали народу пути практические: террором и экспроприацией желали продолжить затухавшую революцию 1905 г.

Но, по мере вкрапывания в наши ряды совершенно чуждого, босяцкого, если можно так выразиться, элемента, стремившегося поправить свое личное хозяйство, наши организации разлагались. Когда - то единая группа, с 1908 - 09 года распалась на подгруппы: одна шла честным анархическим путем, другая колебалась между первой и полицией, и третья группа — пассивная — не примыкая ни к первой, ни к другой, жила своей собственной жизнью. Все, что попадало членам ее под руку — плыло в хозяйство, на личные расходы.

И чем успешнее бывала экспроприация, чем больше было террористических актов, тем скорее разлагались анархические группы и федерации [2])...

---

[1]) По чьему - то доносу гуляйпольские анархисты, в количестве 17 человек, во время совещания были окружены полицией, но бомбами и револьверами им удалось отбиться. Подозреваемого в доносе анархиста застрелили. Потом решили раз'ехаться по городам. Махно выехал в Александровск и там во время налета полиции на конспиративную квартиру был вместе с другими арестован и посажен в тюрьму. Весной 1909 г., при помощи своих, Махно бежал из тюрьмы, но через 2 дня снова был схвачен. В 1910 году он был перевезен в екатеринославскую тюрьму. В 1910 году Одесским военно - окружным судом Махно в Екатеринославе, вместе с 16 анархистами, был приговорен к повешению. После поданной Николаю II петиции смертный приговор был заменен бессрочной каторгой. Махно был отправлен в московскую центральную каторжную Бутырскую тюрьму, где встретил Петра Марина (кличка — Аршинов). Родился в рабочем поселке Амур возле Екатеринослава. По профессии слесарь. В 1904 - 05 году принадлежал к с. - д. партии. В 1906 г., вернувшись в Екатеринослав, перешел к анархистам - террористам. За террористические акты в 1908 году был приговорен военно - полевым судом к смертной казни. Бежал за границу. В 1910 г. по требованию Российского правительства был передан из Австрии в Россию. Получил 20 лет каторги, которую отбывал в Бутырской тюрьме. После революции активный анархист В 1919 г. активный махновец, редактор газет „Путь к Свободе" и „Повстанец", потом эмигрант) который стал его политическим воспитателем. Оставшиеся на свободе анархисты „пошли воровать и приезжих обирать"... Сименюта продолжал заниматься убийствами полицейских, был однажды окружен и застрелился. Этим кончается в воспоминаниях Белаша рассказ Зуйченко, и дальше автор повествует уже от своего имени. — Р е д.

[2]) Дальше воспоминания автора посвящены истории и деятельности новоспасовской организации анархистов (Мариупольского уезда). Потом автор снова переходит к рассказу Зуйченко. — Р е д.

...Зуйченко продолжал:

В мае или июне семнадцатого года из Бутырок вернулся в Гуляй-поле Махно, за ним Кириченко и другие каторжане.

Мы принялись организовывать свой клуб, об'единили вокруг него молодежь, из которой создали группу анархистов.

Крестьяне охотно шли к нам в „крестьянский союз" и выбрали своим председателем Махно, а рабочие металлисты, которые вначале устроили Махно своим секретарем, начали об'единяться с союзом деревообделочников и также избрали его председателем.

В конце июля месяца нам удалось реорганизовать местный земельный комитет в районный и избрать председателем его Махно. Кроме того, организовали больничную кассу и также провели в председатели Махно, а затем, сбросив милицейского районного комиссара, назначили на его место тоже Махно.

Нужно сказать, что Нестор Махно совершенно не имел организаторских способностей. Он без толку вмешивался во все мелочи, и на этой почве у нас было немало скандалов. Он перестал подчиняться секретариату нашей группы, членом которой он был, и много стоило труда, чтоб его уговорить, повлиять на него, подчинить его.

Однажды в клубе мы спорили — быть или не быть Махно во главе гуляйпольских организаций. Вдруг приезжает к нам Маруся Никифорова[1]) с какими-то тремя анархистами. Она выступила против группы и Махно за то, что мы стремились руководить селом, меньше всего проповедывали идеи анархизма и не обижали помещиков и торговую буржуазию. Она говорила, что наша группа превратилась в какую-то политическую партию и отошла от своих бунтарских целей.

— Надо прямым насилием над буржуазией разрушать устои буржуазной революции и вести борьбу с украинским шовинизмом, — говорила она. — Надо добывать средства на литературу, надо захватить оружие...

— Но где же взять оружие? — спросили мы. Она предложила обезоружить часть Преображенского полка, стоявшую недалеко от Гуляй-поля. На это мы дали согласие.

Числа десятого сентября семнадцатого года мы, 200 человек, выехали поездом в Орехово. Оружия, за исключением

---

[1]) М. Никифорова родилась в г. Александровске. Посудомойка водочного завода. За анархические террористические акты в 1904-05 году была приговорена к смертной казни, замененной бессрочной каторгой. Каторгу отбывала в Петропавловской крепости. После перевода в 1910 году в Сибирь, бежала в Японию, потом переехала в Америку и Западную Европу. В 1917 г. вернулась на Украину и создала террористическую организацию г. Александровска, Одессы, Екатеринослава, Елисаветграда и друг. мест. М. Никифорова — организатор и командир „черной гвардии", идеолог „безмотивного" уничтожения государственных учреждений, не исключая и советских. Принимала участие в махновском движении. Осенью 1919 г. повешена в Симферополе ген. Слащевым.

десяти винтовок и стольких же револьверов, взятых нами у милиции, у нас не было. На станции Орехово мы оцепили снабжение полка и в цейхаузе нашли винтовки. Затем окружили в местечке штаб. Командир успел удрать, а низших офицеров Маруся собственноручно расстреляла. Солдаты сдавались без боя и охотно складывали винтовки, а после раз'ехались по домам.

Маруся уехала в Александровск, а мы с оружием вернулись в Гуляй-поле. Теперь было не страшно. К двадцать пятому сентября мы созвали волостной с'езд и провели свою резолюцию относительно контрибуции и конфискации помещичьих земель в пользу общества. После этого помещики разбежались, а промышленная гуляйпольская буржуазия заплатила нам контрибуцию.

К двадцатому октября у нас уже работала типография, в которой печатались воззвания против Керенского, уже была настоящая власть „на местах", вернее — безвластие.

Некоторые товарищи организовали сельские коммуны в имениях Нейфельда и Классена, а также и промышленную коммуну — механическую мастерскую.

Все шло, как по маслу.

Вдруг из Александровска приезжает один товарищ, не помню фамилии, и говорит, что на днях Маруся арестована уездным комиссаром Михно. Мы, не долго думая, вызвали его по телефону и спросили, правда ли, что она сидит. Он ответил, что арестовал ее потому, что она наложила контрибуцию на заводчика Бадовского, и обещал, если мы не будем подчиняться ему, арестовать и нас.

— Ах ты проклятая душа, запомни : если не освободишь немедленно, то знай, что в эту же ночь запалим твое имение! — сказал ему Махно.

Было видно, что Михно Никифорову освобождать не думал. Нужно было заставить его силой, а чтобы это сделать, надо было ехать к нему.

Надо сказать, что военной единицы, как таковой, у нас еще не было. Винтовки, добытые в Преображенском полку, были на руках у товарищей, которые с нами тогда были и которые, возвратясь домой, унесли их с собою. Когда мы начали созывать их на собрание с оружием, они не подчинились и говорили, что винтовки принадлежат только им и никому другому.

Мы решили поступить с ними иначе. В одну из ночей, собравшись в клубе, договорились итти к ним по домам и обезоружить, а в случае сопротивления — арестовать. Тут же избрали комитет спасения революции, а в председатели его — Махно.

Ночью мы всех обезоружили и десятка два арестовали.

На утро об'явили добровольную запись в „черную гвардию". Рабочая молодежь первая пошла нам навстречу, а за нею потянулись и кулацкие сынки.

Не успела наша „черная гвардия“ (всего 60 человек) погрузиться в поезд, как начальник станции Пологи показал нам телеграмму из Москвы, в которой говорилось, что Временное правительство Керенского низложено и арестовано Петроградским Советом. Торжеству не было границ. Железнодорожники спешили к нам на митинг, который постановил организовать Пологовский Ревком, что и было немедленно рабочими исполнено.

Михно, узнав, что мы движемся на Александровск, освободил Никифорову, о чем сообщил нам по телеграфу.

Вернувшись обратно в Гуляй-поле, мы получили телеграмму из Синельниково: „Двадцать седьмого октября Донской корпус Краснова с Керенским идет на Петроград для усмирения большевиков“.

— Душить, топтать и притеснять буржуазию и офицеров! — пронеслось по Гуляй-полю. Наша гвардия метнулась по именiям за контрибуцией и продовольствием. Мы знали, что придется воевать, и готовились. Так было до декабря...

...А Махно все твердил: — Посмотрите, у вас под носом досих пор сидят ставленники украинской Рады; сперва их бы надо вышибить из Александровска, а затем уж говорить о Ростове...

После этого мы начали готовиться в поход. На Украине пахло порохом. Рабочие организовали дружины... Часть нашей черной гвардии, под командованием Махно, числа 29 декабря выехала на помощь александровским рабочим и отряду Маруси.

Маруся тогда работала с большевиками в об'единенном революционном штабе, куда пригласили и Махно. В городские дела мы не вмешивались, а под начальством Махно заняли Кичкасский мост и разоружали казаков, идущих с фронта.

Рядовые казаки охотно расставались с оружием, только просили оставить им лошадей и седла. А вот офицеры, наоборот, лошадей оставляли, а погоны и оружие никак не давали. Что с ними делать?! В начале просили, няньчились, а потом надоело. Как только кто заупрямится — возьмут за руки, за ноги, раскачают хорошенечко и — бултых в Днепр. Сколько их там было — не пересчитаешь!

Так прошел январь и наступил февраль восемнадцатого года.

На Украине началась немецкая оккупация. Был занят ряд крупных городов.

Противник подходил уже к Екатеринославу, и нам угрожала опасность. Наша черная гвардия была неспособна на какое-либо сопротивление, ибо, начиная от самого командира, Махно, и кончая гвардейцем, никто не знал толком, как надо обращаться с винтовкою. Вид то у них, черногвардейцев, был страшен и суров: пулеметные ленты с патронами на плечах, за поясами торчало по два револьвера, были навешены руч-

ные гранаты, из голенища выглядывали чеченские кинжалы... Но толку было мало. Никто не обучен. Все знающие военное дело, бросив фронт, сидели по домам...

Мы решили отправиться в Гуляй-поле и там реорганизовать гвардию. На станции Пологи от коммуниста-большевика Беленкевича [1]) мы получили три тысячи винтовок, два вагона патронов, девять вагонов снарядов и шесть орудий.

Под'ем настроения в Гуляй-поле был неимоверный. От малого до старого начали вооружаться и вокруг села готовили окопы. Особенно были „активны" зажиточные слои, кулаки („активность" их скоро проявилась в том, что они перешли на сторону наступающих оккупационно-гайдамацких войск), которые, расхитив добро помещиков, боялись, что вслед за германцами идут и они. Черная гвардия прекратила существование, а возникла организация фронтовиков, с виду единая и дисциплинированная.

Наступал роковой для нас момент. Числа третьего апреля пал Екатеринослав, седьмого был занят Харьков. Немцы двигались к Ростову, не заходя в Гуляй-поле, как будто там никого и не было.

Вдруг заходит в штаб Василий Шаровский [2]) и говорит Махно: „Фронтовики не будут драться и хотят вас всех арестовать. Они настаивали, чтобы я навел на штаб орудие и расстрелял вас. Я пришел об этом известить..."

Мы, как мыши, разбежались, кто куда: Махно бежал на Царицын с коммунарами, а я из-под Таганрога вернулся назад и скрывался до тех пор, пока не началось восстание,— со вздохом закончил Зуйченко свое повествование.

На дворе уже серело, в городе погасли огни. Слушатели устали и, зевая во весь рот, ругали фронтовиков... Потом мы крепко уснули.

— Ну, что, едем вместе? — спросил меня Зуйченко, когда я проснулся.

— Поедем вместе! — ответил я. Мое существо заполнилось махновщиной, и я лелеял мечту — с головою войти в это движение. Судя по рассказу Зуйченко, я представлял себе махновщину, как анархо-советское движение, в котором, естественно, должна была быть политическая, военная и гражданская организация, способная давать направление восставшему народу. Когда, бывало, случайные люди, когда-либо проезжавшие махновский район, рассказывали, что Махно неуловимый,

---

[1]) Беленкевич — один из командиров Красной армии на Украине, комендант г. Елисаветграда в 1918 году, начальник южных резервных войск против оккупантов. Перед отступлением с Украины находился со своей базой на ст. Пологи.

[2]) В. Шаровский — по убеждениям эсер, но в партии не состоял. В 1919 году начальник артиллерии 3-й заднепр. бригады имени батька Махно, потом помощник нач. артиллерии повстанческой махновской армии.

непобедимый палач буржуазии и благодетель пролетариата, или что Махно—суровый, беспощадный деспот, убийца и громила, которого мир не знал; что Махно, подчинив себе деревню, разрушает железную дорогу, грабит рабочие организации и кооперативы,—я терялся. И что-то во мне шептало: не верь, поезжай, убедишься!..

Мы поехали...

Под'езжая к станции Волноваха, наш поезд остановился у семафора. Вдруг справа от насыпи—залп, другой...—Что это?—спросил я, выглядывая из вагона.

Моим глазам представилась кровавая картина. Пять неизвестных в одном белье лежали на земле расстрелянные...

... Мы под'езжали к фронту. На станции Розовка толпился какой-то отряд. Судя по нарядам, можно было подумать, что какие-то артисты отправляются на гастроли. Здесь были украинские вартовые, старики с красными лампасами с Дона, немцы ближайших колоний, государственная стража Деникина и австрийцы. За семафором стоял бронепоезд, на котором русский офицер в бинокль осматривал далекий горизонт. Австрийские офицеры на перроне о чем-то горячо спорили. Из немецких колоний тянулись подводы с продовольствием.

Как я узнал, это был смешанный отряд под командой генерала Май-Маевского. Австрийцы собирались уходить на Волноваху, а на их место ожидали прибытия чеченской дивизии. Как и на Волновахе, здесь поезд осмотрели, проверили документы, а когда бронепоезд осадил назад, мы поехали дальше.

От'езжая, я посмотрел в окно на дорогу, ведущую от станции в ближайшую немецкую колонию. На деревьях, насаженных вдоль дороги, болтались вытянувшиеся человеческие фигуры, возле которых толпились солдаты. Это были повешенные пленные махновцы.

По обе стороны дороги виднелись окопы, в которых солдаты спали непробудным сном. За ними тянулась новая линия укреплений, запутанная колючей проволокой, впереди которой рыскала кавалерийская разведка белых. Разведчики остановили поезд и сказали, чтобы на паровозе вывесили белый флаг. Мы в'езжали в район, занятый Махно...

Передовая группа махновцев, видимо аванпост, поднявшись из окопов, остановила поезд. Они, как и белые, прошли вагоны, осмотрели вещи, проверили документы и отпустили нас, за исключением трех немцев.

— Сюда, хлопцы... это же из Розовки!.. Я их, тварей, всех знаю,—тащил из вагона трех немцев высокий, худощавый махновец. Они упирались... Группа махновцев подбежала к ним с криком:—А, вот они, голубчики! В разведочку приехали?.. Ану-ка, Крейцер, сознавайся, где сыновья?.. В карательном отряде? А помнишь, как я служил у тебя?..

Помнишь, как в Красную гвардию записался?.. А помнишь, как ты и сыновья твои привели карательный отряд в Темрюк и хату мне сожгли? — допрашивал коренастый средних лет мужчина. Немец только пожимал плечами и плакал.

— Скидай, скидай одежу, видишь — люди голые... да живее поворачивайся! — проговорил командир.— Ану, хлопцы, в штаб Духонина их! — отдал он распоряжение и, повернувшись, приказал машинисту отправляться.

Я видел, как их кололи штыками, как они, падая, бежали от полотна в поле, как махновцы снова нагоняли и снова кололи...

Мы под'ехали к семафору. Станционные пути были заняты, и надо было ожидать. Я вышел из вагона и оторопел: целая стая собак, походивших на волков, грызлась между собою в стороне от полотна, в глинистых карьерах. Одна из них силилась перетащить что-то через рельсы. Приблизившись, я с ужасом увидел, что это была человеческая нога в сапоге...

С полотна ясно было видно дно карьера. Самая большая собака сидела на задних лапах и как бы охраняла груду трупов, которых, как мы после узнали, было двести. Десятка два собак, поменьше ростом, усевшись кольцом в отдалении, визжали, как бы упрашивая главаря допустить и их. Но тот огрызался. Наконец, это ему, видимо, надоело. Он стал на ноги, прошелся по трупам, выбрал себе по вкусу, отошел в сторону и начал выть. Остальные собаки бросились к трупам и начали их терзать.

У меня не хватило сил смотреть на это. Я бросил в собак камень. Все они, как по команде, громко завыли... Собаки озверели, приобрели волчьи наклонности...

А люди,— подумал я,— чем лучше волков?

Враждующие лагери истребляли друг-друга, истязали взятых в плен. Будь то насильно мобилизованный или добровольно вступивший, попадая в плен, он не оставался в живых. Если то был махновец, его белые поджаривали, т.-е. сжигали на кострах, или после пыток вешали на столбах. Если это был белый — махновцы рубили его на мелкие куски саблями или кололи штыками, оставляя труп собакам.

— Здравствуй, Виктор!.. Откуда?.. Жив?.. — Группа повстанцев бежала ко мне... Я узнал своих односельчан-единомышленников из новоспасовской группы. Потекла беседа под разрывы шрапнели...

Новоспасовский отряд, под командою Куриленко и Бондарца [1]), численностью в 700 человек, охранял цареконстантиновский участок.

---

[1]) Куриленко Василий — сапожник, с 1910 г. член новоспасовской группы анархо-коммунистов, активный участник восстания против гетманщины в 1918 г., командир первого новоспасовского отряда. Убит в бою близ Лозовой в июле 1921 г. Бондарец Лука — столяр, член группы анархистов с 1910 г., махновский командир.

Месяц тому назад, под руководством местной анархической группы, Новоспасовка восстала, и, после того как австрогерманцами была разбита, этот отряд ушел в Азовское лесничество, а потом присоединился к Махно.

Куриленко был начальником гарнизона, и ему повиновались все стоявшие там отряды: Роздерский, Воскресенский, Поповский и Пологовский. Прошедшей ночью белые повели наступление со стороны ст. Розовки на Цареконстантиновку, желая отбить ее, как узловую станцию. Но, после четырехчасового боя, бросая оружие, в панике бежали обратно, оставив двести пленных, которые были отведены в карьер и зарублены.

Мы зашли в штаб и сели за стол, на котором появился украинский борщ и полдюжины бутылок австрийского рома.

От Куриленко я узнал, как бедствует моя семья, и заколебался — ехать ли в Гуляй-поле, или домой, в Новоспасовку? Я вспомнил о жестокой расправе с моей семьей в конце мая 1918 г. Это случилось так. Подготовляя почву для высадки десанта из Ейска, я отправился в Мариупольский уезд. Для обсуждения вопроса о восстании я назначил на 15-е мая совещание в Пологах. Об'ездив Екатеринослав, заглянув в Александровск и увидев подпольных товарищей, я просил их прислать своих представителей на собрание...

Надо было спешить, ибо наш десант в Ейске был готов и ожидал моего возвращения.

Мы дали клятву начать борьбу. И она началась двадцать первого мая 1918 г. Я спешил в Новоспасовку. При помощи своего отца разыскал своих групповиков.

В ночь на двадцять пятое мая тремя подводами мы выехали в сторону Мариуполя. Нас было двадцать человек с пятью винтовками и десятью револьверами...

В степи нам удалось обезоружить проезжавших австрийцев и вартовых. От них мы узнали, что из Мариуполя на Новоспасовку идет рота австрийцев. Мы цепью залегли в траве.

Как только под'ехала полурота, я встал и скомандовал: „первая цепь в аттаку, вторая на места!“ (а у нас только одна и была).

... Австрийцы сдались, и мы их обезоружили.

Они уехали на Новоспасовку, а мы скрылись на Николаевских хуторах...

Было решено: собрать своих людей, вручить винтовки и ожидать, покуда не высадится десант в селе Урзуфе.

Между нами был провокатор, который нас выдал. Начались аресты. Дошла очередь до соседнего с нами двора.

В это время в кустах отцовского сада скрывался Владимир Проценко [1]). Заметив отряд вооруженных австрийцев, он

[1]) Член новоспасовской группы анархистов с 1910 г., по профессии помощник паровозного машиниста. С июля 1921 г. секретарь опертивн. отдела махновцев.

схватил винтовку и первым же выстрелом ранил одного из старших офицеров. Тогда явился весь местный гарнизон и, оцепив дом моего отца, начали выволакивать всех в нем живущих. Сначала притащили моего деда, семидесятилетнего старика, потом отца. Он, точно окаменев, стал у стены рядом с дедом, тупо глядевшим по сторонам. Потом появилась третья жертва — троюродный брат, Петр. Раздалась команда: пли!

Но — ни звука. Солдаты отказались исполнить приказание. Возможно, их остановили дети... Отец держал на руках трехлетнюю дочь, старик — шестилетнего внука.

Остервеневшее офицерство не смутилось отказом солдат. Загремели выстрелы из офицерских „кольтов“...

Но этим офицеры не удовлетворились. Выносились вещи, вносились связки соломы... Загулял красный петух...

— Новоспасовка дала только семьсот человек?— спросил я Куриленко.— Э, брат, веревку надо раскачать дружнее!..

С кавалерийским отрядом в 15 человек я выехал туда...[1]).

* * *

...Вот станция Гуляй-поле. Здоровый, полупьяный, заспанный грузин-комендант, одетый чуть-ли не в шелка, спросил нас, куда мы едем, и, узнав, указал: „там тачанки!“

...В станционном здании было грязно. Воздух был пропитан „махрой“. Повстанцы, полураздетые и грязные, валялись на каменном полу, перевязывая друг другу раны. Из дежурной комендантской слышалась заунывная украинская песня... Вдруг гармоника заиграла трепак, и даже с ранами на голове — и те пустились в пляску...

Мы сели на тачанку и покатили с уклона в Гуляй-поле. У околицы вправо и влево тянулись окопы, заваленные соломой. Здесь когда-то фронтовики собирались защищаться от германцев. У штаба висели тяжелые черные знамена с лозунгами: „Мир хижинам, война дворцам“, „С угнетенными против угнетателей всегда“, „Освобождение рабочих—дело рук самих рабочих“. Дальше виднелись красные флаги вперемешку с черными, развешанные, видимо, у зданий гражданских организаций. Рядом со штабом, у входа в „Волостной Совет рабочих, крестьянских и повстанческих депутатов“ висели два флага — один черный с надписью: „Власть рождает паразитов. Да

---

[1]) Начало второй главы автор воспоминаний посвящает обзору положения на Украине к концу 1917 г. и в 1918 г., вкрапливая в него описание хаотических действий отдельных анархических отрядов, а также своих попыток к концу 1918 г. организовать военные единицы, централизовать командование и ввести военную дисциплину. Вопрос этот предполагалось разрешить на войсковом с'езде. Для ознакомления с положением на фронте В. Белаш 20 декабря 1918 г. выехал для об'езда отрядов и направился в Гуляй-поле, в главный штаб „батьки Махно“.— Ред.

здравствует анархия!", другой — красный с лозунгом: „Вся власть советам на местах!"

Мимо нас проехала тачанка с пулеметом. Пьяные молодые пулеметчики с длинными волосами под гармошку пели какую-то песню, а столпившиеся возле штаба девушки махали им вдогонку платочками...

...Громадный штабной зал был переполнен народом. Здесь была и караульная команда штаба, и местные посетители, главным образом — женщины, просящие вернуть с позиции их сыновей, и делегаты, приехавшие из окрестных сел. В отдаленном углу на столике стоял телефон, и телефонист кричал в трубку изо всех сил. Окна одной половины здания выходили на центральную, так называемую, вокзальную улицу. Направо были двери с надписями мелом. На первой из них было написано — „начальник снабжения", на второй — „члены штаба" и на третьей — „начальник штаба".

Член штаба Горев [1]) сказал нам, что Махно вчера уехал наступать на Екатеринослав, а его замещает начальник штаба Чубенко [2]).

Меня интересовало, кто управляет фронтом, кто и как организовал вокруг Гуляй-поля повстанчество. Чубенко охотно рассказал нам историю махновщины в 1918 году [3]).

— Когда немцы оккупировали Украину и на украинский трон усадили гетмана Скоропадского, когда первая волна крестьянского возмущения (май, июнь), а вслед за тем рабочие забастовки штыком были подавлены, когда на Екатеринославщине процветала полная реакция и повстанческие отряды были уже разбиты, тогда появился Махно.

... В конце августа 1918 года Махно приехал в Гуляй-поле из Курска, куда он попал из Царицына. В течение целого месяца он скрывался от варты и австрийцев. Гуляйпольские анархисты и преданные беспартийные, когда-то бывшие в черной гвардии, также в одиночку скрывались по хуторам.

Лишь в конце сентября они сошлись на первое совещание. Тут был Махно, я, Каретниковы—Пантелей и Семен, Марченко и Гусарь. Сидим на чердаке у Сименюты и рассуждаем, как бы организовать отряд и поднять восстание. На дворе было темно, и мы чувствовали себя в безопасности. Вдруг у соседа пожар; мы оторопели и не знали, что делать. Выйти на двор было опасно, сидеть здесь — боязно, как бы не вспыхнула и

---

[1]) Горев — слесарь, член группы анархистов-коммунистов г. Екатеринослава.

[2]) Алексей Чубенко — кузнец, активнейший участник махновщины с 1917 г., член гуляйпольской группы анархистов. В 1919 году член Ревсовета „Повст. армии махновцев". В 1920 году окончательно порвал с махновщиной и перешел на сторону сов. власти.

[3]) Далее следует подробный рассказ Чубенко об организации и военных операциях махновцев.— Ред.

наша хата. Сидим, рассуждаем, а там крики, тревогу подняли, австрийцы уже порядки наводят.

Входит к нам Гусарь, который полчаса тому назад куда-то выходил, и говорит: — Я запалил хату этому собственнику, чтоб не выдавал, сволочь такая! — Мы набросились на него и начали ругать. Но не вернешь...

Основной вопрос, стоявший перед нами, был вопрос об оружии.

В конце концов мы достали деньги, купили пулемет, налетели на имение бывшего пристава и взяли четверку серых и два гнедых породистых рысака.

Нас тогда было восемь человек, один пулемет с тремя лентами, браунинг и восемь винтовок... Ночью выехали из Гуляй-поля, а под утро, сделав 50 верст, налетели на Жеребецкий банк, где взяли сорок четыре тысячи рублей. Нам повезло!

Было решено соединиться с Щусем[1]), который, после того как был разбит в июле месяце, скрывался в лесу. Числа 26 сентября в Дибривском лесу мы соединились. Наш отряд возрос до пятнадцати человек. Простояли мы в лесу спокойно, что-то три дня, а потом решили катнуть в Гуляй-поле. Но, в виду того, что там было много австрийцев, выкачивавших хлеб, останавливаться в нем было опасно. Тогда мы решили ехать в деревню Шагарово и подобрать там наших ребят, скрывавшихся от австрийцев.

Махно тогда не проявлял себя и был, как все, маленький и равный. До этого прогремевший налетами Щусь пользовался у нас военным авторитетом. Однако, он не имел над нами власти и, если надо было куда-нибудь итти, все сообща решали вопрос и, в зависимости от настроения отряда, принимали то или иное решение.

В Шагарово было спокойно, австрийцев не было, и мы, как ни в чем не бывало, разместились по хатам. Вдруг, хозяин квартиры кричит в окно: „скорее, австрийцы!". Мы, как угорелые, из хаты — и за пулемет; тащим его к загате, улаживаем...

...Мы трахнули из пулемета. Начальник варты и следователь тут же свалились, а австрийцы разбежались по дворам. Конечно, мы их обезоружили и отпустили.

Винтовок у нас было много, но добровольцев только три человека. Пулемет с лентами отбили и установили на тачанку. Не страшно, — думаем. А из Гуляй-поля австрийцы, заслышав стрельбу, катили уже на подводах. Мы потихоньку, балочкой, махнули 25 верст в село Успеновку.

---

[1]) Щусь Федор — люмпен-пролетарий, активный участник гуляйпольской „черной гвардии". В 1919 году — начальник кавалерии отряда Махно, командир кавбригады 3-го корпуса, потом член махновского штаба („Повстанческой армии").

...Подкормив лошадей, выехали на Гуляй-поле. По дороге к нам присоединилось еще три человека.

Заехали мы в Гуляй-поле, а там тревожно: австрийцы выгоняют подводы, конная варта делает об'езды за селом... Надо уезжать скорее, дальше от греха — думаем себе. Вдруг из-за угла варта... Мы их подпустили и как ударили из двух пулеметов, они — кто куда. Бросили на улице винтовки и лошадей. Мы все это подобрали...

— Ты, Пантюшка, вот с ними оставайся здесь и найди ребят, пусть будут наготове, — приказал Махно Тютюннику [1]). Три славных хлопца остались, а взяли десять новых. По центру мы выпустили из пулеметов по одной очереди и махнули за 35 верст на север, в село Покровское.

Отряд наш все вырастал. Оружия опять не хватало. Если бы повезло в Гуляй-поле — думали мы.

Рано утром от Пантюшки получили извещение. Ему удалось кое-кого разыскать из своих, да и крестьяне были весьма враждебно настроены против австрийцев и поджидали удобного момента, чтобы восстать...

Впереди послали местного крестьянина, который должен был разыскать Пантюшку и известить его о нашем намерении. Как только завяжем бой, церковный сторож должен был бить в набат, а крестьяне ударить по австрийцам с тыла.

Австрийская застава охраняла только главные выезды, а остальные дороги были совершенно свободны.

Осторожненько, балочкой, мы под'ехали, расспросили и поехали на ярмарочную площадь. Это было 14 сентября по старому стилю. Была ярмарка, против которой, на заводе Вечлинского, расположились австрийцы, охраняя арестованных крестьян.

Мы их мигом окружили, ударили из пулеметов и бросились в аттаку. А на колокольне уже звонили в набат. Напуганные австрийцы, подняв над головою руки, кричали: — Ура, Махно!

Бригада сложила оружие. Здесь же, не слезая с лошадей, мы выбрали „Революционный комитет", и Махно написал телеграмму, примерно, следующего содержания.

—„Всем, всем, всем! Районный гуляйпольский Ревком извещает о занятии повстанцами Гуляй-поля, где восстановилась советская власть. Об'являем повсеместное восстание рабочих и крестьян против душителей и палачей украинской революции, австро-германо-гайдамаков. Гуляйпольский Районный Революционный Комитет".

Телеграмму отправили на почту, откуда она была разослана во все концы Украины. Махно собрал митинг. Людей

---

[1]) Пантелей Тютюнник — член гуляйпольской групы анархистов с 1917 г. и активнейший участник махновщины со дня ее зарождения.

было — необозримый лес. Он призывал австрийцев не верить офицерам, которые ведут их ложной дорогой, а лучше вернуться домой и там бороться за революцию. Местное население он упрашивал отказывать во всем гетманцам и не подчиняться их власти.

После митинга солдаты качали его и кричали „ура!". Взятая бригадная касса была роздана австрийцам, и они просили нас взять их с собою. Но мы им отказали.

В Гуляй-поле мы были не более суток. Наш отряд возрастал, и под ружьем было более сотни человек.

К тому времени Ермократьев[1]), организовавший в приднепровских селениях отряды (до 300 человек), находился между Александровском и Екатеринославом. Нас волновало желание скорее соединиться с ним... Мы вышли к Днепру. Прошли верст семьдесят, расспрашивая, где имеются местные повстанцы, но ни одного не встретили.

Наконец, добрались до села Михайлово-Лукашево... Крестьяне хоронили казненных повстанцев из ермократьевского отряда. Двумя днями раньше австрийцы разбили Ермократьева и всех пленных повстанцев повесили... Зверской расправой руководил начальник уездной варты, штабс-капитан Мазухин...

Бежавший Ермократьев и семь человек повстанцев находились на ближайшем хуторе. Захватив его с собой, мы повернули на Гуляй-поле.

Под вечер наш отряд подходил к немецкой колонии № 2, где мы думали переменить лошадей и достать тачанки. Вдруг, с огорода по нас дали залп, другой... Разведка выяснила, что стреляли немцы-колонисты... Рассыпались цепью, начали обстреливать. Выбили их из огорода, а они засели в дворах; выбили оттуда, прогнали улицей, а они засели в домах и ну палить по нас. Судили-рядили, а потом решили выкурить. Мигом поднесли огня и пустили красного петушка. Скирды сена, соломы, дома горели так ярко, что на улицах было светло, как днем. Немцы, прекратив стрельбу, выбегали из домов, но наши всех мужиков стреляли тут же. Женщин и детей брали в плен. Под утро, когда выхватили из огня кое-что из одежды, лошадей и тачанки, мы двинулись вперед. Колония имела двадцать дворов, из которых только два уцелело — остальные сгорели до тла.

От'ехав верст пятнадцать, мы встретились с военным, которого сопровождала конная стража.

— Стой... Кто?.. Откуда?.. — спросили мы.

— Кто командует отрядом? — послышалось в ответ — Я штабс-капитан Мазухин, начальник александровской уездной варты. Какой отряд, я спрашиваю? — повелительным тоном,

[1]) Анархист с советским уклоном.

поднявшись на ноги, крикнул Мазухин. Но, вместо ответа, ему скомандовали: „руки вверх".

Его раздели догола, а за компанию и его секретаря, важно ехавшего с ним в экипаже. Кучера, вартового и четырех конных, сопровождавших его, только обезоружили.

— А это что за письмо? — спросил Мазухина Махно, извлекая конверт из его кармана. Тот не отвечал и только плакал, упрашивая даровать ему жизнь. Но куда там! Ермократьев его пытал за михайлово-лукашевскую расправу, а затем подвязал к животу ручную гранату и взорвал, а секретаря расстрелял.

Письмо содержало приглашение помещика Миргородского пожаловать к нему на именины. Хоть нам это было и не с руки, но интересно было, и мы решили ехать. Махно нарядился в одежду Мазухина, Щусь в платье секретаря. Погоны так и сияли...

В имении Миргородского мы застали бал в полном разгаре. Из окна долетало полупьяное пение.

Махно, Щусь и Лепетченко переступили порог и об'явили хозяину, что они прибыли с Мазухиным, который на минуту задержался по дороге. Махно отрекомендовался помощником Мазухина, Щусь — начальником карательного отряда. Хозяин был в восторге... Когда махновцы вошли в зал, полуп'яные гости закричали: „ура русским офицерам!.."

За длинным дубовым столом, рядом с отставным генералом, уселись наши ребята. За этим же столом сидели: хозяин, три австрийских офицера, какой-то подполковник, два ближайшие помещика, дамы и барышни.

По примеру хозяина гости подняли бокалы.

— За здоровье хозяина, офицеров, за возрождающуюся великую Россию и вас, господа помещики!.. — начал тост отставной генерал. — Да поможет вам бог освободить христианскую церковь от анархистов-большевиков!

— Да ниспошли вам, русские люди, успеха в поимке бандита Махно! — провозгласил один из гостей...

Махно полез в карман за бомбой.

— Покарай его святая ..

Раз'яренный Махно встал...

Генерал оторопел, гости от испуга выронили бокалы...

— Я сам Махно,... буржуазные! — зычно крикнул Нестор и поднял бомбу. Шипя она упала в хрустальную вазу... Наши бросились к дверям. Свет потух... Оглушительный взрыв, за ним другой, третий.

Мы стояли у окон и ожидали, когда кто-нибудь из них будет бежать... Но никого не дождались... Когда осветили зал, глазам представилась такая картина: полковник, захлебываясь в крови, тяжело дышал, хозяин без руки корчился в судорогах, остальные или совсем не показывали признаков

жизни, или звали на помощь. Наши хлопцы обыскали их, у женщин поснимали ценности, а потом штыками докололи оставшихся в живых...

Мигом ребята открыли погреба и разыскали выпивку и закуску. Подкрепившись немного и захватив что поценнее, зажгли имение. Красиво оно горело...

Мы в Гуляй-поле. Австрийцев не было. Видимо, они ушли искать нас. Мы стояли три дня и все митинговали, призывая молодежь вступать к нам в отряды. Повторили телеграмму: — Всем, всем, всем!, которая вновь разнеслась по Украине. На четвертый день наше спокойствие нарушил австрийский отряд. Вооружив новых сорок человек, вступивших к нам, обстреляв из пулемета австрийскую цепь, мы вышли на Б. Михайловку. В Успеновке к нам в отряд вступили местные пятнадцать человек со своими лошадьми.

В Б.-Михайловке отряд разместился в центре. Штаб остановился в волостном правлении, а повстанцы по хатам. По сведениям, которые мы имели от крестьян, в округе противника не было. Не выставив охраны, мы крепко уснули. Вдруг со стороны Покровской подошли австрийцы. Они проникли в центр и подняли стрельбу. Пришлось бежать в лес, оставив лошадей, пулеметные тачанки... А что главное — мы растеряли отряд: он не успел отступить.

Разведав поутру силы противника, мы решили атаковать его, надеясь, что не успевшие отступить помогут. Наша цепь, состоявшая из двадцати человек, достигнув района расположения австрийцев, ударила по ним. Залп, другой, третий... Австрийцы бросились во все стороны, оставив нам трофеи — две подводы патронов, четыре пулемета и 80 пленных.

Удрав за село, они привели себя в порядок и окопались, а мы начали собирать своих растерянных ночью хлопцев и скрылись в лес.

Сидим себе спокойно, не думая, что надо выслать разведку. А противник умнее нас был и в течение двух дней окружал лес. Река Волчья, окаймляющая лес с восточной и южной стороны, была глубокой. На этом участке (3 — 4 версты) и занял позицию немецкий отряд, установив орудия на самом высоком месте. Северную опушку леса, от реки Волчьей до села (расстояние, примерно, в три-четыре версты), занял австрийский отряд в составе пехотной бригады, но без орудий; западную опушку, прилегающую к селу, примерно на расстоянии до двух верст, занял конный отряд губернской варты, численностью до двухсот сабель.

Нас было тридцать шесть человек, и, находясь в центре леса, мы не знали, как выйти из кольца в поле. Что делать? Оставаться тут или поставить карту на прорыв? Мы колебались, а неподалеку от нас уже были слышны голоса австрийской цепи и вартовых. Щусь, сторонник умереть в лесу, пал

духом. Противоположностью ему был Махно. Он выступил с речью и призывал шусевцев последовать за гуляйпольцами, которые были сторонниками прорыва. Шусевцы поддались его влиянию и закричали:

— Отныне будь нашим батьком, веди, куда знаешь... И Махно начал готовить прорыв.

Это было десятого октября. Мы, как один человек, бросились на участок вартовых и, прорвав цепь, зашли им с тыла. В лесу поднялась неимоверная стрельба... Мы достигли села и набросились на пулемет и оседланных лошадей. Двадцать семь человек вскочили на лошадей, а остальные девять, взвалив три пулемета на бричку, приготовились к новому бою...

В центре села был австрийский отряд, охранявший в церковной ограде заложников. Мы ворвались на площадь и начали расстреливать попавшихся. Австрийцы дрогнули и отступили на западную окраину села, предоставив нам центр. Отступив на западную и северную окраины, они подожгли строения. Расстреливая крестьян, бегущих из центра на пожар, они не миловали ни женщин, ни детей. Более сорока двух дворов сгорело, а сколько было расстрелянных — трудно сказать.

Махно на площади митинговал перед крестьянами, которые, как и повстанцы в лесу, кричали: — Будь нашим батькой, освободи от гнета австрийцев!...

Но скоро мы вновь были окружены.

С боем прорвались мы через мост на южной стороне села. Нас преследовали стоны дибривчан, пытаемых офицерами, мы ясно слышали треск и шум падающих в огне строений, мы видели с холма огонь и дым пожарища. Но помочь горю были не в силах...

Удаляясь в глубину степи, на пятьдесят верст, мы были молчаливы, подавленные событиями. В противоположность нам Махно был особенно весел и болтал о всенародном восстании.

— Если бы случилось со всеми деревнями, селами и городами то же, что с Дибривками, — говорил Махно, — восстание было бы неизбежно. Наша задача сегодняшнего дня и должна заключаться в том, чтобы как можно скорее раскачать село против гетманского насилия. Наш спаситель и путеводитель — только террор, только уничтожение всего дворянско-помещичьего строя. Мы должны это запомнить и проводить в жизнь.

Весь отряд, бывший до сих пор на поводу у Щуся, перешел на сторону Махно. С этих пор он стал „батьком", политическим и военным организатором и воспитателем отряда и федерации анархических групп, назвавшей себя — „Гуляйпольский союз анархистов". В союз входили группы: Дибривская, Покровская и Гуляйпольская в полном составе.

К этому времени атаман Краснов добился мира с украинским гетманом. Конница и грузная пехота начали постепенно оставлять Дон, отходить на Украину.

Один из первых эшелонов на ст. Цареконстантиновке попал нам в руки и был разоружен. Четыре офицера были расстреляны самим „батьком", а солдаты, высаженные из вагонов, были направлены в сторону Александровска. Зарыв в крестьянских тайниках оружие, мы пошли к северу и налетели на ст. Гайчур.

К стрелке подходил поезд со ст. Полог, и мы его оцепили. В нем нашли девять вартовых, сопровождавших членов договорной миссии между Доном и Украиной, и четыре офицера. Эти офицеры были ответственными представителями Краснова на Украине и раз'езжали с целью знакомства с „настоящей Украиной". Мы их изрубили на куски вместе с вартовыми.

О последнем налете сразу стало известно гуляйпольскому гарнизону и, погрузившись на подводы, он вышел на Гайчур. В то время, когда он подходил к станции, мы заняли Гуляй-поле со стороны Туркеновки. Пойманные несколько вартовых были изрублены на мелкие части и пролежали на площади три дня. Телеграф работал исправно. Наскоро была состряпана телеграмма: — Всем, всем, всем! — и за подписью „Революционного Полевого Штаба" была разослана по Украине. В ней говорилось о могуществе повстанчества в Гуляй-поле, о ликвидации оккупантов и гетманских ставленников...

Телеграмма заканчивалась призывом к восстанию.

Но наше пребывание в Гуляй-поле близилось к концу. Из Полог подошел немецкий отряд и окружил его. Однако, вражеское кольцо было настолько непрочно, что мы, завязав бой, из центра незаметно вышли в степь...

В селе Ново-Николаевке (50 верст от Гуляй-поля) мы соединились с отрядом Вильгельма[1]), численностью в 200 человек. Было решено вместе выступить на Дибривки. Пройдя ст. Мечетную, разрушив стрелки, изрубив покровскую варту, мы заняли Дибривки.

Австрийцы шли за нами по пятам и уже строили позиции за селом. Махно был пьян, были пьяны и повстанцы. Однако, сознание вернулось к нам и, не принимая боя, мы вышли на юг и заняли деревню Темировку. Наш отряд состоял из 350 бойцов и при умелом руководстве нас не разбили бы.

Но Махно, не желая отойти дальше, погубил отряд. Числа 15-го ноября противник нас окружил. Был жаркий бой, повстанцы жестоко дрались... Но отряд разбили, 170 повстанцев были убиты, а Махно со своею второю женою, Тиной, (дибривская телефонистка) скрылись в степи. С ним успело выйти 180 бойцов.

В смерти товарищей мы всецело обвиняли Махно. Понурив головы, мы двигались к Днепру на соединение с повстан-

---

[1]) Вильгельм — кличка. Анархист с. Николаевки, Александровского уезда, командир кавалерийского махновского полка.

цами сел Михайлово-Лукашево и Жеребец. Там мы думали найти подкрепление, передохнуть и поохотиться на помещиков...

...Обрушившись на село Жеребец, в ночь на 20 ноября мы обезоружили гайдамацкий курень Козыревых [1]). Гайдамаки без боя сложили оружие и перешли на нашу сторону.

Двадцать седьмого ноября 1918 года мы основательно заняли Гуляй-поле. Гуляйпольский район, до того насыщенный войсками, в начале декабря был почти пуст. Гуляй-поле, Дибривка и Рождественское были оставлены оккупантами на произвол судьбы. Они группировались, главным образом, на ж. д. узлах: Пологи, Чаплино, Волноваха и, если на них не нападали, не проявляли себя наступательными действиями.

Эти села были нами заняты без боя. Отсюда мы начали отрядами распространяться во все стороны.

Крестьянская молодежь становилась под ружье. Станции Чаплино и Пологи были основательно заняты нами к 10-му декабря.

На демократических началах был избран „Революционный штаб", в состав которого, как командующий отрядами, входил Махно. Я был начштаба. Членами были: коммунист-большевик (левый) Херсонский [2]), левый эсер Миргородский [3]) и анархист Горев. Это был первый коалиционный штаб повстанчества гуляйпольского района.

Организовались советы рабочих, крестьянских и повстанческих депутатов, начали функционировать профессиональные союзы. Наш клуб анархистов и секретариат „союза" начали издавать листовки, призывающие население на борьбу с реакцией.

Числа 12 декабря мы нарядили с отрядом Красикова [4]) для занятия Цареконстантиновки. Он был убит и командование принял Куриленко. Я с отрядом в 100 человек занял Орехово. Крестьяне всех групп и рангов спешили к нам в отряды...

Однажды меня вызвал по проводу головной комиссар главного штаба, „наш знакомый" Горобец из Екатеринослава, и предложил об'единить силы для борьбы с белым Доном... Штабом было решено выманить у него оружие. Была выделена делегация в составе меня, Горева, Херсонского и Миргородского, и мы к 15 декабря прибыли в Екатеринослав...

...Был выработан проект договора, который состоял, приблизительно, в следующем:

---

[1]) Козыревы — кулаки с. Жеребец, Александровского уезда, петлюровцы.

[2]) Екатеринославский рабочий, называл себя „левым" коммунистом, „несогласным с партией".

[3]) Крестьянин, член махновских реввоенсоветов первых трех созывов.

[4]) Крестьянин-середняк, беспартийный, повстанец, выборный командир.

Обе стороны заключают союз против белого Дона. Махновская армия получает вооружение, обмундирование и продовольствие от петлюровской. Взамен этого она дает петлюровской право мобилизовать людей на своей территории.

Горобец нам отпустил один вагон патронов и полвагона винтовок. Кроме того, нам удалось за хорошую взятку не официальным путем получить из артсклада бомбы и взрывчатое.

Мы ликовали, сели в вагоны и были готовы к отходу. Вдруг поезд отцепили, нас арестовали и привели к Горобцу. Возмущенный, он показал нам телеграмму из Синельниково, которой его извещали, что Махно занял Синельниково и изрубил петлюровскую роту... Мы уговорили Горобца, что это провокация, и он отпустил нас.

Переехали мост и остановились в Н.-Днепровске. Вдруг к нам зашли местные большевики из Ревкома и стали расспрашивать о цели нашей поездки к петлюровцам. Мы об'яснили им наши искренние намерения, но они отнеслись недоверчиво... Для подтверждения наших об'яснений мы обещали прислать нашего представителя в их губернский Ревком. Распрощались и уехали в Гуляй-поле.

Представителем от нашего штаба в Губревком в Н.-Днепровск мы послали Марченко.

Приехали в Гуляй-поле и сделали доклад о результатах поездки. Махно и секретариат „союза анархистов" целиком высказались за занятие Екатеринослава с целью захвата арсенала и орудий... Вот они теперь и заняли город, и уже четыре дня удерживают наступающего противника [1])...

Вдруг Чубенко вызвали к аппарату. Вскоре он вернулся взволнованный и сообщил, что Махно едет обратно, и по тону его видно было, что наши разбиты...

„Наконец-то сегодня увижу его — подумал я, проснувшись утром. Вдруг на улице поднялся шум... Слышны были разговоры, топот коней, стук проезжающих подвод... Я увидел Махно и Щуся, которые со свитой ехали впереди экспедиции со станции. Махно, видимо, устал... Он лениво соскочил с лошади, и, пропустив подводы, зашел в гостиницу.

— Что ж вы тут сидите, подлецы, пьете, наверное, а нас там бьют! — долетел до меня полуженский голос.

Я поспешил выйти в коридор. Там были Чубенко, Махно, Щусь и другие. Махно, непрерывно бранясь по адресу членов штаба, вошел в свой номер.

Щусь меня заметил и, поздоровавшись, потянул за руку.

— Батько, а вот тот, который обещал высадить десант из Кубани!.. — сказал он.

---

[1]) Этим заканчивается в воспоминаниях Белаша рассказ Чубенко.— Ред.

— А, сволочь, обманул! — протягивая мне руку, говорил Махно.

Я вкратце об'яснил историю с десантом и Кубанью. Махно своим криком на подчиненных штабников, входивших и выходивших, все время мешал мне говорить, и я с трудом заканчивал доклад, когда он перебил меня и заговорил о екатеринославской неудаче. Сразу все притихли и насторожили уши.

Махно походил на разукрашенную куклу. Ниже среднего роста, живой в движениях, с маленьким лицом, вздернутым носом, быстрыми карими глазами и большими волосами, спадавшими на шею и плечи, он казался мальчиком. Одет он был в маленькие офицерские сапожки, диагоналевые галифе, драгунскую с петлицами куртку, в студенческой фуражке, через плечо маузер. Он мотнул головою, заложил назад маленькие руки, кашлянул раз, другой, громко ругнулся и заговорил:

— Можно ли было с этими остолопами итти в город?.. В моем распоряжении был отряд Каретникова и гуляйпольский батальон и, не согласись с ними, я бы сражение выиграл, но закрепиться в городе ни за что не согласился бы, размахивая рукою, говорил Махно. С батальоном я выехал из Гуляйполя и захватил из Синельникова отряд Каретникова. Прибыли в Н.-Днепровск, где меня встретил Марченко и информировал о положении. Он говорил, что в самом Екатеринославе имеются большевистские подпольные организации, которые нас поддержат. К тому же петлюровцы неделю тому назад обезоружили немцев и выгнали восьмой белогвардейский корпус. Силы их незначительны — всего 3 — 4 тысячи человек, расбросанных по городу. Они воюют с местными большевиками, у которых в округе, включая Новомосковск, Н.-Днепровск и Каменское, военных сил наберется до пятисот вооруженных человек. Из них одна рота находится в Н.-Московске, две сегодня отосланы в Каменское для закрепления власти Ревкома, а 1-я и 2-я Новомосковского советского полка находятся здесь, в Н.-Днепровске. К тому же прибыл эсеровский отряд, в котором наберется до двухсот человек. В общем, он думал, что наших сил достаточно для того, чтобы выкачать из города оружие и вновь отойти за Днепр. Рассчитывать на закрепление его за собой нам нельзя было, ибо сильная группа „сичевых стрелков" Самокиша поездами шла из Кременчуга в Екатеринослав для усиления гарнизона. Так меня информировал Марченко, так я его понял и решил не медлить с наступлением.

Вдруг приходят большевики и приглашают меня на заседание Губревкома, в который входил и наш Марченко. Они поручили мне командование всеми своими частями. Людей у них было четыре сотни.

Ровно в четыре часа двадцать шестого декабря мы двинулись на город. Гуляйпольский батальон я перегрузил в рабочий поезд, а отряд Каретникова должен был ехать в своих двух составах. Их задача состояла в том, чтобы под видом рабочих проехать мост и занять станцию. Соколову, командиру первой роты советского полка, и Панченко, командиру второй роты, я дал задание: одновременно с продвижением по мосту моих эшелонов провести роты по мосту цепью и наступать вдоль линии железной дороги в направлении на Кайдаки.

Мы двинулись. Застава на мосту дремала, и вообще петлюровские войска во главе со штабом спали в городе. Первый эшелон проехал мост, и одновременно советские роты без выстрела обезоружили сонную заставу. Станцию, на платформе которой было шесть орудий, также легко заняли. Наши эшелоны разгружались и на ходу строили цепи, проникая в город. Две большевистские роты повели атаку на Кайдаки. У станции находились два орудия, командир которых предложил мне свои услуги. Петлюровцы на всех участках защищались слабо, если не считать одного — дома № 10 по Провиантной улице, где был их главный штаб. Штабники дрались хорошо, засев в домах. Я навел орудие и вдребезги разметал здание. Тогда дело пошло живей: петлюровцы в панике отступили, и мы заняли город. Я приказал Каретникову выслать на Кайдаки гуляйпольский батальон для подкрепления участка двух советских рот, а отряд его оставил в резерве. Со всех тюрем и домов заключения мы выпустили арестованных, думая, что ребята наши, но через день пришлось самому трех расстрелять за грабежи. Озерный базар целиком был мною конфискован и служил нам продовольственной базой.

Вдруг петлюровцы под вечер перешли в контр-наступление и начали бить по нас из орудий со стороны артиллерийских казарм. Мы бросились туда и оторопели: петлюровская батарея (орудий шестнадцать) в нашу сторону выбросила белый флаг и ураганным огнем била по своим. Командир т. н. артбригады Мартынов перешел на нашу сторону, и петлюровские стрелковые полки Гулого-Гуленко снова бежали в сторону Диевки.

Наступило сравнительное затишье. Наши хлопцы грузили боеприпасы на поезд и посменно дежурили на западном участке. Оружия было много и, по просьбе Ревкома, ему было отпущено свыше тысячи винтовок. По распоряжению Ревкома профсоюзы на предприятиях открыли запись добровольцев, и уже имелись солидные рабочие дружины. Ревком их вооружил и заставил нести гарнизонную службу.

Он об'явил себя властью и начал организацию учреждений, почти не допуская к работе нашего Марченко. Эсеров они совсем не принимали, и те просили меня повлиять на них, чтобы на паритетных началах организовать новый Ревком.

На третий день нашего пребывания в городе я отправился с эсерами в Губревком с предложением реорганизовать его, или пополнить пятью человеками от каждой организации, т.-е. от нас, большевиков и эсеров. Но они не согласились и вели усиленную организацию военных сил в городе. Для нас Ревком собственно не был нужен, мы бы ему никогда не подчинились, и потому я особенно не настаивал. Я спешил погрузить отбитое оружие и готовился оставить город, зная, что это неизбежно в силу нашей малочисленности и начавшейся партийной грызни за городскую власть...

...Так и случилось. Двадцать девятого декабря вбегает к нам запыхавшийся поручик Тосинский, командовавший одним из большевистских отрядов, и говорит, что наши бегут. Я выскочил на фронт и ужаснулся многочисленности петлюровцев. У города были сичевые стрелки Самокиша, прибывшие из В.-Днепровска, и теснили наших на всех участках. Я начал приводить своих в порядок и оттягивать их к мосту, как вдруг все дружины, организованные Губревкомом, главным образом, серпуховская, все время охранявшая город от бандитизма, повернулись против нас. „Хотя бы состав с оружием выхватить",— подумал я и послал Лютого на станцию. Но везде была измена: ревкомовские дружины стреляли по нас из домов в затылок[1]), а Самокиш напирал все сильнее. Я с частью своих отбросил серпуховцев от моста и перешел его, а остальные — кто куда... Они бросались в Днепр и, точно утки, расстреливались стрелками Самокиша. Я потерял шестьсот человек, спас четыреста. Наш состав, груженный оружием, железнодорожники умышленно загнали в тупик. Итак, я вернулся ни с чем[2]).

Самокиш успешно перешел мост и сбил нас на Н.-Днепровске. Вот я и решил ехать на Синельниково, куда уже затребовал из Гришино отряд Петренко, а Ревком со своими ротами Новомосковского полка, тоже полуразбитыми, отступил в Новомосковск, но он не удержится и там.

— Теперь нам следует смотреть за Самокишем, чтобы он на Синельниково не ударил... Ты, Чубенко, сейчас же одевайся и поезжай туда и, если он не будет наступать дальше Н.-Днепровска, надо занять Павлоград. Может быть, удастся соединиться с Красной армией, которая, по слухам, заняла Белгород и перешла в наступление по всему украинскому фронту. Если с ней будешь иметь встречу,— заключи военный союз.

---

[1]) Как только Екатеринослав был занят махновцами и большевиками, последним пришлось организовать военные единицы. Везде: на заводах, железной дороге, в профсоюзах — вырастали местные дружины. Однако, под влиянием меньшевиков и правых эсеров (в том числе и украинских эсеров), они изменили Губревкому, открыв огонь из города. Особенно усердствовали в этом рабочая дружина серпуховского завода и железнодорожники.

[2]) Описание автором екатеринославских событий в основном опровергается т. т. Колосом и Тесленко, которые принимали в них непосредственное участие. См. их замечания в конце статьи.— Ред.

— Согласны, ребята? — обратился к нам Махно.

Мы, как один, были согласны.

Нас попросили в столовую, и мы пошли за Махно. Он налил чайный стакан спирта: — За будущее повстанчества!..

Подвыпив немного, я начал говорить Махно относительно с'езда повстанческого или крестьянского, который бы, с одной стороны, об'единил все отряды в достойные войсковые единицы и, с другой, организовал исполнительный орган в лице Совета. Он был согласен. Соглашались со мною и остальные. Тут же мне было поручено созвать фронтовой с'езд, выбрав место по своему усмотрению, а Головко [1]) — об'единенный, т. е. рабоче-крестьянский и фронтовиков.

Я поспешил известить все отряды, чтобы они на 3-е января 1919 года прислали своих делегатов на с'езд в Пологи.

У штаба толпились женщины, о чем-то горячо расспрашивая повстанцев. До нас долетали отрывочные фразы: „сукин сын, погубил детей, потопил несчастных, а сам невредимый вернулся“... Я понял, что они ругали Махно за неудачную екатеринославскую экспедицию.

Улица пестрела множеством людей: тут и бородач в истрепанном полушубке с винтовкою на плече, тут и школьник, выросший из пальто, с отрезом в руках носится в кругу, заломив фуражку... Гармошка фальшивила в дюжих руках парня. Тут кулаки, середняки, батраки и рабочие смешались в одну общую кучу. Мы с Долженко выехали на вокзал, когда в селе звонили в набат, вероятно, сзывая людей на митинг. „Плохо придется Махно за Екатеринослав“ — проговорил Долженко.

...На Пологах, кроме местного отряда под командой Нестеренко, стояли еще два: кириловский и семеновский. В этих двух отрядах было, примерно, до семисот человек, наполовину вооруженных самодельными пиками, вилами и ключками. У другой половины были винтовки, отрезы и дробовые ружья. Обладатели их считались счастливыми людьми, хотя патронов на винтовку было не более пяти — десяти.

Меня там встретили командиры: один — старик лет пятидесяти, другой — молодой. Они просили помощи. Я предложил им выбрать на с'езд делегатов от своих отрядов. Это их обрадовало, и они обещали мне, как только отобьют свои села, всех мужчин погнать в армию.

На раз'езде Н.-Карловка я встретил новые отряды: басанский (до 500 человек), под командою атамана „батько“ Коляды [2]), петропавловский (до 400 человек), под командой Зверева [3]) и вербовский (до 300 человек), под командой Па-

[1]) Крестьянин-середняк с. Михайловки, председатель I махновского с'езда.

[2]) Крестьянин-середняк с. Басани. Анархист. Командир махновских частей. Член махновского штаба.

[3]) Крестьянин, левый эсер, прапорщик времен Керенского. Командир отряда и член оперативного штаба.

талахи [1]). Вооружение у них было такое же, как и в двух первых, но командиры различны. Одни хотели куда-нибудь влиться, лишь бы отбить свои села, другие были против об'единения, боясь потерять личный авторитет.

Я созвал собрание командиров. Большинство из них было в немецких дорогих шубах, каракулевых шапках, хромовых сапогах. Но были и победнее. Одни имели по два-три револьвера, торчавших за поясом, а другие носили на ремне тяжелые берданки или дробовики. Я выступил с докладом о задачах с'езда и упрашивал выделить на общем собрании повстанцев полноправных делегатов, намекая на авторитетных командиров.

Против выступил Паталаха, но меня поддержал Коляда.

— Надо наступать, а то, чорт знает, и квартир недостает, и хлеба нет,— говорили повстанцы этих отрядов. Они митинговали и большинством голосов решали куда итти в налет: на Басань, Петропавловку или Вербовую?.. Видимо, их батьки об этом договорились раньше, и, как только мы кончили разговор, уселись на свои залихватские тачанки, обвешанные персидскими коврами и заваленные немецкими перинами. Четверка здоровых лошадей помчала их от поезда в расположение своих отрядов...

Я поехал дальше. В селе М.-Токмачке стоял отряд под командой Ищенко [2]) — здорового, красивого детины в немецкой шубе и большой папахе. Его тачанка была обвешана коврами, четверка лошадей, в новой немецкой упряжи и сетчатых попонах, напоминала выезд старого помещика. Конная свита была одета не хуже господина: через плечо на ремне свисали сабли, за красными поясами торчало по два револьвера, висели бомбы...

В Малотокмацком отряде было до 400 человек. „Батько" его с охотою обещал избрать делегата на с'езд.

Следующим пунктом было Орехово. На перроне расхаживали повстанцы в боевой готовности. Верстах в двух, на южном горизонте, виднелась в окопах наша цепь, изредка стрелявшая в подступавшего неприятеля (немцы-колонисты). Позади станционного здания играла гармония, слышались залихватские выкрики: „ой, яблочко, куда котишься, попадешь к Дерменжи — не воротишься"...

Мы пошли посмотреть. Человек двести стояли кольцом. В середине носился в присядку плотный мужчина средних лет. Длинные черные волосы свисали на плечи, падали на глаза. —„Рассыпалися лимоны по чистому полю, убирайтеся кадеты, давайте нам во-о-олю!"— выкрикивал он.

---

[1]) Батрак с. Вербовое, левый эсер, потом анархист.

[2]) Батрак с. Токмачки, сочувствовавший анархистам. Помощник нач. формирования „повстанческой армии" (махновцев).

— Это наш батька Дерменжи[1]),— об'яснил нам один из повстанцев.

Вдруг на позиции затрещали пулеметы и винтовки. Два верховых скакали во весь карьер и кричали:

— Немцы наступают.

„Батько" крикнул: — Ну, сынки, собирайся...

— На фронт, на фронт с гармошкою! — заревела толпа. И они, спотыкаясь и спеша, в разброд побежали на позицию.

Противник был несерьезный, и вскоре стрельба утихла. Дерменжи снова появился на станции. Я пригласил его к себе, познакомился и заговорил о целях моего приезда. Он охотно откликнулся.

Нас обоих вызвал к аппарату Махно. Он просил Дерменжи, чтобы к его приезду был приготовлен отряд, с которым он мог бы наступать на немецкую колонию Блюменталь.

Когда Махно со вторым гуляйпольским батальоном от'езжал со станции Полог, я из Орехова выехал в Жеребец.

Станцию занимала застава местного отряда, который соединился с рождественским и другими более мелкими. Командовал ими Правда.

В селе меня поразило обилие пьяных повстанцев, раз'езжавших на убранных коврами и одеялами тачанках. Село представляло из себя какой-то шумный кабачок. В церкви били в набат, и крестьяне торопились на митинг. Пошли и мы. Стояли, стояли, а организатор митинга все не являлся.

Я выступил с речью о текущем моменте и коснулся вопроса об организации советов. Вдруг вижу: на площадь мчится кавалькада верховых, а посредине тачанка. На ней, зарывшись в подушки и подняв костыли, сидел безногий „батько" Правда. Он в'ехал в толпу и что-то кричал... Я понял, что надо скорее кончать речь.

— Кто приехал, что говорит?.. Я сам батько... У нас свой штаб... Что мне Махно? — кричал Правда, размахивая вокруг костылями. Я понял, что имею дело с типом, каких еще не встречал, и крикнул: „Ура, батько Правда!" Толпа заревела, и Правда в восторге понизил тон.

Он, стоя на коленях в тачанке и размахивая костылем, начал говорить, обращаясь к мужикам побогаче: „Слухайте, дядьки! Будемо сидіти на вашій шиї до того часу, поки ви нас як слід не напоїте... Шию об'їмо, спину будемо гризти, а не вийдемо... Скоріше варіть дві бочки самогону, тоді завтра вийдемо!.."

Не помня себя от злости, я подбежал к нему, выхватив из кобуры маузер. Вскочив на подножку тачанки, я закричал

---

[1]) Молдаванин из г. Измайлова, телеграфист, матрос с броненосца „Потемкин". Анархо-коммунист и террорист „безмотивник". В махновщине со дня ее возникновения занимал командные посты.

на него... Потом приказал кучеру ехать на станцию к аппарату, чтобы переговорить с Махно. Вспомнив, что за такую же историю в него уже раз стреляли, „батько“ присмирел и по дороге на станцию начал меня упрашивать.

— На, потяни с горлышка! — говорил он, доставая из-под одеяла четверть самогона...

Махно не удалось вызвать. Правда обещал не повторять таких вещей и дал слово увести отряд (свыше трехсот человек) на Александровск. Вернувшись к отряду, он сразу выслал на с'езд делегата...

В селе Камышеватке, куда собирался Правда, стоял местный отряд, доходивший, приблизительно, до двухсот человек. Его командиру я написал записку, что штабу Махно желательно было бы занять Александровск, и чтобы, если эта задача посильна, он это сделал, соединясь с Правдой, а также чтобы прислал на с'езд делегата.

Мы уехали обратно в Орехово. Нас интересовал результат боя в колонии Блюменталь. Станция была битком набита ранеными. Они беспомощно стонали, перевязывая друг-другу раны грязными клочками материи. Медицинского персонала тогда в отрядах не было.

Поезд Махно стоял против перрона, и у паровоза столпился народ. Махно кричал:

— В топку его, чорта патлатого!

Мы подошли и увидели: Щусь, Лютый и Лепетченко возились на паровозе со священником — бородатым стариком. Его одежда была изорвана в клочья, он стоял на коленях у топки... Вдруг Щусь открыл дверцы и обратился к нему:

— Ну, водолаз, пугаешь адом кромешным на том свете, так полезай в него на этом!..

Все стихли... Священник защищался, но дюжие руки схватили его... Вот скрылась в дверцах голова, затрепетали руки... Момент — скрылись и ноги. Черный дым повалил из трубы, пахло гарью. Толпа, молча сплевывая, отходила в сторону.

Оказалось, что на станции поп агитировал повстанцев прекратить войну с немцами во имя бога и гуманности. Он стращал раненых, что, если они его не послушают, будут гореть в аду. Об этом сказали Махно, который распорядился сжечь его на паровозе на виду у всех.

Бой в Блюментале Махно был проигран. Он успел только сжечь несколько дворов, забрал лошадей и одежду. Уныло понурив голову, он всю дорогу до ст. Полог молчал и изредка выпивал по рюмке спирта.

На Пологах мы расстались: он уехал в Гуляй-поле, я на Цареконстантиновку. Вскоре мы сидели на собрании, которое избрало на с'езд Куриленко, Вдовиченко и меня.

Третьего января на станции Пологи, в станционном здании, открылся фронтовой с'езд, на который прибыло свыше 40 де-

легатов. Был избран исполком с'езда: председателем — Новиков [1]), секретарем — Зверев, и членами: Чубенко, Куриленко, Липский [2]), Хмарский [3]).

В докладах с мест в основном отмечалось одно и тоже — чувствовалась острая нужда в оружии и патронах, а еще большая — в согласованном руководстве фронтом.

По вопросу о текущем моменте я рисовал картину фронта общеукраинского и нашего — екатеринославского.

— ...Следует положить конец батьковщине и разгильдяйству и все мелкие и крупные отряды реорганизовать в полки, придать им обоз, лазарет и снабжение,— закончил я свою речь.

По вопросу организации фронта с'ездом была вынесена, примерно, следующая резолюция:

„Вместо Исполкома с'езд выделяет оперативный штаб, который является высшим военным органом южного участка фронта и его тыла. По его усмотрению, он должен отряды слить в полки, придать им тыловую базу, вести организацию новых частей, распределять запасы оружия, организовать фронтовые штабы и руководить боевыми операциями. Все неподчиняющиеся отряды подлежат разоружению, а их командиры — преданию общеповстанческому суду".

Были произведены выборы в оперативный штаб, куда прошел начальником его я и членами: Марченко, Новиков, Коляда, Пономаренко и Куриленко. Штабу было предоставлено широкое право кооптации работников.

Кроме вопросов „о текущем моменте" и „организации фронта", были разрешены вопросы чисто тылового значения. На с'езде высказались за то, чтобы всемерно поддерживать Советы и ни в коем случае не допускать над ними какого-либо насилия со стороны военных лиц. Все имения переходят в распоряжение народа и охраняются до общекрестьянского с'езда вооруженными людьми (местная охрана) прилегающих к ним селений. Эти вооруженные люди находятся в распоряжении местных советов, поддерживают их авторитет и помогают в борьбе с бандитизмом.

На второй день заседания с'езд закончил свою работу. Четвертого января вечером было заседание штаба, на котором для ведения собраний его и хранения протоколов и дел

---

[1]) Иван Михайлович Новиков — начальник формирования резерва „Повстанческой армии" в 1919 г. В 1920 г. ушел от махновщины. Вступил в компартию.

[2]) Федор Липский — организатор и руководитель большевистского коллектива на ст. Пологи в 1917 г. С 1918 по 1920 г. участник махновского движения. Вступил в компартию.

[3]) Иван Хмарский — паровозный машинист. С 1918 по 1920 г. участник махновского движения. Начальник Екатерининских дорог при штабе „Повст. армии". В 1920 г. вступил в компартию.

были избраны — председателем Новиков и секретарем Марченко. На следующий день мною был составлен план реорганизации фронта, который был утвержден заседанием штаба и приказом разослан по отрядам [1]).

Чтобы парализовать волю непокорных „батьків", было решено отозвать их от боевой массы к себе в штаб, чтобы загрузить фронтовой работой, которая хорошо приучает не делать различия между своим отрядом и рядом стоящим.

Махновский южный участок, расстоянием в 150 верст, защищался пятью полками, с общей численностью бойцов — 6.200 человек, наполовину безоружных. Против них стоял противник: со стороны г. Александровска — до 2.000 петлюровцев, со стороны Попово - Блюменталь - Новомихайловка — егерская бригада в 3000 чел. [2]) и немецкие отряды, насчиты-

---

[1]) Вот текст приказа:

„1. В первый повстанческий полк имени батько Махно входят отряды: Новоспасовский — 1500 шт., Раздерский — 600 шт., Воскресенский — 400 шт., под общим командованием комполка Вдовиченко.

2. Во второй повстанческий полк имени б. М. входят отряды: Пологовский — 400 шт., Кириловский — 400 шт. и Семеновский — 300 шт., под командованием Дерменжи.

3. В третий повст. полк имени б. М. входят отряды: Басанский — 500 шт., Петропавловский — 500 шт. и Вербовский, под комадованием комполка Паталахи.

4) В четвертый повст. полк имени б. М. входят отряды: Малотокмацкий — 400 шт. и Ореховский — 700 шт., под командованием Онищенко

5. В пятый повст. полк имени б. М. входят отряды: Жеребецкий — 300 шт., Камышеватский — 200 шт., под командованием Зубкова.

6. Все полки штатного формирования складываются из трехбатальонного состава, батальон — из трехротного, рота — из трехвзводного состава.

7. Командирам полков вменяется в обязанность сформировать штабы полков и, сохранив территориальное название отрядов, перевести их в батальон, переизбрав командиров.

8. Всем командирам отрядов, которые в силу реорганизации оказались не у командного поста, немедленно прибыть в Пологи для работы в Оперативном Штабе.

9. Квартира штаба полка назначается для: 1 - го — с. Цареконстантиновка, для 2 - го — Пологи, для — 3 - го Басань, для — 4 - го Орехово, для 5 - го — Жеребец.

10. Начальником формирования новых частей и лазаретов на участке Оперштаба назначается Новиков, его помощником — Правда, членами оперативного отдела штаба — Коляда, Марченко, Пономаренко, Зверев; начальником боевого участка Каракуба - Белоцерковка — член штаба Куриленко; Поповка - Петропавловка — член штаба Коляда, Ореховского — Онищенко и Александровского — Зубков, которым надлежит приготовить свои части к 8 - му января в наступление.

Подписали: Начальник Оперштаба — *В. Белаш*

Члены: *В. Куриленко, Коляда, Пономаренко*

Верно: Председатель заседания — *Новиков*

Секретарь — *Марченко*

Пологи, 4 января н/с. 1919 г."

[2]) Бригада, организованная немецким командованием из немцев колонистов. В 1919 году обезоружена т. Дыбенко в г. Симферополе.

вавшие свыше 2000 чел., со стороны В.-Токмака — белогвардейские части, в том числе отряд белогвардейцев украинского добровольческого формирования до 4500 чел. Все белогвардейские войска были под общим командованием ген. Май-Маевского.

Численное превосходство противника и блестящее вооружение давало ему возможность прочно укрепиться на старой линии. Однако, мы не падали духом. Мы знали, что пополнение вражеских рядов насильно мобилизованными людьми даст в первом же сражении хороший для нас результат.

Восьмого января мы перешли в наступление. Мобилизованные Май-Маевским крестьяне целыми частями переходили на нашу сторону с оружием в руках. Численность полков возрастала, и к двадцатому января южный участок имел свыше 15.000 шт., 1000 сабель, до 40 пулеметов и занимал линию фронта в 225 верст. От Михайловки-Левшиной, к северу по Днепру до ст. Игрень, расстояние в 55 верст не было заполнено петлюровцами и там гуляли местные отряды и махновский, численностью до 2000 шт., под командой Чалого.

В Новомосковском и Павлоградском уездах гуляли отряды большевиков, левых эсеров и анархистов „самарской организации", общей численностью, при грубом подсчете, до 10.000 человек.

Город Павлоград был занят с 10 по 20 января советским новомосковским полком и отрядом Петренко.

В пролете от Павлограда до Гришино оперировали мелкие крестьянские отряды местного формирования, которые вели борьбу с петлюровскими мобилизационными отрядами, высланными в этот район украинской Директорией на основании подписанного со штабом Махно договора. Этим отрядам удалось завербовать в свои ряды значительное количество крестьянской молодежи.

Пролет в 50 верст, между участками Петренко и Куриленко (т.-е. с. Марьевкой и Златоустовским), также был покрыт сетью местных повстанческих формирований, с одной стороны, и карательно-мобилизационными отрядами генерала Май-Маевского — с другой.

Кроме этих и других вооруженных сил, непосредственно ведущих бои с противником в Гуляй-польском и Пологовском районах, были полувооруженные резервы, доходившие до 5000 человек.

Таким образом, не считая партизан местных крестьянских формирований, махновское повстанчество к 18 января имело до 29.000 бойцов, занимавших в тылу белогвардейщины и петлюровщины фронт на протяжении 500 верст. Отовсюду веяло победой, и махновщина росла с каждым днем.

Чем глубже проникала в село насильственная мобилизация противника, тем больше росло повстанчество. Мобилизованные переходили на нашу сторону, унося с собою оружие...

...На юге и востоке Екатеринославщины на махновское повстанчество обрушились донцы и белогвардейцы украинского формирования под командованием ген. Май-Маевского. Высадившийся в г. Геническе кавказский десант (2000 шт. и 300 саб.) к 20 янв. подошел на подмогу немецким отрядам и егерской бригаде в район Б.-Токмака. Другой десант, в 10.000 штыков, высадившись в г. Бердянске, к 20 января подошел на участок В.-Токмака; третий, в 5000 шт., 2000 саб., высадившись в г. Мариуполе, к 20 января двинулся на Павлоградку, и четвертый, в 800 саб. и 2000 шт., также из Мариуполя и Таганрога двинулся через Волноваху и Авдеевку.

Настало дикое, сумасшедшее время, какое знает только тот, кто был в неравных атаках. Население убегало в поля и леса.

Мужчины, покидая свои насиженные места, устремились к Гуляй-полю, а женщины, оберегавшие своих детей, насиловались дома... Смерть была кругом, никого не щадила...

Белые колонны все ожесточеннее пробивались к Гуляй-полю. Вот они заняли Орехово, Пологи, Туркеновку. Вот они вступили в Гуляй-поле, Гайчур и Гришино — сердце махновщины.

В безумной пляске смерти я изредка вспоминал о Красной армии, но мысль о ней была мгновением, и снова кровь, кровь без конца... Отступать дальше из своих районов, чтобы соединиться на севере с красными, двигавшимися на Украину, повстанчество почему-то не решалось. Оно, защищая линию фронта (Михайлово-Лукашево, Н.-Николаевку, ст. Гайчур, Успеновку, ст. Межевую), усиленно формировалось и вооружалось вилами, ключками и пиками.

К этому времени (23 января 1919 г.) в с. Больше-Михайловке открылся первый районный махновский с'езд, организованный К. Головко по указанию штаба.

Состав с'езда в классовом и политическом отношении был далеко не однороден, но по духу он был цельным.

Перед ним стояла задача: 1) укрепление фронта, 2) установление однообразного названия народным организациям и 3) ходатайство перед украинской Директорией о возврате домой мобилизованных.

На с'езде были представители от волостей (по одному делегату) и от организаций фронтовиков — всего 100 человек[1]). Председателем с'езда был выбран К. Головко, тов. председ.— К. Гонжа[2]), И. Нот[3]) и секретарями Лавров[4]) и П. Козленко[5]).

---

[1]) Махно на с'езде не присутствовал, потому что он был занят операциями на Гуляйпольском участке.

[2]) Середняк из села Покровское, максималист.

[3]) Батрак из с. Павловского.

[4]) Крестьянин Гришинского района, левый эсер.

[5]) Крестьянин, максималист.

Кроме постановления о мобилизации на защиту революции всех фронтовиков николаевской войны, которые хорошо умели обращаться с оружием, кроме обещания всемерно поддерживать махновщину, с'езд ставил своей задачей вернуть из украинской и белой армий своих товарищей, насильно мобилизованных Петлюрой и Май-Маевским. Для проведения в жизнь последнего пункта с'езд избрал делегацию и дал ей специальный „наказ“ [1]).

Я со штабом стоял в с. Покровском, когда ко мне явилась делегация с'езда. Головко передал мне постановление с'езда.

— И какой ты дурень, Головко, — обратился я к нему, прочитав наказ, — ты сюда приехал агитировать нас, чтобы прекратить борьбу?.. Или хочешь сагитировать Петлюру,

---

[1]) Вот текст этого документа:

„Наказ

Делегатам, отправляющимся в штаб батько Махно и Щуся, Советских Войск и в штаб Украинской Директории.

1-й районный с'езд фронтовиков, собравшийся 23-го сего января 1919 года в селе Б.-Михайловка на заседании своем 24 января, по обсуждении вопроса о текущем моменте, постановил: послать делегацию во все вышеупомянутые штабы, снабдив их следующим наказом:

Для более успешного и продуктивного выполнения сего поручения, с'езд, снабдив делегатов надлежащими документами для побывания последних во всех штабах, требует от делегатов самопожертвования при выполнении предстоящего перед ними трудного и святого дела — предупреждения братского кровопролития. Не останавливаясь ни перед какими препятствиями, делегаты должны побывать во всех штабах и осведомить командующих войсками, а также и наших братьев и товарищей, находящихся в рядах войск Украинской Народной Директории, о том, что:

1. Районный с'езд постановил создать в своем районе Совет Рабочих, Крестьянских и Солдатских Депутатов и силой оружия будет поддерживать власть советов на Украине.

2. Что в такой грозный момент, когда наши враги — российская и украинская буржуазия — призвали к себе на помощь казаков с Дона, поляков и чехов из Польши, мы, рабочие и крестьяне, на своем районном с'езде решили ясно и категорически, что только власть свободного избранного Совета близка нам по духу и стремлениям нашим.

3. Проведением этого решения в жизнь мы уничтожим то зло, из-за которого происходит уже так долго эта братоубийственная война.

4. Мы просим все войска, сражающиеся на территории Украины, об'единиться под одним общим лозунгом: „Все на дорогу революции и за власть трудового народа.“

По возвращении из штабов, делегаты должны взять на себя инициативу по скорейшему созыву 2 районного с'езда фронтовиков из сел нашего района, по усмотрению самих делегатов, а если представится возможность, то созвать и Уездный С'езд.

Председатель 1-го районного с'езда К. Головко.

Тов. Председателя К. Гонжа, И. Нот.

Секретарь: Лавров и П. Козленко.

13 (26) января 1919 г., с. „Большая-Михайловка“.

(„Протокол заседания с'езда фронтовиков, советов и под'отделов, состоявшегося 12 февраля 1919 г. в селе Гуляй-поле“. Архив Совнаркома Украины, дело № 604,9 (47 — 7) П. 79).

чтобы он вернул наших фронтовиков, на которых я меньше всего положился бы... Да не верю я и тем, которые сидят по домам. Они — изменники. Раз продали Петлюре и немцам Гуляй-поле, Бердянск, Мариуполь, во второй — не об'егоришь!.. Я категорически заявляю, что вашим фронтовикам оружия не доверю, а если они хотят сражаться — пусть идут к нам в полки, но не производят своих формирований... Чубенко уже поехал в Екатеринослав к Дыбенко подписать наше соглашение, а тебя черти несут к Петлюре агитировать своих фронтовиков?

— Как же оно вышло, что о красных не было ни слуху, ни духу, когда 23-го открывался с'езд, а теперь вот и красные, да еще договор?..— удивлялись Головко и делегаты.— Ну, хлопцы,— обратился он к своим,— теперь надо ехать в Харьков и расспросить, как дело.

Я подал ему манифест Временного Украинского Рабоче-Крестьянского правительства о низложении Скоропадского. Он внимательно прочел товарищам и обратился ко мне:

— Это что же, наше, стало быть, а ну-ка давайте поедем к нему и расскажем свое горе, попросим оружия и денег...

Они решили ехать в Харьков, и я снабдил их деньгами, документами и паровозом.

26 января (нов. ст.) Екатеринослав был занят Красной 3-ей Заднепровской дивизией под командованием Дыбенко.

Занятие Красной армией Луганска ставило антанту в критическое положение на море, ибо ее корабли были бы лишены возможности получать из Донбасса уголь, если бы не поспешили перебросить туда свои части. Весь бывший десант Геническа и Мариуполя с махновского фронта повернул в Юзовку и Макеевку.

У нас ощущалась сильная нужда в боеприпасах.

В ночь на 28 января противник делал перегруппировку на фронте. Пользуясь затишьем, мы созвали собрание командиров частей и штабов (главного штаба Махно и оперативного). Махно делал доклад по текущему моменту. Он сказал, что 25/I Чубенко уехал на Синельниково, чтобы встретить Дыбенко и попросить у него боеприпасов и вооружения. В крайнем случае, он подпишет соглашение, и ценою союза с Красной армией мы вооружим новые части и перейдем в решительное наступление

Кроме вооруженных 29.000 бойцов, мы имели резерв в 20.000 человек, но без оружия...

Вдруг Чубенко вызвал нас по проводу и передал, что 26 января в Н.-Днепровске виделся с Дыбенко, говорил относительно вооружения и договорился заключить военное соглашение, не нарушающее нашего принципа: добровольчества, самодисциплины и выборности командного состава. Он прочел нам основные положения договора:

1. Все отряды и полки имени б. Махно входят в состав Красной армии, как бригадная единица, и называются 3-й Заднепровской бригадой имени батько Махно.

2. Военное снаряжение, продовольствие и финансы она получает по штатной разверстке от Красной армии, перед которой отчитывается по всем статьям расходования.

3. Внутренняя организация остается прежней: выборность командного состава, регулирование штабом взаимоотношений между полками.

4. Комбригом назначается б. Махно и ему в помощь, как в штаб бригады, так и в полки, красное командование посылает политических комиссаров, с обязанностями политического воспитания частей и контроля за проведением распоряжений центра.

5. Все крупные и мелкие отряды и полки сливаются в регулярные штатные полки и проводятся приказом по 3-й Заднепровской дивизии.

6. Бригада в оперативном и административном отношении подчиняется по инстанции начдиву Заднепровской и командующему фронтом.

Потом Чубенко сообщил, что по вопросу о вооружении товарищ Дыбенко настоятельно просил повременить дня два, покуда подойдет из Харькова его база. Тогда мы получим: бронепоезд, 10.000 винтовок, 20 пулеметов, патронов, одну батарею трехорудийного состава, деньги и прочее.

Собрание нетерпеливо ожидало известий, в надежде, что сегодня можно будет раздать бойцам патроны, винтовки и перейти в наступление. Некоторые настаивали на том, чтобы ехать в Харьков к командующему фронтом, подписать с ним договор и сейчас же получить необходимое. Большинство с этим согласилось.

Я был избран в делегаты для поездки в Харьков к командующему...

Вдруг загрохотало неприятельское орудие. Командиры, получив распоряжение перейти в контр-атаку, поспешили к своим частям, а я и Махно выехали на наблюдательный пункт.

Вскоре наши закричали „ура!“ и перешли в штыки. Неприятель дрогнул и начал отступать...

Сколько было радости у женщин при встрече со своими, сколько слез и об'ятий в Гуляй-поле при нашем появлении! Уставшие и озябшие за ночь, мы ввалились в хату, из которой полчаса тому назад вышли чеченцы.

Одинокая хозяйка у печки сидела возле детей. Трое спали, а четвертое в люльке продолжало плакать. Узнав о нашем приходе. она зарыдала... Мы отдыхали под заунывную колыбельную песню, полную тоски и боли...

...Братів твоїх рідних, закутих в кайдани,
Живими сховали вороги погані.
...Як виростеш, синку, станеш в світі жити —
Не забудь за батька кров'ю відплатити...

Оказалось, что муж хозяйки убит за селом в сражении, два сына уведены в плен и в ожидании военно-полевого суда запрятаны в ростовскую тюрьму...

Вечером, когда противник особенно злился и переходил в штыки, я выехал в Харьков.

В штабе Антонова-Овсеенко я имел беседу с его заместителем, который успокоил меня словами:

— В лице Дыбенко вы должны видеть представителя красного командования и Советского Временного Украинского правительства. Он меня извещал полчаса назад, что сегодня вам послано оружие, Новомосковский полк и бронепоезд „Спартак". От имени командующего и правительства прошу передать повстанцам горячий привет и пожелание — скорее добить врага и приступить к организации хозяйства и коммунистического общества,— говорил он.

Покончив с делами у командующего, я отправился в секретариат конфедерации „Набат", где доложил анархистам о махновщине. Они откликнулись на мой призыв и обещали поддержать нас литературными силами.

Группа в четыре человека: Иосиф Гутман [1]), Черняк [2]), Уралов [3]) и Венгеров [4]) — не замедлила выехать, захватив четверть вагона литературы и конфедеративной газеты „Набат". Другая группа обещала ехать со мной, но по личным причинам задержалась в Харькове.

Письмо Махно, переданное мною для Марина и Рогдаева [5]), находившихся в то время в Москве и сотрудничавших в карелинской „Анархии" [6]), было передано товарищам, ехавшим туда для связи. Махно просил их прибыть к нему и взять на себя работу по организации и редактированию повстанческой газеты.

Получив в штабе командующего фронтом партию полевых, гарнизонных и др. уставов, а в издательстве „Набат" анархистскую литературу, я отправился в обратный путь, на Гуляй-поле...

---

[1]) Иосиф Гутман — печатник, анархо-синдикалист, террорист, эксист. В махновщине — зав. типографией и член редколлегии газ. „Набат".

[2]) Макс Черняк — парикмахер. В 1917 г., вернувшись из эмиграции, организовал в Макеевке черногвардейский отряд. В махновщине — командир бригады и начальник бердянской контр-разведки.

[3]) Михаил Уралов — матрос, анархо-коммунист. В махновщине весь 1919 год на командных должностях.

[4]) Венгеров — анархист-активист, растратчик денег конфедерации „Набат".

[5]) Николай Рогдаев — литератор, видный анархист с девятисотых годов.

[6]) „Анархия" — газета федерации анархо-коммунистов г. Москвы в 1917—1918 г.г., редактировавшаяся старым литератором — анархистом А. Карелиным.

ЗАМЕЧАНИЯ К ОТРЫВКАМ ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ В. БЕЛАША

По существу отрывков из воспоминаний Белаша, касающихся боев в Екатеринославе, могу дать следующие замечания.

Автор умаляет силы большевиков к моменту наступления на Екатеринослав, указывая, что у большевиков в округе, включая Каменское, Ново-Московск, Нижне-Днепровск, было человек 500. Тут автор почему-то забывает, что большевистским отрядом (отрядом Лантуха и др.) занимались Каменское и Петриковка, 1-м Ново-Московским полком, насчитывавшим к этому времени 1200 человек, занимался г. Новомосковск, при чем часть этого полка была переброшена в Н.-Днепровск, 2 роты под командой тов. Луценко были у меня на ст. Чаплино и Гришино, Нижне-Днепровский желдорожный отряд, численностью до 300 человек, под командой тов. Тесленко, находился на ст. Синельниково. Город Павлоград к этому времени занимался 1-м Павлоградским полком, насчитывавшим вначале до 1000 человек, а потом, в результате боев, поредевшим и насчитывавшим 600 человек. Железнодорожная линия от ст. Нижне-Днепровска до Гришино включительно занималась советскими войсками, подчинявшимися Губревкому КП(б)У, под общим моим командыванием, с командирами т. т. Максименко, Тесленко, Панченко, Соколовским, Огелем, Бутеником, Ленем, Рыбниковым, Холодой, Топчием, Горбенко, Луценко, Мотузой, Поднозовым и др. Всего в этой группе насчитывалось до 6000 человек, не считая гарнизонов городов Каменского, Ново-Московска, Нижне-Днепровска, а также и Павлограда. Большевики стремились удержать территорию своими частями и поэтому не могли в момент наступления на Екатеринослав выделить большие силы и решили использовать для этой цели отряд Махно.

В. Белаш умолчал, что в числе первых отрядов участвовал в наступлении на Екатеринослав отряд тов. Тесленко, численностью до 300 человек, с бронепоездом, прибывший из Синельниково.

В. Белаш прав, когда говорит, что везде была „измена". Но дело в том, что эта измена была со стороны Махно и его штаба в целом, который стремился в первую очередь захватить оружие, разграбить магазины на Озерном базаре и все это вывезти в Гуляй-поле. Защищать же город никто из них и не думал.

Неверно, что из окон домов стреляли якобы дружинники, организованные Губревкомом: стреляли оставшиеся в городе петлюровцы и белогвардейцы. Обвинение в измене, направленное по адресу дружинников, было брошено Махно с целью затушевать свою измену. Кроме того, сам Белаш говорил после, что они шли в наступление с целью захватить побольше

трофей и потом отступить. Так они и сделали: воспользовавшись тем, что им не предоставили мест в Ревкоме, они организовали панику и тем создали благоприятную обстановку для наступления Самокиша и выступления из-за угла оставшихся белогвардейцев.

Адреса большинства товарищей, упоминаемых в моем замечании, знаю и при надобности могу сообщить для подтверждения.

Все затронутые в воспоминаниях В. Белаша моменты (в отношении Екатеринослава уже освещались в печати участниками боев под Екатеринославом и помещены в виде статей и воспоминаний в сборниках: „Пять лет на Екатеринославщине", „Три года анархо-махновщины", Д. Лебедь.—„Борьба за советы на Екатеринославщине" (изд. Днепропетровского Истпарта), „Заметки о подпольи и вооруженной борьбе" Колоса (изд. Днепропетровского Истпарта), в журнале „Летопись Революции", № 6 за 1926 г. и № 4 за 1925 и др. изданиях.

С подробными замечаниями непосредственного участника наступления на Екатеринослав в 1918 г., тов. П. Ф. Тесленко, я вполне согласен и поддерживаю их.

Колос

К ВОСПОМИНАНИЯМ В. БЕЛАША

По поводу изложения обстановки наступления на город Екатеринослав в воспоминаниях В. Белаша считаю нужным дать следующие замечания.

При определении численности красных партизан, участвовавших в наступлении на город Екатеринослав в 1918 году, В. Белаш совершенно не учел наш отряд в 300 человек, являвшийся тогда главным ядром и вооруженный броневиком с четырьмя пулеметами и достаточным количеством германских бомб. Отряд этот все время находился на линии железной дороги вместе со штабом, возглавляемым т. Колосом. Ко времени наступления на город Екатеринослав, т-е. накануне наступления, отряд этот прибыл под моим командованием из Синельниково в Н.-Днепровск, а махновские части прибыли под вечер, остановившись возле завода быв. Гантке.

Об упоминаемом В. Белашом эсеровском отряде в 200 человек никогда не слыхал.

О том, что в Екатеринослав идут „сичевые стрелки" под командой Самокиша, Губревкому известно не было, а выяснилось это уже на четвертый день боя в Екатеринославе. Когда город был уже нами занят, со стороны В.-Днепровска начали наступать петлюровские части под командой полковников Саквы и Самокиша.

На совещании Губревкома главнокомандующим всеми силами, как махновскими, так и нашими, был назначен Махно. Боевые задачи каждой части были выработаны на совещании, и задания также были даны нам совещанием, а не лично Махно. В частности, мне, как имевшему при отряде броневик, был поручен прорыв через мост и занятие ст. Екатеринослав. Для закрепления же станции, в случае ее занятия, должен был прибыть комбинированный отряд (в один эшелон были погружены мой отряд и махновский. Командование было поручено Калашникову, командиру одного из махновских отрядов).

Точная дата наступления на город — 6 часов утра 16/XII 1918 года (ст. ст.).

В части самого наступления на Екатеринослав воспоминания Белаша соответствуют действительности только в отношении советских двух рот под командой т. т. Панченко и Соколова, наступавших по верхней части жел.-дор. моста (но не в направлении на Кайдаки). Эти две роты двигались по верхней части моста одновременно с броневиком под моим командованием, двигавшимся по нижней части жел.-дор. моста.

Отряды махновцев и мой отряд прибыли уже после занятия станции броневиком.

Указание на то, что на платформе ст. Екатеринослав было 6 орудий, совершенно не соответствует действительности, так как было всего два орудия — одно стояло на погрузной площадке, другое под пакгаузом. Эти орудия после были перевезены на ст. Амур.

Два орудия, стоявшие у вокзала, были доставлены мною только к 8 — 9 часам утра от тов. Мартыненко из артиллерийских казарм и без прислуги. Одно из них было установлено у жел.-дор. приемного покоя, а другое — на углу Трамвайной и Гимнастической ул., в тылу Озерного базара.

Указание на то, что петлюровская артиллерия, в числе 16 орудий, под вечер ураганным огнем била по своим, а товарищ Мартыненко перешел на нашу сторону, искажено. Еще накануне наступления, на совещании, мне было дано задание — после занятия станции Екатеринослав оставить там Калашникова, а самому явиться в артиллерийские казармы к товарищу Мартыненко, который должен будет перейти на нашу сторону. В 7 час. утра я уже был у тов. Мартыненко и привез от него те два орудия, о которых выше упоминаю. Часов в 10 — 11 утра тов. Мартыненко уже заседал в штабе на вокзале.

Неверно также, что дом № 10 по Провиантской ул. был имразбит „вдребезги".

При отступлении со стороны Горяйново я отступал с броневиком, полк под командованием т. Каверо-Чарого, а также отряд т. Лантуха — с левой стороны жел. дороги. Отряд махновцев с правой стороны жел. дороги был снят раньше, чем был открыт фронт для петлюровцев.

Измена при отступлении была. Но с чьей стороны? — Со стороны Махно, первым в панике бежавшего через мост с кавалерией на Н.-Днепровск. Стреляли „санитары", вернее — переодетые санитарами белогвардейцы, и петлюровцы. Утверждение, что это были дружины, неверно.

Неточность при описании отступления нахожу в следующем: махновские части бежали раньше всех. По верхней части жел.-дор. моста бежали Махно и Щусь с кавалерией, а эшелонами под мостом отступала уже незначительная часть махновской пехоты. Для удержания моста тов. Колосом были оставлены с отрядами я и т. Бова.

Из Н.-Днепровска после всех отошли наши части, так как большая часть махновцев успела проскочить на Синельниково до крушения в Н.-Днепровске. Наши же части отступили частью на Новомосковск, частью пошли пешим строем на ст. Игрень, куда были затребованы из Синельниково порожние составы. Вообще же махновцев под конец было значительно меньше, чем нас, т. к. при взятии нами города к нам присоединились повстанцы, рабочие и крестьяне из окрестностей.

Вполне верным в воспоминаниях В. Белаша считаю описание следующих фактов: выпуск арестованных из тюрем, конфискацию или, вернее, разгром Озерного базара, захват и погрузка в эшелоны орудий, пулеметов и др. оружия с целью вывоза и оказание поддержки эсерам в организации Губревкома.

П. Тесленко

Редакція вміщає без жодних, крім, стилістичних змін уривки з спогадів колишнього начальника махновського штабу В. Белаша як здебільшого цінний і цікавий фактичний матеріял про махновщину. Останній вимагає до себе, безумовно, критичного підходу.

Цікавість цього матеріялу значно збільшується тим, що автор наводить досить багато різних дуже характерних і цікавих документів (особливо про 1919 р. — дивись наступний номер „Літопису Революції").

В спогадах В. Белаша, що ми їх вміщаємо в цьому №, подається матеріял про, так би мовити, перші кроки махновщини.

Вона виросла із стихійного масового селянського повстання проти австро-німецької окупації, гетьманщини, білогвардійщини й петлюровщини (1918 — початок 1919 р. р.) на тлі цього своєрідного оточення й, головним чином, на тлі соціяльно-економічного становища махновського району (кол. Маріюпільський, Олександрівський, Мелітопільський, Бердянський повіти та Гришинський район. кол. Бахмутського повіту). Тут класові суперечності були досить загострені. Багато куркулів і заможних середняків, з одного боку, і батраків — з другого, а поміщицька контр-революція в особі білогвардійців, які ввесь час насувались з Дону, та багатьох німецьких колоній постійно загрожувала так батракам, біднякам та середнякам, як і капіталістичним господарствам степових куркулів.

Це обумовило підтримку махновщини з боку куркульства й їх фактичну геґемонію в ній.

Остання ж обумовила й ставлення махновщини до радянської влади: боротьба проти диктатури пролетаріяту, проти його геґемонії й проти спілки з ним. Але це відбувалося не без внутрішньої боротьби всередині махновщини, боротьби, яка відповідала її класовому складові.

Геґемонія куркульства обумовила також і боротьбу махновщини за своєрідну „самостійність" свого району й лозунг вільно обраних „свободных советов", цеб-то ні від кого не залежних і фактично куркульських, а також підтримку анархістів, які прагнули використати махновський рух. Останні своєю дрібнобуржуазною суттю й боротьбою проти всякої, цеб-то фактично центральної і в даному разі радянської, влади цілком відповідали куркульським вимогам.

В спогодах В. Белаша про це можна знайти досить багатий і цікавий фактичний матеріял.

Частина їх, що ми вміщаємо її в цьому № „Л. Р.", малює перший період махновщини (1918 — початок 1919 р.— боротьба проти гетьманщини, білогвардійщини та петлюрівщини).

Повністю спогади В. Белаша будуть видрукувані окремим відбитком.

Редакція

III

ЕПІЗОДИ

Ф. Ф-МАН

ВИЗВОЛЕННЯ В'ЯЗНІВ З ОДЕСЬКОЇ В'ЯЗНИЦІ

Це було 23 грудня 1918 року. Одеська підпільна організація більшовиків пережила низку величезних провалів. Кращі підпільні робітники були заарештовані й заповняли камери одеської в'язниці по 30 — 40 чол. в кожній.

Це було тоді, коли німецькі багнети виблискувалися на рівних вулицях Одеси й одеські робітники, бувши під німецьким ярмом, раз-у-раз страйкували. Владу посідала вже відома Директорія з головним отаманом С. Петлюрою на чолі.

Якраз на цей час партизанські загони підступали до Одеси. В місті майже ніякої влади не було. Фактично господарем міста був німецький гарнізон, але й він закріпився лише в районі Пересипу[1]). На рейді стояла французька флота. В центрі міста було безвластя.

Політичні партії, використавши таке становище, скликали в міському циркові мітинг робітників. Зібралося декілька тисяч чоловіка. Настрій був піднесений. Виступали представники всіх політичних партій Одеси. Публіка по-різному їх зустрічала, виявляючи цим своє ставлення до них.

На трибуні показується член Обласного Партійного Комітету партії більшовиків т. Сергій (Іван Клименко). Бурхливими оплесками зустріла його робітнича частина авдиторії. Хтось у кутку підняв червоний стяг. Сергій говорив небагато, стисло й коротко. Наприкінці цього лаконічного виступу він, мов шпурнувши бомбу, викинув гасло — „до в'язниці визволяти своїх братів!.." Шумлива авдиторія, знявши галас, безперестану кричала „ура", „до в'язниці". Мов той потік лави, всі висипали на вулицю й повалом, з співом революційних пісень рушили з помешкання цирку по Преображенській вулиці, прямуючи до поліцейського участку.

Невелика група товаришів (Роза „Чорна" — Фельдман, один робітник (прізвища не пам'ятаю) та спогадник, що пише ці рядки, сівши на візника різними заулками Одеси, швидко поїхали до в'язниці.

В'язницю в цей час охороняла студентська дружина, яка складалася з синків білогвардійців, великих промисловців Одеси, а також членів сіоністської організації. Ми під'їхали й

[1]) Нині бульвар Фельдмана.

зразу ж заявили охороні передати 33 і 34 камерам[1]) про те, що демонстрація робітників іде їх визволяти. В момент повідомлення одна з присутніх злізла на камінний паркан („забор") в'язниці, скинула своє пальто й стала ним розмахувати. На знак відповіди з усіх вікон головного корпуса замаяли різнокольорові ганчірки й хустки.

Раптом на воротях з наганом у руці з'явився начальник одеської в'язниці, або — як його ще називали — кровавий Перелєшін. Уздрівши нас, він суворо закричав і, звелівши негайно „убраться", вистрілив з нагана.

Звідки не візьмись, з'явилося мужчин чоловіка з 10, на чолі — як уже виявилося опісля — з Мишкою Японцем[2]). З криком „лови його", „стріляй" — вони кинулися до воріт. Але, на жаль, Перелєшін встиг швидко заскочити в двір. Варта, тремтячи від остраху, злякалася й здала рушниці нам. За командою Мишки Японця було кинуто у ворота одну, а за нею й другу бомбу. Залізні важенні й величезні ворота в'язниці, крізь хвіртку яких проведено не одного революціонера на страту й катування, впали на землю...

Під'їхав грузовик з кулеметом і декілька чоловіка озброєних. Бомбардирування збільшилося. З вікон корпусів ми почули теж стрілянину. Після п'яти хвилинної атаки ми всі кинулися у двір. Коло воріт лежала перша жертва — сторож в'язниці, відомий 10-пудовий дядя Ваня, що вірно прослужив понад 30 років царю й батьківщині.

Важко змалювати картину цього моменту. З усіх корпусів бігли напівроздягнені, а то так і просто в спідній одежі заарештовані. Більшість з них були озброєні, що нас здивувало[3]). При чому озброєні були не лише мужчини, але й женщини. Той страшний рев, галас і шум, жахливі, ніби безумні обличчя заарештованих, які так злісно ламали двері й били різне „устаткування" в'язниці, справляли надзвичайно жахливе враження. На сходах довгого коридору чулися останні стогони помічника начальника в'язниці, який умирав од ран[4]). В кутку коридора били доглядачів („надзирателей"). В другому — з криком і лайкою уголовники розшукували Перелєшіна, який, як потім дізналися, сховався в сіннику.

---

[1]) В 33 та 34 камерах сиділи виключно комуністи.

[2]) Отаман Одеської уголовщини „Мишка Японець" був вождем її; остання мала свою організацію й нараховувала в своїх лавах до 60.000 чол.; з тих часів тероризувала все населення Одеси.

[3]) Вже опісля з'ясувалося, що одеські уголовники готувалися до нападу на в'язницю з тим, щоби визволити своїх товаришів, яких тоді сиділо понад 1000 чоловіка; останніх вони й постачали зброєю.

[4]) Помічника начальника в'язниці забито підчас перестрілки зовсім випадково. Оскільки нам відомо, він добре ставився до політичних в'язнів, ніж інша адміністрація. На обіцання політичних дати йому після приходу радвлади посаду начальника в'язниці цей помічник начальника влаштовував особисті побачення, передавав підпільну літературу, газети то-що.

Але ось двері камер, де сиділи політичні; вони відчиняються. Шумливо всі біжать уперед до виходу, збиваючи з ніг тих, що їх визволили. Раптом чутки по натовпу — „гайдамаки наближаються!" І паніка... Стали тікати хто куди. Більша частина звільнених продерлася до міста через Великий фонтан. Інші через Одесу-Товарну.

Уже, коли ми були в місті, нам було повідомлено, чому демонстрація, що була вийшла з цирку, нам не прийшла на допомогу. Сталося так, що згаданий „Мишка Японець" з своєю „братвою" перепинив дорогу демонстрації й розпочав спір про те, кого треба випускати з в'язниці — чи політичних, чи лише уголовних. Підчас сварки невелика група на чолі з самим „Мишкою" побігли наввипередки до в'язниці і, стрівшись з нами, як ми вже раніш згадували, допомогла звільнити не тільки уголовних в'язнів, але й політичних.

Так невеличка групка, — чоловіка в 15 — з комуністів і, як не дивно, і уголовних, зовсім випадково звільнили 1.300 чоловіка з одеської в'язниці.

Я. КОТОВ

З МИНУЛОГО НА РУДНЯХ ДОНБАСУ

Був початок 1917 року, коли в повітрі пахло революцією. На руднях не вистачало продуктів для робітників, годівлі для коней. Промисловість була зруйнована, навіть не було на руднях для шахт димарів, не говорячи уже про велике устаткування, як, наприклад, різні машини, камерони, канати то-що.

Прийшла лютнева революція. Всюди збори, мітинги, засідання... По-первах, переважна частина робітників не поділялися за політичними партіями аж доки не з'явилися на трибунах представники цих різних партій. Пригадується, що більшовики були на початку революції в найменшому числі.

Війна з німцями провадилась, як і раніш, і „соціялісти" закликали йти на фронт. Чад боротьби проти німців за свою „батьківщину" серед деякої частини шахтарів ще не пройшов. Тому, коли на мітингах чи зібраннях з'являлися більшовики, на них кричали — „геть, німецькі шпигуни!"

Надходить березень 1917 р. Розпочалися зїзди. Один із з'їздів, що їх скликав генерал Краснов, був з'їзд гірнопромисловців та гірничих робітників, що відбувався в Ново-Черкаську Донської области. Мета цього з'їзду була — помирити робітників з гірнопромисловцями. На з'їзді власники домагалися розпуску виборчої міліції й позбавлення контролю над шахтами Говорилося про те, що ще рано проголошувати „інтернаціонал", доводилася потреба утриматися від 8-годинного робочого дня.

Ми, робітнича частина цього з'їзду, ні на віщо згоди не дали й роз'їхалися.

Так, невдозві після з'їзду приїхали на рудні козаки. Здається, в липні місяці трапився наскок козаків на Прохорівську рудню; заскочивши, вони захопили електричну станцію, телефонну й хотіли заарештувати нашу Раду.

Про цю справу негайно було повідомлено всім найближчим рудням. Перші прибігли більшовики, хоч їх і було мало, за ними взагалі робітники — хто з простою мисливською („охотничьей") рушницею, хто з кайлом чи гранітом і т. д. Їхніх вартових („часовых"), що їх вони встигли поставити, було роззброєно і знято з варти („с постов"). Головний офіцер дав обіцянку надалі будь-які наскоки припинити.

З цього часу в нас і почалися суперечки з козаками.

Друга сутичка була з ними, коли робітники тепер рудні Зіньковської застрайкували й вимагали підвищення зарплатні. Був мітинг. Щоб розігнати його, було виряджено знову козаків. Бачучи таку справу, робітники дали звістку іншим рудням. З усіх рудень позбігалася сила робітників й запропонували козацькому загонові покинути мітинг. Хоч не хоч, а проти сили більшої за себе не підеш, і козаки мітинг покинули. Це все було за Керенського.

* * *

Настає Жовтнева революція. Розпочалися перші вибори до Рад і утворення Воєнно-Революційного Комітету. Знову наскок. Знову козаки Каледіна стали на перешкоді, й на цей раз забажали захопити владу в нашому районі в свої руки. Прибули з козаками офіцери, старі пристави, урядники, одним словом, увесь свій апарат. Робітники зразу ж з зброєю в руках прибігли до помешкання Ради. Прохорівська Рада полонених [1]) теж підтримала нас і виступила з нами.

... Розпочалася перестрілка. Козаки забили одного робітника, ми в їх одного офіцера. Нез'ясований стан тривав декілька днів, після чого робітники запропонували каледінцям негайно ж вибратися з території рудень. Звичайно, останні не послухалися — зчинилася знову бійка...

Врешті-решт, після 6-денного бою каледінців було вигнано з рудні Прохорівської й Чулківської. Перейшовши в наступ, робітники вигнали козаків із Риківської економії, де вони дотепер залишалися. Відступаючи, козаки наскочили на Ревком ст. Словацької й розгромили, заарештувавши деяких товаришів членів Ревкому. По мирних мешканцях стала ходити зброя. Як тільки одержано про це звістку, вночі більшовики і взагалі робітники, які бажали, вирушили на допомогу [2]). На станцію подано нам 15 вагонів. За ніч ми доїхали до ст. Словацької й уранці були там. Вийшовши з вагонів, зразу ж оточили класний потяг, де козаки „спочивали", і дали один постріл угору. Без жодних заперечень вони здалися й роззброїлися. Допомігши відновити владу Ревкома, ми виїхали додому.

Перебуваючи ввесь час в загрозі, комунари й робітники перейшли на казармений стан.

Далі ми взяли участь у поході на Макеєвку, де стояли козаки. Тут, з'єднавшись з загоном т. Сквириці, ми вкупі стали вести наступ на Таганрог.

За недовгий час було взято в калединців Ростов і Таганрог.

Ми повертались додому. Не встигли встати з потягу, як нас повідомили, що німецькі загони підходять до Юзівки. Почалася евакуація.

---

[1]) З австро-німців, що працювали по руднях.

[2]) Разом з робітниками виступали полонені.

* * *

Коли став гетьманувати за допомогою німецьких багнетів П. Скоропадський, на руднях на робітників почалося гоніння.

Мені особисто довелося тоді тікати з Юзівського району. Пробуваючи в той час на Кадієвській руді, якось одного разу був скликаний мітинг робітників, де обговорювалися продовольчі справи. Нараз з усіх боків обступили мітинг німці та гайдамаки. Не дивлячись на те, що вони були озброєні й виставили кулемета, все-таки робітники, що були присутні на мітингові, не послухалися їхнього наказу й продовжували мітинг до кінця.

Гетьманщина в-осени 1918 р. скоромінуще впала. Перші чутки про скинення гетьмана дали привід робітникам розпочати роззброєння поліції. Всюди по руднях розпочалися вибори рад. Але знову напасть. Рушив Денікін. Знову арешти, розстріли робітників і розгон рад.

Пам'ятаю, що нас група робітників втікла на станцію Попасне, звідки ми перебралися до Харкова.

В Харкові якраз на цей час був з'їзд спілки гірників.

Несподівано зустрічаємо свого знайомого комунара, тов. Курсова. Останній після наших з ним переговорів дав нам гроші, щоб закупити зброю для озброєння робітників рудень нашого району, і відправив разом з нами для цієї справи одного товариша на прізвище Семена.

Їхавши з Харкова додому, дорогою ми спинилися на ст. Сватові. В цей час тут стояв штаб одного з петлюрівських полків. Звернувшись до штабу, власно до петлюрівського командира, з проханням допомогти нам зброєю, останній, бувши „вдячним", задовольнив наше прохання.

Подякувавши за зброю, виїхали на станцію Попасну. Вночі рушили на ст. Варваропіль і тут розпочали організацію партизанського загону. Залишивши для дальшої організації партизан декілька своїх товаришів, ми пішли в наступ на Кадієвську рудню.

З повідомлень Кадієвку зайняли денікінці, які розташувалися в будинкові робітничого клубу. Тихо, обійшовши з усіх боків це помешкання, наш загін зняв стрілянину просто по клубові. Денікінці такої несподіванки, звичайно, не чекали й, покинувши все своє майно, ледве втікли в спідній одежі.

Вночі другого дня ми повернулися назад на ст. Варваропіль. Всі партизани були вже напоготові. Через два дні вночі розпочали знову наступ на Кадієвську рудню. Вигнали звідтіль білих і пробули там 5 день. Коли денікінці стали на нас натискувати, ми вернулися до ст. Варваропіль і повернули на ст. Алмазну, яку після 24-хгодинного бою узяли.

Станція Дебальцево, до якої ми підійшли після Алмазної, декілька раз переходила з рук в руки й лише на шостий день

було її взято. Роззуті й роздягнені наші партизани майже всі вибилися з сил, та до того нас всіх напала нужа.

Дізнавшись про те, що з Третьої Роти виїхали петлюрівці, ми відступили туди й помістилися в порожніх казармах; небагато відпочивши, знову вийшли в наступ на Бахмут[1]). За 3 дні бою Бахмут було звільнено від білих. Але все-таки довго в ньому ми не продержалися й мусили відступити, взявши напрямок на знайому нам Дебальцеву.

Отак роблячи переходи, наскоки й відступи, загін, кінець кінцем, знову ж таки опинився в Бахмуті. На цей час сюди прибули загони червоноармійців під командою тов. Дибенка. Невдовзі після цього загін одержав наказа перейти в розпорядження тов. Дибенка й виїхати до Луганського. З Луганського нас відправили в район Квіргунки, де ми виступили на ворога разом з організованими частинами Червоної армії.

Так проходила боротьба за владу Рад на Прохоровській, Кадіївській та інших руднях, на одній з маленьких ділянок Донбасу; боротьба була непомітна й майже нічим не позначалась від боротьби в інших районах Донбасу, але по суті в своїй одноманітності — це уперта й героїчна боротьба робітників-шахтарів за пролетарську революцію.

---

[1]) Тепер м. Артемівське.

IV

МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

К МАТЕРИАЛАМ О ДОНЕЦКО-КРИВОРОЖСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Как областное об'единение Советов рабочих депутатов Донецко-Криворожский бассейн выделился уже вскоре после Февральской революции. В апреле 1917 г. состоялась областная конференция рабочих депутатов Донбасса, Криворожского Рудного района, Екатеринославской и Харьковской губерний, на которой был избран Областной Комитет Советов рабочих депутатов Донецкого и Криворожского района.

Комитет этот сыграл определенную роль в организации и координировании экономических и политических выступлений широких рабочих масс этого крупнейшего промышленного района, при чем, несмотря на меньшевистско-эсеровскую часть Областного Комитета, которая вплоть до IV областного с'езда количественно превышала большевистскую фракцию, Областной Комитет по вопросам экономическим и ряду политических вопросов не раз выносил постановления в духе большевистских требований. Об'яснялось это давлением революционного пролетариата Донбасса, Екатеринослава, Харькова, который под влиянием общеполитических событий и развернувшейся на местах экономической и политической борьбы все больше отходил от меньшевистской и эсеровской партий, от их соглашательской, изменнической политики. Параллельно с этим процессом шел процесс непрерывного роста и укрепления большевистской организации, усиления ее авторитета и влияния среди широких рабочих масс.

Так, уже к августу-сентябрю 1917 года в ряде пролетарских центров Донецко-Криворожского бассейна — Горлово-Щербиновский район (тут прочное большевистское влияние в Совете установилось еще с апреля), Луганск, Никитовка, Нелеповка и др. — руководство советами рабочих депутатов перешло в руки большевиков. Не ограничиваясь „революционными" постановлениями, советы эти на деле начали проводить конкретные мероприятия по установлению на местах твердой пролетарской диктатуры (рабочий контроль на предприятиях, а при саботаже предпринимателей — национализация отдельных предприятий, организация Красной гвардии и т. д.). Все эти мероприятия, однако, не были координированы, не было общего советского центра, который об'единил бы усилия

советов в деле установления пролетарской диктатуры, центра, который организовал бы борьбу советов против нараставшей контр-революции и руководил ею.

Мысль о создании такого областного центра пролетарской диктатуры, о выделении Донецко-Криворожского района в отдельную хозяйственно-административную автономную единицу и о построении там республики советов возникла в сентябре-октябре 1917 года у части руководящих работников Донецко-Криворожской областной организации и была горячо поддержана широкими рабочими массами.

Тов. Артем, председатель Донецко-Криворожского областного партийного комитета, как пишет в своих воспоминаниях тов. Магидов[1]), специально ездил в Петроград для согласования этого вопроса с Центральным Комитетом партии. По словам тов. Магидова, тов. Ленин, с которым тов. Артем имел беседу по вопросу о выделении Донецко-Криворожского района в отдельную республику, целиком поддержал эту идею, считая организацию Донецкой республики при создавшихся тогда на Украине условиях... необходимой и по соображениям международным и по политическим соображениям[2]).

Тов. Скрыпник в своем выступлении на вечере воспоминаний, посвященном первой советской власти на Украине, устроенном Истпартом ЦК в 1924 году, также подтвердил, что ЦК партии большевиков харьковским товарищам дал санкцию на организацию Донецкой республики, рассчитывая таким путем создать в этом крупном центре металлургии и добычи угля мощную базу пролетарской диктатуры, которая явилась бы сильным ударным кулаком против Центральной Рады, контр-революционная сущность которой к осени 1917 г. выявилась уже с полной определенностью.

Как видим, изложение т. Скрыпника отличается от изложения тов. Магидова. И если принять во внимание последующую тактику ЦК РКП в этом вопросе, то станет ясным, что правильно именно первое (т. Скрыпника).

В декабре 1917 года был созван в Харькове III областной с'езд Советов Донецко-Криворожского бассейна, который должен был решить вопрос об организации республики.

В это же время в Харьков приехала группа делегатов Киевского краевого с'езда советов, решившая, в виду провокационной тактики Центральной Рады, перенести работу с'езда в Харьков. Вместе с делегатами приехали также члены киевского краевого партийного Комитета.

Существовавшие и раньше некоторые разногласия между партийными организациями левобережья и правобережья по вопросам национальной политики, организации украинского

---

[1]) Архив Истпарта ЦК КП(б)У.
[2]) Воспоминания Магидова.

советского и партийного центра и другим разгорелись еще с большей силой. Особенно ожесточенные споры вызвал вопрос о том, какой принцип — экономический или национальный — следует положить в основу организации республик.

Донецко-Криворожская областная партийная организация считала, что с момента Октябрьской революции, когда в России приступили к непосредственному переустройству хозяйственно-экономических отношений на социалистических началах, национальное самоопределение в России потеряло свое актуальное, революционное значение, так как после революции уже некому угнетать другие национальности.

Что же касается Украины, то здесь, исходя из особенностей украинских условий, левобережные товарищи признавали за украинским народом право на самоопределение.

Но левобережные товарищи при этом, однако, не допускали даже мысли о возможности вхождения пролетарской области Донкривбасса в состав Украины, где преобладает крестьянское население, в массе мелкобуржуазно настроенное и неспособное, мол, пока бороться за диктатуру пролетариата. Такой союз, если бы он осуществился, по их мнению, явился бы только тормозом для дальнейшего развития революционного движения Донкривбасса и, по выражению отдельных донкривбасцев, лег бы тяжелым камнем на донецкий пролетариат в его борьбе за установление пролетарской диктатуры.

Вхождение Донкривбасса в состав Украины, где, мол, соотношение сил было далеко не в пользу пролетарской революции, донецкие и харьковские товарищи считали недопустимым также и с точки зрения интересов всей российской федерации, для которой эта область в тот период являлась почти единственной металлургической и угольной базой.

Исходя из всех этих соображений, левобережные товарищи горячо отстаивали необходимость выделения Донецко-Криворожского бассейна в отдельную республику, выдвигая в противовес национальному принципу — принцип экономический.

Против выделения Донецко-Криворожского бассейна в отдельную республику резко выступали киевские товарищи и Краевой Партийный Комитет, которые указывали, что этой мерой исскуственно создается, с одной стороны, чисто земледельческая область, а с другой — чисто производственная, что несомненно невыгодно для дальнейшего развития социалистической революции и что в настоящий момент необходимо об'единение всех рабочих Украины для борьбы против Центральной Рады, что выделение основного пролетарского района — Донецко-Криворожского бассейна — приведет к ослаблению разгорающейся борьбы против мелкобуржуазной и пр. контр-революции на Украине. Киевские товарищи, в противовес сепаратистским тенденциям харьковських и донецких, выдвигали необходимость организации Украинской Советской

Республики с включением в ее состав Донецко-Криворожского бассейна. На это дал свою санкцию и Центральный Комитет партии.

Несмотря на ряд совместных пленарных заседаний краевого и областного партийных комитетов и совместных заседаний фракций с'ездов, левобережная партийная организация оставалась непоколебимой в вопросе выделения Донецко-Криворожской Республики и только в виду непосредственной угрозы наступления контр-революционной Центральной Рады на время отказалась от осуществления этой меры и постановила об'единить III областной с'езд с делегатами Киевского областного с'езда советов. Об'единенный таким образом с'езд был назван I Всеукраинским с'ездом Советов. Харьковские и донецкие товарищи согласились войти в ЦИК Украины, однако, большого участия в его работе не принимали, считая, что этот орган не имеет непосредственного отношения к Донецко-Криворожскому бассейну.

При первых же победах советских войск над Центральной Радой, особенно после взятия Киева и переезда туда ЦИКУК'и, они решили, что с Центральной Радой покончено и что, следовательно, можно приступить к социалистическому строительству у себя. 12 февраля (н. ст.) 1918 г. был созван 4-й областной с'езд Советов, который провозгласил Донецко-Криворожскую республику.

Ход дальнейших событий показал ошибочность взглядов харьковских и донецких товарищей в вопросе выделения Донецко-Криворожского бассейна, так как эта мера противоречила естественному положению вещей, исскуственно отрывала от Украины неразрывно связанную с ней промышленную ее часть, ослабляла общий фронт борьбы против развернувшейся на Украине контр-революции и, конечно, не остановила немецко-гайдамацких войск от вторжения в пределы Донкривбасса, на что рассчитывали левобережные товарищи при об'явлении республики. История их, так сказать, в этом вопросе опровергла...

Х. Мышкис

* * *

Организация и деятельность Донецко-Криворожской Республики до сих пор чрезвычайно скудно освещены в материалах по истории украинского Октября. Истпарт ЦК КП(б)У неоднократно обращался к отдельным членам Донецкого правительства и другим активным участникам Донецкой Республики с предложением составить обобщающий очерк о Донецко-Криворожской Республике или хотя бы прислать свои воспоминания, но, к сожалению, т. т., которые могли бы об этом писать, не пишут. Все попытки редакции „Л. Р." в этом направлении пока также остались тщетными.

Помещаемые здесь материалы и отдельные документы по истории организации и деятельности Донецко-Криворожской Республики извлечены из газеты „Известия Юга" (официального органа Областкома Донецкого и Криворожского бассейна), „Собрания узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства Республики Советов Донецкого и Криворожского Бассейна" № 1—2 и газеты „Донецкий Пролетарий" (органа областного Комитета Донецко-Криворожского бассейна РСДРП(б).

Использованы также газеты „Земля и Воля" (орган лев. с.-р.) и „Наш Юг" (орган Обл. Комитета Донецко-Криворожского бассейна РСДРП меньш. об'единен.). Последние источники были использованы лишь в отношении тех событий и моментов, которые не освещены по официальным и большевистским источникам, или в том случае, когда отдельные факты более полно освещены в этих газетах. Весь газетный материал взят из Центроархива, бюллетени правительства из Музея Революции, а рукописный и печатный материал из архива Истпарта ЦК КП(б)У.

Считаем необходимым оговорить, что в целях возможно лучшего освещения деятельности украинской большевистской организации, ее политики и тактики в протоколах IV областного с'езда советов, Областного Комитета, пленумов и др. выступления большевистской фракции приводятся полностью; что же касается выступлений представителей других партий, то они несколько сокращены, однако, без ущерба в передаче характера и сущности выступлений.

Сохранившиеся материалы по Донецко-Криворожской Республике освещают ряд ярких и весьма типичных для того периода моментов, как, например, борьбу между двумя областными большевистскими центрами Украины — правобережья и левобережья — по ряду весьма принципиальных вопросов нашей национальной политики, возможности строительства социализма в чисто пролетарском районе без обеспечения поддержки со стороны широких масс крестьянства и др.

Материалы эти отображают также ожесточенную борьбу между большевистской партией и меньшевистской и эсеровской, которые всячески дезорганизовали и тормозили деятельность Донецкого правительства и рядом провокационных мер стремились восстановить харьковских рабочих против советской власти.

Ряд фактов упущен, большинство нуждается в об'яснении и более детальном освещении, но все же опубликование этих материалов несколько восполняет тот пробел, который имеется в освещении событий украинского Октября. Было бы хорошо, если бы этот материал явился стимулом для активных участников этих событий дать более полные сведения и материалы, освещающие историю Донецко-Криворожской Республики.

Редакция

МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ ПРО ДОНЕЦЬКО-КРИВОРІЗЬКУ РЕСПУБЛІКУ*)

А. Матеріяли

1. Звіт IV обласного з'їзду Рад. роб. депут. Дон.-Крив. басейну.
2. Конструкція влади в Дон. бас. (засідання Обл. К-ту від 14(1) лютого 1918 р.).
3. До питання про Брест і про ставлення Дон.-Крив. басейну до радянської України.
   а) Засідання Обл. і Хар. вик. комітетів.
   б) Засідання Обл. К-ту від 28/II — 18 р.
   в) „ „ „ „ 11/III — 18 р.

Б. Документи

1. Декларація уряду Донецької Республіки.
2. Боротьба з гетьмансько-австрійською окупацією. Дон.-Крив. басейн та радянська Україна.
   а. Декларація уряду Радянської України.
   б. „Декрет військових дій" Донец. уряду.
   в. Радіо про „Київський Уряд".
   г. Заява Васильченка, Жакова й Філова.
   ґ. Ст. Філова — „Кого судить?".
3. До конфлікту уряду Донецької республіки з т. Антоновим-Овсієнком.

IV ОБЛАСТНОЙ С'ЕЗД СОВЕТОВ РАБОЧИХ ДЕПУТАТОВ ДОНЕЦКОГО И КРИВОРОЖСКОГО БАССЕЙНОВ

IV областной с'езд Советов рабочих депутатов Донецкого и Криворожского бассейнов открылся в Харькове 9 февраля 1918 г. (27 января 1918 г. ст. ст.).

На с'езде присутствовало 74 делегата с решающим голосом, из них — 48 большевиков, 19 с.-р., 5 меньшевиков и 2 беспартийных.

В президиум с'езда было избрано 5 большевиков (Артем, Каменский, Жаков, Васильченко и Шишков), 2 эсера (Киричек и Затыловский) и 1 меньшевик (Мишкин).

Порядок дня с'езда**):

---

*) Материалы подготовлены к печати т. Мышкис.

**) Кроме перечисленных выше вопросов порядка дня IV обл. с'езда, приводимого по газ. „Донецкий Пролетарий" № 11, на с'езде, по данным газ. „Известия Юга" от 14/II (н. ст.) 1918 г., стоял также отчетный доклад обл. Комитета.

1) Текущий момент *).
2) Экономическая политика в Донецком бассейне.
3) Областная организация.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА В ДОНЕЦКОМ БАССЕЙНЕ **)

„С обширным докладом по экономическому вопросу выступает комиссар труда по Украине, тов. Скрыпник ***).

Характеризуя общее экономическое положение Донецкого бассейна катастрофическим, докладчик останавливается на отдельных его отраслях, констатируя состояние полного развала как в транспорте и финансах, так и руднично-заводской отрасли.

Причинами этого, по мнению докладчика, являются трехлетная война и десятимесячное хозяйничанье коалиционных правительств, где под ширмой коалиции буржуазия вела свою классовую политику.

Господство частного интереса и заинтересованность буржуазии в войне не давали возможности поставить регулирование промышленности на должную высоту. Лишь Октябрьский переворот, поставив у власти рабочий класс, сделал возможным твердой рукой пролетариата бороться с разрухой промышленности.

В этих целях создаются экономические боевые органы— Высший Совет Хозяйства и Областные Советы, куда входят рабочие организации и где цензовых элементов нет.

Эти Советы и являются этапом к национализации всей промышленности и к созданию необходимых условий для перехода к социализму".

Содокладчиком от фракции об'единенных соц.-дем. выступил Цукублин ****).

Содокладчик, как и тов. Скрыпник, считает положение Донецкого бассейна катастрофическим: „За последний год дороги Донецкого Бассейна уменьшили провоз на 2 миллиона пудов груза, в то время как железнодорожное хозяйство вдвое ухудшилось...

...Металлургическая промышленность с каждым днем падает, ибо доменные печи частью вовсе не работают, вследствие чего выплавка металла сильно понизилась... Положение, и без того ужасное, усугубляется массовым уходом рабочих из бассейна на почве гражданской войны и вступлением их в Красную гвардию.

---

*) Ни самого доклада, ни принятой по нем резолюции в газете не опубликовано.

**) Этот материал помещен в газете „Наш Юг" под заголовком: „Экономический вопрос".

***) „Наш Юг" от 13/II (ст. ст.) 1918 г.

****) Изложение содоклада несколько сокращено.

Декреты народных комиссаров о национализации выливаются в уродливые формы неорганизованных захватов отдельных предприятий, что окончательно подрывает народное хозяйство".

Чрезвычайно тяжело было также, по словам содокладчика, продовольственное положение бассейна. Он говорит, что последний, при отсутствии плана распределения имеющихся продуктов и расстройстве транспорта, через два месяца очутится совершенно без продуктов.

„Финансовый вопрос находится в таком же критическом положении,—говорил содокладчик,— ибо национализация банков остановила приток туда частных капиталов, а выпуск денежных знаков является очень опасным".

В дальнейшем оратор выдвигает в противовес национализации промышленности проект ее синдицирования путем вовлечения всех крупных предприятий в единый мощный синдикат, который находился бы под контролем государства.

РЕЗОЛЮЦИЯ ПО ВОПРОСУ ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКЕ В ДОНЕЦКОМ БАССЕЙНЕ *).

„Обсудив доклад тов. Скрыпника о задачах экономической политики в южной горнопромышленности, Областной с'езд Советов признает:

1. Положение южной горнопромышленности катастрофическое, $3^1/_2$-летняя империалистическая война поглотила огромную часть производительных сил, а 8-мимесячное господство буржуазии под флагом коалиции еще более расшатало хозяйственную жизнь. Сопротивление капитала пролетарской революции оказалось наиболее сильно здесь, в области об'единенного горнопромышленного капитала. Закрытие целого ряда предприятий, саботаж предпринимателей и высшего технического и административного персонала и финансовое обескровление предприятий, с одной стороны, и прямое разрушение производства вооруженными силами контр-революционной буржуазии, с другой стороны, поставили рабочий класс в южной горнопромышленности перед необходимостью самых энергичных и решительных мер, чтобы восстановить и организовать хозяйственную жизнь.

2. Единственным путем пролетарской экономической политики является осуществление диктатуры рабочего класса не только в области политической, но и в области экономической, признание нашей революции, направленной к социалистическому преобразованию, и организация производства на общественных основах.

---

*) Резолюция помещена в газете „Известия Юга" от 24/II 1918 года под заголовком: „По экономическому вопросу".

3. Категорически отвергая поэтому предложения синдицирования и трестирования промышленности, построенные на почве коалиции с буржуазией и могущие лишь ухудшить положение производства, с'езд признает единственно возможным путем национализацию южной горнопромышленности и общественную ее организацию.

4. Предупреждая товарищей против проявляющегося иногда стремления отдельных групп рабочих рассматривать взятые в свое ведение предприятия как самостоятельно действующие лишь силами и решениями данных рабочих, с'езд признает, что происходивший до сих пор процесс стихийного перехода предприятий в руки рабочих являлся неизбежным результатом саботажной политики предпринимателей и созданного ими катастрофического положения производства. Но, вместе с тем, с'езд считает необходимым организовать этот переход предприятий в руки рабочего класса на основе национализации отдельных отраслей производства.

5. Ведение дел на отдельных рудниках и заводах должно находиться в руках выбранных заводоуправлений с участием технического персонала, а управление национализуемыми предприятиями должно быть сосредоточено в Областном Совете Народного Хозяйства, который действует согласно вырабатываемым для всей Российской Советской Федерации планам.

6. Для успешного проведения в жизнь национализации производства необходимо осуществление трудовой повинности, прежде всего для технического и административного персонала, необходимы об'единение рабочих в производственные профессиональные союзы, выработка тарифов заработной платы рабочих и проведение других мер к обслуживанию производства.

7. Для об'единения работы в указанном направлении и для организации общественного производства необходимо создание Совета Народного Хозяйства, как органа диктатуры рабочего класса в области экономической.

С'езд поэтому одобряет инициативу выбранного на предшествующем с'езде бюро, выработавшего на новых основах положение о Совете Народного Хозяйства и категорически отвергнувшего участие в этом Совете представителей комитета.

Приняты поправки:

1) Об отпусках рудничных рабочих летом не на 2 месяца. Порядок отпусков определится Советом Нар. Хоз. и Областным Комитетом.

2) О муниципализации в городах и поселках крупной недвижимости с тем, чтобы средства от нее шли в жилищный фонд.

Резолюция с поправками Бюро фракции и т. Васильченко принимается всеми, при семи неголосовавших.

Заслушиваются внеочередные заявления о красногвардейцах и комиссарах. Единогласно принимаются следующие предложения:

1) В Красную гвардию принимаются только товарищи по рекомендации революционно-социалистических партийных и других рабочих и крестьянских организаций.

2) Все комиссары отныне выбираются местными Советами Р., С. и Кр. Деп. и проводят свои решения через Советы. В исключительных случаях, вызывающих необходимость самоличных действий, комиссар, обязан дать отчет о них на ближайшем заседании Совета".

ВОПРОС О ВЫДЕЛЕНИИ ДОН.-КРИВ. РЕСПУБЛИКИ

Областная организация*)

„По вопросу об организации области от фракции большевиков выступает т. Васильченко.

Основные тезисы его доклада следующие:

По мере укрепления советской власти на местах, федерации Российской Социалистической Республики будут строиться не по национальному признаку, а по особенностям экономически-хозяйственного быта.

Такой самодовлеющей в хозяйственном отношении единицей являются Донецкий и Криворожский бассейны.

Донецкая Республика может стать образцом социалистического хозяйства для других республик.

В силу этого Донецкий и Криворожский районы должны обладать самостоятельными органами экономического и политического самоуправления.

Организуемая в области власть — Совет Народных Комиссаров ответственен перед с'ездом и перед исполнительным органом с'езда — областным комитетом".

Слово на правах докладчика предоставляется т. Скрыпнику (члену ЦИКУК'и), желающему представить точку зрения ЦИК Украины по вопросу о выделении Донецко-Криворожского бассейна в отдельную республику.

Скрыпник. „Ставить в основу организации власти экономический принцип — правильно; нельзя однако будущее переносить в настоящее.

Мир прежде всего означает национальный вопрос, право наций на самоопределение.

Финляндия самоопределилась как буржуазная республика, но сейчас там произошла пролетарская революция.

---

*) В газете „Донецкий пролетарий" от 31/I (ст. ст.) 1918 г. материал этот помещен под заголовком: „Подробности провозглашения Донецкой республики (На областном с'езде советов)".

По вопросу о праве наций на самоопределение идет основной бой в Бресте... (крики—„кончен"). Выделение Донецкого бассейна означало бы подрыв советской власти и усиление Генерального Секретариата. Автономия необходима, но как части, входящей в состав Украинской Федерации. Как член Центр. Комитета партии, я знаю, что право решения этого вопроса предоставлено местным советским организациям.

Екатеринославские товарищи тоже заявляют об особых условиях. Где корни этой идеи? — У меньшивиков, противодействовавших украинской советской власти (крики: „это мнение фракции").

Германское правительство нарочно перекраивало избирательные округа так, чтобы изолировать пролетарские центры. Здесь тоже совершается изоляция. К Москве или Сибири этот принцип применим, но здесь—Рада и Каледин.

Наша партия шире, чем фракция, и я, как агент ЦК, не соглашаюсь с такой постановкой".

Голубовский (с.-р.)*) присоединяется к главным положениям Скрыпника и считает, что Донецкий район должен самоуправляться областным комитетом**).

Сандомирский (от фракции об'един. с.-д.) находит точку зрения большевиков на организацию области в самостоятельную Донецкую республику вполне последовательной, ибо; если полагать, что Россия на всех парах идет к социализму, если она уже перешагнула через политическую демократию и Учредительное Собрание, если профессиональные союзы не должны больше являться органами классовой борьбы, а выполнять государственные функции, то, катясь по этой синдикалистской плоскости, нужно признать не только за каждой областью, но и за каждым рудником право выделяться.

Фракция об'един. соц.-дем. полагает, что Российская демократическая республика должна состоять из целого ряда автономных областей.

Угольный район Донецкой области и должен представлять такую самодовлеющую в экономическом отношении область с самостоятельным административным аппаратом.

Это положение должно быть утверждено как Всероссийским, так и Украинским Учредительными собраниями".

В заключение Сандомирский (от фракции об'един. с.-д.) делает следующее заявление:

„Оставаясь на точке зрения признания за нациями права на самоопределение и за областями права на автономию, фракция меньшевиков с'езда Сов. Раб. и Солд. Деп. Донецкого и Криворожского бассейнов считает, что вопрос о политической автономии Донецкого и Криворожского бассейнов, как

*) „Наш Юг", 14/II (н. ст) 1918 г.
**) „Известия Юга", 14/II (н. ст.) 1918 г.

самодовлеющей экономической области, и (должен быть? — Ред.) утвержден Всероссийским и Украинским Учредительными Собраниями; при этом с'езд полагает, что, в интересах развития производственных сил страны и сплоченности пролетариата, необходимо сохранение недробимости и неразделимости экономической единицы Донецкого и Криворожского бассейнов, что будет достигнуто выделением его в особую единицу, входящую автономной областью в пределы Российской Республики"...

„Тов. Артем*). Подобно тому, как для обучения солдат раскрашивают мешок „под турка" и заставляют солдат колоть его штыками, наши „противники" раскрашивают нас самих и выдвигают ряд соображений, каждое из которых в отдельности может быть правильным, а все вместе являются сугубо неправильными.

Мы не разбиваем ни единой федеративной республики, не покушаемся на национальные интересы Украины, мы не собираемся создавать независимой республики. Разве мы собираемся вести особую таможенную политику и пр.? Мы хотим связаться со всей страной. „Вся власть советам" — вся власть пролетариату и беднейшему крестьянству, которым никого не нужно угнетать. Сепаратисты не мы, а вы. Почему вы стремитесь к Киеву? Потому что Советская республика не по национальному признаку для вас более крепкий орех, чем национальная.

Наша Красная гвардия не признает самоопределения белой гвардии на Украине, ни в Финляндии (где на помощь финляндским рабочим пошли наши солдаты), ни в других местах.

Национальные предрассудки погибли вместе с Центральной Радой.

Меньшевики пытались столкнуть нас лбами с тов. Скрыпником. Но мы, как большевики, не расходимся с тов Скрыпником. Мы расходимся с ним, как с официальным представителем Украинского ЦИК. Я только заявляю тов. Скрыпнику, что здесь не один член ЦК партии и что я нахожу недопустимой эксплоатацию имени ЦК Наш район — самый революционный на юге и он сделал кое-что для Киева. Но ему предстоит сделать кое-что не только для Киева, но и для юго-востока. **)

Жаков (б-к). Если политика Донецкого бассейна должна быть чему подчинена, то это, конечно, не случайным временным политическим задачам наших украинских товарищей, а политике промышленных центров севера.

Донецкий бассейн важен прежде всего для судеб всей российской революции в целом. Его организация, революци-

*) „Известия Юга", 14/II (н. ст.) 1918 г.
**) После т. Артема выступал Мархарьян, речь которого опущена.

онное строительство (а здесь еще не было революции, не было „Октября") должны стоять на первом плане. Конечно, мы должны помочь своим участием в жизни всего юга преодолеть влияние мелкой буржуазии, как на Украине, так и на юго-востоке, но для этого-то „пролетарский кулак", ныне распластанный на все пять пальцев, должен быть собран, организационной расхлябанности и многовластию должен быть положен конец. [2])

Тов. Скрыпник сказал, что корни идеи „отложения" в меньшевизме.

Но сегодня замечается исключительное явление — единодушие именно между меньшевиками и тов. Скрыпником [3]).

Это потому, что один по положению „украинской власти", а другие по положению мелкобуржуазному хватаются за буржуазные предрассудки. Тов. Скрыпник говорит об Укр. Раде в то время, как эта Рада, по многочисленным заявлениям того же тов. Скрыпника, больше не существует. И Скрыпник и Голубовский стоят на национализме, и тот и другой боятся, что советская, и законодательная и исполнительная, власть на самом деле осуществится, что будет „государство в государстве.

Скрыпник заявляет, что он тоже член определенной партийной фракции и что ЦК не связывал членов партии определенной резолюцией.

Советы — это не социализм, это органы боевые. Мы не в единой советской фракции, а во множестве, стремимся к созданию мировой федерации рабочих республик. Но в экономической области — одно, а в политической — другое. Национализм еще существует, как существуют одурачивающие массы оппортунисты.

Скрыпник предлагает следующую резолюцию:

IV областной с'езд Советов рабочих депутатов Донецк. бас. и Криворожского района постановляет: 1) Донецк. бас. и Криворожск. район составляют автономную область южнорусской Украинской Республики, как части Всероссийской Федерации Советских Республик.

2) Для проведения советской власти и для об'единения деятельности советов в области с'езд постановляет избрать областной комитет и областных комиссаров по всем отраслям местной общественной жизни.

Вместе с тем, с'езд предлагает всем губернским, уездным и местным советам избрать губернских, уездных и т. п. комиссаров с местной компетенцией деятельности.

В области экономической Донбас. и Криворожский районы должны быть об'единены вокруг утвержденного на настоящем с'езде автономного Южн. Областн. Сов. Нар. Хозяйства, как органа социалистического управления национализированных отраслей производства *).

**) Выпущено выступление Голубовского.

Рубинштейн (м-к). Рассуждение о послах и пр. — это делание из мухи слона. Необоснованным считает Рубинштейн и возражение Скрыпника. Его слова показывают, до какой степени большевики стали милитаристами. Политические вопросы разрешаются со стратегической точки зрения. Соображения экономические и национальные при этом выбрасываются. Недробление Донецкого бассейна... выбрасывается за борт в стремлении зачислить его за Киевом.

Мы, меньшевики, отстаиваем два положения: 1) автономия, 2) неделение бассейна.

Васильченко (б-к). Скрыпник двумя ногами стоит на национализме. Прав Сандомирский — что-нибудь одно: или социалистическая революция, или вы увязнете по колени в национализме. Скрыпник говорит, что еще не изжиты национальные предрассудки.

Но Рада погибла под натиском сил извне Украины, и все-таки она погибла, и восстания на ее защиту не произошло.

Если III Всеросс. с'езд говорил о федерации национ. республик, то это не исключает об'единения по экономическому (признаку). На Урале мусульмане выделились по национальному признаку, а рабочие — по хозяйственному. Вы говорите о международной федерации. Но вот представьте, что домбровские рабочие организуют Домбровскую республику, а буржуазия с ними боролась. Не оказалось ли бы, что не все поляки пользуются равным отношением с'езда.

Эсеры уже в принятой резолюции по текущему моменту согласились с тем, с чем теперь борются*).

Но это понятно. Одно дело принять теоретически, другое — осуществлять практически. Кому не известны эти шатания „левых", самых левых эсеров.

Скрыпник недавно сравнивал теперешнее положение в Донецк. бас. с октябрьским в Питере. Теперь он это забыл

Жаль, что нет крестьян. Следует дать наказ Обл. К-ту, чтобы следующий с'езд состоялся совместно с крестьянами.

Нам не нужно ни министерства иностранных дел, ни монетных дворов, нам нужна советская власть, исполнительница центральной власти Советов Народных Комиссаров.

Скрыпник снимает свою резолюцию, заявляя, что она носила декларативный характер и не имеет целью дезорганизовать фракцию".

РЕЗОЛЮЦИЯ О ВЫДЕЛЕНИИ ДОН.-КРИВ. РЕСПУБЛИКИ

Ставится на голосование резолюция тов. Васильченко**):

---

*) Резолюция, принятая с'ездом по текущему моменту, не разыскана.

**) Резолюция приводится по газ. „Наш Юг", 14/II (н. ст.) 1918 г.

„По мере того, как в свободной федерации советских республик России с развитием социалистической революции средства производства будут обобществляться, главные отрасли промышленности национализироваться, выделение отдельных республик все больше и больше будет и должно производиться по принципу особенностей той или другой области в хозяйственно-экономическом отношении.

Донецкий и Криворожский бассейн, как область, имеющая уже и теперь свою определенную экономическую хозяйственную физиономию, должен обладать собственными органами экономического и политического самоуправления, едиными органами власти, организующими в бассейне политический, экономический и культурный правопорядок Советской республики.

Исходя из этих соображений, IV областной с'езд сов. раб. деп. Донецкого и Криворожского бассейна избирает областной комитет из 11 человек и поручает ему образовать Совет Народных Комиссаров Донецкого и Криворожского бассейнов

Образованный областным комитетом Совет Комиссаров в своей работе будет ответственен в промежутках между с'ездами перед областным комитетом, а когда с'езды будут созваны, то перед с'ездами.

В интересах гарантии ответственности Совета Комиссаров с'езды созываются:

1) по требованию Совета Комиссаров,

2) по постановлению областного комитета,

3) по требованию всех входящих в состав республики районов.

В целях возможности Совету Народных Комиссаров немедленно приступить к исполнению возлагаемых на него с'ездом обязанностей, с'езд постановляет предложить в Петрограде Совету Нар. Комиссаров отпустить для совета Донецкого бассейна один миллион рублей".

„Рубинштейн (м-к*) вносит поправки**): 1) Областной Комитет состоит из 23—25 членов; 2) в его состав входят представители районов с решающим голосом.

Голубовский (с.-р.) вносит поправку о допущении в Областной Комитет представителей от областных партийных центров трех крупнейших партий с решающим голосом, а если это будет отвергнуто, то с совещательным голосом.

Все поправки большинством всех против 14 отвергнуты.

В голосовании резолюции эсеры и меньшевики не принимают участия. Резолюция принимается 50 голосами.

В Областной Комитет избраны:

От фракции большевиков: 1) Васильченко, 2) Жаков, 3) Тевелев, 4) Варейкис, 5) Андреев.

---

*) „Известия Юга" 14/II — 18 г.

**) По вопросу о составе Областного Комитета.

От фракции меньшевиков: Рубинштейн, кандидаты: Алексеев, Марк и Попов.

От фракции социалистов-революционеров: 1) Киричек, 2) Ровенский, 3) Макарьян; кандидаты: Голубовский, Добровольский, Черный *).

Избранному Областному Комитету с'езд поручил образование Совета Народных Комиссаров Донецко-Криворожской Республики.

Единогласно принимается предложение тов. Васильченко: „Областной с'езд выражает пожелание, чтобы ближайший с'езд был совместным с крестьянскими депутатами".

ЗАЯВЛЕНИЕ ФРАКЦИИ С.-Р.

Фракция с.-р. полагает, что настоящий с'езд, вследствие означенного числа представленных советов области и полного отсутствия советов крестьянских депутатов, не может окончательно разрешить вопроса об образовании формы власти в Донецком Бассейне.

По существу же вопроса, по соображениям принципиальным и политическим и в согласии с постановлением III Всерос. с'езда, фракция считает невозможным в условиях настоящего момента (выделения ? — Ред.) особой Донецкой Республики и высказывается за развитие деятельности Областной организации в отношении руководства политической и экономической жизнью области".

ВОЗЗВАНИЕ IV ОБЛАСТНОГО С'ЕЗДА СОВЕТОВ РАБ. ДЕП. ДОНЕЦК И КРИВОРОЖСКОГО БАССЕЙНОВ

„Ко всем рабочим Донецкого района, ко всем советам рабочих депутатов и рудничным комитетам **)

Товарищи! Совет с'езда горнопромышленников обратился ко всем горнопромышленникам с секретным цикулярным предложением задержать на две недели подвоз с рудников к станциям железных дорог угля.

Делается это с целью все того же преступного намерения (саботированием) промышленности внести в нее еще большую разруху, искусственно усилить безработицу, сорвать революцию.

Они рассчитывают, что через неделю-другую начнется распутица, подвоз угля сделается почти невозможным вследствие естественных условий, и тогда промышленность страны станет перед фактом полного отсутствия угля в пунктах, из которых его можно погрузить для отправки.

*) По данным газ. „Наш Юг", в Обл. Комитет было избрано не 5, а 7 большевиков. В отношении эсеров и меньшевиков цифры сходятся.

**) „Земля и Воля", 22/II (н. ст.) 1918 г.

Товарищи! Гнусное дело предательского саботажа должно быть предупреждено. Напрягите все усилия к тому, чтобы намерение хищников капитала не было осуществлено.

Приложите старания к тому, чтобы путем применения ваших собственных мер возможно большее количество угля было немедленно вывезено с рудников на ближайшие станции.

Заставляйте сделать это промышленников. Если они откажутся давать для этого денежные средства, найдите средства, чтобы все это сделать самим, как бы это трудно ни было. Не допускайте при этом злоупотреблений и расхищения угля с тех мест, куда вы его доставите. Ведите точный учет тому, что вы будете отправлять с рудников и будете хранить у станций железных дорог.

Дружнее, товарищи, все на общее дело, все против новой провокации саботажников, защищайте интересы своего класса, интересы пролетариата. Не допустите, чтобы заговор акул эксплоатации удался.

IV Областной С'езд Советов Рабочих Депутатов Донецкого и Криворожского бассейнов".

ОБЛАСТНОЙ КОМИТЕТ СОВЕТОВ РАБОЧИХ и СОЛДАТСКИХ ДЕПУТАТОВ ДОНЕЦКОГО и КРИВОРОЖСКОГО БАССЕЙНОВ [4])

Заседание 14 (1) февраля 1918 г.

„КОНСТРУКЦИЯ ВЛАСТИ В ДОНЕЦКОМ БАССЕЙНЕ *)

В четверг 14(1) февраля состоялось первое заседание переизбранного на с'езде Областного Комитета Советов Рабочих и Солдатских Депутатов Донецкого и Криворожского бассейнов.

Присутствуют т.т. Васильченко, Жаков, Варейкис, Рубинштейн, Разин, Равенский, Голубовский Киричек, Андреев, Тевелев, Шварц...

Рубинштейн (м-к) предлагает следующую конструкцию президиума: председатель — большевик, товарищ председателя — с.-р., казначей и секретарь — независимо от фракции.

Жаков предлагает составить президиум на следующих основаниях: 3 большевика, 1 с.-р., 1 меньшевик.

Голубовский (с.-р.) предлагает избрать председателя, товарища председателя и секретаря. Казначей не входит в состав президиума. Президиум не функционирует, как орган, обладающий особой сферой компетенции, помимо технической стороны.

Фракция большевиков присоединяется к предложению тов. Голубовского. Соц.-рев. и меньшевики не называют своих кандидатов.

---

*) „Известия Юга", 16/II 1918 г.

Президиум избирается: председатель — тов. Васильченко (9 голос.), тов. председателя — Жаков (9 гол.), секретарь — Варейкис (7 голос.), казначеем утверждается кандидат с.-р. т. Равенский (7 голос.). Название за Областным Комитетом сохраняется прежнее.

Жаков предлагает, согласно постановления с'езда, образовать Совет Народных Комиссаров. Фракция большевиков предлагает состав совета ограничить 16-ю, а при совмещении обязанностей — 15-ю лицами.

Фракция большевиков предлагает следующее распределение обязанностей: Председатель Совета Народных Комиссаров и комиссар по народному хозяйству — т. Артем, комиссар по внутренним делам — Васильченко, комиссар финансов — Межлаук, комиссар труда — Магидов, комиссар народного просвещения — Жаков, комиссар по судебным делам — Разин, комиссар государственного контроля — Каменский, по военным делам — Рухимович.

Полагая, что меньшевики не пожелают предложить своих кандидатов, фракция большевиков предполагает достигнуть соглашения с соц.-революц. относительно кандидатур, как перечисленных, так и остающихся не замещенными, фракция считает целесообразным следующее распределение незамещенных обязанностей: комиссар земледелия — с.-р., комиссар по врачебно-санитарным делам — с.-р., по управлению недвижимым имуществом — с.-р., комиссар призрения — с.-р., комиссар продовольствия — оставить для фракции большевиков (Бек или Крымов).

Комиссары путей сообщения, почт и телеграфов оставляются за организациями работников этих отраслей государственного хозяйства.

Рубинштейн (м-к) и Голубовский (с.-р.), в видах сохранения ответственности народных комиссаров перед Областным Комитетом, считают недопустимым совмещение обязанностей народных комиссаров и членов О. К.

Т. т. Васильченко и Жаков заявляют, что фракция большевиков находит совмещение обязанностей вполне допустимым, так как за политическую линию поведения комиссаров будет нести ответственность фракция в целом, независимо от состава ее; за упущения или проступки комиссары будут одинаково отвечать и перед другими членами Областного Комитета, независимо от фракционного состава его. Кроме того, всякие нарушения ответственности или злоупотребления фракции парализуются широкой возможностью созыва верховного органа — Областного с'езда, согласно принятой с'ездом резолюции.

Большинством 6-ти против 3-х постановлено считать допустимым совмещение обязанностей народного комиссара и членов Областного Комитета.

Предложения тов. Голубовского о сложении полномочий членами Областного Комитета, назначенными комиссарами, и сложении полномочий членов президиума Областного Комитета, в случае их назначения комиссарами — отклоняются.

До утверждения списка комиссаров т. т. Рубинштейн и Голубовский предлагают выяснить отношения ко Всероссийскому Совету Народных Комиссаров Российской Республики и ЦИК на Украине.

Отношение к этим двум органам определяется следующим образом:

Совет Народных Комиссаров Донецкого и Криворожского бассейнов обязан (на территории Донецкой Республики — Ред.) проводить в жизнь декреты Народных Комиссаров Российской Республики.

ЦИК Украины считается органом, параллельным Областному Комитету, но советы Донецкого бассейна принимают участие в общем строительстве государственной жизни с советами всего юга России — Украины и Доно-Кубано-Терского района.

Голубовский (от фракции с.-р.) заявляет, что вопрос об участии эсеров в Совете Народных Комиссаров и вопрос о кандидатурах фракция передает на разрешение своего областного партийного комитета"...

Рубинштейн не принимает участия в обсуждении вопроса об образовании Совета Народных Комиссаров.

Постановлено (6 — за, 4 воздержавшихся *): „Образовать Областной Совет Народных Комиссаров Донецкого и Криворожского бассейнов в следующем составе: 1. Председатель Совета Народных Комиссаров и комиссар по делам народного хозяйства — тов. Артем (Сергеев). 2. Народный комиссар по делам управления — Семен Филиппович Васильченко. 3. Народный комиссар по финансовым делам Валерий Межлаук. 4. Народный комиссар труда — Борис Магидов. 5. Комиссар по народному просвещению — Михаил Петрович Жаков. 6. Народный комиссар по судебным делам — Виктор Григорьевич Филов. 7. Народный комиссар по делам государственного контроля — Каменский. 8. Народный комиссар по военным делам — Рухимович" **).

---

*) „Собрание узакон. и распоряж. раб. и кр. пр-ва Республики Советов Донецк. и Криворожск. бассейнов", № 1, 1 марта 1918 г.

**) Областным комитетом, кроме вопросов о выборе президиума и образовании Совета Народных Комиссаров, на этом заседании рассматривались также вопросы: а) об отказе Совета Нар. Хоз. в удовлетворении просьбы Бердянского (Таврич. губ.) С. Р. и С. Д. (передано на пересмотр Сов. Нар. Хоз., делегирован член. обл. ком.); б) о национализации 67 рудников Чистяковского горного района (передано для разработки Сов. Нар. Хоз.) и в) текущие дела.

ВОПРОС О БРЕСТЕ И ОБ ОТНОШЕНИЯХ ДОН. И КРИВ. БАС. С СОВЕТСКОЙ УКРАИНОЙ

„СОЕДИНЕННОЕ ЗАСЕДАНИЕ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА (ХАРЬК. ГУБ.) С. Р. С. И КР. Д. И ОБЛАСТНОГО КОМИТЕТА С. Р. И С. Д. *)

Заседание **) созвано для ответа на вопрос, поставленный Советом Народных Комиссаров, об отношении местных советов к заключенному миру.

От имени большевиков выступает т. Васильченко, старающийся доказать, что подписываемый мир является простой бумажкой, которая никого ни к чему не обяжет. Счастливый исход для местной советской власти оратор видит в том, что недавно провозглашена Донецкая Республика.

Действие того пункта мирного договора, который касается Украины, естественно, не распространяется на Харьков и Донецкий бассейн“ [5]).

От об'единенных с.-д. выступает т. Ф. Кон, который указывает, что мир „является позорной капитуляцией русской революции перед германским империализмом.

Сущность мира — предательство всех революционных элементов Украины, Финляндии, Литвы, Польши, Эстляндии и др., связавших свои судьбы с русской революцией. Непосредственное следствие этого мира — моральное падение русской революции и вместе сильнейший удар по зарождающемуся революционному движению Европы. Тов. Кон предлагает ответить Совету Народных Комиссаров категорическим отказом на принятие германского ультиматума“ ...

С протестом против заключенного мира с Германией выступали также представители левых с.-р. — Черный и Качинский.

Собрание, по словам газеты, носило крайне бурный характер и изобиловало рядом инцидентов, повлекших за собою смену президиума и уход с заседания фракции большевиков.

„ПРОТОКОЛ ЗАСЕДАНИЯ ОБЛАСТНОГО КОМИТЕТА СОВЕТА РАБОЧИХ И СОЛДАТСКИХ ДЕПУТАТОВ ДОНЕЦКОГО И КРИВОРОЖСКОГО БАССЕЙНОВ 28/II 1918 ГОДА ***)

Присутствовали т. т. Васильченко, Варейкис, Рубинштейн, Тевелев, Шварц, Голубовский, Равенский.

Председатель — т. Васильченко, секретарь — т. Варейкис.

---

*) „Наш Юг“, 27/II (н. ст.) — 1918 г.
**) Дата заседания не обозначена.
***) „Донецкий Пролетарий“, 3/III — 1918 г.

Порядок дня:

1. Отношение к текущему моменту, 2. О военном отделе 3. Доклад т. Жакова, 4. Текущие дела.

1. По вопросу о текущем моменте были предложены следующие тезисы:

От фракции большевиков (т. Васильченко):

Принятие условий мира германского правительства не на словах, а на деле означало бы самоубийство революционной демократии России, означало бы гибель социальной революции. Лицемерное согласие на мир для революционной демократии неприемлемо вследствие того, что оно способствовало бы затемнению сознания российского и западно-европейского пролетариата.

Поэтому Областной Комитет признает необходимым заключение мира на условиях германского правительства отвергнуть, если он уже заключен — расторгнуть и провозгласить священную партизанскую войну.

Социалистическая Россия против международного империализма.

Областной Комитет призывает все местные советы к сплочению революционной демократии и самой решительной борьбе со всеми попытками контр-революционного движения, для этого советы не должны останавливаться перед введением военного положения и репрессиями по отношению к контр-революционерам[6]).

От фракции меньшевиков (т. Рубинштейн):

Мы стоим перед фактом германской оккупации, несущей с собою полный разгром революции...

...Лишь сплочение всех сил революционной демократии, работающих в советах, может создать условия, необходимые для защиты революции. Без прекращения гражданской войны, политического террора, восстановления во всей широте начал народоправия, не мыслима защита революции.

От фракции соц. революционеров (т. Голубовский):

1. Подписание мира гибельно (пропуск в газете. Ред.)... связывают действия революционной России, 2) необходим отпор нашествию внешних и внутренних империалистов, 3) необходимо сплочение всех революционных сил вокруг советов и устранение политического террора.

Большинством 4-х голосов принята резолюция, предложенная т. Васильченко (от фракции большевиков).

2. По вопросу о военном отделе был заслушан доклад т. Руднева, который сводится к следующему:

При Народном Комиссариате по военным делам создается коллегия по формированию и обучению добровольческой социалистической рабоче-крестьянской армии. Все военные отделы губернских и уездных совдепов устраивают бюро записи добровольцев в социалистическую Красную армию.

В Красную армию принимаются добровольцы, стоящие на платформе сов. власти, по рекомендациям революционных организаций. Бюро записи добровольцев направляет записавшихся в управление бывших воинских начальников, где регистрируются как добровольцы, так и семьи, состоящие на их иждивении.

Все воинские начальники должны быть утверждены советами. В управлениях воинских начальников совдепом избирается комиссар. Из управления бывш. воинских начальников доброволец назначается в красный отряд, согласно распоряжения Народного Комиссариата по военным делам.

Управления бывш. воинских начальников дают ежедневные сведения о регистрации в Народный Комиссариат по военным делам и местным советам...

...Доклад принимается большинством...

...Голубовский предлагает не требовать от добровольцев обязательного признания платформы советской власти и ограничиться признанием необходимости защиты революции.

Рубинштейн настаивает на том, чтобы не создавать искусственных преград для тех, кто желает защитить дело революции, и требует, чтобы добровольцам было обеспечено положение сражающихся. Для этого необходима организация, отличительные знаки, открытое ношение оружия и соблюдение правил войны.

Текущие дела:

...2) По заявлению гражданина бельгийского консула постановлено передать заявление в Совет Народного Хозяйства для немедленного рассмотрения, предложив руководствоваться при этом соображениями экономического характера.

Предложение Рубинштейна, Голубовского — руководствоваться нормами международного права на началах взаимности — отвергнуто.

3) Заявление акц. о-ва „Юровета" постановлено передать народному комиссару по делам управления.

4) Доклад комиссара по народному просвещению заслушан и принят к сведению.

5) На вопрос т. Рубинштейна о борьбе с бандитизмом народный комиссар по делам управления т. Васильченко сообщает, что: ночные обыски и аресты отменены. Прежняя шестерка распускается[7]). Будет произведена неделя следствия.

Против последней меры возражает т. Рубинштейн.

Остальные вопросы перенесены на следующее заседание в понедельник.

Постановлено предложить президиуму следить за своевременным печатанием протоколов и отпечатать протоколы 2-го и 3-го заседаний.

Кроме того, т. Васильченко сообщил, что им приняты меры к урегулированию налогового обложения и проведения всех налогов лишь с санкции Областного Комитета.

Тов. Голубовский предложил установить необходимость безотлагательного вступления в свои обязанности комиссара по контролю для тщательной проверки финансовых операций по области".

ЗАСЕДАНИЕ ОБЛАСТНОГО КОМИТЕТА 11 МАРТА 1918 ГОДА *)

Присутствовали т.т. Жаков, Васильченко, Варейкис, Шварц, Магидов, Голубовский, Рубинштейн, Тевелев и Филов.

Порядок дня: 1) Заявление к-ра труда Магидова. 2) Назначение новых комиссаров. 3) Доклад комиссара по просвещению т. Жакова. 4) О Центральном К-те Украины. 5) Заявление т. Алексеева.

1) Тов. Магидов читает декрет о социальном страховании, выработанный в комиссариате труда, т. Рубинштейн вносит поправку,— заменить слова „Донецкая Республика" словом „область". Поправка отвергается, и декрет большинством принимается.

2) Тов. Васильченко предлагает, ввиду незамещения некоторых постов Совета Народных Комиссаров Донецкой Республики, в которых в данный момент ощущается необходимость, временно утвердить следующих лиц: Варейкиса — заместителем комиссара народного призрения и Кожевникова — комиссаром почт и телеграфов.

Рубинштейн и Голубовский (в голосовании — Ред.) не участвуют.

3) Тов. Жаков делает доклад об институте сельского строительства и об окладах педагогического персонала. Доклад принят к сведению, а вопрос о ставках оставлен открытым до следующего заседания, дабы комиссар финансов дал свое заключение.

4) Тов. Васильченко оглашает последнюю телеграмму с декларацией ЦИК Украины **) и отмечает, что позиция Совета Народных Комиссаров Донецкой Республики и Областного Комитета по отношению к революционной войне несколько иная, чем ЦИКУК'и, ибо Совет и Областной Комитет войны не об'являют, но поддерживают революционное восстание.

Рубинштейн. Я должен лишний раз констатировать, что Областной Комитет... фактически сведен на нет. Историческое решение принимается без его ведома... Я снимаю с партии, которую представляю, всякую политическую ответственность за то, что делается именем Областного Комитета.

Из газет я узнал о создании „пятерки", о налоге, воззвании, о мобилизации, об учреждении должности нового Главковерха и о назначении на этот пост Антонова[8]). Между тем

---

*) „Известия Юга", 17/III 1918 г.

**) Декларацию ЦИК Украины см. в разделе „Боротьба з німецько австрійською окупацією".

положение необычайно сложно и момент исключительно ответственный...

Рубинштейн считал лозунг: партизанский террор против австро-германских полчищ — нелепым... „Если отпор немыслим, а это скажет московский с'езд, то всякое сепаратное выступление есть акт предательства и провокации. Вы начали с конца. Начать надо было с другого, с общегосударственного разрешения вопроса о мире, о создании всенародной власти и общенациональной организованной борьбы.

Вопрос о мире на Украине не может быть решен независимо от общероссийского вопроса. Предложение ЦИК Украины от 7-го марта об образовании южно-русской военной конфедерации Советских Республик, вернее, их комитетов, для нас неприемлемо. Есть перед нами два пути. Один путь — итти силой штыка. На этом пути мы слабейшие, и этот путь приведет нас к гибели. В крови потонут завоевания революции. Лучшие рабочие силы будут уничтожены. Производительные силы будут разрушены, а с ними и об'ективные условия для новой освободительной борьбы... Три миллиона рабочих островков в 30-тимиллионной крестьянской Украине. Крестьянство не признало ЦИК Украины, не признало оно и Донецкой Республики. Мыслимо ли изжить конфликт штыком...

Советские комитеты не представляют крестьянства. Его нет в ЦИК Украины, нет и у нас. С'езд советов не осуществим... Лишь Народное Учредительное собрание всей Украины является действительным и практически осуществимым лозунгом сегодняшнего дня. Лишь в нем и через него может быть изжит конфликт без разгрома революции, без гибели тысяч пролетарских жизней... Лишь в нем найдет полное осуществление право наций на самоопределение... Это второй путь. Третьего нет.

Тов. Голубовский (с.-р.). Создается дикое положение. Пока ЦИКУК'а была в Киеве, еще не так ясна была нелепость создания Донецкой Республики вместо областного самоуправления. С переездом ЦИКУК'и в Екатеринослав получается столпотворение. На екатеринославской территории теперь две республики, не считая местной власти. С вопросом о войне получится теперь полнейшая дезорганизация. Донецкой Республике нужно искать комиссара иностранных дел, отчего открещивались сами большевики на с'езде. Остается лишь одно: до решения с'езда советов возможны лишь подготовительные действия. Поэтому предлагаю:

1) На так называемый с'езд правительств в Екатеринославе послать представителей Областного Комитета только для информации.

2) Созвать на 21 марта, но не позже двух недель, экстренный с'езд советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов области[9]).

После дальнейших прений, в которых принимали участие: Васильченко, Рубинштейн, Голубовский, Варейкис и Жаков — принята следующая резолюция, внесенная тов. Васильченко от фракции большевиков.

Резолюция

„В виду того, что военные действия в пределах Украины представляют вооруженное восстание угнетенных против угнетателей, Областной Комитет Донецкого и Криворожского бассейнов всеми силами и средствами будет поддерживать восстание и поручает Совету Народных Комиссаров Донецкой Республики найти конкретные формы для об'единения восстания во всех республиках юга“ [10]).

Предложение тов. Голубовского отвергается.

Тов. Рубинштейн вносит свою резолюцию: „Решение вопроса о войне возможно лишь во всероссийском масштабе. До отказа в ратификации мирного договора в Москве сепаратное выступление отдельных областей, уничтожающее возможность как организованной защиты, так и организованного выхода из состояния войны, является недопустимым. Вопрос о власти на территории Украины и Российской Республики может разрешить лишь Украинское Учредительное собрание, к созыву которого надлежит немедленно приступить“ [11]).

За первые два пункта резолюции Рубинштейна голосует т. Голубовский. После голосования Рубинштейн заявляет, что его партия слагает с себя всякую ответственность за принятое решение.

Постановлено по возможности скорее созвать Областной с'езд Донецкого и Криворожского бассейнов. Созыв поручить Областному Комитету...

ДЕКЛАРАЦИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ СОВЕТОВ ДОНЕЦКО-КРИВОРОЖСКОГО БАССЕЙНА

„Всем рабочим, всем Советам рабочих, солдатских и крестьянских депутатов, заводским и рудничным комитетам Донецкого и Криворожского бассейнов*).

Декларация о ближайшей деятельности Областного Совета Народных Комиссаров **)

По постановлению IV Областного С'езда Советов Рабочих и Солдатских Депутатов Донецкого и Криворожского

*) „Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Респ. Советов Дон и Крив. бас.“ № 1.

**) Помещенное в документе перед текстом декларации извлечение из постановлений, на основании которых образован Совет Народных Комиссаров

бассейнов в областном комитете 14 февраля образовался Совет Народных Комиссаров Донецкого и Криворожского бассейнов. Совет оставлен впредь до замещения еще нескольких постов из 8 человек.

Приступая к выполнению возложенных на нас с'ездом обязанностей, мы, назначенные в Совет Донецкой Республики в качестве комиссаров, посредством настоящего считаем своим долгом сказать пролетариату и бедноте Донецкого и Криворожского бассейнов о том, как мы определяем задачи, осуществление которых преследовалось созданием Совета Народных Комиссаров в Донецком и Криворожском бассейнах.

Эти задачи для нас сводятся к следующему :

1. Укрепление власти рабоче-крестьянского Правительства России. Активное участие в том социалистическом творчестве, к которому неизбежно ведет углубляющаяся революция. Проведение в жизнь постановлений, декретов и распоряжений Советов Народных Комиссаров Федеративной Социалистической Республики Советов в России.

2. Установление революционного правопорядка в Советской Республике Донецкого и Криворожского бассейнов, установление организованной планомерности в экономической и хозяйственной жизни. Организация, развитие и под'ем народного просвещения и культуры, приспособляя (их ?—Ред.) к социалистической жизни общества.

Понимая таким образом свои задачи, Совет Народных Комиссаров Донецкого и Криворожского бассейнов, при содействии всех местных рабоче-крестьянских революционных органов власти и управления, незамедлительно приступит к осуществлению следующих мероприятий, направленных к осуществлению намеченных выше целей.

а) В области экономической. Совет Народных Комиссаров приложит все силы к осуществлению перехода рудничных предприятий и земельных недр области в собственность Советской Республики России.

Совет Народных Комиссаров установит ежегодные отпуска для работающих в рудниках и при рудниках рабочих и служащих, введя в то же время трудовую повинность для праздных элементов общества.

Совет Народных Комиссаров произведет отчуждение в собственность советов крупных домовладений, приняв в то же время меры к тому, чтобы была смягчена, а по возможности и устранена, жилищная нужда горно-заводского пролетариата и городской бедноты.

Донецкого и Криворожского бассейнов, опущено. См. помещенные материалы по IV Областн. С'езду Донецко-Криворожского бассейна (резол. о выделении Донецко-Криворожской Республики и протокол Обл. К-та Сов. Дон. и Крив. бас. от 14/II — 18 г.).

Совет Народных Комиссаров проведет в Донецком и Криворожском бассейнах переход земли в руки трудящихся.

б) В области политической. Совет Народных Комиссаров примет меры к тому, чтобы власть фактически всюду в области перешла в руки советов.

Совет Народных Комиссаров организует народные демократические суды, упразднит остатки бюрократических и буржуазных учреждений, способствовавших угнетению пролетарской и крестьянской бедноты, переложит налоги на имущие слои населения. Совет Комиссаров гарантирует заступничество власти и закона рабочим, беднякам и солдатам перед всякой возможной попыткой нового их угнетения и порабощения капиталом.

Совет установит начала рабоче-крестьянского правопорядка во всех отношениях правосудия и управления, предоставив широкую инициативу в их отправлении самодеятельности самих трудящихся и эксплоатируемых масс народа.

в) В области культурно-просветительной. Совет Народных Комиссаров, возлагая главную работу по народному просвещению на рабочие культурно-просветительные организации, приступит к учреждению Советов народного образования, к широкой постановке внешкольного образования и дошкольного воспитания и, в первую очередь, к созданию обширных колоний для детей трудовой бедноты, к введению всеобщего бесплатного обучения и переустройству школы на началах однотипности трудового принципа, самоуправления учащихся и политехнического образования.

Не предрешая дальнейшего расширения задач своей деятельности, Совет Народных Комиссаров Донецкого и Криворожского бассейнов будет итти с трудовым и эксплоатируемым народом по пути к полному осуществлению социализма.

Подписали: Председатель Совета Народных Комиссаров, комиссар народного хозяйства — Артем (Сергеев)

Комиссар по делам управления — С. Васильченко

Комиссар по судебным делам — В. Филов

Комиссар финансов — Межлаук

Военный комиссар — Рухимович

Государственный контроль — Каменский

Комиссар труда — Б. Магидов

Комиссар просвещения, Секретарь Совета — М. Жаков".

БОРОТЬБА З НІМЕЦЬКО-АВСТРІЙСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ. ДОНЕЦЬКО-КРИВОРІЗЬКИЙ БАСЕЙН ТА РАДЯНСЬКА УКРАЇНА

ДЕКЛАРАЦИЯ СОВЕТСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

Обращение к советским республикам, „образовавшимся на территории юга России".

„К советским республикам*)

Из Полтавы — Харьковскому Совету областных комиссаров Донецкого бассейна. Ростов — Совету Комиссаров Донской области. Одесса — Совету Комиссаров. Одесса — Верховной Русско-Румынской Коллегии. Петроград — Смольный. Совет Народных Комиссаров.

Центральный Исполнительный Комитет Советов Украины обращается ко всем советским республикам, образовавшимся на территории юга России, со следующим заявлением: 1) Мы никогда не рассматривали Украинскую Советскую Республику, как национальную республику, а исключительно как советскую республику на территории Украины. 2) Мы никогда не стояли на точке зрения полной независимости Украинской Народной Республики, рассматривая ее как более или менее самостоятельное целое, связанное с общероссийской рабоче-крестьянской республикой федеративными узами. 3) Одновременно мы не возражали против образования различных советских об'единений, оставляя разрешение вопроса о взаимоотношении их как с краевой, так и центральной общефедеративной советской властью до более подходящего времени. 4) В настоящий момент, когда об'единенная буржуазия, частью открыто, как Центральная Украинская Рада и ее новейшие союзники — австро-германские империалисты, частью открыто (скрыто? — Ред.), как буржуазия русская, донская, крымская и пр., грозит раздавить рабоче-крестьянскую власть Украины, притом Украины в границах III и IV универсалов, т.-е. в том числе и те части Украины, которые составляют Донскую, Донецкую, Крымскую, Одесскую советские республики, именно теперь особенно необходимо тесное об'единение всех советских организаций. 5) Центральный Исполнительный Комитет Украины призывает все советы к такому об'единению на следующих основаниях: а) об'единение создается в целях всемерной вооруженной защиты советской власти на территории, на которую покушается контр-революционная Украинская Центральная Рада; б) ни одна из входящих в Союз республик не может без ведома и согласия правительств остальных республик выйти из об'единения и заключить сепаратные соглашения; в) органи-

*) „Донецкий Пролетарий", 9/III — 1918 г.

зуется особый комитет по борьбе с контр-революцией из представителей поименованных в п. 4 советских республик; к этому комитету переходит вся полнота власти по формированию, организации и руководству военно-техническими силами. Военно-оперативная часть находится целиком исключительно в руках главного командования, которое только и распоряжается всеми военными силами; Верховным Главнокомандующим войсками Украинской Народной Республики и общим Главнокомандующим всеми военными силами назначается тов. Овсеенко (Антонов). 6). Все средства, необходимые для успешного ведения гражданской войны (финансы, продовольствие, обмундирование, оружие и т. д.) распределяются об'единенным комитетом. 7) В целях создания всех необходимых об'единенных организаций на 15 марта с. г. в Екатеринославе созывается конференция представителей переименованных республик, по два товарища от правительства каждой республики. Сообщая вам настоящую декларацию Центрального Исполнительного Комитета Советов Украины, прошу вас, уважаемые товарищи, срочно ответить мне по заключающимся в ней практическим предложениям и известить о Вашем согласии прислать ваших представителей на конференцию 15 марта в Екатеринослав [12]). Вместе с тем прошу вас не отказать теперь же сообщить ваше решение о возможности назначения и вами общим Главнокомандующим всеми военными силами Главковерха Украинской Советской Республики тов. Овсеенко (Антонова). Полтава, 7 марта 1918 года. С социалистическим приветом председатель Народного Секретариата Украинской Советской Республики— Николай Скрыпник".

„ДЕКРЕТ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ *)

Полные отчаяния от предвидения тех новых бедствий, которые влечет за собой дальнейшее продолжение войны, но не имеющие силы сдержать возмущения перед наглым стремлением авантюристской Рады и международной буржуазии задушить завоевания революции, отдавши власть Советам, революционные, пролетарско-крестьянские массы тех окраин России, на закабаление которых покушается Рада в союзе с Германией и международными хищниками, решили ответить и отвечают на наступление гайдамацко-германских банд самым энергичным сопротивлением, самой героической борьбой с насильниками, самым непреодолимым стремлением не допустить того порабощения, которым и есть их нашествие.

Принимая на себя ответственность за это революционное возмущение вооруженных революционных масс окраинных советских республик, Областной Совет Народных Комиссаров

*) „Порыв", 16/III — 1918 г. Орган кружка рабочих художников.

Донецкого и Криворожского бассейнов взял на себя с самого начала наступления банд организацию и руководство теми вооруженными силами и средствами, которые может дать на общее дело спасения от рабства окраин Российской Федеративной Республики Советов Республика Донецкая.

Ныне, когда выяснилось, что в священной революционной войне против нашествия германско-гайдамацких банд решили принять участие, кроме революционных рабочих, солдат и крестьян Донецкой Республики, также революционные массы Украины, и возможно участие новых окраинных советских республик на юге, Совет Народных Комиссаров Донецкого и Криворожского бассейнов решает установить с этими республиками единство военных действий и руководство революционными вооруженными силами.

С этой целью Совет Народных Комиссаров Донецкой Республики постановил:

1) Присоединиться к постановлению ЦИК Украины относительно передачи главного командования всеми вооруженными силами, ведущими борьбу против Рады и Германии, народному комиссару по борьбе с контр-революцией тов. Овсеенко (Антонову) впредь до того, пока Совет Народных Комиссаров Донецкой Республики не найдет необходимым изменить свое решение по этому поводу.

2) Возложить на Народного Комиссара Донецкой Республики по военным делам тов. Рухимовича обязанность организации и комплектования вооруженных отрядов Красной армии и партизанских отрядов Донецкой Республики, с его отчетностью и ответственностью за дальнейшую их судьбу, для чего тов. Рухимович осведомляется штабом главнокомандующего, тов. Овсеенко, о всех производящихся им военных операциях.

3) Оставить в тылу театра военных действий исключительное право выдачи чрезвычайных полномочий отдельным лицам путем назначения комендантов, комиссаров и т. д., право на их назначение и смещение за Областным Советом Народных Комиссаров в пределах Донецкой Республики, за ЦИК на Украине, там и здесь за местными советами, которые при назначении комендантов, комиссаров и начальников гарнизонов ставят им в обязанность сохранение связи не только с советами, военно-революционными комитетами, но и с главнокомандующим тов. Овсеенко.

4) Принять предложение Украинского ЦИК о том, чтобы ни одна из заключающих, как это мы делаем, военный союз и ведущая борьбу с гайдамацко-германскими бандами окраинных советских республик не вступала ни в какие сепаратные соглашения с теми, против которых ведется война. Такое соглашение, обязательное и для Украинского Народного Секретариата, и для Совета Народных Комиссаров Донецкой Республики, и для любой другой окраинной советской республики,

может быть заключено только или рабоче-крестьянским правительством Российской Федеративной Социалистической Республики — Советом Народных Комиссаров — или сообща ведущими войну республиками через их специальных уполномоченных, которые, по мере надобности, по два человека от каждой республики, договариваются о возможных соглашениях.

Принимая эти постановления, Совет Народных Комиссаров Донецкой Республики призывает все органы революционной Советской власти в области к их выполнению и немедленному проведению в жизнь.

Совет Народных Комиссаров Донецкой Республики.
За председат. народный комиссар
по делам управления — Васильченко
Ком. юстиции — Филов, Ком. финан. — Межлаук
Секретарь — Жаков"

ВОЗЗВАНИЕ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ ДОНЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ

„Всем*)

Движение германско-гайдамацких банд в южные республики делается все более и более упорным. Это движение сопровождается самыми зверскими насилиями над беспомощным и беззащитным населением. Советы разгоняются и расстреливаются. Земли у крестьян отбираются и возвращаются помещикам. Восстанавливается царство попов, крепостников и эксплоататоров. Такая же участь — участь восстановления самодержавия капиталистов, заводчиков и помещиков — грозит и населению Донецкой Республики. Кабала грозит крестьянам Харьковской и Екатеринославской губ., рудничная каторга с произволом десятников и ставленников капитала грозит шахтерам. Немецко-гайдамацкие банды несут с собой расправу, произвол и ужасы белого террора.

Озабоченный защитой социалистических завоеваний революции, Совет Народных Комиссаров Донецкой Республики не видит другого выхода для спасения этих завоеваний, как только в самой решительной борьбе с насильниками.

Борьба с палачами революции и предателями бедноты и рабочего класса, борьба с ними не на живот, а на смерть — это было первым словом Совета Комиссаров Донецкой Республики, это же будет и последним нашим словом.

Мы не намереваемся сдать без боя ни одной пяди земли, ни одной позиции рабоче-крестьянского социалистического отечества, мы намереваемся отстаивать со всем пролетариатом и крестьянами юга каждый мост, каждый переход, каждую деревню и улицу города.

---

*) „Донецкий пролетарий", 28/III — 1918 г.

Братья рабочие и крестьяне! Пусть каждый из вас поймет опасность вражеской победы, не скрывайте от себя того, что враг будет захватывать каждый клочок земли, заливая его кровью. Но он зальет кровью, задавит насилиями весь край и тогда, когда население широко откроет ему свободную дорогу.

Вот почему мы не должны без борьбы пустить его. Вот почему мы должны употребить все силы, чтобы сломить его движение, разбить его силы, уничтожить его без остатка!

Все для этого должны окружить его беспощадными, неусыпными, вечно подстерегающими, со всех сторон нападающими на него отрядами. Не может быть места для колебаний, не может быть места для промедления!

Все против разбойников империализма, все против душегубов рабоче-крестьянской свободы!

Совет Народных Комиссаров Донецкой Республики призывает все честные элементы общества, все, что есть лучшего и беззаветного среди идейной молодежи, под ружье для борьбы с врагом.

Есть ли в социалистическом отечестве самоотверженная молодежь?

Совет Народных Комиссаров Донецкой Республики об'являет трудовую повинность.

Совет Народных Комиссаров приступает к ряду мероприятий по ликвидации остатков капиталистических отношений.

Совет Народных Комиссаров об'являет, что в этот критический момент, когда решается судьба юга, он сам отдаст свои личные силы на дело защиты революции и социализма.

Совет Народных Комиссаров Донецкой Республики приступает к образованию полка Совета Комиссаров и об'являет, что при первом же известии о приближении к центрам республики банд врага Совет Народных Комиссаров во всем своем составе выйдет на позицию, чтобы принять в борьбе с врагом непосредственное участие.

Мы хотим отстоять нашу свободу. Мы хотим разделить судьбу всех наших товарищей, сражающихся на фронте.

Да здравствует социализм! Да здравствует борьба пролетариата и трудовой бедноты против его врагов!

Совет Народных Комиссаров Донецкой Республики:

Председатель — Артем (Сергеев)
Народный комиссар по делам управления — Васильченко
Комиссар по военным делам — Рухимович
Комиссар юстиции — Филов
Комиссар труда — Магидов
Комиссар финансов — Межлаук
Заместитель комиссара призрения — Варейкис
Комиссар почт и телеграфа — Кожевников
Секретарь — Жаков".

ПРОТИВ ПРАВИТЕЛЬСТВА ЦЕНТРАЛЬНОЙ РАДЫ

„По всем линиям и радио Москва, Киев, Симферополь, Берлин, Вена, Париж, Лондон и всем, всем, всем...*)

Киевское правительство Рады вторглось в пределы нашей Донецко-Криворогской Республики. В то же время оно предлагает Правительству Федеративной Российской Республики прекратить братоубийственную войну и начать переговоры о демократическом мире. Как будто оно воюет с Великороссией, а не с рабочими и крестьянами нашей Республики.

Миром демократическим, миром без насилия Киевское правительство соглашается считать такой мир, по которому территория нашей Донецко-Криворогской Республики будет наводнена войсками Киевского правительства и воля народа нашей Республики будет задавлена силою германских и австрийских штыков.

Мы, правительство Республики, заявляем: — никакого мира без признания нашей Республики обеими сторонами быть не может. С оружием в руках народ нашей Республики поднялся против Киевского правительства, наводнившего нашу страну германскими войсками, и мы не сложим оружия, пока эти войска будут находиться на территории нашей Республики. Уступая силе штыков, мы будем отступать, но не уступим, пока хоть один вершок территории Республики будет в наших руках, пока останется хоть один человек, способный носить оружие.

Мы заявляем, что Киевское правительство не может ссылаться, завоевывая нашу Республику германско-австрийскими штыками, ни на какие исторические и другие права, кроме права на завоевания, права на насильственное порабощение.

Киевскому правительству должно быть известно, что мы, как особое об'единение, существуем с первых же дней после свержения династии Романовых и как Республика — со времени Октябрьского переворота. Киевскому правительству должно быть известно, что на с'езде Советов 12 февраля 1918 года население Области об'явило Область автономной частью Российской Федеративной Советской Республики, и 15 февраля было сконструировано правительство Республики. Что касается границ нашей Республики — они тоже должны быть известны Киевскому правительству. Всего несколько месяцев тому назад Киевская Рада в договоре с князем Львовым и Терещенко установила восточные границы Украины как раз по линии, которая являлась и является западными границами нашей Республики. Западные границы Харьковской и Екатеринославской

*) „Донецкий Пролетарий“ 7/IV — 18 г.

губ., включая железнодорожную часть Криворожья, Херсонской губернии и уезды Таврической губернии до перещейка,— всегда были и сейчас являются западными границами нашей Республики. Азовское море до Таганрога и границы угольных советских округов Донской области по линии жел. дор.—Ростов,—Воронеж до станции Лихая, западные границы Воронежской и южные границы Курской губ. замыкают границы нашей Республики. Таким образом, притязания Киевского правительства на захват территории нашей Республики ничем, кроме грабительских стремлений Киевского правительства, об'яснены быть на могут.

Поэтому от имени правительства нашей Республики мы предлагаем правительству Федерации — Совету Народных Комиссаров Российской Республики принять предложение Киевского правительства о начатии переговоров о мире лишь при условии, что Киевское правительство немедленно остановит германско-австрийские войска, которые от имени Киевского правительства вторгаются в пределы нашей Республики, и заключит перемирие с войсками нашей автономной Республики, на время переговоров о прекращении войны и установления границ.

Председатель Совета Народных Комиссаров Донецко-Криворогской Республики, Народный Комиссар по иностранным делам Сергеев (Артем).

Народный Комиссар по военным делам Рухимович.
Народный Комиссар финансов Межлаук.
Народный Комиссар труда Магидов."

ДО КОНФЛІКТУ У ДОНЕЦЬКОМУ УРЯДІ

„Заявление в Совет Народных Комиссаров*)

Заявляем о своем выходе из Совета Народных Комиссаров Донецкой Республики.

Сдаем свои обязанности лицам, которые будут назначены в Совет Комиссаров на ближайшем заседании Областного Комитета Сов. Р. С. Д. Донецкого и Криворожского бассейнов. Васильченко, Жаков и Филов.

29 марта 1918 г." [13])

„КОГО СУДИТЬ?" **)

Вместе с т.т. Васильченко и Жаковым я ушел из Совета Народных Комиссаров Донецкой республики. Ушел в этот тягчайший момент. Одно из двух: или мы авантюристы, или у нас были на то действительно серьезные основания. В первом случае нас должна была отозвать партия, даже помимо

*) „Известия Юга" 30/III — 1918 г.
**) „Известия Юга" 2/IV—18 г. Ст. Виктора Филова.

нашей воли; во втором случае, партия должна была признать необходимость для нас выйти из Совета Народных Комиссаров.

— „Предлагаем т. Васильченко, Жакову и Филову подчиниться партийной дисциплине — остаться на своих местах; в противном случае мы назначим партийный суд, не останавливаясь даже перед исключением из партии".

Мы ушли, и ныне находимся „под судом и следствием". Очень желаем, чтобы этот суд состоялся возможно скорее.

Надо сказать, что самое „предание суду" показало верх легкомыслия партийного собрания, которое это сделало в субботу. Несмотря на указания с нашей стороны, что спор шел вовсе не о голых принципах — национальный или экономический принцип федерации,— а и о целом ряде практических шагов, как логическом выводе из принятой принципиальной позиции,— несмотря на такие указания, собрание сочло излишним дослушать нас до конца и преждевременно прекратило всякие прения.

Вместо всестороннего выяснения причин ухода, как нужно было сделать тем, кто так или иначе хотел квалифицировать этот уход, собрание грозно и вместе смешно, по полицейски крикнуло: подчинитесь партийной дисциплине или...

Или партийный суд...

Мы ожидаем...

Жизнь не ждет. Колесо истории вертится. События разворачиваются.

Прежде суда партийного нас по существу рассудит сама жизнь.

Судить нас нужно не только с точки зрения дисциплины, но и по существу нашей позиции. В последнем отношении лучший судья—сама история.

Предоставим нашим судьям готовиться к судебному ритуалу, обвинителям шить белыми нитками позорные обвинения против нас.

Сами же заглянем немножечко в недавнее прошлое, скользнем взглядом по настоящему и кинем взор в недалекое будущее.

(Очень бы просили и наших судей и обвинителей последовать за нами; как видно по тому, что говорилось на собрании, они не особенно „охочи" до „литературы").

I.

Общие соображения

Выделение Донецкого и Криворожского бассейнов в автономную единицу — Донецкую Республику Советов знаменовало собою торжество экономического принципа федерации в противовес принципу национальному.

(Я здесь не буду давать теоретического обоснования того или иного принципа. По этому вопросу имеется ряд моих и не моих статей в „Дон. Пр." и „Изв. Юга").

Существовало частное мнение, что Донецкая республика должна составлять автономную часть Украинской Республики. Этой мешаниной пытались соединить два противоположных принципа, примирить их между собою, найти что-то среднее для них.

Однако 4-й Областной С'езд Советов решительно стал на сторону экономического принципа федерации без всякого компромисса в сторону своей противоположности. 4-й Областной С'езд Советов в своей резолюции об образовании правительства Донецкой Республики говорит между прочим следующее:

„В целях возможности Совету Народных Комиссаров немедленно приступить к выполнению возложенных на него С'ездом обязанностей, С'езд постановляет предложить Совету Народных Комиссаров в Петрограде отпустить для Совета Донецкого Бассейна один миллион рублей" (см. „Собр. узак. и распоряжений Прав. Респ. Сов. Дон. и Крив. Бас.", № 1, ст. 17 1/4)".

Если бы С'езд считал Донецкую Республику входящей в состав Украинской, то он постановил бы обратиться за финансовой помощью не в Петроград, а в Киев, в Секретариат.

Первое время в среде членов Совета Народных Комиссаров Донецкой Республики существовало полное единодушие по этому вопросу.

С развитием наступления германско-гайдамацких банд в глубь Украины, Секретариат ЦИК Украины был вынужден переехать сначала в Полтаву, затем в Екатеринослав, ныне же он находится в Таганроге. С этим злоключением ЦИК Украины совпало обнаружившееся разногласие между отдельными комиссарами по вопросу о том, относится ли Донецкая Республика к Украине.

В этом отношении надо отметить три момента:

Первый момент: Секретариат Украины, выбитый из пределов Украины, переселившись в Екатеринослав, став таким образом живым трупом, или, в лучшем случае, вроде кочующего правительства Сербии, не нашел в себе достаточно мужества признать этот факт. Он недвусмысленно обнаружил стремления, заимствованные у украинских империалистов, заявляя и обнаруживая свои притязания не только на Харьковскую и Екатеринославскую губернии, но даже и на Таганрог, спрятавшись теперь туда.

Свой аннексионизм „тоже— социалисты" из Секретариата об'ясняли между прочим и тем, что перед лицом опасности со стороны немцев и гайдамаков необходимо создание органа авторитетного для всей Украины, понимая его согласно с географией украинских империалистов.

К этому положению я еще вернусь.

Второй момент: Руководящие круги Российского Совета Народных Комиссаров высказываются также за включение Донецкой Республики в Украинскую, о чем были присланы частным образом соответствующие указания в Харьков. Здесь же мимоходом замечу, что такой позиции принципиально противоречит радиотелеграмма Народного Комиссара по иностранным делам Чичерина в Берлин от 26/III этого года. Подробнее о ней я еще буду говорить. Теперь же подчеркиваю, что у Всероссийского Совета Народных Комиссаров нет твердой линии поведения в разбираемом вопросе.

Третий момент: Председатель Совета Народных Комиссаров Донецкой Республики, Артем, будучи, как член III Всероссийского С'езда Советов от Харькова, на Украинском Советском с'езде в Екатеринославе, занял там позицию, противоречащую позиции Совета Народных Комиссаров Донецкой Республики, склоняясь к необходимости вхождения Донецкой Республики в Украинскую. Это обстоятельство знаменует собой открытый раскол в среде рабоче-крестьянского правительства Донецкой Республики.

Моя позиция остается прежней: Донецкая Республика входит автономной единицей в Российскую Федеративную Республику.

Я совершенно согласен с тем, что для борьбы с немецко-гайдамацкими бандами необходимо создание авторитетного органа, об'единяющего все Советские Республики на территории Винниченковской Украины. Однако этим авторитетным органом ни Секретариат, ни ЦИК Укр. являться не могут, как по формальным соображениям, так и по соображениям по существу.

Передача всей полноты власти ЦИК Украины, чего последний и некоторые политические деятели домагаются, противоречит воле населения тех местностей, которые выделились в автономные республики единой Российской Советской Федерации. Такое насилие над трудящимися массами мы считаем недопустимым с точки зрения наших партийных взглядов.

По существу ЦИК Украины своим поспешным отступлением из пределов Украины успел себя достаточно скомпрометировать в глазах широких трудящихся масс. Находясь ныне в Таганроге, он фактически не может руководить борьбой с немецко-гайдамацкими бандами на Украине.

Самое же главное заключается в том, что ЦИК Украины в своем составе в большинстве является эс.-эровским[14]), т.-е. органом диктатуры беднейшего крестьянства. Это последнее является революционным только в том случае, если идет за пролетариатом. Диктатура пролетариата, поддерживаемого беднейшим крестьянством,— вот что означает власть Советов рабочих и крестьянских депутатов.

Результаты же Екатеринославского С'езда совершенно иные. Мелкобуржуазность, крестьянский состав большинства населения Украины дал себя чувствовать отрицательным образом, эс.-эровское большинство ЦИК Украины означает диктатуру крестьянства. Диктатура крестьянства нечто весьма переходное, кратковременное, она должна смениться или властью буржуазии или властью пролетариата. Между той и другим должно выбирать крестьянство. Сделав верховным органом власти на Юге России с.-р. ЦИК Украины, мы отказались бы добровольно от руководительства крестьянством; пролетариат сам оттолкнул бы крестьянские массы к буржуазии.

Может быть скажут: но ведь Секретариат Украинский — большевистский, в чем же дело? А все таки абсолютное большинство в Центральном Исполнительном Комитете принадлежит с.-р. Большевистский Секретариат занимает совсем не прочное положение.

По имеющимся сведениям, на этой почве уже началось разложение ЦИК Украины. Вручать в такой момент разлагающемуся трупу, хотя еще и непохороненному, судьбы Донецкого бассейна, без которого погибнет российская промышленность, это значит делать заведомую глупость, совершать об'ективное предательство. Домогаться этого вручения—политическая авантюра, для заклеймения которой нет названия на человеческом языке.

Судьбы Донецкого пролетариата, вверенные IV Областным Советским С'ездом Областному Совету Народных Комиссаров, должны быть связаны с российским пролетариатом. К этому надо приложить все усилия, направить свою энергию.

Вернемся теперь к обращению тов. Чичерина. Оно заканчивается такими словами: „народный комиссариат не может не указать, что продолжающееся наступление германских войск на юге России, наступление, перешедшее за границы чисто украинской территории, не может быть соглашено с принципом договора.

Мы повторяем свое предложение германскому правительству высказаться определенно по вопросу о том, какие именно границы ставит это правительство украинской республике".

Что это значит?

Наступление германо-гайдамацких карательных экспедиций ведется сейчас как раз на границах Донецкой Республики. Протестовать против этого может только тот, кто считает, что Донецкая Республика входит не в Украину, а в остальную Россию. Ибо по договору Всероссийского Совета Народных Комиссаров Украина признана самостоятельным государством, во внутренние дела которого рабоче-крестьянское правительство не должно вмешиваться.

Обращение Чичерина свидетельствует о том, что политика российского правительства в вопросе о взаимоотношениях

Украины и Донецкой Республики претерпела значительные изменения.

Мысль о принадлежности Донецкого и Криворожского бассейнов к Российской Федерации, а не Украинской, находит, как и должно было быть, признание в российском рабочем правительстве.

Виктор Филов*)

(Окончание следует)

ДО КОНФЛІКТА ДОНЕЦЬКОГО УРЯДУ З Т. АНТОНОВИМ-ОВСІЄНКО [15])

„ЦИРКУЛЯР НАРОДНОГО КОМИССАРА ПО ДЕЛАМ УПРАВЛЕНИЯ СОВЕТАМ Р. и С. Д. ДОНЕЦКОГО И КРИВОРОЖСКОГО БАССЕЙНОВ КОМИССАРАМ и КОМЕНДАНТАМ **)

По постановлению IV Областного С'езда Советов Рабочих и Солдатских Депутатов Донецкого и Криворожского бассейнов, администраторы и исполнители Советской власти, в виде комиссаров, комендантов и т. д. не могут назначаться помимо Советов Рабочих и Солдатских Депутатов тех же местностей, на районы которых распространяется деятельность этих исполнителей Советской власти.

Между тем, назначенные во время борьбы с Радой народным комиссаром по борьбе с контр-революцией, тов. Антоновым, коменданты, комиссары и т. д. в некоторых местах, несмотря на заявления о том местных Советов и их Исполнительных Комитетов, полномочий своих не слагают и в настоящее время, когда борьба с измеппнической контр-революционной Радой кончилась. Так как отказ таких комиссаров и комендантов по требованию местных Советов сложить свои полномочия может вызвать самые нежелательные осложнения во взаимных отношениях между различными представительствами Советской власти, то я, комиссар по делам управления в Донецком и Криворожском бассейнах, на основании постановления с'езда, требую, чтобы постановление Советов о сложении комиссарами и комендантами полномочий немедленно выполнялось. Виновные в неисполнении таких советских постановлений будут предаваться суду революционных трибуналов. Постановления Советов будут приводиться в исполнение там, где это понадобится вооруженной силой.

Всем Советам Рабочих и Салдатских Депутатов Донецкого и Криворожского бассейнов о случаях неподчинения постановлениям Советов и невозможности местными вооруженными

*) Окончание статьи В. Филова в дальнейших номерах газеты не помещено.

**) „Собр. узакон. и распор. раб. и кр. пр-ва Респ. Советов Дон. и Крив. Бас." № 1.

силами привести их в исполнение прошу обращаться непосредственно ко мне.

Всех товарищей комендантов и комиссаров Донецкого и Криворожского бассейнов, утвержденных в этих должностях Советами, в случае каких-либо недоразумений по вопросам порядка управления, равно как и все Советы, прошу обращаться за раз'яснениями ко мне в Харьков.

Комиссар по делам управления в Донецком и Криворожском Бассейне С. Васильченко"

ПРИМЕЧАНИЯ К МАТЕРИАЛАМ И ДОКУМЕНТАМ ПО ДОНЕЦКО-КРИВОРОЖСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

[1]. В вопросе о выделении Донецкой Республики Голубовский выражал мнение только отдельной группы эсеров, но не всей эсеровской организации, Что же касается большинства левых эсеров, то к этому времени они считали, что Донецко-Криворожский бассейн должен быть отделен от Украины. Развернувшиеся вскоре события убедили украинских левых эсеров в неправильности их линии и ко времени 2-го Украинского С'езда Советов левые эсеры в своей декларации признали, что: „критическое положение Революции диктует необходимость создания единого оборонительного центра и единой советской власти на Украине". (Эрде „Революция на Украине").

[2]. Неправильность позиции тов. Жакова в этом вопросе вытекала из непонимания им органической связи Донецкого бассейна с остальной Украиной.

Тов. Жаков противопоставлял пролетарский Донбасс остальной Украине и поэтому отстаиваемое т. Скрыпником на с'езде положение о необходимости концентрации всех революционных сил Украины для борьбы с надвигающейся контр-революцией он квалифицировал как подчинение политики пролетарского Донбасса временным политическим задачам украинских товарищей. Характерно, что в этой оценке он отчасти солидаризировался с правым меньшевиком Рубинштейном, который считал, что предложение тов. Скрыпника о вхождении Дон. Крив. бассейна в состав Украинской Республики выявляет милитаристические тенденции украинских большевиков.

[3]. Заявление тов. Жакова о солидарности меньшевиков по вопросу об организации Донецкой Республики с т. Скрыпником опровергается выступлениями на с'езде меньшевистских лидеров — Сандомирского (от об'единен. с-д.) и Рубинштейна (прав. меньш.). Оба они требовали недробления Дон.-Крив. бассейна и вхождения его, как автономной единицы, в состав Российской Республики.

[4]. Областному Комитету Советов, избранному 4-м областным с'ездом Советов рабочих и солдатских депутатов Донецко-Криворожского бассейна, с'ездом было поручено образование Совета Народных Комиссаров Донецкой Республики. Областной Комитет, как верховный орган (аналогичный ЦИК'у); должен был направлять и контролировать деятельность Совета Народных Комиссаров, а последний обязан был отчитываться перед Областным Комитетом. Деятельность Областного Комитета, однако, была мало плодотворной; уже с первых заседаний Областного Комитета меньшевики и эсеры, несмотря на то, что они были в меньшинстве (5 большевиков, 3 эсера и 1 меньшевик), своими заявлениями и протестами по всем, почти без исключения, вопросам, рассматриваемым Комитетом, мешали последнему работать.

[5]. Взгляд, высказанный тов. Васильченко о том, что Брестский мир простая бумажка, которая никого ни к чему не обяжет, к этому времени разделяли отдельные руководители Донецкого правительства. Они как бы считали, что достаточно заявить немцам о том, что Донецкая Республика независима и не входит в состав остальной Украины, чтобы немцы отказались от оккупации Донкривбасса. Поэтому они несколько равнодушно относились к Брестскому миру и его последствиям.

Однако, энергичное безостановочное наступление немецких войск вглубь Украины и приближение их к границам Донецкой Республики ясно показали руководителям Донецкого правительства, что немцы не остановятся перед оккупацией Донбасса. Под влиянием развернувшихся событий товарищи скоро изменили свою линию в этом вопросе и на заседании Областного Комитета от 28/II тов. Васильченко от имени большевистской фракции Областного Комитета заявил, что Брестский мир — это гибель революции, что его необходимо расторгнуть, об'явить партизанскую борьбу и т. д.

[6]. Большевистская фракция Областного Комитета в вопросе мира с Германией разделяла взгляды левых коммунистов, но, спустя короткое время, подробней ознакомившись с постановкой этого вопроса в ЦК партии, она признала вполне правильным и целесообразным заключение мира.

[7]. Губернский штаб по борьбе с контр - революцией приказом комиссара по делам управления от 21/II был реорганизован в Главный Штаб Донецкой Республики с распространением его полномочий на всю область. Состав штаба был пополнен представителями Донецкого правительства, при чем представитель ЦИКУК'и из состава штаба был исключен.

[8]. Речь идет о „Декрете военных действий" Донецкого правительства по организации обороны Донецко - Криворожской Республики против немецко - гайдамацкого наступления и о согласии правительства на установление единства военных действий с остальными „республиками Южной России", с назначением, по предложению ЦИК Украины, на пост главнокомандующего всеми военными силами, ведущими борьбу против Центральной Рады и Германии, Антонова - Овсеенко.

В связи с наступлением немцев чрезвычайный штаб издал 6/III приказ о проведении мобилизации фабрично - заводских рабочих.

[9]. Предложение Голубовского заключалось по существу, таким образом, в пассивном выжидании решений Областного С'езда Советов по вопросу организации военной обороны против немецко - гайдамацкого наступления. При сложившейся тогда политической обстановке подобное разрешение вопроса могло только ослабить оборону Донецкой Республики и было на руку меньшевикам и прочим контр - революционным элементам, всячески стремившимся свалить советскую власть.

[10]. Необходимость об'единения всех революционных сил Украины для борьбы с Центральной Радой и наступавшими немецкими оккупантами выявилась для левобережных товарищей уже вскоре после образования Донецкой Республики под влиянием немецко - гайдамацкого штыка. Попытки вообразить себя „не Украиной" оказались неудачными и, главное, нежизненными. В связи с этим в речах донецких т. т. наметились первые признаки перелома в этом вопросе, и Донецкое правительство предприняло ряд шагов по координированию общевоенных действий против немецкого наступления (об'единение всех военных сил южных советских республик под общим командованием Антонова - Овсеенко, участие ряда Советов Донкривбасса и, в частности, присутствие председателя Донецкой Республики, т. Артема, на 2 - м Всеукраинском С'езде Советов и др.).

[11]. Меньшевики, наравне с эсерами, как видно из приведенных протоколов, резко выступали против мира с Германией, считая, что заключение мира является гибелью для революции и, как вывод отсюда, выдвигали необходимость борьбы с Советом Народных Комиссаров за Учредительное Собрание. Когда же наступление на Украину гайдамацко - немецких банд стало фактом, меньшевики, чтобы сорвать организацию обороны, лицемерно заявили, что нельзя нарушать мирный договор и что вопрос о борьбе с немцами может быть разрешен отнюдь не в Харькове, а в Москве, во всероссийском масштабе.

[12]. Совещание это по данным, приведенным в книге тов. Бош „Год борьбы" (стр. 62), состоялось. Но Донецкое правительство, высказавшее согласие на об'единение руководства всеми вооруженными силами и координирование общих действий против наступления немцев, своих представителей на это совещание не прислало.

[13]. Причиной выхода из состава Донецкого правительства комиссаров Васильченко, Жакова и Филова явилось их несогласие с позицией т. Артема

на II Всеукр. С'езде Советов в Екатеринославе по вопросу о взаимоотношениях с ЦИК Украины. Тов. Артем и представители ряда Советов Донецко-Криворожского бассейна, учтя хотя и кратковременный опыт существования самостоятельной Донецкой Республики, а, главное, необходимость для отражения наступления внешних и внутренних контр-революционных сил, стремившихся захлестнуть и Донбасс, единый крепкий советский центр, склонялись к вхождению Донецко-Криворожского бассейна в состав Украинской Советской Республики, на что имелась также и директива Сов. Нар. Ком. РСФСР, хотя они при этом исходили т о л ь к о из необходимости о б'е д и н е н и я сил против о б щ е г о врага и были далеки от понимания необходимости борьбы за украинскую пролетарскую государственность, как за таковую, далеки от понимания этого вопроса во всей его глубине. Но для части товарищей и это было уже слишком много, и товарищи Васильченко, Жаков и Филов, не возражая против военного союза с ЦИКУК'ой, до конца оставались верны взгляду о необходимости самостоятельного существования Донецкой Республики (см. ст. Филова по этому поводу в „Известиях Юга" от 2/IV — 1918 г. „Кого судить?").

В этом же № газеты, в передовице под заголовком „Украина и Донецкая Республика" принципы политики республики излагаются так:

„Наша внешняя политика должна совпадать с общероссийской. Но поскольку теперь мы волею германских и украинских хищников поставлены в условия отличные от остальной России, нам необходимо вести свою внешнюю политику, но отличную от украинской. Союз с уже умершей „Цикукой" — обузой на шее Донецкой Республики — должен быть расторгнут. Все вопросы отношений с иностранными государствами должны решаться нами самостоятельно. Мы должны создать свой комиссариат по иностранным делам, пока не будем в одинаковом положении с остальной Россией.

Когда начнутся переговоры между российским Советом Народных Комиссаров и Германией или Украиной, нам необходимо там иметь своего представителя".

[14]. Заявление тов. Филова о том, что ЦИК Украины, избранный на II Всеукраинском С'езде в Екатеринославе, является в большинстве эсеровским и, следовательно, является органом диктатуры крестьянства, не соответствовало действительности. Большинство ЦИК'а (правда, незначительное), составляли большевики и левые украинские эс-деки. Последние по всем вопросам выступали вместе с большевиками, так что в ЦИК проходили предложения большевиков, а не эсеров, как это утверждал тов. Филов.

[15]. Назначение штабом Антонова (Овсеенко) своих комиссаров и комендантов на станциях жел. дор. диктовалось необходимостью обеспечения правильного движения по жел. дорогам продовольствия, фуража для войск и других военных грузов. Для обеспечения тыла такие же комиссары были назначены и в отдельные города Донбасса. Комиссары эти назначались помимо и без согласования с местными Советами, при чем при издании постановлений и распоряжений они мало считались с местными Советами и часто отменяли постановления последних, что не могло не вызывать конфликтов и обостренных отношений.

Тов. Антонов в своих „Записках о гражданской войне", касаясь этого вопроса, вынужден признать, что назначавшиеся им комиссары, при всей их энергии не всегда были на месте, при чем им часто не хватало необходимого такта в отношении местной власти. По его мнению, конфликты эти искусственно раздувались контр-революционными и примазавшимися элементами, которые демагогически использовывали лозунг „Вся власть на местах" в целях срыва нашей военной обороны. Вполне сознавая весь вред от такой несогласованной работы, т. Антонов считает однако, что в столь ответственный момент, переживаемый тогда Советской Украиной, нельзя было в вопросе военного с н а б ж е н и я полагаться на местные Советы, в ряде случаев меньшевистски и контр-революционно настроенные.

Несогласованность работы и частые трения, возникавшие между комиссарами Антонова и местными Советами, вызвали соответствующее постановление IV Областного С'езда Советов Донецко-Криворожского бассейна, на которое и ссылался тов. Васильченко в своем циркуляре.

V

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

М. РЕДІН

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ З ІСТОРІЇ РОБІТНИЧОГО РУХУ НА УКРАЇНІ [1])

(Кінець)

3.

Отже, загальної історії робітничого руху на Україні ще немає.

Така історія зможе зрости лише на ґрунті детальної попередньої розробки окремих подробиць цієї історії. Така розробка йшла всі ці роки, але зроблено ще далеко не все потрібне, щоб створити ґрунт для суцільної історії. Є ще багато широких прогалин. В той час, як одні теми притягали до себе увагу й зацікавлювали багатьох дослідників, інші так і лишилися осторонь цієї розробки.

До певної міри це з'ясовується недостатньою плановістю нашої історичної роботи, хоч і треба визнати, що в цій справі, що її центром всюди є Істпарт, цієї плановости й організованости є куди більше, ніж у будь-якій іншій галузі історії.

Через це нам здавалося б своєчасним підвести деякі підсумки цій роботі. Правда, треба зазначити, що вичерпуючого покажчика літератури з цього питання дати тепер ми не можемо й не збираємося. Надзвичайна розкиданість матеріялів позбавляє нас тепер такої можливости.

Але нам здається, що й на основі тих — далеко неповних матеріялів, що є у нас, уже можна встановити, які розділи історії робітничого руху освітлено на сьогоднішній день в деякій мірі, та які вимагають напруженої роботи дослідників для того, щоб хоч до деякої міри зрівняти „нерівномірність" історичного вивчення.

---

[1]) Додаток до І розділу „Огляду літератури з історії робітничого руху на Україні."

„Далеко вичерпуючим реєстром майже всіх (що згадуєтся в друкованих матеріялах) страйків та проявів масового робітничого руху становлять роботи:

8а). Кац. Хроника проф. й робоч. движения в России (1870 — 1889). „Материалы по истории профдвижения в России", сб. 2, М. 1924

8б). Кац. Хроника проф. движения рабочих в России 1890 — 1903). „Материалы" й т. д., сб. 1. М. 1924.

Але й ця робота є лише довідник, що дозволяє орієнтуватися в опрацьованих друкованих матеріялах.

Так, наприклад, ми майже нічого — щоб не сказати абсолютно нічого — не знаємо, про робітничий рух на Україні за часів крепацтва. В той час, як з історії робітничого руху в Росії є великі роботи Пажітнова, Балабанова, Тугана та ін., з історії робітничого руху на Україні — немає нічого. Так, про XVIII ст. проф. Оглоблін пише: „Мы ничего не знаем о волнениях рабочих в гетманщине. Факты жестокого обращения фабрикантов с рабочими отмечались самим правительством. Волнения, несомненно, были, но не выразившиеся в более грандиозных и ярких формах — остались в неизвестном прошлом". (Очерки истории украинской фабрики. Мануфактуры в Гетманщине. ГИУ, 1925, стор. 209, пікреслення всюди моє — М. Р.) В значній мірі це пояснюється самим характером архівних матеріялів, що були досі приступні для дослідника; на нашу думку, не слід губити надії — при дальшій розробці, головним чином, фамільних архівів, натрапити на цілу низку архівних даних що до цього.

Значно краще висвітлено наступний період розвитку робітничого руху — від реформи 1861 р. до підйому середини 90-х років[1]). Тут ми надибуємо на значну групу розвідок, присвячених одній темі — „Южно-Російському" та „Южно-Русским" „рабочим союзам".

14. *Центрархив.* Южно-русские рабочие союзы. Под ред. Максакова и Невского, М., 1924, стр. 350.

Вміщає статті: Невського, який оцінює Одеський союз, як — „первую классовую социалистическую организацию"; К-ова, що її присвячено „южно-российскому союзу рабочих" (Заславського) й що розробляє архівні матеріяли; статтю Ковалевської, присвячену „Южно-русскому рабочему союзу" й збудовану почасти на спогадах, почасти на розробці архівних матеріялів. До збірки додані сами ці матеріяли.

15. „Южно-Российский Союз Рабочих". Сборник статей и материалов под ред. Осиповича. ГИУ, 1924.

Спогади співучасників. Деякі архівні матеріяли та їх розробка.

16. *Сквери.* Первая рабочая социалистическая организация в Одессе (1875). Одесса, 1921.

Високоцінний матеріял, що його широко використовують усі дослідники та передруковується в збірниках присвячених робітничому рухові.

17. *Дембо.* Первая массовая организация рабочих в России. К 50-ти летию „Южно-Российского союза рабочих", М., 1925, стор. 233.

---

[1]) Ми не намагаємося тут дати якусь опрацьовану й закінчену періодизацію робітничого руху на Україні; це завдання окреме, складне, й потребує спеціяльної роботи. Тут ми лише групуємо матеріял, так як зручніше це зробити, пристосовуючись до тієї літератури, що є.

Цікава та примітка, що її дала редакція книжки до того її місця, де автор з'ясовує появу першої робітничої соціялістичної організації саме в Одесі значним розвитком тут капіталізму.

„Автор несколько сгущает краски. Даже по тому времени нельзя считать Одессу центром значительного сосредоточения рабочих, и создание именно в Одессе первой рабочей организации является скорее следствием ряда сложившихся в значительной мере случайно благоприятных обстоятельств, чем объективно предопределенным фактом" (стор. 27).

Що до „предопределения" — взагалі нам здавалося б неправильним прикладати цей термін до будь-якого явища з історії пролетарської боротьби. Ми не фаталісти. Надто ж помилково протиставляти „предопределение" — „случайности".

Не було ніякої випадковости — навіть відносної — в утворенні в Одесі робітничої організації. З спогадів Сквері та ін. ми знаємо, що ця організація природно виросла з ініціятиви самих робітників, та що „батьком" її був не Заславський (до його бо звернулися сами робітники!), а „ссудо-сберегательная касса", що її члени досвідом боротьби переконалися в потребі зміцнювати та поглиблювати свою організацію.

„Відносною випадковістю" було, якщо вже треба сюди притягти якусь випадковість, те, що організація по інших містах „союзов рабочих" запізнилася на два, на три, на чотири роки. Але все це показово: перші робочі організації виникають та розвиваються не просто там, де найкраще розвивається капіталістична промисловість, а там, де співвідношення класових та організаційних сил царату та пролетаріяту складається на користь останнього. Цим, до речи, й з'ясовується те, що „южн.-рос. союз" не остався самотнім, те, що його наступником та спадкоємцем в тій самій Одесі став „юж.-русский раб. союз",— той самий, що з його кола вийшли організатори цих союзів на півночі; цим з'ясовується й те, що через кілька років аналогічні гуртки-організації почали виникати в других містах України — Київі, Харкові.

18. *Невский.* Харьковское дело Ю. Мельникова и др. Сб. „От группы Благоева к Союзу Борьбы."

19. *Перазич.* Еще о Харьковском рабочем кружке конца 80-х г.г. „Красная Летопись", 1922 г., № 4.

20. *Перазич.* Ю. Меликов и харьковский рабочий кружок. „Л. Р.", 1923, № 3.

21. *Балабанов.* К истории рабочего движения на Украине. Киевский рабочий в революционном движении 70-х г.г.: „Южно-Русск. Раб. Союз". ГИУ, 1925, стор. 159.

22. *Манилов.* Очерк из истории соц.-дем. движения в Киеве. „Л. Р.", 1923, №№ 3, 4, 5.

Через що всі гуртки та організації цікаві не тільки для вивчення зародків партії, що її попередниками вони були, але й для вивчення робітничого руху в цілому? Через те, що в них дуже яскраво відбивається щільний звязок між цими організаціями та робітничою масою,— через те, що з них яскраво видно, що зріст цих перших зародків партійної організації є функцією зросту класової свідомости робітничої маси.

Зокрема, праця тов. Балабанова підкреслює ту активну участь робітників, що її свідомо хтів „замазати" царський уряд та його прикажчики.

Дані про всі ці союзи досить удало підсумовані в збірникові „Революция и КП(б)У в материалах и документах" („Пролетарий", Харків, 1926), де, крім передруку вищезгаданої праці Сквері, є ще таке:

23. *Заславский.* Устав Южн.-Рос. Союза Рабочих.

24. *Аксельрод.* Уривки з книги „Передуманное и пережитое".

25. 26. *Ковальська* та *Геккер.*—Про Київський южн.-рос. союз з його прокламаціями та програмою.

27. *Бухбиндер.* К истории с-д. движения в Киеве та

28. *Перазич.* Юв. Мельников и харьковский рабочий кружок (передруковано з „Л. Р.", 1923, № 3).

Коротенький огляд більшости даних про ці організації є в статті:

29. *Равіч-Черкаський.* Робітничі організації на Україні в 70-х, 80-х, 90-х роках „Червоний Шлях", 1923, № 8.

Без сумніву, в найближчому майбутньому праця дослідників зосередиться навколо інших проблем цієї доби. Передусім вона вивчатиме масовий рух цих років на місцях, які б форми він не приймав. Ми про його знаєм поки-що замало, але це, без сумніву, не тому, що його не було, а через те, що ми його не досліджували. Перші кроки на цьому шляху вже зроблено.

30. *Новополин.* Первые беспорядки горнорабочих (1887 г.), „Л. Р., 1923, № 2.

31. *Кирзнер.* Горнорабочие Донбасса и Криворожья в первой российской революции. Х., 1926.

Хоч книжку в основному присвячено добі 1905—1907 р.р. є цікавий розділ про попередні десятиріччя: „Юзовские события 1887 г." „холерный бунт 1892 г.", „движение среди голубовских шахтеров".

32. *Смирнов.* Брянские заводы в 80-х, 90-х г.г. „Л. Р"., 1923, № 4.

Хвилю, страйків вісімдесятих років, що перейшла по заводах та підприємствах України, ще не висвітлено в літера-

турі. Вона, разом з усім масовим рухом цього періоду, чекає на свого дослідника.

4.

Наступний період розгортання та достигання робітничого руху — період безпосереднього готування до штурму 1905 р. — вивченя далеко всебічніше, ніж попередній,— але ще й тут є багато прогалин, що їх конче потрібно поповнити протягом найближчих років. Перш за все треба відзначити ті роботи, що досліджують історію парторганізацій на тлі всього робітничого руху в цілому, даючи матеріял про форми звязку між ними.

33. *Стеклов.* Из воспоминаний о соц.-дем. движении среди одесских рабочих в 1893—94 г.г. „Минувшие годы", 1908, № 9.

„Более массовый характер, — пише т. Стеклов,— движение начало принимать с 1893 г." (стор. 222). Першим елементом, що притягався до роботи, були матроси й робітники залізничих майстерень. Надзвичайно чітко показано, як рядовий робітник від своїх місцевих вузьких цехових інтересів підноситься до розуміння завдань пролетаріяту, як борця за перебудову суспільства. Те ж саме показує:

34. *А. Смирнов.* О первом кружке с.-д. раб. партии г. Екатеринослава 1894 г. „Пролетарская Революция", 1922, № 7 та „Л. Р.", 1923, № 2.

27. *Бухбиндер.* К истории с.-д. движения в Киеве (кружок Абрамовича) в сб. „Революция и КП(б)У)".

35. *Ейдельман.* К истории возникновения РСДРП (киевское движение перед 1-м с'ездом) (в сб. „Революция и КП(б)У") — у Ейдельмана — дані про „Киевский Союз Борьбы".

36. *Дагольц* — в тому ж збірнику — про с.-д. роботу серед київських робітників.

37. *Тучапский* Из пережитого. ГИУ. Одесса, 1923.

Всі роботи з історії київського руху показують, що саме щільний звязок парторганізації з робітниками, що починається з 1889 р. з гуртка Абрамовіча, уможливив для місцевої організації ту ролю, що вона відограла в справі скликання І партійного З'їзду. Аналогічний зміст мають роботи:

38. *Харечко.* С.-д. союз горнозаводских рабочих. Из истории револ. движ. в Донбассе, „Л. Р.", 1925, №№ 3 та 4.

39. *Бунякин.* Первые шаги с.-д. движения среди ж.-д. рабочих. „Л. Р.", 1924, № 1.

40. *Бабушкин.* Екатеринославский „Союз Борьбы". „Револ. и КП(б)У."

41. *Стратен.* „Николаевский Южно-Русский Рабочий Союз". „Пролетарская Революция", 1922, № 9 та вищезгадана робота.

29. *Равіч-Черкаський.* „Робітничі організації на Україні". „Черв. Шлях", 1923, № 8

Надто цікавий матеріял подає Равіч-Черкаський про „Южно-русский раб. союз" у Миколаєві. До складу найактивніших діячів Миколаївського Союзу входив робітник Нестеренко — український поет,—що один із його віршів українською мовою („Дума робочого") навіть розповсюджував Союз. До певної міри наївний (є таке місце: „Слава Марксу дорогому"...), цей вірш є безперечним доказом того, що ми часто-густо недоцінюємо специфічно-українських моментів у робітничому рухові України,—хоч, може, один цей факт і не виправдує такого рішучого твердження яке висловлює Равіч: „У всіх перелічених мною „союзах" безсумнівна очевидність українського елементу, що вносив певні, напівсвідомі тенденції в робітничий рух „юга". Але багато правди в цьому твердженні безперечно є.

Саме в цей період народжується професійний рух. Крім вищезгаданої роботи Колеснікова, деякі цікаві—хоч і дуже побіжні—дані про перші кроки профруху на Україні є в роботах:

42. *Святловский.* Из истории касс и о-в взаимопомощи рабочих. „Архив истории труда в России", кн. 4.

43. *Святловский.* Первые конференции и с'езды профессиональных союзов. „Архив" и т. п. кн. 9.

В обох роботах—дані про ролю харківських профспілок в справі скликання І всеросійського з'їзду.

44. *Р. Кантор.* Первые шаги легализованного профдвижения в России. „Архив" и т. п., кн. 2.

Звіт числових даних по губернях. Є відомості про статути, в меншій мірі—про роботу.—На нашу думку, й у цій галузі дальша робота дослідників піде передусім в напрямі історії профроботи на місцях. Початок у цій справі вже покладено. Наведімо кілька прикладів.

45. *Валявко.* Из истории рабочего движения на Криворожьи (1903—1905) „Л. Р.", 1925 г.

Начерк дуже й дуже загальний та поверховий,—через це мало допоможе навіть орієнтуватися в ході подій.

46. *Пасюк.* Рабочее движение на предприятиях Новороссийского общества (1872—1905). „Л. Р.", 1926, №3—4.

47. *Скубицкий.* Рабочее движение на Днепровском заводе (1895—1905). „Л. Р., 1926, № 6.

Прекрасна розробка літературних та архівних матеріялів. Саме той тип роботи, що потрібний на даному етапі.

48. *Новополин.* Из истории рабочего движения 1880—1903 (Ек-слав), „Л. Р.", 1923, № 2.

49. *Петровский.* Воспоминания о работе на Брянском заводе в 90-х г.г. Там само.

50. *Гамбаров.* Очерки истории рев. движения в Луганске. „Л. Р.“, 1923, № 4.

51. *Николаенко.* Революционное движение в Луганске. „Укр. Рабочий“. Х., 1926, стор. 80.

Це не розробка матеріялу, а сам матеріял — спогади безпосереднього співучасника подій. Надто детально освітлено період до 1908 р.

31. *Кірзнер* — вищезгадана книжка.

Є розділи: „подпольные организации до 1905 г.“ — масова робота того с.-д. союзу, що про його розповідає Харечко: „горняцкое рабочее движение в Донбассе и Криворожьи до 1905 г.“ — дані про страйк 1902—1904 р., збудовані почасти на спогадах, що їх зібрала спілка гірників, почасти на даних „Летописи Революции“ і т. ін. Книжка, до речи, показує, яке велике значіння має вже сьогодні при розробці свіжого місцевого матеріялу використовувати друковані джерела.

52. *Новополин. и Бронштейн.* Очерки развития профдвижения на Днепропетровщине.

53. *Шингарев.* Історія робітничого та професійного руху друкарів Київщини — 1901—1926. Київ. Окрвідділ спілки друкарів.

54. *Айнзафт.* Очерки проф. движения в Житомире (1902—1912). „Материалы по истории профдвижения в России“, сб. 1, М., 1924.

54а). К десятилетию рабочего общества взаимопомощи занимающихся ремесленным трудом. Харьков. 1908 г.

Розкішне ювілейне видання. Використані друковані джерела й спогади учасників — архівного матеріялу притягнено мало. Не зважаючи на дуже уважний виклад, важко утворити собі певну уяву про партпровідництво профрухом. Всі епохи освітлюються приблизно рівномірно.

Масовий робітничий рух цього періоду знає два значних підйоми: травень 1900 р. та загальні страйки 1903 р. І та, і друга освітлені недостатньо. Про перший травень цих років слід мати на увазі таке:

55. „Майские дни в Харькове“ Изд. „Искры“ Январь 1901. — З передмовою Леніна, що її передруковано в т. XX, ч. І, стор. 95—100.

Давно пора передрукувати, бо здобути цю книжку майже неможливо.

56. *Руднев.* Майские события 1900 г. в Харькове, „Л. Р.“, 1925, № 3.

57. *Матросов.* Первомайская демонстрация 1900 г. Там само.

58. *Гринберг.* История 1 мая в Киеве.

Загальний страйк 1903 р. висвітлено абсолютно недостатньо, — цю прогалину передусім треба мати на увазі всім

дослідникам історії робітничого руху. Крім цілком недостатнього його освітлення в загальних роботах (див. розд 1-й), треба використати:

59. *Бендер.* К стачечному движению на Юге России в 1903 г. „Архив истории труда в России", кн. 5 та 6—7.

Короткий звіт даних по окремих центрах за архівними даними департамента поліції. Аналізи ніякої немає.

60. *Дроханов.* „Это было" (1903 г., в Харькове), „Л. Р", 1924, №№ 2 та 3.

61. *Вакар.* Июльская стачка солидарности в Киеве 1903 г. „Л. Р.", 1924, № 4.

62. *Вакар* (*Правдин*). Накануне 1905 г. в Киеве. (Июльская стачка 1903 г.) Книгоспілка. Київ, 1925, стор. 155.

63. *Норинский.* Екатеринославская забастовка 1903 г. „Пролетарская Революция", 1922, № 7.

64. *Шінгарьов.* Робітничий та професійний рух у Києві 1905—1907 р. Зб. „1905 р. у Києві та на Київщині". ДВУ, 1926 р.

Цю розробку не можна не назвати недостатньою, маючи на увазі, що саме цей страйк дав можливість Слабченкові вважати 1903 р. початком революції для України (див. розд 2-й), а тов. Лепешинському констатувати для цих років „перенесение центра тяжести в рабочем движении России с севера на юг" (От кружковщины к партии").

Є розділи: „Робітничий рух 1900—1903 р.р." „Липневі дні 1903 р."

65. *Полонский.* Екатеринославский с.-д. комитет в 1902-1903 г.г. „Революция и КП(б)У".

65а) Два документа. К истории зубатовского движения в Одессе. Июль 1903 г.—Материалы по ист. профдвижения в России, сб. 3, М., 1925.

66. Всеобщая стачка солидарности на Украине. Витяги з Плеханова, Мартова, Правдина і матеріяли: „Революция и КП(б)У".

Для загальної орієнтації треба взяти до уваги таку роботу:

67. *Панкратова.* Рабочий класс и рабочее движение накануне революции 1905 г. „1905. История рев. движения в отдельных очерках", т. 1, М., 1926.

України торкаються два §§: „Труд и быт горнорабочих в Донецком бассейне" та „Южно-русская всеобщая забастовка, как прелюдия революции". — До речи, „Страйк на Україні (в Одесі) починається в той же день, що й у Баку; очевидно, „следовать за" Кавказом Україна не могла, бо йшла поруч з ним; дальші дослідження мусять показати специфічні риси загального страйку на Україні. Одну з цих специфічних рис — звязок із селянством України — відзначає й т. Панкратова (стор. 497).

Дуже мало дає позитивного, але типова своїми помилками робота:

68. *Кольцов.* Рабочие в 1890—1904 г.г. „Общественное движение в начале XX в.", т. I., П., 1909.

На роботі яскраво відбилися новорічні погляди її автора-співучасника меншовицького „п'ятитомника". За винятком Катеринославської губерні,— пише він, — розвиток великої промисловости йшов на півдні досить повільно... Майже до самого кінця сторіччя ні в Одесі, ні в Миколаєві, ні в Києві, ні в Харкові не було скільки-небудь великих страйків"... (стор. 201). Загальному страйкові 1903 р. на Україні присвячено півсторінки. От її оцінка: „Поступовно збудження уляглося й робітники стали повертатися до своєї роботи. Рух, викликаний загальним настроєм протесту, без якої-будь певної, ясно усвідомленої мети не міг бути довго" (стор. 215). Глибока спорідненість ідеології автора з ідеологією Мартова (див. вище — № 1) очевидна.

Отже, про цей період ще немає добре висвітлених проблем. Надто це відчувається про загальний страйк 1903 року.

5.

З приводу 20-ти ліття революції 1905 р. вийшло багато окремих розвідок та збірників. Дати їх короткий огляд майже неможливо. Для більшости з них характерно те, що у викладі їх боротьба пролетаріяту розпливається, розпускається в загальних описах всієї політичної боротьби в цілому. Це цілком природно, але часто-густо позбавляє можливости утворити чітку уяву про пролетарську боротьбу. Перелічимо деякі з творів, де є деякий матеріял — хоч і розкиданий — з історії робітничого руху в 1905 р.

69. *Зекцер.* 1905 р. на Поділлі, ч. 1. Аграрні заколоти та заворушення наймитів 1904—1906. Вінниця, 1925.

Про наймитів — дуже скупий матеріял.

70. *Малеев.* Одесса в 1905 г. Краткий исторический очерк к 20-тилетию революции 1905 г. Одесса, 1925.

71. Материалы по истории революционных событий 1905 г. на территории, ныне входящей в Артемовский окр. — Артемовск.

72. 1905 р. на Бердичівщині — Нариси й спомини. Бердичів.

73. 1905 г. на Криворожьи. — Памятные дни по воспоминаниям учасников и очевидцев. Беспл. прилож. к газ. „Красный горняк".

73. *Анисимов.* Горловское дело. Очерк восстания по линии Екатерин ж. д. в 1905 году, „Укр. Раб.", 1926.

74. *Львов-Рогачевский.* Октябрские дни 1905 г. в Харькове. „Каторга и Ссылка". 1925, № 6.

75. 1905 г. на Полтавщине. 1925, Полтава.

54. *Айнзафт.*— див. вище.

Збірники, присвячені ювілеєві й видані у великих пролетарських центрах — Харкові та Києві — краще систематизували свій матеріял та присвятили спеціяльні розвідки робітничому рухові. Так, у Київському збірнику є статті:

64. *Шингарьов* — див. вище.

76. *Руденко та Очинський.* До історії руху залізничників в 1905 р. в Києві.

77. *Іванова.* Київська робітниця в револ. рухові 1905 р.

78. *Ірізов.* Південно-російський маш.-буд. завод р. 1905.

Окремою книжкою вийшло:

79. *Манилов.* Киевский Совет рабочих депутатов в 1905 г., ГИУ, 1926.

Харків дав у своєму збірнику спеціяльну статтю:

80. *Крамер.* Очерк революционного рабочего движения в Харькове в 1905 г. — „1905 г. в Харькове", Х., 1926, стор. 365.

І, крім того, цілу низку дрібних заміток та спогадів про участь в рухові робітників окремих підприємств. Є деякі статті, що освітлюють спеціяльно цю проблему в „Л. Р.", напр.:

81. *Мериоков и др.* Брянский завод в 1905 г. Коллективные воспоминания. „Л. Р.", 1926, № 3—4.

82. *Новополин.* Револ. захват Екатерин. жел. дор. 1905, „Л. Р.", 1923, № 8.

83. *Коломойцев.* Из истории 1905 г. в Донбассе. „Л. Р.", 1925, № 4.

Ввесь № 5—6 „Летописи Революции" за 1925 рік присвячено 1905 р. Ми відсилаємо дослідника до цього числа журналу й не будемо перелічувати всіх його матеріялів.

Є ще одна книжечка, цікава своєю назвою, але здобути її майже неможливо, бо випущена вона в кількості 25 примірників.

84. *Занчевский.* Рост пролетарского самосознания в Одессе в 1905 г. в связи с забастовками. Одесса, 1926, стор. 10.

Згадаємо також про загальні огляди 1905 р.

Є низка статтей в виданнях Істпарту:

85. *Джервис.* К истории проф. движения в Одессе. „Материалы по истории проф. движения в СССР", сб. 5, М., 1927.

86. *Новополин.* Забастовка подростков в Екатеринославе (воспоминания). Там само.

87. *Мексина.* Первые стачки екатеринославских мастерских в 1905 г. Там само.

88. *Крейзель.* Заводчики Юга России и требования рабочих в 1905 г. Там само.

89. *Крейзель.* Проф. союзы Екатеринослава в 1905 г., „Материалы", сб. 4, М., 1925.

Всі ці окремі розвідки по окремих моментах та сторонах боротьби є тим типом розробки, який на цьому стані дослідження мав би бути типовим. Слід було б лише чіткіше відокремлювати матеріял спогадів від розробки архівного матеріялу. Ці два джерела не однаково досліджені. Через це ті висновки, що робляться на підставі одного з них, слід було б відрізняти від висновків із матеріялу другого типу. А проте, цього принципу часто-густо не додержуються так робітники істпартів та істпрофів, як і інші наші дослідники робітничого руху.

Окремою книжкою вийшла хрестоматія, що вміщує вдало вибраний, головним чином, із партпреси матеріял.

90. *Дмитрова.* Україна в 1905 р. Читанка. Редакція та передмова О. Шліхтера. ДВУ, 1925, Х., стор. 189.

Добра розбивка матеріялу, що легко дозволяє й виділити потрібні для дослідника елементи, й поєднати їх як треба. Використовує майже всі відомості, що друкувалися в свій час в „Искре", в органах рад. роб. депутатів (наприклад, Одеса то-що).

Не можна дослідникові обминути так само й даних меншовицького „п'ятитомника".

91. *Кольцов.* Рабочие в 1905—1907 г. „Общественное движение в России в начале XX в., т. II, ч. I, П., 1910.

Для Кольцова, ясна річ, все, за винятком Москви й Петербурга — це — „околиця". Ставиться він до неї неуважно, — України в період жовтня — грудня нема зовсім. Але за деякий час (до жовтня) в його є цінні відомості.

Цікаві матеріяли подає робота „1905 г. — История рев. движения в отдельных очерках под ред. Покровского". — Матеріял, що його там подано, хоч і невеликий розміром, але він показує правильну методу ув'язки руху на Україні із всеросійським рухом. — В першу чергу треба використати:

92. *Авдеев.* Восстание Черноморского флота. 1905, т, II, М., 1925.

93. *Невский.* Советы в 1905 г. 1905, т. III, ч. I, М., 1927, стор. 26—30, 52—62.

94. *Ярославский.* Декабрьское вооруженное восстание. Розд. XIII, т. III, ч. II, М., 1925.

Поруч з цілком правильним розумінням того, що ради — продукт революційної творчости всього пролетаріяту кол. Росії, а не лише робітників центру (див. стор. 27—30, 53), є у тов. Невського твердження, що нам здається помилковим:

„Советы, как говорит Ленин,— пише т. Невський,— являются продуктом самобытного, народного, революционного

творчества, и действительно, они охватывают, главным образом, массы русского пролетариата. Петербург, Москва, Тверь... Екатеринослав... Николаев, Одесса, Киев — города либо с исключительно русским населением, либо с преобладанием его (??)" (стор. 69).

Говорячи, що ради — це „продукт самобытного народного творчества", Ленін, звичайно, не думав сказати, що тільки руський пролетаріят здатний утворити ради, а український, польський, кавказький — не здатний до цього. Він хотів лише підкреслити, що ради — це така форма організації пролетаріяту, що цілком природно, шляхом „самобытного народного творчества", виникає на певному ступні розвитку масового руху.

Це,— твердження, просто не відповідає дійсності.

Але в цілому треба визнати, що проблема участи робітників України в революції 1905 р. потребує ще великої роботи. Робота не вийшла ще з стадії попереднього збирання матеріялів. Конче потрібні широкі узагальнення — про активність робітників різних професій, — про центри руху, — про співвідношення пролетарського руху на Україні до руху в російських районах,— про звязки між робітничим та селянським рухом на Україні, — про ставлення пролетаріяту України в 1905 — 07 р. р. до українського національного руху — про особливості робітничого руху на Україні 1905 — 907 року то-що.

Але на даному рівні наших знань спроби робити такі висновки були б ще не досить обґрунтовані. Через це черговим завданням є „чорнова" робота над дослідженням окремих елементів пролетарського руху 1905/907 р. на Україні. Одначе, цю роботу треба вести, ввесь час не забуваючи про ті загальні проблеми, що перед нами стоять. Тільки при такій умові здобутий матеріял зможе бути використаний для цих широких узагальнень.

* * *

Період між двома революціями висвітлений значно гірше, ніж період революції 1905 — 907 р. р. Для цього періоду ми не знаємо ніякого загального огляду, що допоміг би розібратися в загальному ході й розгортанні подій — хіба тільки четвертий, п'ятий та шостий том „Революции и РКП", що деякими з своїх коротких начерків можуть допомогти скластися загальній картині. Дати загальну картину такого типу намагається:

95. *Равич-Черкасский.* „Годы реакции на Украине и КП(б)У".

Але через свою надмірну стисліть та абстрактність ця картина мало допомагає розібратися в конкретній дійсності. Отже, тут ми маємо найменше систематизований матеріял та

найбільші труднощі його систематизації. З першої половини цієї доби — для періоду занепаду й розкладу робітничого руху (до 1910 — 1911 р. р.) ми не маємо майже нічого: можна вказати лише кілька статтей:

96. *Попов.* Воспоминания о подпольной работе в Харькове 1907 — 1909 г. „Л. Р.", 1923, № 3.

97. *Харечко.* Из истории РСДРП в Донбассе (1905 — 1908 г.) „Л. Р.", 1927, № 1, 2, 3.

98. *Козловский.* Парторганизация в эпоху реакции в Николаеве в 1908 — 1909 г. г. „Красная Летопись", 1922, № 3.

В той час, як перша з них цікава сама по собі, дає недосить матеріялу про політичні настрої робітничої маси, — друга має надзвичайно цікаві дані що до цього: парторганізація існує на внески позапартійних робітників (стор 227); „полное отсутствие интеллигенции в организации, широкая возможность для работи на заводах, усталость, но не апатия среди рабочих, стор. 231 (підкреслення моє, М. Р.). Але конкретніші уяви про історію робітничої маси не можна створити й на основі цієї статті.

Краще висвітлено наступний період розгортання робітничого — 1911 — 1917. Є загальні начерки, що містять матеріял про сам масовий рух, про масову роботу партії та охоплюють ввесь робітничий рух в цілому:

99. *Балтін.* Харьковская организация РСДРП(б) во время войны. „Л. Р.", 1923, № 5.

Між іншим, є матеріял про участь більшовиків в українському національному русі.

100. *Базанов.* Семь месяцев партработы в Харькове (1915). „Пролетарская революция", 1922, № 9.

Згадує про боротьбу за „Рабочий Дворец". Очевидно, це є „Дом Рабочих".

101. „Правда" и забастовочное движение в Харькове в 1912 г. „Революция и КП(б)У".

31. *Кірзнер.* — див. вище.

51. *Ніколаєнко.* — див. вище.

102. *Равич-Черкасский.* 12 — 14 годы в Екатеринославе. „Л. Р.", 1923, № 2.

103. *Лебедь.* Очерки рев. борьбы на Екатеринославщине до 1917 г. Там само.

104. *Амосов.* На Брянском заводе в Ек-ве 1914 — 1915 г. „Л. Р.", 1927, № 1.

105. *Валявко.* Деятельность Екатерин. рабочих 1914 — 1918 г. г. „Л. Р.", 1923, № 2.

106. *Борисов.* Забастовка на Петровских заводах (апрель 1914). „Л. Р.", 1926, № 5.

51. *Гамбаров.* Очерк рев. движения в Луганске. „Л. Р.", 1923, № 4.

107. *Суханов.* Заднепровье. „Л. Р.“, 1923, № 3.

108. *Николаенко.* Революц. работа в Луганских ж.-д. мастерских. „Л. Р.“, 1926, № 5.

109. *Годин.* Из рев. истории краковских мастерских. „Л. Р.“, 1926, № 5.

110. *Харечко.* Накануне Февральской революции в Донбассе. „Л. Р.“, 1927, № 4.

Друга група робіт дає матеріял з історії легальних робітничих організацій та роботи партії в них.

54. *Шингарьов.* — див. вище.

111. *Незлобін.* (сост.) Рабочие организации в Киеве. Сборник сведений, К., 1918.

Дуже цікаві дані про кількість, статут та роботу профспілок, про пресу, про кооперацію, про каси, нарешті — про робітничу групу воєнно-промислового комітету.

54. *Айнзафт.* — див. вище.

112. *Яворинский.* Год борьбы (Ек-слав). Из истории профсоюза торговых служащих. „Л. Р.“, 1923, № 2.

113. *Аверін.* Из истории страхового рабоч. движения. Там само.

114. *Квиринг.* Екатеринослав в 1914—1915 г. г. Там само.

115. *Гопнер.* 16 й год в Екатеринославе. Там само.

116. Рабочие организации Юга в 1914 г. „Л. Р.“. 1926, № 5.

117. *Майоров.* Из истории революционной борьбы на Украине. ГИУ, Київ, 1922.

118. *Шляпников.* Канун 17 года. ГИЗ, 1920.

В останньому розділі книжки — дані про масовий рух на Катеринославщині й у Донбасі.

119. *Дьоготь.* Одесские печатники в революционном движении. „Материалы по истории профдвижения в России“, сб. 3, М., 1925.

Цю останню роботу (спогади) присвячено в основному післялютневому періоду, але на перших сторінках автор розповідає про роботу в Києві за роки війни, в тім числі про роботу профспілок.

Взагалі ж треба зазначити, що для літератури, присвяченої цьому періоду, так само, як і для літератури, що її присвячено найстаршим періодам роб. руху на Україні, характерно щільне поєднання історії парторганізацій з історією робітничого руху в цілому.

Черговим завданням вивчення роб. руху періоду між двома революціями треба визнати: встановити, які саме організації та ідеологічні досягнення революції 1905—1907 р. р. збереглися в робітничій масі на місцях за доби реакції; простежити перші зародки й дальший розвиток нового підйому робітничого руху — знову-таки на основі місцевого матеріялу;

дослідити організаційні форми, що їх набирав масовий рух; встановити вплив на його різних партій,— показати, через що та як в наслідок довгої боротьби на чолі цього масового руху на місцях стали більшовики.

Ми можемо підвести деякі підсумки.

Порівняно велика кількість наведених тут назв може утворити враження, ніби-то в справі вивчення історії робітничого рухи на Україні — все гаразд. Той, хто уважно поставиться до діла, зразу ж побачить, що це не так.

З чого складається та сотня „з гаком" творів, що її тут наведено? Найзначніша частина з цієї сотні — це роботи з історії партії, що мимохідь малюють чи то окремі сторони масового робітничого руху, чи то дають йому загальну характеристику. Дослідник історії робітничого руху не може обминути цих праць. Але задовольнитися ними, посилатися на них, доводячи, ніби-то основне зроблено — не можна.

Друга частина робіт — власно — не наукові розвідки, а лише спогади безпосередніх учасників. Це є матеріял для наукової роботи — цегла для каменярів — але ще не будівля тої наукової роботи. Лише останню частину згаданих тут книжок і розвідок цілком присвячено науковому розробленню історії робітничого руху на Україні.

Лише з деяких розділів ми дещо маємо. До них у першу першу чергу належить історія перших робітничих організацій Києва, Одеси, Миколаєва; не в такій мірі, але досить далеко, посунулося вивчення роб. руху 1905 року. Зародки масового робітничого руху в 70-х — 80-х роках, революційне піднесення кінця 90-х початку 900-х років, — доба реакції (1907 — 1917) — ці періоди є великими прогалинами в нашій історичній літературі.

Нашим черговим завданням є — поглиблювати й поширювати вивчення історії робітничого класу України, уважно й старанно розроблюючи місцевий матеріял і в той же час не гублячи вихідної точки погляду й перспективи. Вихідною ж точкою погляду й перспективою цією має бути боротьба за гегемонію пролетаріяту, спочатку в буржуазно-демократичній, а потім в соціялістичній революції.

З. Г.

З УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАНТСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ [1])

Вміщаючи в „Л. Р.“ уривки з української емігрантської історичної літератури, ми мусимо зазначити, що за останні часи згадана література дає не дуже цікаві та важливі або цінні дані; здебільшого містяться худорляві, уривкові, окремі епізоди — й усе.

„Т р и з у б“ — орган сучасної петлюрівщини за 4. III. 28 р. вмістив статтю О. Удовиченка, який колись командував 3-ю залізною дивізією й однією з армій УНР, з якою він відступив до Польщі в 1920 році. Ця стаття має назву „Перша боротьба за Київ“, боротьба, яка точилась поміж Центральною Радою, що відступала з Києва й більшовиками, які переможно визволяли Україну з-під влади дрібного буржуа та куркуля.

Але, крім двох-трьох моментів, ця стаття майже нічого не дає. Одним із цих моментів може бути характеристика „героїчних“ загонів удовиченківської армії:

„До штабу Гайдамацького Кошу почали зголошуватися різні частини; так знову прилучився полк ім. гетьмана Богдана Хмельницького під проводом свого полковника Ол. Шаповала, прилучився окремими групами кінний полк Вільної України, касарні якого розгромив артилерійським вогнем знайомий вже нам бронепотяг; приєдналася також частина Георгієвського полка під проводом полковника Тимченка; ще раніш на ст. Бровари прилучився старш. кадр полка ім. Наливайка. Був при нашій групі і відділ кінноти, шабель за сто, під командою отамана М., що носив оселедця, був одягнений у запорізьке вбрання, але ж користи від цього відділу було мало, бо в потрібну хвилину бою його не можна було розшукати; після-ж бою цей відділ

---

[1]) Цим оглядом Редакція „Л. Р.“ розпочинає систематичні огляди української емігрантської літератури, головним чином, тієї, яка присвячена громадянській війні на Україні.

Для вивчення та розуміння українського революційного процесу, безумовно, корисні огляди такої ділянки історичної літератури, як „творчість“ наших ворогів, як український емігрантський запис подій останніх літ. Інтерес вона являє не тільки через свою „історіографію“, в б. ч. дуже низької проби, але й, головним чином, через ті конкретні дані, через ті факти, що передають автори мемуарів, спогадів то-що, автори, які були по тім боці барикад громадянської війни й які вимагають до себе, звичайно, відповідного ставлення.

завжди нас лякав більше, ніж ворога, бо як тільки припинялася стрілянина, ця кіннота несподівано й невідомо звідки з'являлася і неслася на нас з вигуком „слава", а попереду, вимахуючи шаблюкою, в своєму історичному вбранні, нісся отаман М., вносячи сполох у наші лави.

Отаман М., підскочивши до С. Петлюри, гучно докладав: „Пане отамане, кіннота до ваших послуг".

Але ж, як тільки розпочиналися стріли, чутно було команду отамана: „Сотня наліво, кругом... ру... ша... ай... а..." та сотня вже знала що робити, бо задні ряди вже повертались, і сотня зникала до нової пригоди. Нарешті ця кіннота в історичному вбранні кудись зовсім зникла, а пізніше М. Садовський скаржився С. Петлюрі, що гардероба його театру було розтягнуто. Коли б ця кіннота, крім убрання запорізького, мала і запорізьку хоробрість, то вона в той час могла принести багато користи".

Окрім цього, деякий інтерес може мати описування настроїв Києва за часи цієї боротьби. Ясна річ, що ніякого класового розуміння, або будь-чого подібного до цього у „генерала" нема чого й шукати. Для нього існує тільки два поляризаційні центри — „русифікований Київ", що тягнеться під високу руку Москви, та „жменька українців", за думами та за словами Удовиченка, „дійсних" носіїв ідеї „відродження" українського народу.

„Майже мільйонове населення Києва було невтральне, в той час, як на вулицях його знемагала й спливала кров'ю у нерівній боротьбі жменька українців. Київ, столиця України, був зрусифікований, як і інші наші міста. Це є наслідки російської політики на протязі кількох віків. Тисячі російських офіцерів (20 тисяч) переховувалися в Києві від розгнузданого натовпу, чим в ті часи було російське військо, але мало з них стало в обороні Києва, який врятував їхнє життя від озвірілої російської салдатні...

Населення Києва німувало, в більшості було байдуже до наших змагань з новою навалою нового Батия на Київ; але не всі були байдужі. З багатьох будинків нас вітали, виносили хліб і снідання, та ховаючися від куль і знарядів, прибігали до штабу матері, сестри й брати з пакунками для тих, хто бився на вулицях Києва.

В міру того, як боротьба ставала для нас все тяжче і тяжче, змінялася й наша психологія. У кожного злоба заповнювала всю душу. Кожний розумів, що йде боротьба не на життя, а на смерть. Кожний розумів, що громадянська війна — жорстока війна. Війна в якій не дотримується приписів війни".

Цією безсилою лірикою розбитого в щент українського дрібного буржуа-куркуля, власне кажучи, і закінчується стаття Удовиченка.

* * *

Перейдемо до історичних споминів А. Крезуба, що вміщені в органі українського фашизму — „Літературно-Науковому Віснику“ № 4 за місяць квітень ц. р., про боротьбу Директорії з гетьманом і відхід німців з України.

І ця стаття не дає нам вже так багато новин. До деякої міри цікава історія обеззброєння німецького гарнізону м. Василькова, як матеріял, з одного боку, для характеристики відносин нових „хазяїв“ до „гостів“, яких було закликано з власної ініціятиви „хазяїв“, а з другого боку — для характеристики настроїв німців, що відступали з України.

„Дня 7-го грудня був я у Василькові. Повернувши увечері додому, застав я запечатане і до мене особисте адресоване письмо. Се був наказ для другої сотні. Він звучав менше-більше так: Друга сотня вийде ранком дня 8-го грудня ц. р. з Каплиці в Васильків так, щоб о год. 6-й передпол. бути на місці. Сотню розмістити по кватирях. Комендант сотні зголоситься у начальника гарнізону м. Василькова, сотника Ю. Отмарштейна, від котрого одержить дальші інструкції. Я поїхав зараз же до команди куріня і там довідався, що друга сотня разом з васильківським гарнізоном має завтра роззброїти тамошніх німців.

На другий день, себ-то 8 грудня, ще перед годиною 6-ю, друга сотня прийшла у Васильків. Всі три [1]) чоти закватировано разом в одному урядовому будинку по тій самій вулиці, де казарма, в якій стояв німецький відділ. Старшини примістилися в гостиниці „Сѣверные номера“, також недалеко від сотні. Зараз після приходу в город я пішов зголоситися в сотника Отмарштейна. Не зважаючи на ранню пору, застав я в нього кількох старшин васильківського гарнізону, а між ними також пан-отця Матіюка. Ми привіталися, як старі знайомі.

... Нарада тривала біля години і на ній вирішено підождати на обіцянку штабом С. С. півбатарею. Після її прибуття постановлено виарештувати всіх німців, які під той час будуть ходити по місті, а рівночасно вулиці, що провадять до казарми німецького відділу, замкнути розстрільною, а тоді послати до німців делегацію з пропозицією мирного полагодження справи, себ-то скласти зброю добровільно.

... Вже в часи наради сот. Отмарштейн віддав наказ — розставити по всіх шляхах, які ведуть з Василькова, сторожі, і всі німецькі патрулі, які хотіли б вийти з міста, або увійти в місто, роззброювати і арештовувати. Так само запорядив позривати поза містом усі німецькі телефонні лінії. Сі заходи, як пізніше виявилось, дуже причинилися до того, що німці стратили відвагу вступати з нами в бій і приняли наші умови.

[1]) В Гвоздеві зформовано й четверту чоту, зложену з охотників.

...Після 8-ї години мав я вивести сотню на площу недалеко німецьких казарм і зарядити вправи, а після знову вернутися до комендатури гарнізону, здавши команду одному з комендантів чот.

Менше-більше за годину після того сотня вийшла на вправи і зразу розмістилася так, що німці з одної сторони, себ-то від сторони Каплиці, були „замкнуті".

...По розміщенню сотні „на позиції" я вернув до комендатури, де знову зібралися старшини залоги на нараду. Незабаром приїхала і обіцяна півбатарея під командою отамана Данченка.

Отмарштейн, як се було рішено перед тим, наказав від сеї пори всіх німецьких жовнірів, які ще швендялися по місті, роззброювати і відставляти до комендатури (де їх приміщувано в кімнаті для арештантів).

Нарада старшин після приїзду отам. Данченка втратила свій спокійний характер.

...Кінець-кінцем (на нараді — р е д.) рішено вислати до німців,— а власне до жовнірської ради німецького відділу, делегацію, яка з'ясувала б їм положення і зажадала видачі зброї.

Потім се рішення змінено остільки, що сот. Отмарштейн постановив вислати до жовнірської ради письмо і в ньому запропонувати, щоб німці прислали в комендатуру своїх представників.

Тому що з присутніх старшин ніхто не володів німецькою мовою, а Отмарштейн тільки слабо, прийшлося мені скласти відповідну „ноту".

Її зараз же вислано до німців.

...З висилкою німцям записки і з замкненням вулиць до казарми почалася вже явна гра і нічого було скривати більше свої наміри, бо їх скрити вже було годі.

Я на приказ сот. Отмарштейна поїхав до своєї сотні, щоб комендантів чот поінформувати про положення і приготовити їх на дальші події. Після того сказав мені сот. Отмарштейн знову вернутись до нього.

...Повернувши до Отмарштейна застав в його Данченка, як той переконував його знову, що з німцями треба чим швидше покінчити й почати пальбу з гармат. Та Отмарштейн стояв на своїому.

На відповідь від жовнірської ради нам прийшлося ждати досить довго. Щойно менше-більше біля 1-ої год. по полудні приніс один козак передану німцями відповідь до „передньої лінії". Відповідь була написана на тій самій „ноті", яку ми їм послали, тільки з другої сторони і звучала менше-більше так: „Жовнірська рада N-го відділу радо побачить в себе представників від місцевого укр. гарнізону в цілі переговорів".

...Біля 2-ї години ми пішли під німецьку казарму. Я звернувся до гуртка жовнірів з запитанням, чи можемо

говорити з предсідником жовнірської ради. На се виступив з поміж них один старший віком підстаршина, поздоровив нас і представився, як заступник предсідника.

За кілька хвиль з'явився й предсідник, типовий активний німецький підстаршина, але не сам, тільки в товаристві ляйтнанта, коменданта того відділу.

Ми церемонно поздоровкались і я коротко з'ясував їм ціль нашого приходу.

Коли я скінчив, почав було говорити предсідник, та його перебив ляйтнант — його назвисько Шмід — і цілий трясучись, піднесеним голосом заявив нам, що німці не віддадуть ніколи добровільно зброї, а коли ми її хочемо мати, то мусимо попробувати відібрати її.

... Предсідник знову відповів нам, що німецький відділ без дозволу начальства зброї віддати не може, але якби такий наказ жовнірська рада одержала — додав він — то ми вам зброю зараз віддали б.

Сі кінцеві слова багато говорили і казали надіятись, що „дипломатичні" заходи сот. Отмарштейна таки увінчаються успіхом. У всякому разі в словах предсідника не було ні одної нотки тої войовничости, що в ляйтнанта Шміда; який постоявши ще деякий час біля нас, та кинувши кілька слів проти згоди, відійшов.

По довшій балачці згодилися ми з предсідником і його заступником на те, що вони дадуть нам за дві години відповідь. З тим вернули ми до комендатури. Старшини зібрані в комендатурі не покоїлись вже, що нас німці заарештують. Данченко готовився до обстрілу казарми в разі нашого арешту і тому нашим приходом всі дуже зраділи.

В комендатурі приготовлено обід і ми зібралися до їди, коли з городської місцевої осередньої (централі) з'явився посланець і передав, що з Боярки комендант німецького батальйону кличе до телефону ляйтнанта Шміда в важній справі і дежурна телефоністка просить о пораду, що має на се відповісти.

Отмарштейн велів дежурному зараз доставити авто. Пока з'явилось авто, Отмарштейн і я докінчили скоро обід, сіли в авто і поїхали до осередньої.

Телефоністка подзвонила і за хвилю передала мені слухавку.

... Моя відповідь відняла мойому співбесідникові (німецькому комендантові — р е д.) рівновагу і він почав кричати, що якщо ми поважимось зробити що-небудь подібне, то з Боярки зараз вийде цілий батальйон і розжене нас на всі вітри.

Я на його крики не реагував, тільки провокаційно покашлював, що ще більше розлютило німецького старщину.

Він тепер не тільки грозив нам, але лаяв нас, як говорять москалі, „як сапожник".

Вже темніло, коли ми з Отмарштейном повернули з осередньої. На відповідь треба було ждати ще з півгодини. Сей час

використано для видачі нашим розстрільним, що обложили казарму, обіду з полевих кухонь.

Четверта година, себ-то речінець, біля котрого жовнірська рада мала дати нам відповідь, давно минула, а з казарми не було ніякого повідомлення. Минула і п'ята година, а ми все надарма ще й ждали відповіди.

Тепер вже і пан-отець Матіюк, хоча він найбільш умів над собою панувати серед присутніх старшин, почав хвилюватись.

...Та Отмарштейн не дався відвести від свойого наміру і ми вийшли.

Перейшовши лінію нашої розстрільної, наблизились ми до хазарм. Біля головної брами стояло кількох жовнірів на варті. Ми зажадали викликання предсідника. За кілька хвиль предсідник і його заступник були біля нас. Вони попросили нас зайти до середини до казарми.

В казармі заведено нас до окремої кімнати, де було ще кількох підстаршин. Всі вони нам чемно представились. Се й були члени жовнірської ради.

Ми присілись до стола. Отмарштейн велів мені запитати предсідателя, чи вони можуть дати нам відповідь на що рішились відносно нашого домагання.

Предсідатель начав розповідати, що вони старалися знестися з командою свого батальйону в Боярці, але се їм не вдалося, бо телефонні дроти оказались перетятими. Тут він якось дивно усміхнувся в нашу сторону. А дальше признався, що в Боярку вислано зараз по розмові з нами дві групи по двох посланців і ті до сеї пори не вернули, і він не знає як поступити.

Для нас було се признання достаточним, щоб зрозуміти, що наша горою.

...А тим часом заступник предсідника приступив до властивої теми і задав нам питання, які умови ставляємо ми що до видачі зброї.

Отмарштейн заявив, що все, що входить під поняття зброї...

...Тоді забрав слово предсідник і запропонував таке: — німці віддають всю зброю, а задержують тільки по одному крісові на п'ять чоловік для власної охорони. Ляйтнант задержує свій револьвер. Так само задержують німці все своє військове майно.

Отмарштейн на сю пропозицію не хотів погодитись. Він був згідний в кінці оставити німцям по одному крісові і сто набоїв на десять кожних жовнірів, але настоював на видачі майна.

Переговори тягнулись з годину, а в результаті прийшло до згоди на тій основі, що німці задержують військове майно і по одному крісові на кождих 15 жовнірів.

...Після полагодження всіх формальностей я вийшов до своєї сотні і привів її до казарми. Вона мала відбирати і сторожити віддавану німцями зброю.

За хвилю німецькі жовніри почали виносити перед казарму скорострільні, скриньки з лентами, кріси, багнети, скриньки з ручними гранатами.

...Тепер почалась віддача револьверів.

...Не знаю, що відчували німці, коли їм, панам на Україні, довелося так упокоритися як в сій хвилі. Мені особисто було чогось ніяково, що ми наших союзників, з якими прийшли разом у Київ за Центральної Ради, в сей спосіб відпускаємо додому, але в середині в мене все відзивався якийсь голос:— „вони самі собі винні".

Як бачить читач, націоналістичні настрої „командира" Крезуба цілком збігаються з історичним „світоглядом" „генерала" Удовиченка. Правда, у першого переважає оптимізм, у другого— песимізм, але це лише тільки тон, відтінки, а основне те, що автори цих історичних спогадів були і залишились петлюрівцями в ідеологічному сенсі цього слова, націонал-шовіністами, що виступаючи на словах за „нарід український" на ділі поборювали інтереси українського куркуля та буржуа.

М. РУБАЧ

„Очерки по истории Октябрьской революции" під редакцією М. Н. Покровського. Істпарт ЦК ВКП(б). Роботи історичного семінару Інституту Червоної професури. Т. I, стор. 518+XI. Москва.

Перший том „Очерков" має три роботи:

1. А. Сидорова—„Влияние империалистической войны на экономику России".

2. К. Сидорова—„Рабочее движение в России в годы империалистической войны".

3. Д. Баевский—„Партия в годы империалистической войны".

Як видко із самих заголовків, перший том „Очерков" присвячено передумовам Жовтневої революції. М. Н. Покровський, редактор „Очерков", так формулює завдання першого тому: „В першому томі цього збірника дається спроба висвітлити на підставі сирого матеріялу... передумови революції 1917 року. Автори окремих робот... ставили перед себе кожний одну із трьох таких проблем: 1) Як розкладалося під впливом війни капіталістичне господарство Росії, роблячи тим перехід до соціялізму об'єктивною необхідністю; 2) Як утворювала війна передумови для робітничої революції об'єктивно, змінюючи становище робітничого класу і 3) Як готувалися провідні кадри революції, як підходила до них наша партія" (стор. IV, передмова).

Одначе, треба сказати, що авторам не повністю удалося упоратися з поставленим завданням. Широта і громіздкість сирих матеріялів, друкованих та архівних, остільки „задавила" авторів, що вони не зуміли в потрібній мірі хемічно переробити матеріял для того, щоб дати добре зформульований науковий нарис. На всіх трьох роботах лежить ознака недоробленості. „Сирі" першоджерела передали деяку частку „сироти" й на самі нариси. Відчувається недостатня оформленість й нескладність окремих розділів і частин. Часто серед тексту нема природних переходів від одного питання до інших, іноді виклад несподівано обривається, будучи явно недостатньо розвиненим. При більшій праці над „Очерками", безперечно, їх можна було б декілька скоротити, особливо за рахунок сирих таблиць та величезних цифрових даних, при чому виграли б і самі роботи і особливо читачі. Ми не торкаємося вже питання про літературно-стилістичне оброблення,

яке стоїть, за винятком окремих місць, на дуже низькому рівні. Але все це стосується зовнішньої сторони „Очерков" і не зменшує великого науково-історичного значіння нарисів.

Опрацьовуючи соціологічну схему передумов Жовтневої революції велике значіння має оцінка характеру економіки передвоєнної Росії, визначіння ступеня її капіталістичного розвитку та визначіння соціяльної природи політичної надбудови царської Росії — російського самодержавства. У всіх цих питаннях не було єдности поглядів і нема ще і до цього часу в колі марксистів істориків та економістів. А проте, суперечки в цьому питанні мали і мають куди не тільки історичне значіння, бо вони пасивно звязувалися з визначенням характеру революції 1917 року й співвідношенням в ній буржуазно-демократичного та соціялістичного елементів. Спірними питаннями, як відомо, були: а) оцінка темпу промислового підйому 1909—14 р. р.; б) чи відбувалася після 1905 року „націоналізація" чи „денаціоналізація" російського капіталізму; в) чи вступив російський капіталізм після революції 1905 року цілком в стадію імперіялістичного розвитку, чи мали ми в наявності напередодні імперіялістичної війни 1914 року монополістичний капіталізм і в якій мірі він був самостійний що до фінансового капіталу Західньої Европи; г) і, нарешті, питання про те, чиї переважно класові інтереси репрезентувало та захищало російське самодержавство.

Всі ці питання в тій чи іншій мірі зачеплені в передмові М. Н. Покровського. В першому розділі нарисів А. Сидорова подається характеристика промислового підйому напередодні війни й „утворення монополістичного капіталізму в Росії".

В питанні про те, чи існував в Росії перед війною 1914 року імперіялізм „капіталістичного типу" М. Н. Покровський в основному, очевидячки, погоджується з гіпотезою Кріцмана та Роніна, бо зауваження й докази проти неї Аркадія Сидорова „вносять", на думку Покровського, лише ті поправки, які неминуче супроводять всяку надто загострену схему.

В чому ж полягає ця загострена схема т. т. Кріцмана та Роніна?

„Системи російського фінансового капіталу не існувало... російські банківські монополії були монополіями чужоземного капіталу. Банківських монополій тубільного (російського) капіталу не існувало. Зрощування монополій банківського та монополій промислового капіталу було в Росії в основному зрощування чужоземного капіталу з чужоземним, тоб-то відбувалося не утворення системи російського фінансового капіталу, а поширення сфери експлоатації чужоземного фінансового капіталу. За цих умов не було місця і для зрощування монополій банківського та промислового капіталів в державі... Не було через дві причини: 1) основним політичним партнером... для чужоземного фінансового

капіталу були чужоземні держави, 2) царат був в основі своїй не капіталістичною, а кріпацькою державою. Замість системи російсько-фінансового капіталу ми мали на території Росії частини трьох могутніх систем фінансового капіталізму французької, німецької та англійської. Тут лежить корінь світового характеру російської революції.

Крах російського капіталізму є в дійсності явний крах світового капіталізму в Росії[1]).

І ось проти цієї теорії Кріцмана та Роніна вирушає на бій А. Сидоров. Заперечуючи проти денаціоналізації російського капіталізму, він висуває зворотне положення, що не чужоземні капітали та банки командували капіталістичною системою в Росії, а, навпаки, російські банки займали самостійне становище, були основою, а чужоземний капітал ніби „важливою деталлю".

> „Ми не можемо погодитися з таким трактуванням „природи" російського імперіялізму,— заявляє А. Сидоров. Ігнорування російського імперіялізму цілком неприпустимо... Як можна ігнорувати такий факт, коли в акціонерній промисловості дві третини капіталів були російські. Для більшої „об'єктивности" треба було б російському доморослому імперіялізмові одвести хоча б частину рівну німецькій".

Коли б тов. Сидоров обмежився тільки цим, можна було б піти далі. Але в полемічному азарті він поглиблює свою думку:

> „Імперіялізм в Росії був не тільки чужоземним, але й російським імперіялізмом... Російські банки зовсім не втеряли своєї самостійности, не обернулися в „прості філіяли, що виконують директиви закордонних банків". Замість того, щоб на загальному тлі російського капіталізму виділити важливу деталь — ролю чужоземного капіталу, викидається основне й окрема частина видається за всю картину"[2]). (Курсив наш — М. Р.).

Тут тов. Сидоров явно неправий, звівши значіння чужоземного капіталу до „важливої деталі", змішав поняття російського капіталізму з російським імперіялізмом. В тому-то й справа, що російський капіталізм ще не досяг в значній мірі імперіялістичного етапу свого розвитку. В тому-то й справа, що російські капітали хоча в своєму цифровому виразі й превалювали над чужоземними капіталами, але останні були представниками організованішого фінансового капіталу, який мав за собою всю міць всієї своєї відповідної „отечественной" системи, а не тільки тих капіталів, які були вкладено безпо-

[1]) С. Ронін „Иностранный капитал и русские банки". Передмова Л. Кріцмана стор. 4 — 5.

[2]) „Очерки" стор. 35 — 36.

середньо в Росії. Російські капітали і банкові, і промислові, які не перебували в орбіті впливу чужоземного, не були ще достатньо зконцентровані, організовані, щоб бути „російським імперіялізмом", особливо за наявности самодержавства, як політичної організації переважно торгового капіталу, що експлоатував дрібного виробника - селянина [1]).

Схема Кріцмана та Роніна дала зручний вихід т. Покровському примирити крепацький характер російського самодержавства, що захищав в основному інтереси торгового капіталу, з фактом великого розвитку промислового капіталізму в Росії. Але ця правильна теорія в деякій мірі розходиться з тим підкреслюванням процесу „націоналізації" російського капіталізму, який мав місце у тов. Покровського декілька років тому в „Очерках Русского революционного движения". Учень тов. Покровського А. Сидоров не встиг за учителем і опинився декілька в ніяковому становищі, бо взявся захищати погляди Покровського, од яких останній в деякій мірі неминуче відступив, приєднавшись в основному до схеми Кріцмана та Роніна.

Другий широкий розділ роботи А. Сидорова „Финансирование войны и финансовая политика правительства" надто широкий і спеціяльний. Його без шкоди для всієї теми в цілому можна було б скоротити.

Багато д е т а л і в переговорів про позики між російськими урядом та Англією, Францією, Америкою й т. д. доцільніше було помістити в спеціяльній роботі, присвяченій фінансовій політиці царського уряду в період світової війни, а не в окремому розділі загального нарису про вплив війни на економіку Росії. Цим самим ми не хочемо сказати, що ці матеріяли не цікаві й не заслуговують на увагу, ми тільки відзначаємо, що такі деталі явно вийшли за межі загального характеру першого тому „Очерков".

Безперечно, що найцінішим і найопрацьованішим розділом є „Влияние войны на промышленность". Тут дається найстаранніше опрацьована і продумана схема, а також відчувається порівнююче невелике стилістичне оброблення. Розділи „Война и железнодорожный транспорт", „Продовольственный вопрос и дороговизна" в цілому дають картину статистично - економічну, але в недостатній мірі й історичну. В ній нема в потрібній мірі ж и в о ї історичної картини руйнації транспорту, звязку цієї руйнації з загостренням загальної кризи, особливо продовольчої. Автор надто захопився доповідними записками високих

---

[1]) А. Сидоров сам себе б'є, коли в своєму нарисі, розглядаючи підсумки фінансової політики, приходить до висновку: „Самодержавство та Росія експлоатувалися міжнародним імперіялізмом. Окремі тенденції залежности царату від Антанти склалися ще до війни. Підчас війни ці тенденції розгорнулися повністю, обернулися в систему. У взаєминах фінасового порядку найповніше виявилися стосунки „панування та підлягання" поміж Росією та Англією". Стор. 72.

міністерських канцелярій, досить далеких від живого життя і не спробував використати архіви низових установ, які дали б живіший матеріял, яскравіше ілюструючи руйнацію залізничного транспорту, продовольчої кризи, дорожнечі й т. д.

Не досить опрацьовано останнє питання про державне регулювання господарства до Лютневої революції. Тут не можна було обмежитися окремими ізольованими питаннями. Треба було докладніше розробити це питання, бо воно має виключне значіння, щоб зрозуміти об'єктивно неминучість державного регулювання, яке здійснилося тільки після Жовтневої революції, але яке було органічно потрібне ще задовго до неї. Загалом Аркадій Сидоров вклав до роботи безперечно велику кількість праці. Перед автором стояло надто велике завдання, якого автор ще поширюючи не поставив тісніших меж, які не дали б можливости розпливатися по окремих проблемах широкої теми. По суті багато з цих розділів не мають права претендувати на самостійний нарис, і тому питання про співвідношення окремих частин роботи А. Сидорова має велике значіння для її раціональної конструкції.

* * *

Друга робота К. Сидорова „Рабочее движение в России в годы империалистической войны" розпочинається характеристикою передвоєнної обстановки в робітничому русі і ставлення робітників до неї.

Виявлення картини робітничого руху напередодні війни в періоди підйому епохи „Звезды" и „Правды" має велике значіння саме з первісним занепадом робітничого руху в перший період війни. Робота К. Сидорова має не тільки схему, але фактичну картину соціяльно-політичної д е ф о р м а ц і ї робітничого класу в роки війни, картину та схему, що є ключем до розуміння та аналізи першого „оборонського" етапу робітничого руху підчас війни та Лютневої революції, до розуміння об'єктивних основ тих труднощів, що їх повинна була перемогти Жовтнева революція.

Чому робітничий клас 1912 — 14 р. р., який розвинув величезну політичну та економічну боротьбу, що дійшла в липні 1914 року до барикад, ідучи в цілковитій більшості за більшовиками на початку війни перейшов в значній мірі під керовництво меншовиків, ставши на позицію оборонства?

Зміна складу робітників, вплив воєнних мобілізацій зразу після війни, що зняли до 40% найздоровіших та енергійніших робітників, зміни, що відбулися в наслідок війни що до віку полу та соціяльности є вирішальними для відповіди на піднесене вище питання. Тут дається картина, як на фабрики та заводи ішов не тільки селянин, бідняк, але і середняк, дрібно-буржуазні та міські верстви, синки крамарів, лавочників то-що, шукаючи порятунку від мобілізації.

Далі автор розглядає питання про становище робітничого класу в роки війни, ті умови, які утворили основу для нового міцного підйому робітничого руху, що скинув царат.

К. Сидоров накреслює три періоди в страйковому русі воєнних років. Перший період „масового розгрому робітничих організацій, масових арештів робітників, партійних колективів, період замішання в звязку з війною, зі зрадою II інтернанаціоналу та низки вождів, особливо Плеханова.

Другий період звязаний з переходом до широкого руху. Це період зросту дорожнечі, загострення продовольчого питання, особливо для робітничих районів, установлення напівкрепацьких умов праці та мілітаристичного режиму. В цей період страйки мають широкий характер, але сильний ще опір державної влади з її атрибутами на селі (737 страйків, 361.000 учасників).

Третій період — вся периферія підготовлена до сприйняття революції. В жовтні 1916 року уже є яскраві приклади установлення звязку з армією в особі тилових гарнізонів. Робітничий клас не мириться з своїм матеріяльним становищем, невідповідністю дорожнечі з тією зарплатою, що її він одержує. Відбувається отверезіння від патріотичного чаду, зріст протестів проти продовження війни, бурхлива хвиля економічних та політичних страйків кінця 1916 і початку 1917 р. р., що привела до Лютневої революції (1216 страйків, 740.000 учасників).

Третій нарис Д. Баєвського освітлює партійну роботу в роки війни. Перший розділ нарису — „Начало империалистической войны и позиция большевиков" найцінніший фактичною стороною, де відбито ставлення партійних організацій та робітничих мас до війни. Що ж до теоретичного пророоблення питання, то нового ми тут знаходимо порівнюючи мало.

Значно цінніша друга частина нарисів „Партия в борьбе с гвоздевщиной": тут Баєвський дає свіжий, інтересний, фактичний матеріял, що ілюструє боротьбу за вибори до воєнно-промислових комітетів, виявляючи значіння цієї боротьби, як одного із важливіших етапів, в якому виявилося співвідношення сил між більшовиками та оборонцями — меншовиками й з'ясовується гвоздьовщина, яка до певної міри була предтечею майбутньої керенщини.

Характерно, що оборонство було найбільше розвинене на Україні, на яку із 52 всіх робочих груп припадає 22 групи. Тут впливає відносно більша міцність оборонства, що мало сприятливе оточення із значними верствами міської дрібної буржуазії, ремесників, значними верствами робітничої верхівки в індустріяльних центрах та великим відсотком воєнно-зобов'язаних робітників металургічних та гірничих підприємств.

Д. Баєвський дає цікавий матеріял, що ілюструє роботу меншовиків та оборонців, які гальмували розвиток робітничого руху. Страйки показують, яку велику роботу проробила наша

партія більшовиків, визволяючи робітничі маси з-під впливу оборонців.

Значний інтерес має третя частина нарису „Партия и организация сил революции", де освітлюється організація сил партії, вироблення ідеологічного уставлення про характер тії революції, що насувалася, боротьба партії та пролетаріяту за армію й готування Лютневої революції.

Всі три нариси в цілому дають багату фактичну картину та соціологічну схему передумов Жовтневої революції. Вони дають картину розвитку основних процесів, що готували революцію, процесів, які в розгорненому вигляді „несподівано" вийшли наверх в Лютневій революції, але які розвивалися ще давно до неї.

В. СУХИНО-ХОМЕНКО

В. А. Антонов-Овсієнко. „Записки о гражданской войне". Том. II. ГИЗ. РСФСР. 1928 г.

Маємо другу книжку з обіцяного автором трьохтомника „Записок о гражданской войне" (перший том вийшов 1924 р. й був присвячений матеріялам і авторовим нотаткам про добу перебування Антонова-Овсієнка на Україні наркомом в справах боротьби з Донською контр-революцією та його участи в поході першого радянського українського уряду на Київ). Другий том, що оце ми його розглядаємо — заповнений нотатками й матеріялами часів боротьби з німецько-гайдамацькою армією, що окупувала Україну (березень — квітень 1918 року). Тов. Овсієнко в цей час, як відомо, стояв на чолі українських радянських озброєних сил, що стримували окупаційні австро-німецькі армії й тому цілком зрозуміло він (Овсієнко) може дати (і дає) досить цікавий матеріял для висвітлення цієї доби в історії української революції.

Автор вважає, що його робота „далеко не может быть признана подлинным историческим исследованием — в ней немало весьма серьезних проблем, а может быть и избыток суб'ективизма автора". (Передмова до І тому). А в другому томі він продовжує: „Задача автора была скромнее: дать связное подкрепление подлинными документами изложение нашей борьбы на Украине в марте — апреле 1918 года против австро-германских оккупационних войск". (От автора).

І от коли ми підходимо до розгляду самої книжки, ми дійсно бачимо не дослідницьку роботу, а систематизовану й зкоментовану збірку матеріялів червоних військових загонів, головним чином, документів штабу наркома Антонова-Овсієнка. До цього дуже мало додається спогадів самого автора й нотаток, що змальовували б політичне життя країни, де перебувала й билася армія.

Автор свідомий обмежености завдання, що він його собі поставив, бо ще в першому томі він писав: „особенно ясно сознается мною пробел в описании деятельности рабочих организаций, имевший, конечно, громадное значение и в описании Центроштаба в Донбассе". Звичайно, записки про громадянську війну не тільки будуть не повні, але й не зовсім вірно будуть освітлювати багато дечого, коли вони не будуть торкатися психології живої сили, стану резервів, середовища, в якому відбувалися події — і взагалі загально-політичних обставин в самій країні та й по за нею. Відповідно ж до своєї мети автор обмежує свою роботу змальовуванням лише військових подій, лише спогадами та матеріялами про ці операції.

Цим можна пояснити, що т. Антонов-Овсієнко логічно приходить частенько не до зовсім вірних оцінок і висновків.

А саме: „Последующее изложение,— говорить він,— основанное на точных документах, дает материал для ответа на вопрос: в чем причины столь разительных наших неудач? Только учтя эти причины, только изжив громадные недочеты в организации наших боевых сил и руководительства ими в первый период гражданской войны, мы могли построить ту Красную армию, которой по справедливости гордиться наш Союз". (Передмова до II-го тому). Це основна провідна думка всієї роботи — де причина невдач? І відповідь: — головна причина в дезорганізації армії — „в недочетах организации наших боевых сил". і т. п. Це безумовно вірно, але це лише одна з причин. Вона сама є наслідком чогось другого. І дійсно — чого була ця дезорганізація весною 1918 р., чому мало (майже зовсім не було!) військових сил, чому не можна було ворогові протиставити партизанську війну й т. п.? Саме у відповіді на ці питання й полягають, на нашу думку, головні „причины наших неудач".

Відзначаючи, таким чином, цю загальну для всієї книги, що ми її рецензуємо, хибу, треба одночасно зазначити, що праця Антонова дає дуже цікавий матеріял для вивчення громадянської війни на Україні, в чому й полягає її основне значіння.

Відзначені хиби цієї роботи, видно, не спроста в книжці— вони очевидно мають свій ґрунт і в самій історії.

В книжці немає навіть, приміром, тієї політичної боротьби, що проходила, хоча б в самій більшовицькій українській організації і яка страшенно впливала на організацію боротьби з німцями й Центральною Радою.

Т. Овсієнко коли й торкається цих питань, то лише, з зовнішнього боку. Пишучи, приміром, про розходження між групами т. т. Скрипника й Бош, автор зовсім не згадує про суть розходжень, а відзначає лише і „поскольку група Є. Бош... бралась как будто (! — В. Х.) более активно за организацию сопротивления немцам, мои симпатии были на ее стороне"

Ми всі чудово розуміємо значіння організованої, „міцної" армії, але ж... для того, щоб існувала така армія, потрібні певні підвалини, ґрунт, а його якраз то й не було на Україні на початку 1918 року. Потрібний був розгул німців і гетьманщини, щоб розворушити село, щоб „допомогти" нам підійти до організацій міцної армії й героїчних бойців, а це сталося вже пізніше.

Архітектоніка книжки цілком залежить від методу викладу, а тому у Овсієнка, зрозуміло, зовсім немає викладу боротьби на Правобережжі (бо там відступали майже зовсім без боротьби), менше уваги звернено на Полтавщину і головну увагу віддано Донбасові й Харківщині, які, як відомо, відограли велику ролю в боротьбі проти Ц. Р. й окупантів.

Причини поразки й у Донбасі автор бачить, між іншим, в пізньому підйомі донецького робітництва, а також (як і раніш всюди) в дезорганізації апаратів формування штабів та у великих силах ворога.

Книжка кінчається описом великого „исходу" революційних армій з України на територію РСФСР, з малюванням боротьби з контр-революційним Доном та розформуванням „главштаба южных республик"— 10/V 1918 року.

Висновки: в руках у автора величезний для історії української революції, просто таки неоцінимий, матеріял. Автор робить найкориснішу роботу, опубліковуючи цей матеріял. Але нема достатнього критичного розгляду його й достатньої увязки цього матеріялу з базою, оточенням, в якому він (цей матеріял) творився. Важко сказати, чи це є повні мемуари, тому що неможливо припустити, ніби-то й у житті автор робив все так, як написав, тоб-то відірвано від середовища, від життя класового, політичного.

А загалом книжка дуже цікова й корисна, головним чином, для історика, особливо для історика української революції.

Слід гадати, що в III т. своїх записок тов. Антонов-Овсієнко не обмежиться лише військовою історією, а як марксист, як активний учасник певних подій — дасть нам і політичне тло, на якому ці події розгорталися.

О. М.

Істпарт ЦК КП(б)У. Всеукраїнська Жовтнева Комісія. „Материалы по изучению истории профессионального движения на Украине". Сборник № 1. Профессиональное движение в 1917 году. Матеріяли виготував і розробив Істпарт ВУРПС. Вид. „Український Робітник". Стор. 203, Ц. 1 карб. 50 коп.

В передмові до цієї книжки сказано так:

„Выпускаемый нами первый исторический сборник охватывает профдвижение Украины, главным образом, 1917 год.

Задачей Истпрофа было: осветить бурное развитие профессионального движения за 1917 год, протекавшее в обстановке обостренной классовой борьбы за диктатуру пролетариата..."

В якій мірі вміщені в збірникові статті відповідають цій меті можна — побачити з нижченаведеної оцінки.

Перша стаття — А. Радченка.— „Рабочий класс и профсоюзы" (стор. 5 — 20).

Ця стаття є вступна для всього збірника, де автор дає огляд профруху на Україні, починаючи з 1917 по 1927 рік. Ця стаття дуже багата голими констатаціями найзначніших моментів профруху на Україні. Цифри, що їх автор навів про рівень зарплати й продуктивности праці (стор. 17), показні лише для порівняння 1924 р. з 1927 і не порівнюють теперешніх даних з довійськовими.

Разом з цим в статті нема й виразного огляду історії, як організаційно склалися профспілки і самий ВУРПС на Україні.

Автор, міркуючи про зрадницьку політику угодовських партій меншовиків та есерів, закінчує свою думку так: „Соглашательские партии меньшевиков и эсеров не поняли (курсив наш — О. М.) сути Февральской и тем более Октябрьской революции".

Але справа полягає в тому, що вони не прийняли Жовтневої революції...

Не точно указано про страйкову боротьбу в Донбасі в період німецької окупації (стор. 15), де зазначено, що особливо боротьба ця розвивалася в Макеєвці. А справді ж найупертіша страйкова боротьба за цей період була в Горлівці, скінчившись поразкою через явно угодовську тактику правління областної спілки „Горнотруд" [1]). Але це зовсім не значить, що й у Макеєвці не було в той період жорстокої страйкової боротьби.

Друга стаття — Гейро — „Практика коллективных договоров на Украине в 1917 году (от Февральской до Октябрьской революции) (стор. 21 — 51).

Завдання автора полягало в тому, щоб „осветить основные моменты борьбы рабочих за коллективный договор в период февраль — октябрь 1917 года" (стор. 21) на підставі різних друкованих матеріялів в справі цього питання.

Перший та другий розділи статті тов. Гейро (стор. 22 — 24) є зовсім невдала спроба дати огляд матеріяльного й правового стану робітничого класу і становища промисловости до 1917 року.

Захоплення автора своєю темою досягає такої міри, що самі методи боротьби у всьому страйковому рухові робітничого класу за збільшення зарплатні, за 8-годинний робочий день, за інші економічні поліпшення умов праці зовсім застилаються,

[1]) Див. про це „Пять лет союза горнорабочих Донбасса", вид. Дон. Відділу ВСГ, м. Артемівське, 1925 р., стор. 48 — 51 та „По пути Ильича", вид. ЦК ВСГ, Москва, 1925 р., стор. 63 — 70.

ніби-то цілком оформленим прагненням мас лише до колективного договору, як до панацеї від всіх зол та бід капіталізму. В дійсності цього, звичайно, не було, бо робітничі маси в процесі страйкової боротьби за свої головніші економічні вимоги бралися до колективних угод, як за один із засобів закріплення своїх перемог.

Автор, між іншим, говорячи про угоду гірнопромисловців з конференцією Ради робітничих депутатів Донбасу (в Харкові 28—29 березня 1917 р.) з приводу принципового визнання 8-годинного робочого дня, нічого не говорить про те, що цю угоду було продиктовано свавільним введенням 8-годинного робочого дня в низці найбільших районів Донбасу.

Взагалі ж всю боротьбу донбаського пролетаріяту за цей період часу освітлив автор, як тяганину між меншовиками та промисловцями, як топтання на одному місці. А проте Д. Шлосберг в своїх нарисах про профрух в Донбасі[1]) дає (правда, не зовсім точну й повну) картину цього руху, яка досить певно стверджує, що головна боротьба гірників з гірнопромисловцями за цей період часу відбувалася в самих низах по рудниках і шахтах. Не було тої сили, яка б могла припинити стихійний розвиток гострих сутичок на місцях.

В цьому й полягала причина невдалого втручання комісії тимчасового уряду й це саме явище примусило страйковий комітет шахтарів Донбасу в жовтні—листопаді 1917 року дати директиву про складання колективних угод на місцях, про що нагадує автор на стор. 41.

Цим також пояснюється і те, що в великій індустрії не було складено жодної колективної угоди, про що жалкує автор на стор. 51.

На жаль, автор нічого не говорить, що лише за умов захоплення влади та промисловости в руки пролетаріяту колективні угоди могли мати реальне значіння, бо тільки радянська влада могла гарантувати реальне виконання їх.

Третя стаття—М. Балабанова—„Конфликты в Донбассе в 1917 году“ (стор. 52—75).

Автор в межах своєї теми цілком задовольняюче підсумовує період гострих конфліктів у Донбасі і зводить їх в досить показну таблицю. Далі автор з неменшою виразністю, разом з документами, що виходили від гірнопромисловців Донбасу, викриває всю лицемірну суть їхньої політики в революції та сподівань од неї й ставлення їх до робітничого руху.

Автор наводить лише найголовних 149 конфліктів... за 10 місяців! Треба гадати, що справді їх було значно більше. Характерно, що найбільше число конфліктів припадає на жовтень місяць й доходе до 30. Далі число конфліктів починає скорочуватися й в грудні 1917 року припадає вже до 9.

---

[1]) Див. „Літопис Революції“ №№ 2, 3, 4 за 1927 р.

До хиб цієї статті треба віднести не зовсім повно опрацьовану тему про внутрішній зміст конфліктів. Наведених фактів дуже мало. Так, наприклад, автор цілком не освітлив конфліктів на ґрунті свавільного запровадження 8-годинного робочого дня. Те ж саме можна сказати і про боротьбу за робітничий контроль над виробництвом і підприємствами.

Неосвітленим також залишилося питання про загальний страйк гірників Донбасу, що готувався і не відбувся в звязку з перемогою Жовтневої революції і майже повного переходу копалень та шахт до рад робітничих депутатів у Донбасі, які захопили підприємства в своє віддання в наслідок поголовної втечи гірнопромисловців і адміністрації.

Політична фізіономія конфліктів, вірніше, більшовицький вплив та керовництво шахтарськими масами в цій боротьбі, також. залишилося зовсім неосвітлене.

Четверта стаття — Ю. Крейзеля — „Движение чернорабочих в Харькове в 1917 году (стор. 76 — 99).

Автор статті докладно з'ясовує причини, що викликали рух чорноробочих у Харкові і самий процес цього руху. Одначе що до ролі харківської організації більщовиків в цьому рухові автор припустив низку хиб.

Тов. Ю. Крейзель наводить в статті ставлення більшовиків до того конфлікту на підставі суперечних виступів окремих членів більшовицької організації і не дає цьому ніякого пояснення.

Разом з виступом тов. Буздаліна на міськраді про необхідність підтримання страйку чорноробочих наводиться також і виступи Романовича, який висловлюється проти страйку, і тов. Кіна — в міській Думі — з явно угодовською пропозицією.

При цьому автор зовсім не нагадує про те, що офіційним виступом була промова тов. Буздаліна на міській Раді, як члена Комітету більшовиків, що Романович не був членом Харківського Комітету (пізніш, в 1919 р., він вибув з партії через те, що відмовився піти в Червону армію), а тов. Кін тоді приєднувався до того крила Харківської організації більшовиків, яке (крило) намагалося до об'єднання з меншовиками.

Коли у автора не було матеріялу для визначення дійсного ставлення більшовиків до цього конфлікту (в чому він сам признається на стор. 85), то навіщо він писав про них таке, що накидає тінь на всю більшовицьку організацію?

В той же самий час анархісти та ліві есери, коли вірити авторові, діють як справжні більшовики.

Ми сподіваємося, що товариші Буздалін, Кін, Судик, Ерде та інші, що про них згадує автор, дадуть свої поправки до цієї оцінки дій харківських більшовиків.

Ще одна з хиб статті — це невиразність того, хто керував спілкою металістів. Керовництво останньою, як відомо, належало

виключно більщовикам, про що автор з цілком невідомих причин не зазначає жодним словом.

П'ята стаття — Д. Шлосберга — „От больничных касс к социальному страхованию" (стор. 100 — 113).

Автор обмежується тільки освітленням апаратного розвитку лікарських кас, цілком не звертаючи уваги на ту боротьбу, яка відбувалась між робітниками та підприємцями на ґрунті переведення в життя закону про лікарські каси. Боротьба ця в історії робітничого руху має досить значні й цікаві сторінки.

Разом з цим автор не освітлив і тої боротьби, яка відбувалась між більшовиками та меншовиками навколо лікарських кас за дореволюційній період часу [1]). Далі, характеризуючи позиції меншовиків та більшовиків в страховому рухові, автор пише: „Среди рабочих. . создалось отрицательное отношение к закону 1912 года" (стор. 105). Таке ставлення дійсно було, але де, у кого, коли й чому воно виявилося — про це автор замовчує. Проте, найнегативніше ставлення до цього закону утворилося серед шахтарських мас Донбасу. Гірнопромисловці, урахувавши це негативне ставлення і разом з цим боячись „даже зачатков организации шахтерских масс... добились от правительства негласного разрешения отсрочить введение больничных касс до окончания войны" [2]).

Ще одною хибою статті є відсутність порівняльних цифр, що показували б стан соціяльного страхування до Жовтневої революції і після остаточної перемоги радянської влади на Україні.

Зрештою стаття цілком задовольняюче висвітлює різні етапи боротьби за соціяльне страхування й методи переведення його в життя.

Шоста стаття — Б. Чорного — „Рынок труда на Украине в 1917 году" (стор. 114 — 123).

На підставі наведених цифр автор дає огляд співвідношення попиту й пропозиції праці на Україні, починаючи з 1916 аж до кінця 1917 року.

Про що говорять наведені цифри, автор не дає вичерпуючої відповіди на ці питання; його аналіз цих цифр не виходить за межі вузького розшифрування їх, тоді як ці цифри визначають вельми цікаві процеси. Так, наприклад, нові кадри безробітних в 1917 р. збільшувалися, головним чином, по лінії неіндустріяльних пролетарів, тоб-то некваліфікованої робочої сили. Це цілком очевидно показує, що власники великої індустрії ще гадали триматися й продовжувати боротьбу проти революції, тоді як дрібні промисловці вже руйнувалися, скорочували і ліквідували свої виробництва.

[1]) Яке практичне значіння мали деякі каси в роботі підпільних організацій більшовиків — див. про це „Літопис Революції", № 2, 1927 рік, стор. 9 — 11.

[2]) Див. „Літопис Революції", № 4, 1927 р., стор. 185.

В іншому стаття відповідає своєму вузькому призначенню, являючи собою більш чи менш удало сконструйований довідковий матеріял про стан ринку праці 1917 р.

Сьома стаття — Тараненка — „Из борьбы сельско-хозяйственного пролетариата в февральскую революцию" (стор. 124 — 134).

Поява самостійного й при тому взагалі доброго нарису, присвяченого питанням руху сільсько-господарських робітників на Україні, заслуговує на велику увагу.

Історія нашого революційного руху с.-г. робітників в 1917 р., а також і селянського руху взагалі до цього часу досить бідна на літературу.

Стаття ця не охоплює собою всього руху на Україні, у ній наведено лише такі факти, що їх удалося авторові зібрати, хоч позитивного значіння вона від цього не позбувається.

Автор припускає деякі суперечності, коли стверджує, що на конференції „делегаты и рабочие чрезвычайно чутко реагировали на лозунги большевиков..." (стор. 126).

Але із самої статті Тараненка видко, що надзвичайного „чуття" сільсько-господарських робітників до більшовицьких гасел було дуже далеко.

Відповідь на причини цього дає сам автор наприкінці статті: „рабочее движение на селе делало свои первые шаги и находилось на низком уровне развития и классовой сознательности" (стор. 134).

Крім цього, автор робить ще одну велику прогалину. Він говорить, що „стачечная волна росла почти по всей Украине, при чем характерно, что на правобережьи было меньше стачек, чем на левобережьи и в степи" (стор. 132), але причин цього автор чогось не з'ясовує й зовсім не освітлює характеру страйкового руху.

Останнє зауваження про ролю більшовиків в страйковому русі сільсько-господарських робітників. Крім спроби т. С. Гопнер виступити на зазначеній конференції та згадки про те, що друга губерніяльна катеринославська конференція в грудні 1917 року (уже за радянської влади) відбулася під знаком класової витриманости, автор не наводить жодного факту.

Восьма стаття — К. Маслова — „Украинские железнодорожники в Октябрьской Революции" (стор. 135 — 144).

В цій статті більш за все пробивається ювілейна тенденційність. Ненормально короткий опис руху такого важливого загону робітничого класу, як залізничників, позбавляє цю статтю потрібної користности.

Поверхова оцінка окремих моментів руху, як, наприклад, загального страйку залізничників у вересні — жовтні 1917 року, робить статтю навіть малозрозумілою.

Краще було б, коли б автор освітлив боротьбу залізничників за 8-мигодинний робочий день, за колдоговір,

за контроль над виробництвом та за інші поліпшення умов праці.

Далі автор стверджує, що перший український з'їзд залізничників (де відбувався з'їзд? — О. М.) не спирався на широкі робітничі маси залізничників, тоді як цей з'їзд, відповідаючи Центральній Раді на її привітальню телеграму, відзначає, що він є „з'їзд в числі 300 чоловіка представників від двох сот тисяч організованих українців-залізничників на 20 залізницях України" (курсив наш — О. М.) (стор. 137). Таким чином твердження автора про те, що цей з'їзд не спирався на широкі маси залізничників, на жаль, не доведено будь-якими документами чи аргументами.

До речи, автор зовсім не згадав про те, чи відбувся чи не відбувся другий український з'їзд залізничників, про який він пише на стор. 139.

Невиразно також, де відбувалися з'їзди робітників південних залізниць у вересні та жовтні місяцях 1917 року.

Крім цього, автор не звернув уваги на таку невелику деталь, як на величезний страйк, що готувався в липні місяці серед робітників усієї катеринінської залізниці і якого був зірвав угодовський „Вікжель", про що пише тов. Г. Новополін в одній із статтей цього збірника.

Даремно шукати відповіди на ці питання. Автор замість того, щоб розглянути практичні питання руху залізничників, витає „під небесами"...

Дев'ята стаття — Д. Шлосберга та І. Шингарьова. „Профессиональное движение в Киеве в 1917 году" (стор. 145—168).

Це по суті перша стаття з усього збірника, яка більш-менш в закінченому вигляді дає характеристику професійного руху від лютого до жовтня.

Досить повно відбивається в статті вплив і роля більшовиків в усьому рухові київського пролетаріяту. Не менш вичерпуюче освітлено й основні моменти руху: боротьбу за підвищення зарплатні, за 8-мигодинний робочий день, за колугоду. Політичну діяльність Ц. Б. профспілок та його взаємини з Центральною Радою фабзавкомів опрацьовано також задовольняюче.

Деяким дисонансом віддає тільки та обставина, що на чолі Ц. Б. профспілок, де були переважно більшовики, головою був меншовик. Обрання на голову меншовика мотивовано „соображениями делового порядка", ніби-то „среди большевиков... не было авторитетного кандидата в председатели" (стор. 151). Таке становище навряд чи може бути певним, бо, наприклад, небіжчиця Е. Бош (в своїй книжці „Год борьбы" стор. 14) пише, „что профсоюзной работой занялись авторитетные в массах товарищи Рафаил, Майоров, Горбачев, Дора Идкин". Ми гадаємо, що причини обрання „популярного" меншовика, очевидячки, полягають в іншому і авторам треба було б бути

більш обережними, визначаючи ці причини. Але ця обставина не перешкоджала все-таки київському Ц. Б. профспілок та Центральній Раді фабзавкомів брати найактивнішу участь разом з міською організацією більшовиків в боротьбі за владу Рад і проти контр-революційної Центральної Ради[1]).

Хибою статті є також і те, що в ній не відмічено ставлення Ц.Б. профспілок до Центральної Ради та її політики до листопада 1917 року.

Десята стаття — Г. Новополіна — „Профдвижение в Днепропетровске в 1917 году" (стор. 166 — 181).

Аналогічно попередній статті, ця стаття з життя Катеринославу становить не менш удалу працю і заслуговує на не меншу увагу.

Одначе, з самого початку автор не звертає уваги на один вельми важливий факт існування в Катеринославі „легальної" профспілки торгово-промислових службовців, що нараховувала до 800 членів, на чолі якої „большевики во главе с Рыбниковым, Михаилом Геншафтом и Равичем организовали фракцию и повели в 1913 — 1914 г. г. большевистскую работу"[2]).

Автор пише, що „кое-где, например, на заводе Гантке в Нижнеднепровске, 8-мичасовой рабочий день вводится явочным порядком" (стор. 169). Отже тов. С. Гопнер і тов. І. Амосов, описуючи боротьбу робітників Катеринослава в 1917 р., висловлюються, таким чином, що 8-ми годинний робочий день було введено явочним порядком, по всіх великих підприємствах Катеринославу[3]).

Нема в статті також і вказівок на те, коли саме й як робітники, наприклад, найбільшого трубного заводу „А" та „Ц" пішли за більшовиками[4]). Замість цього автор занадто ухиляється в бік апаратного опису профруху. В цьому й полягає найголовна помилка автора.

В іншому стаття викриває дрібнобуржуазну суть меншовицько-угодовської Центр. Ради профспілок, що провадила

---

[1]) Див. про це Е. Бош — „Год борьбы", ГИЗ, 1925 р., стор. 49, 52 та 60, де наводяться тексти та витяги відповідних резолюцій Ц. Б. профспілок та Ради фабзавкомів.

[2]) „Літопис Революції", № 2, 1927 р., стаття С. Гопнер.

[3]) Див. „Літопис Революції", № 2, 1926 р. — С. Гопнер — „Большевики Екатеринослава в Февральской Революции", стор. 25 та № 3, 1927 р. — І. Амосов — „Брянский завод в подготовке Октября", стор. 44.

[4]) Між іншим, тов. Амосов в „Л. Р." № 3 і тов. Аверін в № 5 — 6 за 1927 р. дають досить яскраві визначення цих процесів по окремих заводах. Ці процеси переломних настроїв, власно, й обумовлювали виникнення й величезну організуючу роль революційного центрального бюра фабзавкомів, що ним керували більшовики. Ц. Б. фабзавкомів, маючи безпосередній звязок з робітничими масами в противагу меншовицько-угодовській Ц. Р. профспілок, крок за кроком скеровувало революційну енергію робітників на шлях до пролетарської революції і під проводом більшовицької організації загартовувало крицеву волю катеринославського пролетаріяту до Жовтневої перемоги.

зрадницьку політику до Жовтня і після Жовтня саботувала радянську владу аж до безславного кінця всього контр-революційного меншовицького гнізда у Катеринославі.

І нарешті — Одинадцята стаття — Д. Шульмана — „Одесское центральное бюро профессиональных союзов в 1917 году" (стор. 182 — 201).

Після довгого оповідання автора тільки на стор. 189 виявляється, що Центральне Бюро не було більшовицьким, та й це виявилося лише тому, що класові профспілки машинобудівників та залізничників не бажали входити до складу Ц. Б.; до того, очевидячки, політика цього Ц. Б. була угодовською, що дві основних своїм значінням спілки ігнорували його як орган, що не відповідає інтересам класи. З цього і треба було б почати для того, щоб зробити ясним те становище, про яке автор говорить так: „ощутительных результатов в деле об'единения союзов в течение всего 1917 года добиться не удалось" (стор. 188). В цьому разі мова йде про об'єднання 19 різних спілок в три, із загального числа профспілок м. Одеси, не більше, ні менше, як... 154. При чому автор відзначає, що це ще не повна кількість їх.

Характеризуючи причини „повільного" з'єднання спілок, автор говорить, що цьому сприяла „вынужденная" (? — О. М.) недостаточность руководства Ц. Б... „Незрозуміло, що хоче автор сказати словом „вынужденная"? (стор. 188). На нашу думку, в цьому керовництві нічого „вынужденного" немає, бо соціял-угодовська зрадницька політика й не може бути кращою...

Як і скрізь, разом з меншевицьким Ц. Б. профспілок в Одесі працювала революційна Ц. Р. фабзавкомів більшість в якій належала, очевидячки, більшовикам, бо в постановах останнього іноді пробивалися більшовицькі гасла й вимоги. А 28-го жовтня Ц. Р. фабзавкомів рішуче підтримує гасло „вся влада Радам" (стор. 198). Не ясно тільки одно: коли і як утворилась Ц. Р. фабзавкомів і які підприємства входили до неї?

В статті зовсім не освітлено боротьби за 8-мигодинний робочий день, за робітничий контроль над виробництвом, про який до кінця Жовтня місяця автор не говорить жодного слова. Нема ніяких вказівок про боротьбу за колективну угоду й чим вона скінчилася.

Основна хиба статті в тому, що ролю і вплив більшовицької організації в профрухові одеського пролетаріяту не досить повно відзначено. Про це читачеві треба догадуватися самому із іноді туманних виразів автора.

* * *

Наведеного цілком досить, щоби сказати про вартість і хиби виданого збірника. Нам залишається спинитися лише на загальній оцінці чисто видавничого боку цього збірника.

Треба відзначити, що добір матеріялів, видрукуваних в збірникові, до деякої міри випадковий, про що краще за все свідчить стаття Ю. Крейзеля. Читаючи цю статтю, складається враження, що в Харкові нічого більш видатного в революційному профрухові, крім страйку чорноробочих, не було. Надзвичайно бідно освітлено революційний профрух гірноробітників та металістів Донбасу.

Вміщена в зборникові стаття Балабанова — „Конфликты в Донбассе в 1917 году" відбиває собою тільки частину руху гірноробітників, залишаючи зовсім не освітленим профрух металістів.

Наприкінці висловлюємо побажання, щоби чергове видання збірника матеріялів Істпрофу зробило з наших зауважень належні для себе висновки.

В. ЛАПІНА

А. А. Сухов. Иностранная интервенция на Одещине в 1918—1919 г.г. 104 стр. Вид. Істпартвідділу Одеського Окркому КП(б)У. 1927 року. Ц. 75 коп.

Вивчення історії громадянської війни на Україні перебувало до цього часу переважно в стадії збирання документів і мемуарного висвітлення епохи. Останній час, а особливо в звязку з ювілеєм Жовтневої революції, науково-дослідницька, монографічна обробка матеріялу починає поступовно займати все більше місце в наших журналах. В цьому брошура А. Сухова являє певний інтерес. В ній знаходимо вдалу, цікаву, монографічну обробку дуже багатого матеріялу, що його зібрав автор.

Яскраво й цікаво малює автор період чужоземної інтервенції на Одещині, використовуючи вельми цінні архівні матеріяли, газети та інш. джерела, мало відомі читачам.

Книга набирає ще більшого інтересу тому, що в ній автор описує історію району і періода найменш вивченого, де переплітання тих сил, що провадили боротьбу, було надто своєрідно.

Перші чотири розділи присвячено причинам приходу австро-німецького війська, виясненню економічної зацікавленности окупантів в захопленні України, а також дають нарис українського села в період окупації. Автор подає багато нового матеріялу й майстерно опрацьовує його, за одним ходом викриває зрадницьку ролю Центральної Ради, що закликала німців для боротьби з більшовицькою небезпекою.

Автор дає нарис аграрних відносин і становище українського села протягом літа й осени 1918 року, малюючи процес поступовного відродження великої земельної власности й усіх підірваних, а частково й утеряних прав великих земельних власників.

На наш погляд, даючи аналіз класових взаємин на селі в період 1918 року, автор припускає невірні висновки, стверджуючи, що „українське село 1917 — 18 р.р. виступало єдиним фронтом. До весни 1918 р. воно ще не закінчило протипоміщицької революції, але було близько до того". І ще: „Ясно, що тоді українське й руське куркульство в цілому аж ніяк не ворогувало з революцією".

Із усього куркульства до групи, що була ворожа революції, автор виділяє тільки німецьких та болгарських колоністів, які своїм маєтковим станом становили групу, що наближалася до поміщиків й відбивала цілком погляди великого поміщицького землеволодіння. Тут автор припустив низку помилок: „Невірно, що до весни 1908 р. українське й руське куркульство не ворогувало з революцією". До якої революції? До лютневої — ні, до Жовтневої — так. Говорячи про революцію взагалі, автор вносить плутанину в розуміння соціяльних процесів на селі за період буржуазно-демократичної й пролетарської революції.

Також невірне це твердження й до України, де протягом 1917 року українське куркульство (а не тільки німці-колоністи) було базою Ц. Р., яка стояла на чолі його виступів проти пролетарської революції. Підмінити ці факти посиланнями на те, що українські куркулі зкористувалися революцією для одержання землі, не можна. В цих твердженнях автора проступає недооцінка активности куркульства на Україні в боротьбі проти пролетарської революції і невірне уявлення про соціяльні процеси на селі.

Далі розділи V і VI також становлять великий інтерес. В них особливо підкреслено й переконуюче обґрунтовано фактами контр-революційну суть всіх „соціялістичних" партій так російських, як і українських, які за спиною окупантів провадили боротьбу проти пролетарської революції, захищаючи від Рад принципи „демократії".

Особливо цікаві повідомлення автора про зрадницьку ролю меншовиків, що перебували під опікою німецько-гетьманської влади, в період терору над робітничими організаціями. Ці визнання тим більш цінні й цікаві, що автор їх — один з видатних лідерів одеських меншовиків, найактивний учасник і керовник меншовицької організації за того періоду.

Останню частину книги — антантівську інтервенцію — опрацьовано в деякій мірі слабіше; в ній менше матеріялів, більше пропусків. Цікаві дані, що їх ще не освітлено в літературі й які свідчать про організацію Антантою повстанського руху проти австро-німецького штабів та Директорії на України й Криму, а також сторінки, що викривають справжні стосунки поміж Антантою й Четверною Спілкою, причини приходу союзників, режим цієї нової окупації й боротьбу „союзників" проти австро-німців з одного боку й проти більшовиків — з другого.

Тут процес обернення українських „соціялістичних" партій та їх російських співбратів - меншовиків та есерів на прямих та безпосередніх провідників і захисників інтересів закордонних імперіялістів та контр - революційної буржуазії своєї „батьківщини" показано особливо яскраво.

Декілька слів з приводу обробки матеріялів. Місцями автор використовує джерела й документи декілька однобоко. Не можна, наприклад, без застереження прийняти цифри зросту страйкового руху або безробіття в Одесі виключно за відомостями офіційної газети „Одесские Новости".

В цілому ж брошура Сухова — цінний вклад в нашу літературу з історії громадянської війни на Україні. Слідом за Одеським Істпартом ми рекомендуємо її як цікаву монографію для всіх тих, хто вивчає історію українського Жовтня.

Г. КАРПЕНКО

М. Кубанін. — Махновщина. Истпарт ЦК ВКП(б). Отдел по изучению истории Октябрьской революции и ВКП(б). История гражданской войны под редакцией М. Н. Покровского. Изд. „Прибой", стр. 227.

Робота тов. Кубаніна, що оце ми рецензуємо, є перша монографічна праця, яку ми маємо на сьогоднішний день із історії селянської боротьби на Україні за часів горожанської війни. Її написано за тим самим планом, як і попередню статтю цього автора, що вміщена в журналі „На аграрном фронте" за 1925 р. №№ 7 — 8 та 9. Ряд питань, які лише намітив автор в цій статті, в основній роботі розвинуті в закінчену систему поглядів автора на суть махновщини і взагалі селянських рухів на Україні в післяжовтневу добу. Збудована на ніким ще не використаних архівних матеріялах, ця робота вигідно виділяється серед тієї невеличкої літератури, що мали ми дотепер так своїм серйозним науковим підходом, як і трактовкою самих селянських рухів.

Автор уперше правильно, по - ленінському, підходить до вивчення цих рухів, виходячи з виявлення наших взаємовідносин з селом і тих внутрішніх процесів, які переживало село в добу пролетарської революції на Україні. Дослідити, чому ми не могли іноді порозумітися з селянством і як дійшли ми цього порозуміння навіть там, де іноді селянство виступало проти нас („На аграрном фронте", № 7, 1925 г.) — ось те основне завдання, з яким підходить автор до вивчення махновщини.

Махновщина для автора — це в першу чергу необмежене контр - революційне куркульське повстання, яке скеровано проти радянської влади, яким в більшості малювала її наша попередня література, а широкий масовий селянський рух, що склався

на Україні в наслідок надзвичайно складних умов боротьби селянства в цім районі за землю. Автор тому, підходячи до вивчення махновщини, в першу чергу виявляє основи цього масового селянського руху на півдні України і потім лише спиняється так на умовах, що сприяли перетворенню цього в основі революційного селянського руху в куркульську контр-революцію, як і сам процес зміни соціяльної природи махновщини й її форм виявлення на різних етапах революції.

В історії махновщини автор намічає три періоди її розвитку: перший — революційний — доба гетьманщини; другий — період хитання селянства від революції до контр-революції чи від гетьманщини до непу і третій — контр-революційний — від початку непу до відходу Махна до Румунії.

Процес утворення й розвитку махновщини автор на протязі всіх періодів досліджує в процесі постійного наростання й змін тогочасних подій, даючи тим самим досить живі зразки цього масового селянського руху.

Автор свою працю розбиває на дев'ять таких розділів:

1) „Соціяльно-економічні предумови махновщини", де автор виявляє основи того масового селянського руху, що став основою махновщини.

Розглядаючи тип господарства й диференціяцію південного українського села, автор тут уже намічає так особливі риси махновського району, як і рухальні сили махновщини.

2) „Період революційного повстанства махновщини". Тут автор досліджує процес складання революційних сил махновщини за гетьманщини. Цим розділом закінчується вивчення першого приходу гетьманщини.

3) „Аграрна політика радянської влади на Україні в 1919 р. і махновщина".

4) „Григорьевщина і махновщина".

5) „Антирадянський період махновщини в 1919 р".

6) „Вільний радянський лад" на практиці.

Автор подає тут нам махновщину вже на другому етапі її розвитку. Поклавши в основу аналізу махновщини цього періоду нашу аграрну політику, автор досліджує, як наша політика, розрахована на захист від голоду й вимирання пролетаріяту та на підтримку Червоної армії, привела нас до сутички й відходу від нас широких мас селянства. Порвавши з пролетаріятом, село в цю добу не стає, одначе, цілком і на бік поміщицько-куркульської контр-революції. Зустріч середняцького в основі махновського руху з куркульським рухом — григорьєвщиною — приводить до сутички цих сил і до убивства Махном Григор'єва. В цей же період махновщина на чолі із своїми ідеологічними й політичними керовниками анархістами робить спробу оформити себе в свою безвладну анархічну державу, яка з перших же кроків обернулась в найбезглуздішу військову диктатуру різних отаманчиків і просто

партизанщини, показавши безглуздість анархічних спроб будувати в сучасний час безвладний лад.

В розділі 7 — „Аграрна політика радянської влади на Україні 1920 р. і махновщина", у 8 — „Махновська армія" й у 9 — „Анархісти в махновщині".

В останніх розділах автор вивчає третю добу махновщини. В 7 розділі автор показує, як зміна в аграрній і продовольчій політиці радянської влади впливає на розкол махновщини і на відхід від неї середняцько-бідняцьких мас. Махновщина з цього періоду складається в основній масі з декласованих різних елементів, які стають безповоротно на службу куркуля. Ця армія починає своїм грабунком порушувати спокій широких мас села, стає таким ненависним йому, як і біла армія. Тому Махно уже тепер не має тієї підтримки в своїому районі, яку він мав раніш. Це й примушує його під натиском радянських сил лишити свій район і шукати захисту в Румунії.

У розділі 8 автор досліджує територіяльний і що до віку склад армії. Ці дані ще раз підкреслюють локалізованість махновщини і звязок її з південним районом України.

В останньому розділі автор досліджує ідеологічне і політичне керовництво махновщиною й ролю в ньому анархістів. Автор приходить до висновку, що, не дивлячись на офіційне керовництво анархістів рухом, вплив їх на махновщину був незначний, при чому дальшу долю анархістів-махновців він звязує з контр-революційною Леонтьєвською справою в Москві.

Такий в загальних рисах зміст і схема роботи т. Кубаніна.

Оцінюючи цю роботу т. Кубаніна, як кращу із праць, що маємо ми дотепер з селянських рухів на Україні, і виділяючи її найкращі боки, не можна, одначе, погодитися з деякими тлумаченнями автора причин махновщини, оцінки селянських рухів і деяких інших питань, що їх дає автор в своїй роботі.

Аналізуючи причини масових селянських рухів на півдні України, автор цілком вірно зазначає, що в основі цієї боротьби лежала боротьба селянства за вільні умови розвитку свого господарства і в першу чергу, відомо, як одну із головних цих умов за землю (стор. 16). Одначе, спроба автора пояснювати всю боротьбу селянства так з контр-революцією, як і з радянською владою на протязі періоду гетьманщини аж до 1920 року неодмінно в першу чергу й тільки земельним питанням, що помічається у автора майже на протязі всієї роботи, нам у меншій мірі здається необґрунтованим.

Перегинає де в чім палку автор в земельному питанні також, коли він переходить до другого періоду й до виявлення причин першого протирадянського виступу селян. Автор надзвичайно переоцінює в цім конфлікті селянства з радянською

владою моменти незадоволення від націоналізації великих господарств і належних їм в минулому земель і не ураховує нашої продовольчої політики.

Автор виводить цей конфлікт ще з лютого 1919 року, коли намітилися вже деякі розхождення між селянством та радянською владою на другому з'їзді фронтовиків Гуляйпольського району в справі земельного питання. На цім з'їзді селянство виступило проти націоналізації великого культурного господарства і за розподіл його між селянами. Дійсно, як бачимо, це було принципове розхождення з земельною політикою радянської влади, але ми мусимо розглядати ці факти не з погляду певних принципових позицій, а з погляду актуальности цього питання для селянства.

Отже для селянства земельне питання помножувалася, так би мовити, на продовольче.

Зовсім нічим не обґрунтовано твердження автора, коли він говорить, що підчас II з'їзду фронтовиків Гуляйпольського району, тоб-то в лютому 1919 року, на Україні „продразверсткой еще и не пахло" (стр. 53).

Документи того часу й живі свідки кажуть нам якраз про інше. Не було може ще цієї назви, але „продразверстка", як факт, вона стала на Україні майже з першого для звільнення України від німецької окупації.

Тов. Шліхтер, який був в 1919 р. на Україні за наркомпрода, в своїй статті „Борьба за хлеб на Украине", в якій освітлюється ця доба продовольчої політики на радянської влади („Літопис Революції, № 2 — 1928 р.), подає дані, з яких видно, що Наркомпрод України організовано ще до установлення радянської влади на Україні, а саме 25 листопаду 1918 р. при тимчасовому робітничо-селянському уряді.

5-го лютого тимчасовий уряд України видає закон „об отчуждении излишков хлебов и установлении твердых цен на на них".

На Україні про продрозкладку таким чином дещо чути уже і в лютому 1919 р., хоч основний закон про неї був виданий лише 6 квітня 1919 р.

Що постанова Тимчасового уряду від 5-го лютого не була лише постановою на папері, а провадилася в життя, видко з телеграми Наркомпрода т. Шліхтера до Раднаркому РСФСР, де т. Шліхтер зазначає, що до 14 лютого на північ відправлено 185 вагонів хліба, 823 — цукру, 392 — соли то-що. В цій же телеграмі т. Шліхтер зазначає, що Наркомпрод спішно організовує спеціяльні загони на продроботу, причому один із них уже виїхав. В своїй статті („Літ. Рев.", № 2 1928 р.) він говорить, що ці загони формувалися в січні і на початку лютого. Вони за даними т. Шліхтера працювали уже з лютого — один в Єлисаветградському повіті на Херсонщині — 700 ч., другий — в Олександрівському повіті — 1000 ч. Загін чоловіка

в 250 працював в цей час в Таврії й чоловіка в 100 — 150 в Бердянському й Мелітопольському повітах.

Отже основну масу цих продовольчих загонів було кинуто якраз в район махновщини, який найбільш був багатий в цей час на хліб.

В цій самій же статті т. Шліхтер каже, що Єлисаветградський загін протягом 3-х тижнів навантажив на різні адреси 331.000 пудів хліба. Отже нема ніяких підстав так рішуче відмовлятися від нашої продовольчої політики, як причини проти радянських селянських рухів, як це робить т. Кубанін.

І тут не останнє місце якраз займав в цих контр-революційних настроях селянства також і вивіз цих продуктів до Росії. Широкі апетити, які з'явилися в дрібної селянської буржуазії, підчас грабунку поміщика продовжували впливати на настрої селянства, яке звикло розглядати все, що лишалося від поміщика, як свою власність. Тепер, коли держава не тільки заборонила далі розбирати економії, але зажадала від села собі допомоги, відомо, що це було зовсім не до вподоби селянству. Слабий класовий підхід до селянства з нашими вимогами був основою того, що село одностайно йшло проти нас. І нарешті, коли додержуватися того погляду, що в основі селянської боротьби на півдні лежало земельне питання, і коли ураховувати велике значіння також і продовольчого питання, то тоді виникає питання: чому ж селянство тоді, як перед ним в звязку з гетьманщиною стояла загроза загубити всю здобуту землю, воно не виступило за цю землю і чому воно так рішуче виступило за неї проти радянської влади, яка на півдні віддала йому більш ніж $^4/_5$ поміщицьких земель? Ще про один аргумент тов. Кубаніна. Політика Радвлади 1920 року що до ліквідації радгоспів, яка мала на меті ліквідувати селянські незадоволення від розподілу землі й головну свою ставку в цьому ставила не на південь, а на інші райони України.

Необхідно зазначити ще, що інколи, коли авторові не вистачає фактів з півдня, з району махновщини, якого дуже чітко визначено з перших сторінок, то автор знаходить ці відсутні факти десь в Чернігівщині або на Поділлі чи на Київщині. Один із них (його вже наведено вище), де автор посилається на ставлення селян на півдні до „комун" з виступу т. Калюжного в Чернігівській губерні, другий (щоб не бути голословним) про настрої на селі, де читач нашого автора може знайти на 62 сторінці, що настрої київського села без ніяких зауважень і в протиріччя всьому тому, що говорив автор про економіку махновського району розповсюджуються й на південь. Більше наводити фактів ми вважаємо за зайве.

Автор робить помилку в характеристиці селянської боротьби, приймаючи кволість селянського руху на даному його ступені за типову ознаку селянських методів боротьби. Автор раз на

38-й сторінці, а потім і на 40-й, помічаючи, що в південному районі підчас гетьманщини процвітає індивідуальний терор (вбивства поміщиків і підпал економій), як метод партизанької боротьби, робить звідси узагальнюючий висновок: „таким типично крестьянским методом расправлялся Махно с помещиками".

Але це як що-небудь і характеризує, то лише кволість руху. Це ми дуже наочно побачимо, коли розглянемо рух, наприклад, на Київщині в різні його періоди. В час, коли були достатні сили для загального повстання селянства, ми там бачимо лише рідкі випадки індивідуального вбивства, лише після поразки руху, коли в селянства не було достатньо сили, щоб провадити масову боротьбу, починає вживатися, як головний метод, індивідуальний терор.

В загальноукраїнському маштабі південь за часів гетьманщини, до осени, якраз і був місцем, де цей індивідуальний терор був найголовним методом партизанської боротьби. Він ні про що інше якраз і свідчив, як про кволість повстанського руху на півдні до осени. Причини цієї кволости ми бачили уже вище.

Не зовсім добре з'ясував автор також ролю анархістів в махновщині. Просто кажучи, автор не дооцінює їхнього керовництва. Як не оцінювати махновщину, але гадати, що 60-тисячна армія, до якої інколи виростала махновщина, трималася на одній отаманській дисципліні без ніякої політичної праці серед цієї маси ніяк не можливо, тому що це була б не армія, а банда. В махновщині ж ми маємо досить сталу систему побудови армії з керовничим і політичним апаратом. От чому твердження автора, що маса вела за собою анархістів, а не анархісти масу, нам здається, деяким перебільшенням автора.

Кволо також висвітлено звязок анархістів махновських з леонтьєвською справою. Цей відділ просто автор написав більше із власних догадок, ніж виходячи із фактичних даних.

Такі-то недоліки в роботі Кубаніна, на які ми вважаємо за потрібне звернути увагу. Але вони не позбавляють її уже навіть в тім вигляді, в якім вона тепер є, бути одним із найцінніших вкладів в історію селянських рухів на Україні на десяту річницю Жовтня.

М. ВОЛІН

Н. Л. Сергієвський. „Рабочий". Газета партии русских социал-демократов (благоевцев) 1885 г. „Прибой". 1928 р. Тираж 3.000. Ц. 45 к.

Справа утворення передумов наукового розроблювання історії партії з успіхом і доволі швидко посувається вперед. На „світ божий" з'являються один за одним документи, що виявляють і висвітлюють той чи інший період у розвиткові

марксистської думки й партійної організації. Взагалі цих документів певне, і не мале, місце займають і опубліковані т. Сергієвським два номери „Рабочего“ — орган благоєвців, що вийшли в світ. „Публікація їх — немалозначний вклад у вивчення історії партії“, — говорить у своєму вступному нарисі автор, і не можна в цьому з ним не погодитись.

Центральне місце в книжці має передрук „Рабочего“. Передруковуючи цю газету, т. Сергієвський дав до неї короткий і змістовний вступний нарис, а в нарисові цьому навів низку цікавих і нових думок, які становлять до певної міри „вклад у вивчення історії партії“. Ось на цих думках і твердженнях ми й уважаємо за потрібне декілька спинитися, бо разом з правильними серед них є й помилкові, які перекручують у історичній перспективі значіння „партії руських соціял-демократів“, цієї п е р ш о ї с о ц і я л - д е м о к р а т и ч н о ї організації в Росії.

Перша соціял-демократична організація в Росії — організація, в якій панували погляди, які являли собою, як визначав Благоєв — один з керовників та організаторів — „мішанину наукового соціялізма з лассальянством і, коли хочете, з лавризмом“. Т а к ми до цього часу визначали значіння „благоєвців“ і т а к у до цього часу ми давали їм характеристику. Таке було „традиційне“ розуміння і уявлення суті поглядів „партії руських соціял-демократів“ та їх історичного значіння.

Тов. Сергієвський робить спробу „порвати“ з цим уявленням і розумінням. „Ітак, вони були н о в и м и н а р о д н и к а м и, що замінили формулою західньо-европейського розвитку відмерлу і автоматично-відпалу стару народницьку формулу самобутнього розвитку, і т і л ь к и“ (підкреслив я — М. В.) — так характеризує автор „благоєвців“. З т а к о ю характеристикою погодиться не можна. Благоєвці н е т і л ь к и „змінили формулою західньо-европейського розвитку відмерлу та автоматично-відпалу стару народницьку формулу самобутнього розвитку“. Вони не тільки бачили розвиток капіталізму в Росії, але й бачили в пролетаріяті „ядро майбутньої політичної сили народу“ і прагли до організації робітничої політичної партії. Треба „утворити із себе робітничу партію з певною програмою вимогів і певним планом дій“ — ось до чого закликали „благоєвці“. По суті кажучи, і сам тов. Сергієвський не дуже то вже певний цього свого твердження і сам собі суперечить в інших місцях свого вступу. „Благоєвці“ не „нові народники“, а „перші руські соціял-демократи“.

Певно, що їх погляди були „мішаниною наукового соціялізму, лассальянства й лавризму“. Правий тов. Сергієвський, коли розрізняє д в а періоди в розвиткові „благоєвців“: перший — до весни 1885 р. і другий — коли вони значно ближче підходять до марксизму взагалі і його російського представника — „Группа Освобождение Труда“. Між іншім, про

лассальянство. Тов. Сергієвський причину лассальянства російських соціял-демократів бачив в тому, що в цей період „програма у німецькій соціял-демократії залишалася ще попередня, тоб-то Готська", тоб-то лассальянська. Не можна тільки цим з'ясувати лассальянство. Коріння його глибше. Вплив Лассаля на революційну думку Росії можна простежити уже в кінці 60-х років.

Декілька слів про лавризм „благоєвців". Звичайно, їхній лавризм бачили в тому, що вони були під впливом теорії „критически-мыслящей личности". Тов. Сергієвський шукає їхній лавризм у іншому — в їхній тактиці „пропагандизму, як відмінної риси лавризму". Думка безперечно цікава. Але й тут, на нашу думку, автор робить деяке перебільшення. По-перше, не можна заперечувати впливу лавристської ідеї „критически-мыслящей личности" в літературі „благоєвців". По-друге, ми не бачимо, щоби „благоєвці" так уже „рішуче висловлювалися проти агітації", як стверджує наш автор. По-третє — і це найголовне — не можна пропагандистський період в розвиткові російської соціял-демократії, цілу смугу в її історії, до середини 90-х років, з'ясувати тільки впливом Лаврова.

Одно зауваження про прудонізм „благоєвців". Автор знаходить „у руських соціял-демократів" слід впливу Прудона і в цьому він, мабуть що правий. Ми все-таки не сказали б, що теорія перевороту у благоєвців „по всей вероятности, также навеяна Прудоном". Ось як її викладає сам автор: „треба замітити, що вони мислили — захоплення державної влади ніяк не силами змовницької партії, як, наприклад, народовольська, бо влада добута таким шляхом, може переродитися і стати антинародною, а обов'язково силами самого революційного народу — робітників у спілці з селянством і під керовництвом партії". Це все-таки не прудонізм.

До речи, про спілку робітників та селян. Звичайно, той факт, що у благоєвців у програмі і в літературі є проголошення спілки робітників та селян, не достатньо підкреслювався у наших істориків. Ми якось проходили повз такого програмового положення „руських соціял-демократів": „наша справа урегулювати по можливості хід революції, скерувати її матеріяльну силу шляхом найпродуктивнішим, шляхом поєднання селянської революції з політичним рухом робітників та інтелігенції в центрах" (підкреслив я — М. В.). Або таке твердження в № 1 „Рабочего": „проти спілки селян з міськими робітниками уже не встоє уряд з усією армією. Ця спілка буде мати непереможну силу; треба тільки її скерувати, куди слід". А проте, без сумніву, можна й повинно шукати у „руських соціял-демократів" історичного коріння більшовицької ідеї спілки робітників та селян, також як у програмах „группы Освобождение Труда" коріння меншовицького заперечення

селянства, як спільника пролетаріяту. Зрозуміло, що на підставі цього відривати ці обидві соціял-демократичні організації одну від одної, робити одну (благоєвці) родоначальників більшовизму, а другу („Группу Освобождения Труда") родоначальників меншовизму, було б цілком неправильно. Але треба шукати історичного коріння ідеї робітничо-селянського блоку. І безсумнівною заслугою тов. Сергієвського є те, що він підкреслив цей момент у благоєвців.

І, нарешті, останнє зауваження. Ми ставили собі завдання дати „однобічну" рецензію, тоб-то спинитися тільки на тих думках тов. Сергієвського, які становлять щось нове, ідуть врозріз з загальновживаними уявленнями, показати, оскільки вони правильні і що з них можна буде взяти. Тому ми не вважали за потрібне говорити і повторювати цілком загальновідомі істини, що „руські соціял-демократи" були значно менш витриманими марксистами в теоретичному значінні, ніж „Группа Освобождения Труда" і що вони робили тільки перші кроки по шляху переживання народницьких забобонів і по шляху обернення на дійсних „стовідсоткових" марксистів.

С. Р.

ПО ЖУРНАЛАХ

„Пролетарская Революция". Істпарт ЦК ВКП(б) Березень 1928 р. № 3 (74).

„Красная Летопись". Ленінградський Істпарт. № 1 (25). 1928 р.

„Каторга и Ссылка". Історико-революційний вісник. № 4 (41). 1928 р.

Історія 1-го з'їзду РСДРП в звязку з 30-літнім ювілеєм займає і тепер велике місце на сторінках наших історико-революційних журналів; при чому центр ваги потроху переноситься із споминів учасників і установлення фактів, безпосередньо звязаних з 1-м з'їздом, на виявлення ролі й значіння в історії партії 1-го з'їзду та групи „Рабочей газеты", що його вона організувала.

І. Татаров в статті „Первый с'езд РСДРП и его место в истории нашей партии" („Пролетарская Революция"), Н. Ангарський в статті „К истории 1-го с'езда РСДРП („Пролетарск. Револ."), Д. Ейдельман — „К 30-летию 1-го с'езда" („Красная Летопись"), Р. Арський — „Как готовился первый с'езд РСДРП" („Красная Летопись") з різних боків підходять до оцінки 1-го з'їзду.

Багато уваги звертають ці автори на вияснення питання про те, чому саме київській організації удалося практично здійснити скликання з'їзду та видання загальноросійської партійної газети, в той час як провідну ролю серед соціял-демократичних організацій 1896 — 97 р.р. відогравали Петербург та Москва. На думку Р. Арського, що базується на відомій замітці А. Фінн-Єнотаєвського в „Пролетарской Революции" за 1922 р. з додатками Н. К. Крупської та инших, саме Москва, після розгрому Пітерської організації, повинна була стати центром збирання соціял-демократичних сил.

Ангарський же вважає (погоджуючись з В. І. Невським), що тільки в Петербурзі і розуміли завдання об'єднання в повному його обсязі.

Всі автори приходять взагалі до одного висновку. В той час як у Москві і в Петербурзі рух набрав широких розмірів через наявність великих мас робітників і був цілком розгромлений поліцією, 1896 і 1897 р.р. в тихому напівремесничому Києві соціял-демократи могли довго триматися на нелегальній

роботі. В Києві була міцна група добрих практиків конспірації та організації, як Б. Ейдельман, П. Тучапський і А. Поляк. Свою ролю відограла також близькість до бундівських центрів з їхньою добре поставленою технікою.

Одначе, основне місце в усіх статтях одводиться визначенню місця першому з'їздові в історії партії та виясненню теоретичної правдивости позиції групи „Рабочей газеты", що скликала з'їзд. І. Татаров в названій вище статті приходить до того, що з'їзд підсумував перейдений шлях, але не зазначив дальшого маршруту, він був увесь „поворотом до минулого, завершенням якого він і був".

Багато уваги звертає питання про наявність у організаторів з'їзду економічного ухилу.

Коли Б. Ейдельман відкидає економічний ухил в „Рабочей газете", посилаючись на прагнення говорити з робітниками на близькій їм мові, то, навпаки, Б. Ангарський вважає закид в економізмі за цілком підставний.

Переходячи до инших статтей, що опубліковані в черговій книжці „Пролетарской Революции", слід насамперед зазначити статті П. Горіна „К вопросу о троцкистской оценке Февральской революции". П. Горін ставить собі за завдання установити справжню позицію Л. Д. Троцького в лютому 1917 р. та його наступне ставлення до Лютневої революції. Основний удар П. Горін скеровує на відомих твердженнях Троцького: „Ленинский курс на завоевание власти пролетариатом я поддерживал, разумеется, полностью и целиком. В отношении мещанства у меня не было и тени разногласий с Лениным". П. Горін доводить, що Троцький і в лютому виходив із своєї попередньої, що її виніс він ще з 1905 року, позиції про те, що в революції беруть участь лише дві сили: „революційні робітники й царське військо". Різно ставилися також Ленін і Троцький до коаліційного уряду. Одначе, особливо цікаве розходження позицій Троцького та Леніна в питанні про об'єднання міжрайонців з більшовиками, бо Троцький не раз зазначав, що його робота провадилася „погоджено з Центральним Комітетом більшовиків". З цього приводу П. Горін цитує записи промови Троцького на майській конференції міжрайонців, що їх зробив Ленін (їх опубліковано в 4-му „Ленинском сборнике"), звідки видко, що Троцький, не погоджуючись з Леніном, пропонував міжрайонцям не зливатися негайно з більшовиками, а чекати з'їзду.

А. Кіржніц у великій статті „Сто дней советской власти в Белоруссии" докладно розглядає творчу роботу радянської влади в Білорусі за період з 12 листопаду 1917 року по 19 лютого 1918 р. Осібний інтерес статті становить те місце, де автор описує боротьбу навколо національного питання в Білорусі, боротьбу з білоруським націоналістичним рухом, під проводом правої соціялістичної „громади" та „Білоруського

національного Комітету", що обернувся потім у „Центральну Раду". Одначе, коли на Україні дрібнобуржуазний націоналізм і сепаратизм найшов досить широку і міцну базу серед заможного селянства, на яке він протягом низки літ не без успіху спирався, то в Білорусі за рішучої переваги в селянстві бідноти та голоти ні про яке широке захоплення селянства дрібнобуржуазним націоналізмом, за т. Кіржніцем, не могло бути й мови. Тому-то всі ті процеси та явища націоналістичного руху, які так яскраво спостерігалися на Україні, в Білорусі, судячи із статті А. Кіржніц, протікали порівнюючи у блідій та початковій формі. Треба відзначити також, що в Білорусі з самого початку радянської влади, як найсильніші контр-революційні фактори, виступали польські легіонери, що захищали панські маєтки та фільварки.

Національному питанню присвячено також опубліковану в цьому номері „Пролетарской Революции" полеміку поміж Х. Юмагуловим та Ф. Самойловим в питанні про національну політику партії та радянської влади в Башкирії. Х. Юмагулов був головою Башревкому і разом з відомим Валідовим керував в 1919—1920 р.р. там радвладою. Потім після низки причин, зокрема через вплив Валідова, що тяжив до білогвардійців і, кінець-кінцем, перейшов до басмачів і утік в еміграцію, Башревком провадив політику національної обмеженості, яка в 1920 р. призвела до установлення власного Наркомзаксправу, до арешту низки робітників Обласного Комітету, а потім і до втечі Башревкому із Башкирії.

Принципіяльні суперечки поміж Юмагуловим та Самойловим ідуть про те, між якими основними групами точилася боротьба в Башкирії. За Самойловим, в революційній боротьбі один одному протистояли „напівдикий башкир", з одного боку, і „промисловий робітник" — з другого. За Юмагуловим, боротьба провадилася поміж куркульським прошаром російських переселенців-колонізаторів, що потягли за собою значну частину російської селянської маси, і поміж башкирським селянином та скотарем.

В найближчих номерах „Пролетарской Революции" редакція обіцяє вмістити ще низку статтей про це складне й цікаве питання.

Із спогадів цікаві спогади Н. Семашка „О двух заграничных партийных школах". Останнє є невелика замітка, написана з нагоди доставки до Москви низки найцінніших матеріялів про роботу двох партійних шкіл 1910 року — „впередовської" в Болоньї і загальнопартійної „більшовицької" під Парижем.

В „Красной Летописи" також уміщено, крім згаданих вище статтей про 1-й з'їзд партії, низку споминів окремих робітників революції, що з них найбільший являють інтерес спогади І. Г. Гаврилова і П. С. Бєлоногова про „Ешелон смерти". У них описано важкі страждання тисяч заарештованих, що сиділи в 1918—1919 р. по в'язницях на території „Комітету Установчих Зборів".

Цікаві також спогади ленінградського робітника І. Щеглова, який їздив 1919 р. на продроботу в Симбірську губерню. Спомини цінні тим, що в них описано, як пітерському робітничому продзагонові в наслідок розумної політичної та культурної роботи удалося налагодити добрі взаємини з селянами низки сіл Симбірської губерні й одержати хліб без зброї, давши цим чудовий зразок змички робітників та селян, здійснений не дивлячись на тяжкі зовнішні об'єктивні умови.

Стаття Михайла Мартинова „Аграрное движение накануне Октябрьской революции" є спроба дати аналізу класових угруповань в рухові 1917 року. Проте, не спиняючись навіть на окремих хибах статті М. Мартинова, можна зразу сказати, що він вжив спроби з негодящими заходами. Справді, автор розглядає аграрний рух відірвано від окремих областей і районів, у всесоюзному, так би мовити, маштабові і тому замість конкретної картини руху дає спрощену поверхову схему. Так, у першому розділі на трьох сторінках автор розповідає про „диференціяцію селянства в період від революції 1905 р. до світової війни", малюючи мітичну „загальну" картину диференціяції селянства, яка в кращому разі певна лише для деяких окремих губерень. Те ж саме і не може не бути іншим у М. Мартинова і в наступних розділах, бо заздалегідь очевидно, що вивчення аграрного руху „в общих чертах" є в достатній мірі даремне й безнадійне заняття.

Стаття А. Ільїна-Женевського—„Брестский мир и партия" мало цікава й компілятивна; вона цілком базується на широко відомих фактах та документах (як, наприклад, на протоколах засідання ЦК РКП в питанні про Берестейську угоду) і нічого не дає так що до нових матеріялів, як і що до поставлення питання.

Не можемо не згадати хоча би побіжно про салдатські листи, що їх добуто із справ корпусних судів дієвих армій і опубліковано їх в „Красной Летописи" М. Ахуном і В. Петровим під назвою „Голоса из окопов". Хоча уже декілька разів публікувалися уривки із салдатської кореспонденції, але вони стосувалися головним чином до 1917 року (наприклад, збірник „Солдатские письма в 1917 году"), в той час як оця порція листів датована 1915—16 р.р. Салдатські листи є найцікавіші політичні документи, цінні не тільки для характеристики настроїв армії, але і як чудовий літературний колективний пам'ятник епохи, написаний найбагатшою яскравою й мальовничою народньою мовою.

№ 4 (41) „Каторги и Ссылки" має подвійно „спеціяльний" характер. Більшу частину книжки зайнято розділами „Тюрьма, каторга, ссылка и эмиграция" та „Лики отошедших".

Із статтей відзначимо зведену роботу С. Лівщиця „Подпольные типографии 60-х, 70-х и 80-х г.г.", де автор на підставі низки матеріялів (на жаль, авторові не вдалося використати

архівні багатства) подає історію таємних друкарень. Поки-що видруковано лише перший розділ про друкарні 60-х років.

Трагічний епізод революційного руху описано в статті Д. Кузьміна „А. Л. Никифоров и дело Грешнера".

А. Л. Нікіфоров 1905 р. в Нижньому-Новгороді убив із револьвера начальника охоронного відділу Грешнера. Військовий суд присудив Нікіфорова до смертної кари. Батько Нікіфорова добився в Петербурзі помилування, але сина все ж таки швидко повісили згідно з особистим розпорядженням генерала Д. Ф. Трепова. Справа була в тому, що мати Нікіфорова була рідною сестрою В. І. Засуліч, що стріляла у батька Д. Ф. Трепова.

НОВІ КНИЖКИ

І. ІСТОРІЯ ВКП(б), КП(б)У ТА ЛЕНІНІЗМ

Боярский. — Почему троцкизм вернулся к меньшевизму. „Московск. Рабочий". 1928.

Бухарин Н. — Ленинизм и проблема культурной революции. Речь на траурном заседании памяти В. И. Ленина. Гиз. 1928. М.

Варьяш А. — Диалектика у Ленина. Популярное изложение философии диалектического материализма на основании сочинений Ленина. Гиз. 1928. Стр. 185. Ц. 1 р. 65 коп. М.

Волосевич В. — Самая краткая история ВКП(б). Изд. 4. Гиз. 1928. Стр. 74. Ц. 80 к. М.

Гоникман С. — Десять лет. Очерк истории троцкизма в партии. Х. Издат. „Пролетарий". 1928. Стр. 122. Ц. 50 к.

Лазовский И. и Бибин И. — Советская политика за 10 лет по национальному вопросу в РСФСР. Систематический сборник действующих актов правительств Союза ССР и РСФСР по делам национальностей РСФСР. (Октябрь 1917 г. — ноябрь 1927 г.). 1928. Гиз. Стр. 449. Ц. 6 р.

Лепешинский П. — Этапы развития ленинской партии. Пособие для агитаторов и пропагандистов. К тридцатилетию партии большевиков. Х. Изд. „Пролетарий". Х. 1928. Стр. 63. Ц. 30 к.

Ленин В. И. — Сочинения. Изд. 3-е, перепеч. без изменен. со 2-го испр. и дополн. изд. Под ред. Н. И. Бухарина — В. М. Молотова, И. И. Скворцова-Степанова. Том V. 1902 — 1903. (Подготовлен к печати В. Г. Сориным). ГИЗ. 1928. (Институт Ленина при ЦК ВКП(б). Стр. 44. Распространяется по подписке. М.

Ленин В. И. — Сочинения. Изд. 2-е, испр. и дополн. и 3-е перепечатан. без изменен. со 2-го. Под ред. Н. И. Бухарина, В. М. Молотова, И. И. Скворцова-Степанова. Том VII. 1904 — 1905. Гиз. Стр. VIII + 53. М.

Ленин и ленинизм. М.-Л. 1928. Каталог кн. стр. 136.

Лениниана — т. III. Библиографический обзор русской литературы за 1926 г. Гиз. 1928. Стр. 531. Ц. 5 р. М.

Ленин В. И. — Об индустриализации СССР. Составил и снабдил вступ. статьей и примеч. Л. Паперный. Гиз. 1928. Стр. 205. Ц. 80 к. М.

Львович М.— О борьбе с оппортунизмом внутри нашей партии. Х. „Пролетарий". 1928. Стр. 88. Ц. 80 к.

Милонов — Основные вопросы ленинизма. „Московский Рабочий". 1928. М.

Національне питання на Україні та розлам в КПЗУ. Збірник статтей та документів. Х. „Пролетарий", 1928. Стор. 210. Ц. 1 крб.

Просветов К. — Уральский комсомол в борьбе за Октябрь. Очерки по истории развития организации РЛКСМ на Урале. Свердловск. 1928. Стр. 128. Ц. 50 к.

Райский Леонид. — Социальные воззрения петрашевцев. Очерк из истории утопического социализма в России. Л. „Прибой". 1927. Стр. 150. Ц. 2 р.

Резолюции и постановления девятого пленума Исполкома Коминтерна. (9 — 25 февраля 1928 г.). (IX пленум Исполнительного комитета Коммунистического интернационала). Гиз. 1928. (Коммунистический интернационал).
(Изд. 1-е). Стр. 79. Ц. 20 к.
(Изд. 2-е). Стр. 79. Ц. 20 к.

Серебровський —
Стенографический отчет XV с'езда ВКП(б). Гиз. 1928. М.

Стенографічний звіт X з'їзду Комуністичної партії (більш.) України. ДВУ. 1928. Х.

Стоклицкий А. — На верхнем пути. Итоги хозяйственного строительства и XV с'езд ВКП(б). Гиз. 1928. Стр. 204. Ц. 1 р.

Танхилевич О. — Маркс и Энгельс о крестьянстве. Гиз. 1928. (Ленинградский научно-исследовательский институт методологии марксизма). Стр. 152. Ц. 1 р. 20 к.

Тивель А. — Краткий очерк истории Коминтерна. Х. „Пролетарий". 1928. Стр. 81. Ц. 70 к.

Ярославский Е. М. — Краткие очерки по истории ВКП(б). Часть 2-я.

Ярославский Е. М. — Первый с'езд нашей партии. Гиз. 1928. Стр. 68. Ц. 15 к.

Шлихтер. — На платформе меньшевизма. Изд. 2-е „Московский Рабочий". — М. Л. Стр. 188. Ц. 90 к.

II. РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ ТА ІСТОРІЯ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ НА УКРАЇНІ Й У РОСІЇ

Аграрная революция. — Т. II. Крестьянское движение в 1917 г. под ред. В. П. Милютина. Изд. Ком. акад. М. 1928 г. Стр. 230. Ц. 2 р. 50 к.

Андич Е. и Берей А. — Первая международная конференция социалистической молодежи. Молодая гвардия. Стр. 218. Ц. 1 р. 50 к.

Благоева С. — История 8 марта. Гиз. М.-Л., Стр. 98. Ц. 35 к.

Благоев Д. — Мои воспоминания. Гиз. 1928. Стр. 66. Ц. 30 к.

Бубнов А. — Гражданская война, партия и военное дело. „Военный Вестник". М. 1928. Стр. 77. Ц. 35 к.

Булах В. — Как рабочие защищали Оренбург от белых. М. Изд. „Военный Вестник". 1928 г. Стр. 32. Ц. 15 к.

Быков П. М. — Красная армия в борьбе за Урал. (По материалам Уралистпарта). Истпарт Уралобкома ВКП(б). 1928. Стр. 66. Ц. 25 к.

Вельман В. И. — Одиннадцатый год диктатуры пролетариата. Гиз. М.-Л. 1928. Ц. 1 р.

Гольдман Л. — Организация и типография „Искры". Изд. Всесоюзн. о-ва политкаторжан и ссыльно-поселенцев. М. 1928. Стр. 68. Ц. 40 к.

Гражданская война 1918 — 1921 г.г. Под общей редакц. А. С. Бубнова, С. С. Каменева, Р. Л. Эйдемана. Том I. Боевая жизнь Красной армии. Изд. „Военный Вестник". М. 1928. Стр. 374. Ц. 3 р. 50 к. 2-е изд.

Гуковский А. И. — Французская интервенция на юге России. 1918 — 1919 г.г. Гиз. Стр. 268. Ц. 2 р. 50 к.

Даиян М. — Смоленск в революции 1917 г. Изд. Смоленск. истпарта. 1927 г. Стр. 64. Ц. 50 к.

Дрей М. И. — „Стрельниковский процесс" в Одессе в 1883 г. Изд. О-ва политкаторжан. М. 1928 года. Стр. 24. Цена 10 к.

Де-Лазари. — Боевой путь Красной армии 1917 — 1922 г.г. Пояснительный текст к серии плакатов „Гражданская война". Гиз. 1928. Стр. 72. Ц. 5 р. комплект плакатов с пояснительным текстом.

Десять лет капиталистического окружения СССР. Книга третья.

Деникин А. И. — Поход и смерть генерала Корнилова. Под ред. П. Е. Щеголева. Гиз. 1928. Стр. 106. Ц. 80 к.

Десять лет советской власти во Владимирской губ. Октябрьский сборник. Владимир. 1927. Стр. 162. Ц. 30 к.

Деятели революционного движения в России. Био-библиографическ. словарь. Том I. Всесоюзн. о-во политкаторжан и ссыльно-поселенцев. М. 1928. Стр. 495. Ц. 6 р. 25 коп.

Друнин В. — Польша, Россия и СССР. Исторические очерки з предисловием Ф. Кона. Гиз. 1928. Стр. 219. Ц. 1 р. 40 коп.

Дыбенко П. — Из недр царского флота к великому Октябрю. Изд. „Военный Вестник". 1928 г. Стр. 238. Ц. 1 р. 50 коп.

Ерусалимский А. — Германия, Антанта и СССР. Изд. Ком. акад. Стр. 187. Ц. 75 к. М.

Какурин Н. Е. — Борьба за Петроград в 1919 г. Гиз. 1928 г. Стр. 69. Ц. 20 к.

Киевский арсенал в пролетарской революции. Ленинский районный комитет КП(б)У. Комиссия Истпарта. Гиз Украины. 1928 г. Стр. 138. Цена не указана.

Кирюхин Н. — Из дневника военного комиссара. Гражданская война 1918—1919 г. Изд. „Воен. Вестник". М. 1928 г. Стр. 196. Ц. 1 р.

Кичкасов Н. — Белогвардейский терор против СССР. Стр. 62. Цена 75 коп. Издательство Литиздат. Наркоминдел. М. 1928 г.

Кинешевский район за 10 лет Октября. Кинешевский уком. 1928. Стр. 64. Ц. 20 к.

Ковалик С. Ф. — Революционное движение семидесятых годов и процесс 193-х. Издат. Всесоюзного о-ва политкаторжан и ссыльно-поселен. М. 1928 г. Стр. 195. Ц. 1 р. 75 к.

Козлов Т. С. — Красная гвардия и Красная армия в Туркмении. Со вступит. статьей В. Карпыча. Изд. Института туркменской культуры. Ашхабад. 1928 г. Около 60 стр. Ц. 80 к.

Королев Г. — Иваново-кинешемские текстильщики в 1917 г. Изд. ВЦСПС. 1927 г. Стр. 94. Ц. 50 к.

Король М. — Как строилась Красная армия. Гиз. 1928. Стр. 72. Ц. 20 к.

Клюев Л. — Борьба за Царицын (1918—1919 г.г.). Гиз. 1928 г. Стр. 80. Ц. 80 к.

Левицкий В. (В. Цедербаум). — Партия „Народная Воля". Возникновение. Борьба. Гибель. Предисл. П. Лепешинского. Гиз. 1928. Стр. 210. Ц. 1 р. 90 к.

Лузанов Д. — Феликс Дзержинский. Лито-монтаж. Гиз. 1928.

Маршев М. — Московские профсоюзы в Октябрьские дни. Изд. ВЦСПС. М. 1927. Стр. 80. Ц. 55 к.

Милютин В. П. — История экономического развития СССР. Гиз. 1928 г. Стр. 416. Ц. 3 р. 50 к.

Меньщиков Л. — Охрана и революция. К истории тайных политических организаций в России. М. 1928. Стр. 186. Ц. 2 р.

Мигаловский К. — Красный флот в гражданской войне. Гиз. Стр 80. Ц. 20 к.

Милютина Н. — Первые годы. Исторический очерк московской организации 90-х годов XIX в. „Московск. Раб.". Стр. 128. Ц. 32 к.

Морозов Ник. — Как я стал революционером. Гиз. 1928. Стр. 987. Ц. 2 р.

Народовольцы после 1 марта 1881 г. Сб. статей и материалов, составленный участниками народовольческого

движения. Издат. Всесоюзн. о-ва политкаторжан и ссыльно-посел. М. Стр. 191. Ц. 1 р. 85 к.

На страже. Боевые действия Красной армии в Воронежской губ. Стр. 95. Ц. 25 к.

Организация и строительство советов Р. Д. в 1917 г. Сб. документов под ред. П. О. Горина. Изд. комакадемии. М. 1928. г. Стр. 474. Ц. 4 р.

Ослоновский А. и Орлов. — Десять лет борьбы и строительства советов на Урале. Свердловск. Уралоблисполком. 1928. Свердловский истпарт. Стр. 150. Ц. 1 р.

Павловский П. И.— Анненковщина. Гиз. 1928. Стр. 94. Цена 35 к.

Петрашевцы. — Сб. материалов. Ред. Щеголева. Т. III. Гиз. Стр. 389. Ц. 2 р. 50 к.

Попов К. А. — Марксизм и вопрос о крестьянстве в пролетар. революции. „Прибой". Л. 1928 г. Стр. 132. Цена 1 р. 10 к.

Постышев П. — Гражданская война на Востоке Сибири. „Пролетарий". 1928. Стр. 79. Ц. 15 к.

Революционные движения XVII — XX в.в. Систематический указатель литературы, вышедшей в 1925 г. Составил Л. С. Мандельштам. Всесоюзн. о-во политкаторжан и ссыльн. поселенцев. М. 1928. Стр. 111. Ц. 50 к.

Революция и Башкирия (на башкирском языке). Стр. 130.

Рид Джон.— Вдоль фронта. Перевод с английск. И. В. Саблина и В. Ф. Корш. „Земля и фабрика". М. 1928. Стр. 324. Ц. 1 р. 75 к.

Римшан М. Б. — Революционный Военный Совет СССР за 10 лет. 1928. Гиз. Стр 87. Ц. 60 к.

Сергиевский Н. Л. — „Рабочий". Газета партии русских с.-д. (благоевцев). Л. „Прибой". Л. Истпарт. 1928. Стр. 805. Ц. 45 к.

Стачечное движение в Иван.-Вознесенск. фабричн. районе. 1905 — 16 г.г. Иван-Вознес. 1928. Истпроф ГСПС. Стр. 127. Ц. 1 р.

Столетие восстания декабристов. Сб. статей и документов журн. „К. и С.". Изд. О-ва политкаторжан. М. 1928. Стр. 960. Ц. 1 р.

Симонов Б. — Разгром деникинщины. Почему мы победили в Октябре 1919 г. Гиз. 1928. Стр. 64. Ц. 40 к.

Социал-демократическое движение в России. Материалы под ред. Потресова А. Н. и Б. И. Николаевского. Предисловие П. Лепешинского. Том I. Гиз. 1928. Стр. 410. Ц. 5 р. 50 к.

Сокольников. — Брестский мир. Изд. 2-е, дополн. Гиз. 1928. Стр. 53. Ц. 10 к.

Таль Б. — История Красной армии. Изд. 4. Гиз. М. 1928. Стр. 196. Ц. 1 р.

Терешкович К. — Московская революционная молодежь 80-х годов и С. В. Зубатов. Изд. О-ва политкаторжан. М. 1928. Стр. 19. Ц. 10 к.

Федоровский (Степан). Н. М. — Борьба за Свеаборг в 1906 г. Гиз. Стр. 56. Ц. 25 к.

Федоров П. — Под красной звездой. Боевая история 27 Омской, Краснознаменной стрелковой дивизии. Гиз. 1928. Стр. 119. Ц. 70 к.

Филиппов С. Г. — Боевые действия на Закаспийском фронте. С предислов. Н. А. Паскуцкого. Ашхабад. Изд. института туркменской культуры. Около 130 стр. Цена 1 р. 10 коп.

Черноморский флот в 1905 г. Сб. ж. „К. и С.“. Изд. О-во политкаторжан. М. 1928. Стр. 160. Ц. 1 р.

Шундеев А. — Разгром Колчака. М. Изд. „Военный Вестник“. 1928. Стр. 30. Ц. 15 к.

Юзефович И. — Из классовых боев 1917 г. Стачка московских кожевников. Издат. ВЦСПС. М. 1928 г. Стр. 119. Ц. 1 р. 15 к.

Щеголев П. Е. — Последний рейс Николая второго. Гиз. 1928. Стр. 200. Ц. 1 р. 20 к.

III. ЖУРНАЛИ

I. „Историк-Марксист“, т. 7. Изд. Комакадемии. М. 1928.

II. „Каторга и Ссылка“, № 5 (42). Изд. Общества каторжан и ссыльно-поселенцев. М. 1928.

III. „Красная Летопись“, № 1 (28). Изд. Гиз. Л. 1928 г.

IV. „Красный Архив“, № 1 (26). Изд. Гиз. М. 1928.

V. „Пролетарская Революция“, № 5. Изд. Гиз. М. 1928.

V

XPOHIKA

ХРОНІКА

КИЇВСЬКИЙ ІСТПАРТ

(За звітом від 1 до X — 27 р.)

За звітний період Істпарт перевів велику роботу, готуючись до 10-річного ювілею Жовтневої революції й беручи провідну участь в роботах місцевої жовтневої комісії.

Дуже сприяли роботі Істпарту його районові мережі уповноважених, що організовані при міських та сільських РПК, вони зосередили всю свою увагу на збиранні спогадів, матеріялів і складанні нарисів історії Жовтневої революції та громадянської війни.

Деякі з районових комісій, що існують при міських РПК жовтнева й ленінська), не обмежуючись збиранням спогадів, матеріялів і т. ін. провадили самостійні дослідчі роботи. Перша — з революційної історії арсеналу, друга з історії району. Сільська робота Істпарту поширилась приблизно в 22 районах. В низці сіл були виділені уповноважені Істпарту, в наслідок роботи яких удалося зібрати 82 спогади та окремі нариси про участь сіл в Жовтневій революції та громадянській війні. В цій роботі приймали участь місцеве вчительство та селяни. Особливо добре працювали уповноважені Гастомильського й Димерського районів.

З Димерського району Істпарт одержав дослідчий нарис про участь селян цього району в жовтневій боротьбі, розміром у 5 друкованих аркушів. Це досягнення треба цілком віднести до вміння уповноваженого використати цього району архівні матеріяли та спогади.

Одначе, при всій енергії уповноважених, останні не мали відповідної підтримки та уваги з боку міських та сільських РПК.

Певним досягненням в роботі Київського Істпарту слід вважати з успіхом організоване навколо Істпарту широке громадянство у формі груп учасників Жовтневої революції й громадянської війни та комісій сприяння Істпарту, що в роботі цілковито себе виправдали.

Груп учасників ревруху, що охопили до 200 чоловіка, за звітний період працювало 13. З них 11 в Києві, 1 — в Москві, 1 — в Харкові. Остання, об'єднуючи 17 активних робітників Київщини (1917 — 1918 р.р.), на жаль, нічого істотного не дала.

Тепер ця група реорганізувалась і треба сподіватися, що робота що до якости поліпшиться.

Київські групи за комбінованого способу роботи (стенографування доповідей та писані спогади) провели 33 зборів та заслухали 20 доповідей. В наслідок Істпарт одержав: 31 спогадів, 5 стенограм, 20 різних документів, відомості про 100 тов., що загинули та низку фотографій. Група робітників Радомисльщини, зібравши низку цінних матеріялів, склала науково-дослідчий нарис, що обіймає період 1917—1921 р.р. цього району. Московська група дала 20 спогадів.

З комісій сприяння Істпарту слід відзначити роботу військової комісії що виявила понад 50 учасників озброєної боротьби за Київ і зібрала певний матеріял, щоб виготувати до видання збірник: „Збройна боротьба за Київ". Жіноча комісія, що ставила за завдання вивчити історію участи жіноцтва в ревруховi на Київщині використала для своєї роботи наради та з'їзди жіночого активу. Комісія виявила до 200 учасниць ревруху та зібрала 15 спогадів, а також виготувала матеріял до нарису, що присвячується участі робітниць та селянок у Жовтневій революції. На роботу цієї комісії Істпарт звертав велику увагу. Давалися інструктивні вказівки, велося систематичне спостереження й давалася допомога в роботі.

Перед комісією увічнення пам'яти А. В. Іванова було поставлено завдання зосередити при Київському Істпарті всі матеріяли й документи про життя й діяльність А. В. Іванова, розробити біографію та видати збірник його пам'яти. Ці завдання значно полегшились, коли було передано до Істпарту увесь особистий архів А. В. Іванова, що складається з друкованих матеріялів, протоколів на 440 сторінок та 26 фотографій. Комісія зібрала 5 спогадів та 161 фотографій. В дні смерти й похорону в місцевій пресі вміщено понад 30 статтей і заміток, що відзначають життя й революційну діяльність А. Іванова.

Цілком новою організаційною формою роботи Істпарту є мережа сільських кореспондентів, що її він організував. Істпарт притягнув до роботи до 40 постійних кореспондентів та декілька груп учасників.

Робота кореспондентів полягала в тому, що вони записували спогади із слів селян-учасників подій, збирали документи та складали нариси участи в Жовтневій революції та громадянській війні селян окремих районів.

В наслідок цієї роботи істпарт одержав 14 нарисів про окремі події, декілька спогадів та деяку кількість документів, що дають загальну картину ревруху в тому чи іншому селі чи районі за певний період, або характеризують окремі епізоди ревруху, організацію й боротьбу партизанських загонів. Із зазначеного матеріялу слід відзначити, як найцінніший, нарис про революційний рух 1919 р. в Баєвському районі (понад 100 сторінок).

Дуже сприяли, популяризуючи істпартівську роботу на периферії студенти-вишівці; їх Істпарт числом у 250 чоловіка, використав на збирання матеріялів підчас відпуску. До 1-го жовтня минулого року вони зібрали 12 спогадів.

Загалом, робота груп, комісій, кореспондентів та інших за звітний період дала такі наслідки: зібрано 380 спогадів, 12 стенограм, 5 статтей, до 800 документів та газет, до 150 фотографій, 47 біографій та до 350 біографій тих, що загинули. Ввесь цей матеріял становить цінну базу для виготування декількох наукових збірників, що відбиватимуть хід Жовтневої революції й громадянської війни в найглухіших куточках к. Київської губерні. Разом з Істпартом та під його керовництвом провадили роботу т. зв. близькі йому організації та установи.

За завданнями Істпарту Центральний Історичний Архів та Окрархів провадили роботу, упорядковуючи та дістаючи архівні матеріяли товаришам, що працюють, маючи завдання від Істпарту.

Головна робота в архівах за звітний період зосереджувалась на впорядкуванні фондів за 1917—1921 р.р. Розібрано 15941 брошур, 11539 газет. Розбираючи знайдено історично-цінні документи, як, наприклад, оригінальні протоколи засідань Київського більшовицького комітету та деяких конференцій, що стосуються першої половини 1917 року.

Під доглядом Окрарху провадиться упорядкування архіву ОПК. Великим гальмом до повного розгортання роботи в Окрархові, за відомостями Істпарту, є недостатність штату. В Архіві Істпарту нараховується 584 спогадів, 45 стенограм, 58 статтей, 168 різних документів, 180 прокламацій і листівок і 79 справ, відомості про тих, що загинули, та 126 біографій учасників. За характером матеріяли розбито на низку фондів. Розробка й реєстрація матеріялів провадиться за особливою картковою системою, що складається з низки каталогів (періодичний, територіяльний та тематичний). В архіві є каталог учасників і розроблено картотека звязку.

Під безпосереднім керовництвом Істпарту Істпроф розробляє теми з історії профруху в 1917—18 р.р. на Київщині. Звязок Істпарту з Музеєм революції досі не налагоджено, чому й не здійснюється керовництво його роботою з боку Істпарту. З цього приводу ОПК та Істпарт ЦК КП(б)У дали низку вказівок. Тут, як видко, потрібно Істпартові ЦККП(б)У ще раз втрутитися й дати належне вирішення цього питання, що так затяглося. Музей Революції мусить працювати в контакті з Істпартом та під його загальним керовництвом.

Налагодити роботу Істомолу за звітний період не вдалося, хоча й були дані потрібні директиви.

В галузі науково-дослідницької та редакційно-видавничої діяльности Істпарту, робота за звітний період полягала виключно в тому, що Істпарт опрацьовував матеріяли до 10-річчя Жовт-

невої революції. Роботу цю за планом Істпарту провадила спеціяльно скликана при Жовтневій комісії літературна підкомісія.

Ця літературна п/комісія опрацювала 13 тем для основного ювілейного видання — збірника „Жовтень у Києві“ (лютий 1917 р.— січень 1918 р.) розміром на 25 друкованих аркушів.

Крім того, друкується хроніка революційних подій 1917 року (біля 35 друкованих аркушів). Ця ж хроніка надсилається частинами до Істпарту ЦК КП(б)У для занесення київського матеріялу до загально-української хроніки. Одночасно готується до друку хроніка за 1918 рік. Істпарт опрацював матеріяли для збірників: „Жовтнева революція та громадянська війна на Київщині“, „Селянський рух на Київщині“ і „Памяти погибших“. Для останнього збірника пророблено велику роботу: виявлено матеріяли, опрацьовано джерела, а саме: опрацьовано велику кількість газет (до 200 назв), 542 спогади, 10 статтей та стенограм. Виявлено до 600 прізвищ товаришів, що загинули, учасників Жовтневої революції та громадянської війни. Для виявлення біографічних даних провадилося широке листування. Крім зазначених видань, Істпарт одержав 5 нарисів та декілька статтей. Частина з них редагується й буде вміщена в часописах. Видано брошуру А. Сівцова „Киевская Красная гвардия в борьбе за власть Советов“. Підбираються матеріяли для збірника „Вооруженная борьба в Киеве“ (вже зібрано 8 нарисів та спогадів). В журналах „Літопис Революції“ та „Червона преса“ вміщено статті т. Манілова (2 теми). Багато уваги звернув Істпарт на висвітлення в місцевій пресі основних моментів з подій 1917 року статтями, хронікою, замітками.

У 836-х номерах київських газет надруковано: 16 статтей та 7 спогадів. Крім того, в 20 номерах газет вміщено хроніку. У всій сукупності все це складає матеріял розміром до 8 друкованих аркушів.

Крім зазначених праць, Істпарт видав: брошуру А. Гринберга — „1-е мая в Киеве“ та збірника „Из эпохи гражданской войны на Киевщине в 1918 году“ (біля 15 друк. аркушів); виготовано до друку збірник „1909 — 1912 г.г. на Киевщине“.

Кількісний результат видавничої продукції Київського Істпарту за звітний період становить 36 $^1/_2$ друкованих аркушів.

На жаль Істпарт нічого не повідомляє про заходи, які вжито для поширення „Л. Р“.

ОДЕСЬКИЙ ІСТПАРТ

(За звітом з 1/I — 1927 р. до 1/I — 1928 р.)

В № 1-му журналу „Літопис Революції“ вже вміщувано матеріял про роботу Одеського Істпарту, але ж далеко неповний, бо він був даний на підставі короткої зводки про роботу. Тепер перед нами річний звіт роботи.

Всю роботу Істпарту треба поділити на 3 основні галузі: організаційну, науково-дослідчу та видавничу. Організаційна робота Істпарту полягала в регулярній роботі самої істпартівської наради (колегії). Це дало можливість до певної міри налагодити керовництво роботою т. зв. споріднених організацій та установ, крім Істпрофа, робота якого лишалася поза впливом Істпарту. Керовництво роботою Окрарха, Музею Революції та Істомолу полягала, головним чином, в розгляданні планів цих установ, заслухуванні доповідей про їхню роботу, даванні інструкцій і т. ин. Особливо багато уваги звернув Істпарт на роботу Музею Революції, якому Істпарт подавав всебічну допомогу відповідним керовництвом, людьми та матеріяльною допомогою.

Таким чином, взаємини із спорідненими організаціями слід визнати за правильні й ділові.

Взаємини з ОПК також нормальні.

Всі питання Істпарту знаходять відгук у Окружкомі.

Робота уповноважених Істпарту в сільських районах слаба. Не дивлячись на численні директиви та запитання, що надсилалися, зрушити роботу з мертвої точки не вдалося. На цей бік роботи Істпартові слід би звернути більше уваги й максимально використати інструктаж ОПК, але цього, на жаль, не зроблено. В найближчому часі слід це проробити. Що до роботи міських уповноважених, то їхня робота була жвавішою. За рік вони зібрали 52 спогади. Щоб їх проінструктувати скликано нараду міських райуповноважених; одначе, народи великих наслідків не дала, бо ухвалені пропозиції (тиждень Істпарту), через незалежні від Істпарту причини, не здійснилися.

Робота груп учасників революційних подій на Одещині (група підпільників, партизанів, червоногвардійців і нацменшостей полягала головно в тому, що останні перевіряли матеріял виготуваний до видання. Працювала також одна позаміська група (Дніпропетровська). Матеріял, що його вона зібрала було відправлено Дніпропетровському Істпартові. За останній час робота груп Одеського Істпарту, як і груп інших Істпартів значно скоротилася. Зменшення активности членів груп пояснюється, мабуть, деяким занепадом піднесення до роботи після ювілею 10-ти річчя Жовтня, перед яким робота значно була поширилась. Істпартові треба звернути на цей момент подвійну увагу й низкою організаційних заходів, а можливо й, змінивши зміст роботи груп, утворити знову перелом в бік систематичної та активної роботи.

Наради бюра груп так при Істпарті ЦК ВКП(б), як і при Істпарті ЦК КП(б)У висловились за доцільність дальшого існування й роботи груп учасників революційних подій. Було б дуже шкідливо дозволити розпастися групам, що становлять одну із форм організації істпартівської громадськости налагодженої з великим труднощами.

В галузі науково-дослідницької роботи Істпарт, щоб виявити й упорядкувати партархіви перевів був обслідування їх в 6-х сільських та 4-х міських районах, в ОПК, Окркомі, ЛКСМУ й Окрвикові. Для цього було використано сили місцевого Окрарху. Наслідки обслідування виявили (в сільських районах) надзвичайно недбайливе ставлення до партархівів. Траплялися випадки, наприклад, коли архіви валялися під канапою в цілковитому безладді (Березівський район). Тепер райпаркоми вжили відповідних заходів, щоб упорядкувати партархіви. Поточі партархіви по всіх районах мали задовольняючий стан.

Минулого року Істпартові удалося зібрати 52 спогади, (45 місцевого значіння і 7, що охоплюють ширші райони). Від московської групи Істпарт одержав понад 500 аркушів стенограм. Крім того, від різних осіб зібрано деяку кількість статтей та автобіографій. П'ять статтей та один спогад було направлено до редакції журналу Істпарту ЦК КП(б)У „Літопис Революції".

В кінці минулого року робітничий відділ „Правди" надіслав Одеському істпартові 60 дрібних спогадів. Ці спогади надсилали" одеські товариші до редакції „Правди в ювілейні дні.

До науково-дослідницької роботи, крім наукових робітників Істпарту, було притягнено партійців, студентів ВИШ'ів (партійців), окремих партійних та позапартійних професорів. За звітний період частково опрацьовано, а частково опрацьовуються такі теми: „Чужоземна інтервенція в Одесі", „Економіка та робітничо-селянський рух на Одещині за період 1914 по жовтень 1917 р.". „Радянське будівництво на Одещині", „Нарис із історії Одеської Червоної гвардії", „Місцева одеська промисловість" (період відродження), „Із історії місцевої парторганізації" (революційний та дореволюційний період), „Із історії Румчероду" та „робота преси в підпіллі на Одещині".

Крім того, як уже нагадувалося, в попередньому огляді, складено хроніку революційних подій на Одещині за час з 1917 по 1921 рік.

Видавнича робота Істпарту за звітний період (головним чином до ювілею) полягала в тому, що було випущено сім видань різних назв, із загальним тиражем в 30.000 примірників. Частковий перелік назв було дано в огляді, який вміщено в першому номері „Літопису Революції".

Не всі, одначе, видані роботи, задовольняючі. В справі цього питання Істпарт ЦК КП(б)У в свій час дав потрібні вказівки. В сучасний момент Істпарт готує до друку нариси: „З історії місцевої парторганізації" та „З історії селянського революційного руху". Поширення виданої літератури проходить доки задовольняюче. Із загальної кількости (30.000 примірників) до першого січня ц/р. поширено 15.543 примірників. Гірше розповсюджується література, що її видано до ювілею

1905 року. До цього часу 3 060 примірників лежить на складах. Журнал „Літопис Революції" за звітний рік розповсюджено 353 рокових примірники. Досягнення в цій галузі є, але вони ще недостатні. На жаль, Істпарт не повідомляє яким шляхом досягнено збільшення передплати на журнал „Літопис Революції".

В цілому робота Одеського Істпарту провадилась за накресленим на рік планом. Майже всі пункти плану виконані на 100%, за винятком 4-х, що стосуються організаційної роботи Істпарту. Цю роботу Істпартові в плані поточного року потрібно поставити в першу чергу.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ІСТПАРТ

(За звітом з I X — 27 р. по I/II — 28 р.)

За перші два місяці цього періоду роботи Дніпропетровського Істпарту в наслідок відпусків і хороби робітників робота значно скоротилася. За цей час для того, щоби проінструктувати й організувати виступи активних учасників Жовтневої революції на вечорах спогадів було скликано нараду, на якій заслухано інструктивну доповідь. Потім всі матеріяли було розіслано райуповноваженим для керування, одначе, через перевантаженність їх іншою роботою організовано було заслухання спогадів тільки в одному Чечелівському районі.

Щоб уникнути подібних явищ, Дніпропетровському Істпартові потрібно за прикладом інших, Істпартів, піднести питання перед ОПК про те, щоби ту роботу, яку доручає Істпарт так окремим партійцям, як і групам їх, зараховувалося як партійне навантаження. Це тим більш потрібне, що зацікавленість партійних мас в істпартівській роботі до певної мірі спала після Жовтневих свят.

Грудня 1927 року робота Істпарту знов стала розгортатися. Організовано й регулярно працює внутрі істпартівська нарада (колегія), що дає змогу повніше здійснювати загальне керовництво звязаних з Істпартом організацій та установ. Після того, як роботу Музею Революції було обмірковано на засіданні Істпартівської колегії й призначено нового завідателя, взаємини з останнім стали більш нормальні. Взаємини із Істпрофом, на жаль, залишаються як і раніш неврегульовані. При Істпарті організовано групу жінок-робітниць підпільного періоду (до 1917 року). В сучасний момет іде організаційна робота в справі виявлення учасниць ревруху й збирання потрібних відомостей та матеріялів. Істпарт звернувся з пропозицією до місцевого Агітпропу про сумісну організацію семінару для науково-дослідницької роботи із комуністів.

Питання з упорядкуванням партархівів утруднилися завдяки скороченню в апараті ОПК спеціяльного робітника, що

відав партархівами. Цю роботу покладено на одного із інструкторів окрархів (партійця). З цим можна б було погодитися, коли б він не був переобтяжений іншими роботами Істпарту. Потрібно домогтися призначення иншого товариша, вільнішого, або розвантажити призначеного.

За звітний час Істпарт зібрав 11 спогадів різних товаришів, які стосуються Жовтневої революції (1917 — 18 р.р.), Крім того, окремі товариші провадять науково-дослідницьку розробку тем з історії Червоної гвардії та історії селянського руху 1917 — 18 р.р.

Видавнича робота Істпарту за цей же час полягала в тому, що було видано: збірника статтей і спогадів „Борьба за Советы на Екатеринославщине", „Заметки о подпольной и вооруженной борьбе 1918 — 19 гг.", Г. А. Колоса та нариса „Днепропетровский комсомол 1917 — 27 гг."

Розповсюдження тих видань, що вийшли в світ, до цього часу провадилось дуже кволо. Видавництво „Український Робітник", якому було доручено розповсюдження, ніяких заходів, щоб рекламувати й просунути ці видання в робітничі маси, не вжило. За останній час Істпарт передав розповсюдження видань до видавництв ДВУ й ГІЗ'а. На жаль, порівнююче не погано поставлена робота Дніпропетровського Істпарту, значно утруднюється через зниження матеріяльних можливостей.

Кошти, відпущено лише на утримання робітників Істпарту, тоді як робота Істпарту звязана з опрацюванням і виробленням матеріялів вимагає певних коштів так на готування, як і на здешевлення істпартовської продукції, призначеної для широких робітничо-селянських мас.

Щоб уникнути цієї великої перешкоди Істпартові потрібно поставити питання про вишукання коштів на зазначені потреби в радянському порядкові.

Нічого нема про поширення „Л. Р."

МИКОЛАЇВСЬКИЙ ІСТПАРТ

(За звітом з I/VII — 27 р. по I/I — 28 р.)

Організаційна робота Миколаївського Істпарту за другу половину минулого року полягала в тому, що улаштовувались регулярні засідання істпартівської наради (колегії) й у керовництві роботою споріднених Істпартові організації та уповноважених Істпартів.

Керовництво роботою уповноважених в районах здійснилося через від'їзд секретаря Істпарту на місця підчас якого дано було потрібні письмові вказівки. Робота не дала, одначе, яких небудь відчутних наслідків. Зібрано невелику кількість матеріялів і тільки. В найближчому майбутньому Істпарт повинен переглянути особистий склад райуповноважених та широко

використати інструктаж ОПК для обслідування Істпартроботи в районах.

Що ж до керовництва роботою Істомолу, Окрарху, Музея Революції та Істпрофу, то за винятком останнього (Істпроф цілком відірваний од Істпарту), воно здійснювалося через розгляд планів і заслухування доповідей на нарадах Істпарту. Керовництво ж Істомолом обернулося навіть у безпосереднє готування силами Істпарту збірника Істомолу „Десять лет комсомола Николаевщини". Це, звичайно, уже деякий перегиб, керовництва.

Ставлення ОПК до істпартівської роботи за останній час значно покращало. На секретаріяті було заслухано доповідь про його роботу.

Науково-дослідницька робота Істпарту полягала в тому що розроблялася історія миколаївської парторганізації. З цією метою було використано всі матеріяли, що малися в розпорядженні Істпарту. Методичні вказівки для розроблення матеріялів давали наукові робітники Істпарту на засіданнях наукової комісії в присутності всіх робітників Істпарту. До розроблення наукових праць Істпарту було притягненно 11 наукових робітників-партійців.

За звітний період було складено й відправлено до Істпарту ЦК КП(б)У хроніку революційних подій на Миколаївщині за 1917—1920 р.р.

Крім того, в сучасний момент складається хроніка з історії партійної організації. Від окремих товаришів та груп одержано 12 спогадів. До Жовтневих свят Істпарт випустив був нарис „Жовтень на Миколаївщині" українською та російською мовами (тираж 2.500 примірників до початку поточного року поширено 400 примірників, останнє здано на комісію).

Протягом звітного півріччя місцевий Окрарх під керовництвом Істпарту, остаточно упорядкував партархіви. Поточні архіви парторганізацій перебувають в належному вигляді.

За завданням Істпарту місцевий музей революції до Жовтневих днів організував був пересувний музей, який протягом 50-х днів об'їздив села Миколаївської округи, побувавши в 11 містах та селах. Селянство та робітники і інше населення виявило до нього велику зацікавленість.

На зборах ухвалювано багато подяк від населення. За час об'їзду в музеї побувало понад 17.000 селян, робітників та іншого населення.

В цілому робота Миколаївського Істпарту значно посунулася вперед. Потрібно тільки надалі не знижувати темпу роботи, виправити деякі недоліки і вжити заходів для розповсюдження істпартівських видань, особливо „Літопису Революції", про що, до речи сказати, в звітові Істпарту нічого не сказано.

БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІСТПАРТ

(За інформаційною зводкою)

В кінці минулого року, особливо в звязку з готуванням до річниці Жовтня, Істпарт розвинув досить інтенсивну роботу. Опрацьовано низку питань з історії революційного руху на Білоцерковщині: про Раду робітничих депутатів в Білій Церкові 1919 року, про комсомольську організацію 1919 року, нарис з історії Таращанської партійної організації за 1918—1919 р.р. Розроблення цих питань і правильне їх освітлення утруднювалося через відсутність у Білій Церкві активних учасників революційних подій - членів партії.

З ініціятиви Істпарту місцева газета „Радянська Нива" значно освітлювала на своїх сторінках революційні події.

Уміщувано хроніку революційних подій 1917—21 р.р. (виборками). Дано невеликі статті про Лютневий переворот в Білій Церкві, а також низку статтей про окремі революційні епізоди періоду 1917—21 р.р. В галузі організаційній Істпарт проробив ось що: організовано в Києві групу учасників революційних подій на Білоцерковщині. При Білоцерковському Істпарті виділено женсекцію для розроблювання питань про участь жінок в революційнім рухові. Інститут райуповноважених, не дивлячись на вжиті заходи, працює кволо, головне через те, що відбуваються часто зміни складу й через непідготовлення виділених товаришів. За останній час з призначенням нового завідувача налагоджується робота Істпрофу, але вона потребує уважного керовництва з боку Істпарту. Керовництво окрархом здійснюється нормально. Робота його провадиться в повному контакті з істпартом. В звязку з готуванням матеріялів до Жовтневого ювілею, Окрарх було посилено за рахунок Жовтневої комісії одним робітником, який упорядкував матеріяли з відділу Жовтневої революції.

Для переведення робіт, звязаних з ознаменуванням Жовтневої річниці, на кошти Жовтневої комісії Істпарт запрохав був на тимчасову роботу (до грудня місяця) секретаря, завдяки чому Істпартові вдалося досягти в роботі деяких успіхів.

Ставлення ОПК до істпартроботи уважне. Бюро ОПК два рази в місяць заслухувало доповіді Істпарту про хід роботи й давало з приводу них, потрібні директиви. Взагалі інтерес до істпартівської роботи за останній час зріс і навколо Істпарту поступово гуртується низка партійців, що цікавляться цією роботою й допомагають Істпартові її переводити.

БЕРДИЧІВСЬКИЙ ІСТПАРТ

Із доставлених матеріялів видно, що Бердичевський Істпарт за останній час взяв курс на притягнення до істпартівської роботи широких партійних мас. Для цього Істпартвідділ

установив регулярний звязок з комосередками. Останнім дається низка завдань (виявлення учасників Жовтневої боротьби, збирання матеріялів про Жовтневу революцію, для вміщення в місцевій періодичній пресі, складення історії партосередків, а також історії участи їх в Жовтневій боротьбі та ін.). Періодично Істпарт скликає наради уповноважених районів та партосередків. На нарадах обмірковуються питання істпартівської роботи й перевіряється виконання намічених робіт.

В кінці вересня минулого року відбулася нарада уповноважених та учасників Жовтневих подій на Бердичівщині присвячена готуванню до Жовтневого ювілею. Нарада ухвалила низку заходів в звязку з готуванням до цього ювілею, а також ювілейний план освітлення історії Жовтневої революції в місцевій періодичній пресі. Уповноваженим було дано низку завдань в справі готування й переведення Жовтневих свят на місцях (організація при комосередках кутків з історії Жовтневої боротьби, освітлення історії Жовтня в стінгазетах, постачання комосередків літературою, що освітлювала Жовтневі події й т. ін.). Було ухвалено регулярно скликати наради уповноважених для інструктування й перевірки пророблені роботи.

ВІННИЦЬКИЙ ІСТПАРТ

(За звітом квітень — вересень 1927 р.)

Вся робота, що її перевів Вінницький Істпарт за звітний період, була безпосередньо звязана з готуванням до Жовтневого ювілею. Щоб виявити та зібрати матеріял з історії Жовтневих подій на Поділлі було скликано два широких зібрання групи учасників революційних подій — одно в Вінниці, де, крім місцевих товаришів, взяли участь також активні учасники, викликані з Києва, та друге — в Харкові — з участю зав. Вінницьким Істпартом та спеціяльно викликаних із Москви, Києва та Вінниці учасників революційних подій на Поділлі. Крім матеріялів груп, зібрано також значну кількість матеріялів з громадянської війни та про бандитизм.

Істпарт, склав з архівних документальних матеріялів і частково матеріялів учасників революційних подій збірник: „Жовтень на Вінничині", що його видала окружна ювілейна комісія.

Істпарт перевів також роботу для організації ювілейної виставки Жовтневої революції.

ІСТПАРТ АМСРР

Роботу Молдавського Істпарту, як це видко із доставленого матеріялу, зосереджено було переважно на організаційних заходах.

Істпарт розпочав оформлення інституту райуповноважених, збирання спогадів учасників революційного руху та їх обробку, а також організацію наради Істпарту (колегії). Щоб виявити й концентрувати історико-революційні матеріяли Молдавський Істпарт установив звязок з істпартами сусідніх округ (Вінниця, Одеса, Первомайське, Тульчин). Вирішено розпочати упорядковувати партархіви Обкому, згідно з інструкцією Істпарту ЦК КП(б), та зосереджувати його в головному архівному управлінню Молдавської республіки. Одночасно дано інструкцію для упорядкування архівів райпаркомів.

Розпочато опрацювання спогадів учасників підпілля 1919—20 р. в Балтському та Анан'євському повітах. Крім того, в звітньому періоді провадилася підготовча робота для складення збірника, спогадів учасників революційного руху на території Молдавської республіки.

* * *

Наприкінці ми ще раз звертаємо увагу істпартів на необхідність вжити всіх заходів, щоб поширити „Л. Р." згідно з указівками Істпарту ЦК КП(б)У, повідомляючи про це останнього.

Крім того, потрібно підкреслити ненормальність такого становища, коли матеріяли, що їх зібрали істпарти, не передаються до „Л. Р"; низку цікавих матеріялів, навіть ті, що будуть уміщені в збірниках Істпарту, необхідно надсилати до журналу для вміщення їх.

ПИСЬМО В РЕДАКЦИЮ

В журнале „Летопись Революции“ № 5—6 (26—27) в своей статье „Борьба за Октябрь в Донбассе“ Тарас Харечко допустил ряд ошибок в освещении фактов и, исходя из этого, сделал неверные выводы. Позвольте через эти строки возразить против некоторых фактов и выводов, главным образом, касающихся Юзовского района.

Тарас Харечко пишет, что „в связи с Октябрьским восстанием в Питере на местах везде возникли военно-революционные комитеты, к которым перешла вся полнота власти. Ревкомы составлялись из представителей от советов, соц. партий, профсоюзов и даже демократических самоуправлений“. Я совершенно не помню такого принципа организации Ревкома после Октябрьского переворота. Я говорил с рядом товарищей из Донбасса — их мнение такое же.

Правда, еще до Октябрьского переворота, во время корниловского восстания, по такому принципу были созданы Ревкомы, в том числе и в Юзовке. Благодаря такому представительству в Юзовском Ревкоме главенствовали меньшевики и эсеры.

После Октябрьского переворота ничего подобного не было. Приблизительно в ноябре, когда эсаул Чернецов разогнал Макеевский Совет и прошелся рейдом по рудникам донской стороны, вплоть до Рыковского рудника (в 1 версте от Юзовки), был организован Военно-Революционный Комитет Юзово-Макеевского района под председательством тов. Залмаева и исключительно под руководством большевиков. Никакой коалиции с демократическим самоуправлением, никаких меньшевиков и прочих в Ревкоме не было, если не считать меньшевика Полунова. Но т. Полунов принимал активное участие в работе, Ревкома и меньшевики вскоре исключили его за это из партии, после чего т. Полунов перешел в наши ряды. Тов. Полунов, как командир сперва красногвардейских, а потом и красноармейских частей, имел ряд боевых заслуг.

Не возражаю, что может быть этот принцип был сохранен в Бахмуте, о чем пишет Харечко, но в Юзовке, как и в „некоторых других местах“ этого не было. Возможно, бахмутские „условия“ могли создать такую ревкомовскую коалицию. Я около ноября м-ца по какому-то заданию от организации выехал в Бахмут, где мне очень долго пришлось искать не

только Комитет большевиков, но и сам Совет. Ни один встречный прохожий не мог указать мне этих учреждений. Лишь после долгих поисков, обратившись к помощи извозчика, я на площади в... биллиардной, под гостиницей, узрел Совет. Там было человек десять, в том числе и Харечко. Все сидели на биллиардных столах и обсуждали вопрос о прощупывании настроения гарнизона. У меня тогда создалось впечатление о полуподпольном существовании Совета. Нужно сказать, что земство в Бахмуте занимало лучшее помещение, а Совет ютился в биллиардной.

На стр. 152 — 153 Харечко, описывая эпизод (март 1918 г. нов. ст.) активной борьбы против большевистского руководства со стороны меньшевиков, эсеров и других антисоветских элементов, искажает ряд фактов и делает неверные выводы.

Дело было так. В результате убийства 4 комиссаров, милицией был арестован по подозрению, в числе прочих, тов. Тулупов (тогда член партии, впоследствии где-то на Волге выбыл из партии и занялся собственным хозяйством). Правильно пишет Харечко, что Тулупова взял под заступничество (на поруки) тов. Залмаев — председатель Исполкома и Совета.

На этой почве меньшевики и эсеры развили агитацию. Перед милицией днем собралась большая толпа из черносотенного, а также и малосознательного элемента — торговок и обывателей, требуя выдачи предполагаемых убийц комиссаров для расправы. Толпа была разогнана. В этот период, совершенно внезапно, не предупредив руководящую часть организации, из Юзовки выехал (как впоследствии выяснилось, в Мариуполь) тов. Залмаев. Это еще больше подлило масла в огонь. Меньшевики провокационной агитацией о том, что, якобы, тов. Залмаев захватил с собой 2 миллиона рублей и скрылся, взбудоражили и завод. В заводском народном доме собрался Горсовет. В помещение набилось около 5.000 человек рабочих, много стояло и на улице. При таком возмущении, могущем легко перейти в восстание, что оставалось делать юзовским большевикам?[1]).

Последовать совету Харечко — покинуть собрание? Харечко пишет: „Большевики не только не покинули этого странного сборища, в котором участвовали кадеты думцы (?), но даже возглавляли его своим президиумом". Покинуть собрание — значило бы сразу упустить инициативу и отдать рабочие массы завода под руководство меньшевиков и эсеров типа Легких и Клюевых. Вот почему тов. Алферову с небольшим количеством коммунистов пришлось вылезть на трибуну фактически не заседания Совета, а митинга. Ему не давали говорить, кричали: — „где Залмаев, давай Тулупова, где деньги?"

[1]) В этот период я в Юзовке не был. Я выехал в Москву на курсы политпросветработников, но так как курсы не открылись, я вернулся уже после всех этих событий, пробыв в отсутствии около 2-х недель.

и т. д. Сорвав голос, тов. Алферов передал председательствование тов Самылину — большевику, который и довел собрание до конца. Пока президиуму не удалось утихомирить толпу, собрание было столь бурным, что Алферова и других тащили с трибуны, намереваясь бить его и даже обвиняя в преступлениях.

Голосование на этом собрании было случайное. В результате была принята „демократическая" резолюция, предложенная меньшевиками.

По поводу всего этого Харечко пишет: „Таким образом эсеро-меньшевики в союзе с думскими кадетами, получив за свою резолюцию большинство и добившись грязной клеветой отставки председателя, захватили в свои руки Совет. Руководители Юзовской большевистской организации порядком растерялись. Тогда Центральный Ревком Донбасса решил применить крайние меры — распустил Совет и об'явил новые перевыборы". Так ли это?

Во-первых, ни о каком „захвате" Совета в руки меньшевиков не могло быть и речи. Само голосование было случайным. Кворум Совета, об'единяющий весь комбинат и город, равнялся около 250 чел., а в голосовании участвовало, как указывает Харечко, лишь 94.

Во-вторых, в таком рабочем центре, я думаю, и местная парторганизация, да и работники Центроштаба, прежде чем распустить Совет, наверно собрали бы заводской митинг с тем, чтобы осудить решение Совета. Сил для проведения этого решения хватило бы.

В-третьих, насколько я помню, решение Совета о снятии военного положения и т. д. было на следующем заседании отменено.

В-четвертых, почему Центроштаб, распустив Совет, забыл бы разогнать гор. Думу, которая благополучно (правда, не имея власти) дожила до прихода немецких оккупантов?

В документах Укрцентрархива материалов как о первом, так и о втором заседании Совета, я, к сожалению, не нашел. Но есть материалы другого порядка, указывающие на то, что перевыборы Совета в тот период происходили не в результате роспуска Совета, а в результате предложения Народного Комиссариата (Секретариата) Внутренних дел Донецко-Криворожской Республики.

Так, на партсобрании 17 марта делал информацию тов. Волосевич об обсуждении Горсоветом 15 марта телеграммы тов. Васильченко и постановлении Совета по этому вопросу (о выделении избирательной комиссии Совета из представителей 5 социалистических партий). На этом же собрании был выделен представитель от Юзовской большевистской организаци. Кроме того, была выделена партийная агитационно-избирательная комиссия в весьма солидном составе. Таким

образом, Совет после этого знаменитого заседания заседал, работал и никто его не думал распускать. Перевыборы Советов в этот период происходили по всему району.

Писавши по материалам, как „историк", а не как „мемуарист", Харечко сделал тут явную передержку.

Теперь, каким образом возникла идея об организации ЦИК'а Юзово-Макеевского района?

Убийство 4 комиссаров и уход с поста председателя Исполкома[1]) создали некоторое тяжелое настроение у рабочих. Боязнь за исход новых перевыборов была велика. По предложению работника Центроштаба, тов. Вербицкого, было принято решение о созыве районного с'езда советов и организации ЦИК'а, главным образом, чтобы, на случай, если в Юзовке провалятся перевыборы, иметь возможность распустить Совет. По другим причинам создание ЦИК'а вряд ли было бы принято организацией. Тогда сильна была „власть на местах", которая признавала только центр. Недаром еще даже 1920 и 1921 годы давали рецидив того, что наиболее крупные районы Донбасса во многих случаях не хотели подчиняться своим уездным центрам.

В примечании Т. Харечко пишет: „Вот в какой обстановке и почему был создан ЦИК советов района, выполнявший в этот момент ответственные задачи по укреплению советской власти. Этого не понимает „юзовский мемуарист" Ф. Зайцев, называющий в своих воспоминаниях ЦИК „мертворожденным детищем Центроштаба".

Уважаемый Тарас Харечко, хоть вы вообще и марксистски „ученый человек", правда, имеющий в партийной линии солидный стаж уклонов от ленинизма, а к настоящему времени ставший в антипартийные ряды вместе с Сапроновым, но относить те или иные, может быть, даже и корявые, воспоминания рядовика-партийца к „мемуарам", которые обыкновенно пишут „мемуаристы", выкинутые с общественной арены революционным молотом, более чем пролетарски нечестно.

Автор цитируемой мною выдержки взял в кавычки последние три слова, повидимому приписывая их мне.

В воспоминаниях я весь этот период описал в следующих 5 строках: „По инициативе тов. Вербицкого, в связи с волнениями, происходившими в Юзовке на почве убийства 4 комиссаров милиции, был создан так называемый ЦИК советов Юзово-Макеевского района. Но этому ЦИК'у ни мы, ни другие советы района не подчинялись". („Лет. Рев.", № 4 за 1925 год).

---

[1]) Нужно сказать, что парком выделил комиссию по этому вопросу, которая выезжала в Мариуполь, но тов. Залмаева там не застала. Комиссия выяснила только, что Залмаев, не имея ни копейки денег, занял у мариупольцев 500 р. и выехал на Кавказ 29 марта. По заслушании доклада комиссии, общее собрание партии исключило Залмаева из партии за уход с поста.

Каждое воспоминание содержит те или иные неточности, а иногда и ошибки, об этом никто не спорит. Тем более не следовало бы и Т. Харечко спорить против простого факта, что ЦИК оказался мертворожденным учреждением по той простой причине, что „власть на местах" в тот период оказалась сильней, она не захотела подчиниться ЦИК'у.

Правильно ли это неподчинение? Конечно, нет. Но факт остается фактом. Централизация власти пришла поздней, после преодоления болезней „местничества" и т. д. Не случайно, что тогда в ЦИК не вошел ни один из наиболее авторитетных работников района, подпольщиков, а каждый остался руководить своим местным советом.

Кстати сказать, ЦИК был выбран на районном с'езде советов, а не на „немедленно созванной" Центроштабом районной конференции советов, как пишет Харечко. От нового Юзовского Совета в числе депутатов на райс'езде были коммунисты и левые эсеры.

Случилось это так. Вопреки уверению Харечко, мы подавляющего большинства в новом Совете не получили. Наша организация вступила в блок с левыми эсерами при выборах как президиума, так и Исполкома. Меньшевики были выбиты со всех советско-выборных должностей (Исполкома и президиума). (См. решение фракции Совета от 12 апреля[1]).

И неизвестно, кто не понимает „ответственных задач" того момента — Т. Харечко или Ф. Зайцев.

Одно последнее замечание. Тарас Харечко, будучи не „мемуаристом", а „историком", пишущим на основе „проверенных" материалов даже о самом себе, только в третьем лице, забыл один факт, имевший в жизни, если не района, то г. Юзовки, довольно большое значение. Это — многовластие, а отсюда ряд столкновений между местной властью и центральной по поводу местных дел, относящихся только к городу.

Пример — контрибуцию в 5 миллионов с городской буржуазии собирал Совет. До приезда Центроштаба он успел собрать $2^1/_2$ миллиона рублей. Центроштаб, приехав, наложил сейчас же не меньшую сумму, чем Совет. Собрал же он меньше Совета. Реквизициями занимался Совет, районный штаб и Центроштаб. Порядка в этом не было. Правда, ЦИК не успел заняться этими делами, так что здесь столкновений не было. Но вопрос о подчинении ЦИК'у обсуждался.

Все это создавало конфликты. В украинском центрархиве есть протокол заседания Юзовского к-та партии, происходившего в апреле (число и м-ц заседания по вине протоколиста не указаны, но в книге записи протоколов он относится ко времени после 15 апреля). На этом заседании слушались доклады ЦИК, Юзовского Исполкома и Центроштаба. Прения

[1]) Все даты в письме по нов. стилю.

развернулись в плоскости взаимоотношений и многовластия. При чем докладчик Центроштаба (в протоколе фамилия его не указана, по всей вероятности, это был тов. Вербицкий) признавал плохую организацию военной работы, ряд промахов, ошибок и т. д., но подчеркивал большую работу, проделанную Центроштабом в области агитации, организации власти и т. д. При протоколе нет решений, но ясно, что само заседание это должно было быть подхлестывающим в смысле самодисциплины. Дисциплина была слаба и в самом Центроштабе. Распоряжался каждый по-своему, подчинялся распоряжениям высшего руководителя только в том случае, если находил нужным. На этом же заседании начальник Центроштаба тов. Круссер поставил вопрос об отсутствии дисциплины среди руководящего состава Центроштаба, не говоря уже о низшем. В частности, он привел пример неисполнения его приказа тов. Пелиховым, за что он приказал последнего посадить под арест. Против этого выступили основные политические работники Центроштаба — тов. Вербицкий и другие. Арест был отменен. Тов. Круссер поставил собранию вопрос — прав он был или нет и возможно ли при таких условиях создавать военную оборону.

Я хорошо помню, что большинство собрания высказалось, что тов. Круссер прав и что тов. Пелихова, несмотря на то, что он 'старый революционер-каторжанин, подвергнуть аресту необходимо.

Решения же такого не приняли, так как часть работников заявила, что если арестовывать революционеров, бывших на каторге, много страдавших за революцию, то пусть арестуют и их. Собрание постановило (так это записано в протоколе) — в виду неясности заявления т. Круссера, вопрос с обсуждения снять.

Все эти характерные для того момента явления Харечко упустил и все то, чем он сам руководил, описал, в большинстве, в розовых красках, забывая о ряде своих ошибок, которые были и которые забывать не следовало бы, особенно такому „историку", как Харечко.

Ф. Зайцев

26/III 1928 г.

НЕ КРИТИКА, А ПОПРАВКИ

(По поводу статьи Т. Харечко — „Ответ критикам")

Мы с большим удовлетворением констатируем, что Т. Харечко в своем ответе все же признал ряд тех моментов, кои были приведены в нашем „письме в редакцию", помещенном в № 1 „Л. Р." за 1928 г.

Однако, в наиболее важных пунктах он продолжает упорствовать, приводя в защиту своих неправильных выводов ряд цитат из „весьма беглых заметок" т. Батова.

При этом наши фактические поправки он рассматривает, как... „благородное негодование"... „лично задетых людей"... „разоблачающих извращения"...

Мы вынуждены поэтому оговориться, что меньше всего нами руководили приписанные Тарасом Харечко соображения и тем меньше „личная задетость"... Не разоблачать мы хотели, а лишь внести ряд фактических поправок и исправить односторонние безотрадные выводы, сделанные Харечко в его статье.

Уж если допускать „личную задетость", то она больше всего сквозит из строк самого Харечко в его „ответе критикам"...

Т. Харечко тратит изрядное количество пороху в части осмеяния нашей памяти, при чем его фантазия разыгрывается до того, что он пишет:

> „В одном каюсь — я воздержался от расписывания личных подвигов участника (Батова — М. О.), т. к. предпочитал писать о подвигах организации".

Не хорошо давать бесконтрольную волю взлету своей фантазии, доходящей до... клеветы. Ведь в воспоминаниях т. Батова нет ни единого слова о его личных „подвигах". Правда, т. Батов свои воспоминания пишет в одном лице и без всякого преувеличения рассказывает о том, какую работу ему приходилось вести, однако, не дает ей никакой оценки: ни расхваливает, ни порицает себя. Все, что написал тов. Батов о своей работе, может быть подтверждено целым рядом партийцев, работавших с ним, если это, конечно, потребуется.

Спрашивается, где же тут „личные подвиги" и с каких это пор простой рассказ с перечислением работы, которую партийцу приходилось делать, есть „расписывание личных подвигов"?

Перейдем к фактической стороне дела.

Т. Харечко делает попытку доказать, что его утверждение о возникновении групп „с момента войны" есть „вполне определимая" дата. Но мы-то указывали совсем на другое, а именно, что, только за исключением групп на шахтах: „София" и „Берестовский уклон", возникших вначале войны, все остальные существовали и до войны. Об этом и писал тов. Батов в своих воспоминаниях.

Защищая свой неправильный вывод о том, что партгруппы „организационно не были об'единены", Т. Харечко приводит цитату из воспоминаний т. Батова о „начале упадка" и „унынии", о „распаде" Юзово-Макеевского Комитета, о нарушении связи с центром и т. д. Этой цитаты мы не отрицаем, но изумляемся тому, как можно оперировать отдельно выхваченными фразами без связи их с основным текстом?

В качестве иллюстрации к этому приводим заключительную часть той цитаты из воспоминаний т. Батова, на которую ссылался Харечко:

> „Уцелевшие партийные группы я продолжал обслуживать до конца 1914 года".

О распаде и последствиях его вот что сказано в воспоминаниях т. Батова:

> „В мае (1914 г.—М. О.) Юзово-Макеевский партийный Комитет распался. Тов. Залмаев был арестован в стачке рабочих Петровского завода, т. Ермощенко выехал в Орловскую губ., оттуда попал в Питер, где был арестован и пошел в ссылку. ...оставшись один, я продолжал обслуживать партийные группы, обходя пешком Юзово-Макеевский район. и бывал в Горловском районе. Больше приходилось бывать на Берестово-Богодуховском руднике, на Фурсовском руднике, шахте „Центральная" (в Юзовке), т. к. на этих рудниках партийные группы были более крепкими".

О чем говорят эти цитаты? Они говорят о том, что, несмотря на ряд неблагоприятных обстоятельств, группы не распались и их организационное об'единение нарушено не было. Воспоминания т. Батова ни одним словом не говорят о том, что комитет распался из-за репрессий, направленных прямо и непосредственно против Комитета. Из только что приведенной цитаты видно, что оба члена Комитета были арестованы вне Юзовки, где находился этот Комитет. Из членов Комитета все же уцелел т. Батов, и, как видно из его воспоминаний, целым также остался почти весь актив самой организации. Отсюда следует, что одно из звеньев Комитета сохранилось, не будучи открытым. А это уже много значило в той конкретной обстановке.

Таким образом, получается, что арест 2-х членов Комитета, отдельные случаи упадочности и уныния, закрытие „Правды" и вытекавшее из этого нарушение нормальной связи с партийным центром могли лишь ослабить темп работы, что в действительности и было, о чем фактически и писал т. Батов в своих воспоминаниях, что также указывали и мы в своем „письме в редакцию".

Ослабление темпа работы далеко не одно и то же, что группы „организационно не были об'единены", и Тарасу Харечко смешивать эти понятия более чем недопустимо.

Подтверждения своих неправильных выводов Харечко ищет также и в других моментах. Он пишет:

> „Данную мною оценку состояния групп подтверждает и то обстоятельство, что указанные группы почти никакого участия не принимали в руководстве стачечным движением летом 1915 г. Значит, группы были еще настолько слабы, что они не только не организовывали, но даже не пытались возглавить стихийно возникших стачек".

Совершенно верно: Макеевский Комитет не руководил и не стремился руководить летними стачками 1915 г. Этого отрицать мы не собираемся, а приведем другую цитату из статьи Харечко, где он, описывая немногим более десятка неорганизованных вспышек, а не стачек, как таковых, пишет:

> „...забастовки проходили только в редких случаях дружно, продолжались всего 1—2 дня и кончались с ущербом для бастующих". („Літопис Революції", № 4, стр. 169). (Курсив наш — М. О.).

Повидимому, только теперь, в 1927 году, Харечко „открыл" эти основные пороки стачек в Донбассе в 1915 году, а для существовавших тогда большевистских организаций на указанных рудниках эти моменты были налицо в процессе самой стачечной борьбы.

При наличии стихийности, „случайности" и кратковременности этих вспышек, продолжавшихся всего навсего 1—2 дня, могла ли большевистская организация, занятая собиранием и укреплением своих сил, принимать участие в руководстве этими стачками без риска дезорганизовать свои, еще не проверенные ряды, не провалить себя? По нашему мнению — нет. Такое участие было бы неразумно. Последовавшее организованное стачечное движение в 1916 году вполне и целиком оправдало позицию Макеевского Комитета большевиков.

Характеризуя одну из таких вспышек, т. Батов пишет, что на шахте:

„...София" возникла экономическая забастовка, этой забастовкой руководили „обиженные" артельщики, которые уговорили рабочих „своих" не итти на работу, не предрешая дальнейшего плана в этом. На свое совещание артельщики пригласили меня, как знакомого, и попросили оказать им содействие. Вместе с ними были выработаны экономические требования, числом до 30. Эти требования были написаны и распространены вместе с прокламациями среди рабочих шахты „София". Вскоре забастовка ликвидировалась, не успев развернуться. Вследствие доноса одного из артельщиков были арестованы „бунтующие" артельщики...

Макеевский партийный комитет с.-д. большевиков уклонился от активного участия в этой забастовке... Наше участие... могло привести к провалу партийного актива, следовательно и разрушению нашей партийной организации в Макеевке и за ее пределами".

Чего же стоят, в данном случае, доводы Т. Харечко, утверждающего, что большевистские группы из-за организационной слабости не руководили стачками в 1915 г., тогда как в действительности большевики, по определенным тактическим соображениям воздержались от участия в руководстве.

Посмотрим, значит ли это воздержание, что Макеевский комитет большевиков, а вместе с ним и мы в своем „письме в редакцию", отрицал влияние этих стачек на организацию и развитие партгрупп, что приписывает нам Харечко в своем „ответе критикам".

Ни в каком случае. Об этом лучше всего свидетельствует наше замечание в „письме", что „зашевелились партгруппы не только в результате летних стачек"... и т. д. Это слово „не только" разве отрицает влияние стачек на партгруппы? Нисколько. Этим словом мы сказали, что влияние стачек подразумевается само собой.

Между прочим, Т. Харечко развивая свои возражения по этому вопросу, обвиняет нас в „переоценке руководителей". Никакой тут переоценки и в помине нет, ибо из нашего замечания в „письме в редакцию" о причинах оживления партгрупп следует только один вывод, что мы не отрицали влияния стачек 1915 г. и использовали их опыт, как один из ферментов развития и укрепления организаций.

Огромная организующая роль наших партийных групп в дальнейшей борьбы шахтерских масс заключалась в том, что они, воздержавшись от открытых выступлений в стачках 1915 года, учли значение этих раздробленных

вспышек и научили шахтерские массы вести свою стачечную борьбу более организованно и сплоченно. Широкое стачечное движение, развернувшееся в 1916 году, в частности организованная Макеевским комитетом большевиков знаменитая Горловско-Щербиновская стачка в апреле — мае 1916 года, стачки шахтеров в том же году на рудниках: Берестово-Богодуховском, Пастуховском, Горшковском, Игнатьевском, Рыковском, Щегловском и Чайкина, руководимые большевистскими группами, показывают, что большевистский комитет „не так" уж плохо учитывал значение экономической стачечной борьбы...

Кроме того, наши доводы против утверждения Харечко в его статье о причинах отсутствия политической борьбы в Донбассе, которые мы привели в своем „письме в редакцию", где писали, что „сама по себе... экономическая стачка, если только она хорошо организована, силою обстоятельств превращалась в орудие политической борьбы" — с исчерпывающей ясностью опровергают басни Т. Харечко о нашей, якобы, недооценке экономических стачек.

Относительно „связи" большевистской группы шахты „София" с меньшевиками.

Приведенные в „ответе критикам" цитаты из воспоминаний тов. Батова, конечно, имеются, но они, так же, как и другие, взяты Харечко без связи со всем остальным текстом этой рукописи. Подробное ознакомление с нею дает совсем иное освещение этому моменту.

Тов. Батов, рассказывая в своих воспоминаниях о всей этой истории, ни разу не ссылается на то, что в меньшевистскую организацию была втянута вся софиевская партгруппа, или, наоборот, что меньшевики входили в нее. По всему тону этой рукописи видно, что связь была установлена не всей группой, а только одним тов. Батовым, разумеется, как руководителем большевистской организации.

Цель такой „связи" указана в нашем письме. Сама по себе такая цель в то время ничего предосудительного не имела, большевистской выдержанности не нарушала и, пожалуй, была обычным явлением там, где большевики существовали рядом с меньшевиками.

Что же делает Т. Харечко? Он, нахватав ряд цитат из воспоминаний, пропустив те места, в которых тов. Батов дает толкование этой связи, сделал поспешные и неправильные выводы.

Внимательно вчитываясь в соответствующие места воспоминаний тов. Батова, напрашивается совсем другой вывод; никакого организационного слияния или об'единения, обусловливавшего или позволявшего считать Софиевскую групу „смешанной", не было. Была лишь договоренность тов. Батова с меньшевиками-интернационалистами (так они себя называли, на деле же оказались самыми махровыми оборонцами)

„о создании общей партийной работы", а не об „об'единении на началах фракционной автономности"; об этом последнем т. Батов не говорит ни одного слова. Тов. Батов после приведенной Харечко цитаты пишет в своих воспоминаниях:

> „Началась работа „сообща"... В вопросах принципиальных — отношении к войне и наших задачах — мы (т.-е. Батов и меньшевики. — М. О.) резко разошлись... я выступал против участия в военно-промышленных комитетах, извращенного толкования о большевиках-пораженцах, за использование момента продовольственного кризиса для организации рабочих масс вокруг лозунгов: борьбы с самодержавием и жесточайшей военной эксплоатацией рабочих на предприятиях... В октябре в Макеевку прибыл член Государственной Думы Туляков, который на общем собрании партийного (меньшевистского. — М. О.) актива сделал доклад о деятельности с.-д. фракции Государственной Думы и задачах момента. Не обошлось без выпадов со стороны меньшевиков против большевиков. На эти выпады отвечал я, и в этом поддерживал меня т. Степин (меньшевик-интернационалист. — М. О.). Надежда на работу с меньшевиками оказалась напрасной. Кроме дискуссии с ними, дальше дело не двигалось".

Рассказывая далее об аналогичном собрании меньшевиков, на котором делал доклад приехавший из Ростова меньшевик и где тов. Батов снова выступил с разоблачением лживых доводов докладчика, тов. Батов пишет:

> „После этого собрания меньшевики повели атаку против меня. Они собрали членов заводских партийних меньшевистских, поставили вопрос о моем неподчинении организации (меньшевистской. — М. О.), связи с большевистским центром помимо их воли. В ответ на это я... подчеркнув свои разногласия, заявил о своем отказе работать с меньшевиками в дальнейшем. При чем указал на неправомочность меньшевиков судить меня без участия большевиков".

Можно ли из этого рассказа сделать вывод об „об'единении на началах фракционной автономии"? Конечно, нельзя. Повторяем, что никакого об'единения, ни на каких „началах" не было. Была „связь" тов. Батова с меньшевикам и при этом весьма кратковременная.

Считаем необходимым добавить, что Софиевская организация отлично учитывала то обстоятельство, что меньшевики, стремясь к об'единению с большевиками и имея в своем составе более сильных работников, хотели, по словам Харечко,

„ассимилировать" это „иностранное образование"... Тов. Батов пользовался таким „почетом" (избирание председателем на меньшевистских собраниях) именно потому, что меньшевики старались путем „уважения" и „внимания" к Батову сбить его с толку и подчинить своему влиянию большевистскую организацию. „Почет" этот был дипломатической игрой умного и хитрого меньшевистского лидера С. Телия, стремившегося всякими способами и путями проникнуть в большевистскую организацию... Но тов. Батов вел свою большевистскую линию и это им не удалось.

По изложению же Харечко получилось, что большевики „идейно подросли" возле меньшевиков, организационно укрепились и закалились в этой внутрипартийной фракционной борьбе и „сожительстве" с ними. Ничего подобного не было. Этот большевистский орешек пришелся не под силу меньшевистским зубам, ибо зубы эти оказались гнилыми.

Заче м же тогдапонадобилась эта „комедия"? — могут спросить нас. Мы уже ответили на этот вопрос в своем „письме в редакцию" и добавляем: отчего же было не попробовать отколоть одного-двух интернационалистов-меньшевиков для использования их в большевистской организации, нуждавшейся в культурных силах?

Вещь очень полезная и тем более нужная, что тов. Батов, как активный работник, оставался в единственном числе.

Попытка эта, правда, не удалась. Но это вряд ли может являться основанием для упреков Софиевской группе в недостаточной большевистской выдержанности. Уж не слишком ли смело бросает Харечко подобного рода обвинения?

Но если даже предположить, что Софиевская партгруппа была смешанной, то с кем же были „смешаны" большевистские группы на рудниках Ветке, Берестово-Богодуховском, Фурсовском, где никаких организованных меньшевистских или каких-либо других течений не было? Непонятно.

Не ясно также, каким образом могли организоваться „сильные большевистские группы в Макеевском и Горловско-Щербиновском районах" при наличии смешанного состава организаций на значительной части рудников, входивших в Макеевский комитет. Почему эти „смешанные" или „недостаточно большевистски выдержанные" группы безоговорочно шли за большевиками, когда, по смыслу слов Т. Харечко, были и меньшевики, претендовавшие на руководство работой этих групп.

Путает Т. Харечко и себя и других!

По поводу наших возражений, от которых „несет мелочной придирчивостью". Т. Харечко вопрошает, например:

> „Разве в моей статье есть указания на создание Лапиным в Горловско-Щербиновском районе районного партийного комитета?"

Такого указания нет и мы не обвиняли Харечко в этом, но в статье есть другое место:

„Здесь (в Горловско-Щербиновском районе. — М. О.) к апрелю (1916 г. — М. О.) Лапину удалось создать целую районную организацию, об'единяющую (курсив наш. — М. О.) местные рудничные группы Горловских рудников, Щербиновки, Нелеповки, Фурсова и Ртутного" („Літопис Революції", № 4, стр. 180).

Вот это абсолютно неверно. Против этого мы и возражали в своем письме.

Далее, в подстрочной выноске, на той же странице указано: „По воспоминаниям тов. Батова в актив входили: Лапин, Цыганков, Матросов, Юрченко и Галдобин". А что пишет по этому поводу сам тов. Батов? Описывая течение Горловско-Щербиновской стачки в апреле-мае 1916 г., он пишет: „На собрании рабочих выступали т. т. Лапин, Цыганков, Матросов, Галдобин и Юрченко", которые входили в стачечный комитет. Выходит, что Харечко смешал горох с капустой... Членов стачечного комитета, выступавших на собрании во время стачки, он назвал активом целой районной организации. Плохо же читал Харечко воспоминания тов. Батова!

С точки зрения Харечко — это „мелочи", а мы полагаем, что далеко не мелочи, когда явно неправильно освещается вопрос о создании целой районной организации.

Другие „мелочи". О датах связи с Луганском, Екатеринославом и Бахмутом. Повторяем, что связь с Луганском была установлена в январе 1917 г. следующим образом.

В результате поездки в Бюро ЦК за работником для Макеевки т. Рашель (Борисовой), в конце декабря в Макеевку был прислан Бюро ЦК т. Лутовинов. В начале января 1917 г., незадолго до от'езда тов. Юрия, Макеевский Комитет командировал в Луганск тов. Ф. Семина с директивами тов. Лутовинова. Отсюда и началась связь с Луганском.

Тут же, кстати, несколько слов об утверждении Харечко, что Юрий остался для постоянной работы в Макеевке. Тов. Лутовинов пробыл в Макеевке с конца декабря 1916 года до 9 января 1917 г., после чего уехал в Луганск и в Макеевке не был до весны 1917 г. Что касается связи с Бахмутом, то тов. Рашель может подтвердить момент установления этой связи в июле, а не в августе 1916 года.

И тут Т. Харечко очень плохо прочитал воспоминания тов. Батова.

Екатеринослав... Утверждаем, что связь с ним была также установлена в январе 1917 г., а не в декабре 1916 г., что подтверждает и тов. Иван Вишняков, связавший Екатеринослав с Макеевкой, в своих воспоминаниях, переданных в Истпарт ЦК КП(б)У.

В части репрессивних последствий забастовки на Макеевском заводе „Унион" в январе 1917 г., возражение Харечко ничего нового к тому, что сказано в его статье, не прибавляет. Мы вновь подтверждаем, что из активных большевиков арестован был только А. Никифоров и рядовой тов. Лаврушин. Все же остальные были меньшевики. Внося свою поправку, мы имели в виду, что освещение этого момента Харечко создает впечатление, будто бы все арестованные были большевиками.

Упрек тов. Харечко в том, что мы не указали, какие грубейшие ошибки он допустил, описывая районную Горловско-Щербиновскую стачку, не соответствует действительности, ибо в „письме" мы отчасти писали об этом, намекая ему, как „грамотному" человеку, где нужно искать эти ошибки. Перечислим их конкретно:

1-ая ошибка: отсутствие указания на то, что стачка была организована большевиками, несмотря на то, что тов. Батов об этом ясно и подробно писал, и это вполне совпадает с воспоминаниями Лапина и коллективными воспоминаниями горловско-щербиновских товарищей.

2-ая ошибка: нет никакой оценки значения этой стачки и вызванных ею настроений в шахтерских массах, несмотря на то, что А. Шляпников, задолго до того, как за это дело взялся Харечко, писал:

> „С того же м-ца (мая 1916 г.—М. О.) разлилось широкой волной по всему Донецкому бассейну стачечное движение, везде выставлялись экономические требования". (А. Шляпников — „Канун 1917 года", ГИЗ, 1920 года стр. 280).

Это значит, что Горловско-Щербиновская районная стачка послужила организующим моментом для стачечной борьбы во всем Донбассе, развязала дремлющую классовую потенцию шахтерских масс и толкнула их на организованную экономическую стачечную борьбу, в которой „по длительности, напряжению и упорству, отступавшему только перед расстрелами и массовыми арестами, некоторые забастовки... стояли уже на грани политической борьбы..."

Настроение шахтерских масс Горловско-Щербиновского района после подавления стачки описано тов. Батовым так:

> „20-го июня (1916 г. — М. О.) в Макеевке состоялась районная партийная конференция... Представители от Горловско-Щербиновского района заявили, что хотя стачка оказалась разбитой, подавленной, но дух шахтерских масс не подавлен. Наоборот, рабочие еще более революционны, но их революционность направляется в нежелательный уклон. Ожесточенные рабочие намерены сломать машины и затопить рудники..."

Это еще одна из ошибок Т. Харечко, на которую мы ему „намекали“ в своем письме в редакцию.

3-ая ошибка: количество участников. В воспоминаниях т. Батова указано 40.000 чел., а в „коллективных“ — 40.000 — 45.000 человек, но не 30.000, как утверждает Харечко.

Приведенного, кажется, вполне достаточно, чтобы даже слепой „узрел“ ошибки Харечко. „Недостаток“ Харечко вовсе не в том, что „описание стачки в целом слишком кратко...“, а в том, что оно неправильно. В этом бы и нужно было признаться с самого начала и не писать такой „громкий“ и „сердитый“ „ответ критикам“.

Считаем нужным дать „небольшую“ фактическую поправку. Дело в том, что „коллективные воспоминания“, на которые так уверенно ссылается Харечко,— это сырой, не обработанный материал, который действительно был послан т. Я. Бориным, но не в Истпарт ЦК ВКП(б), а для проверки его т. т. С. А. Хильковым и М. Я. Вайнером, находившимися в Москве, о чем свидетельствует заявление тов. Я. Борина, направленное в Истпарт. Кто-то из этих двух товарищей преждевременно сдал этот материал в Истпарт. Материал этот рассматривался на заседании Донбасской группы партработников при Истпарте ЦК КП(б)У, и группа постановила переработать его на основе письменных дополнений т. т. Батова, Лапина и др. участников событий. Эти коллективные воспоминания в переработанном виде в самое ближайшее время будут опубликованы в юбилейном сборнике Артемовского Окрист-парта.

По вопросу о причинах отсутствия политического движения в Донбассе в 1915—16 г.г. Харечко ни в какой мере не опровергает наших доводов нашей постановки вопроса (очевидно, соглашаясь с ними).

Он только бросает „сердитые“ фразы о том, что его „совершенно излишне поучать...“ Но, повидимому, он все же в этом нуждается...

Мы и не думали возражать против относительной „слабости“ большевистских организаций и отрицать относительное „противодействие“ оборонческих меншевистских элементов. Мы указывали только на то, что вряд ли эти „причины“ обусловливали отсутствие политической борьбы в Донбассе и тем самым отодвигали начало революции...

Еще в меньшей степени шел спор с Харечко относительно значения экономической стачечной борьбы. Наши ссылки на значение этой борьбы были приведены как аргументы в защиту нашей постановки вопроса о причинах отсутствия политической борьбы в Донбассе. И совершенно напрасно Харечко пытается все дело представить таким образом, что, мол, дебольшевистские организации „проспали“ политическую борьбу в Донбассе в 1915—16 г. г.

Стараясь „вылезть“ из гибельного положения, в какое попал Т. Харечко с этим своим выводом, он довольно оригинально обвинил нас в суждении „со своей районной колокольни“, в „передергивании действительности“.

Но вот интересно, с какой „колокольни“ сам Т. Харечко не передергивает действительности? Сейчас увидим.

Если взять раздел его статьи, озаглавленный „Рабочие организации“, то там мы встретим конкретный анализ состояния большевистских организаций и партийной работы в них только по двум организациям: Макеевско-Горловско-Щербиновскому району и городу Луганску. По Вознесенской группе, несмотря на то, что Харечко сам работал там, он ограничился только лишь приведением цитат из прекрасных статей, помещенных в нелегальной газете „Правда Труда“, и ни одним словом не упомянул о той практической работе, какую группа выполняла в период своего существования. А о работе Вознесенской группы есть кое-какой материал, напечатанный в „Літописі Революції“, № 6, за 1926 г., стр. 173—177.

Все остальное повествование Т. Харечко о состоянии и работе других партийных большевистских организаций —„пустоцвет“, общие места и голые фразы. В этом случае мы не упрекаем Т. Харечко в каком-либо намеренном прегрешении. Очевидно, по недостатку материалов у него получилось со всеми другими организациями так... бедно и бледно...

Надо заметить при этом, что даже из этих двух организаций, наиболее конкретно описанных Т. Харечко, все преимущества, в смысле обилия материалов, на стороне Макеевско-Горловско-Щербиновского района. Так, из всего написанного в главе „Рабочие организации“ — на долю данного района приходится почти 40% содержания ее. Это значит, что Т. Харечко наиболее полный и интересный материал получил о работе Макеевско-Горловско-Щербиновского района.

Откуда же у него, мягко выражаясь, берется столько смелости, чтобы не сказать больше... обвинять нас, работников этого района, в „передергивании“ действительности и в суждении со своей районной „колокольни“, когда он сам почти на 40% рассматривает рабочее движение в Донбассе за период 1914—17 г.г. именно с этой самой „колокольни“.

Как ни плачевно, но это факт.

Поэтому мы, исходя из полной осведомленности о состоянии нашей районной большевистской организации (куда входили: гигантский Петровский завод в Енакиево с его 4-мя рудниками, Макеевский завод „Унион“ с его шахтами, Никопольский завод в Мариуполе, часть Константиновских заводов, Бахмутская городская группа, Ясиновский рудник, значительнейшая часть рудников Юзовского района и, наконец, весь Горловско-Щербиновский район, исключая только одну Горловскую шахту № 1), имевшей в своих рядах к началу

1917 года свыше 2.000 членов партии, полагаем, что она бесспорно являлась одной из самых крупных и сильных большевистских организаций в Донбассе. Этот факт, не отрицаемый и Т. Харечко, дает нам некоторые основания полагать, что мы можем рассуждать несколько шире того горизонта, который открывается с районной „колокольни“...

„Осмеливаемся“ еще раз совершенно серьезно утверждать, что влияние меньшевиков на рабочих Донбасса, особенно на его шахтерскую часть, было ничтожно.

Однако мы все-таки не отрицаем пагубного влияния меньшевиков на рабочих некоторых крупнейших металлургических заводов Донбасса, как, например, в Юзовке, Дружковке, отчасти в Луганске, в Мариуполе и т. д., о чем указывал сам Т. Харечко: „Влияние меньшевиков на заводах было почти решающим, но совершенно слабым на рудниках“. „(Літопис Революції“, № 4, 1927 г., стр. 183).

В „ответе критикам“ Харечко, вступая в новое противоречие с самим собою, пытается доказать обратное, не замечая, повидимому, что „торжественно“ уселся в „галошу“. При этом он заранее принимает победоносный вид человека, который других посадил в этот бесподобный экипаж...

Приписывать такое влияние меньшевикам, какое приписал им Т. Харечко, — слишком много чести...

Когда мы возражали против этих насквозь неправильных выводов Т. Харечко, нами руководило не чувство „лично задетых людей“, а лишь искреннее желание восстановить истину.

Несколько слов о методах полноценной „исторической письменности“.

Напрасно потратил Т. Харечко столько пороху на издевательство над нашей памятью. Мы не настолько наивны, чтобы при даче справок для истории исходить только из голой „капризной“ памяти. Но мы считаем, что опираться исключительно на непроверенные документы „охранки“ также не следует. Бесспорно, оба источника одинаково нуждаются во взаимной проверке. И мы стремились к этой проверке.

Используя опыт данного случая и всей полемики, вытекающей из него, мы полагаем, что самый лучший метод давать справки для истории — это метод коллективной проверки документов коллективными воспоминаниями и наоборот. На этот путь мы стали с самого начала и стоим на нем теперь при выполнении нашей обязанности перед партией и историей.

В заключение о самом тоне „ответа критикам“.

Что Т. Харечко весьма „остроумен“ — это бесспорно. Но также бесспорно и то обстоятельство, что сердитое „бурчание“, чем так богат его „ответ критикам“, там, где нужны веские и обоснованные доводы, — мало убедительно и нисколько не страшно... Ибо давно сказано, что раз Юпитер сердится, значит он не прав...

М. Острогорский